

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»**

На правах рукопису

ЛУЦЬКИЙ МИРОСЛАВ ІВАНОВИЧ

УДК 340.1(477)

**ПРАВО І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**

**12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень**

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Науковий консультант

Костицький Михайло Васильович,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових
наук України, заслужений юрист України

Київ – 2016

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	17
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження	18
1.2. Методологія і понятійно-категоріальний апарат дослідження	37
Висновки до розділу 1	56
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ ЗУНР	57
2.1. Історико-правові аспекти виникнення і розвитку державно-правових інститутів на західноукраїнських землях у період до 1918 р.	58
2.2. Соціально-політичні передумови і правові наслідки проголошення ЗУНР	92
2.3. Організація державної влади ЗУНР	125
Висновки до розділу 2	147
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРАВА ЗУНР ТА ЙОГО ДЖЕРЕЛ	150
3.1. Правові звичаї і традиції як джерела права ЗУНР	151
3.2. Вплив моральних норм (на основі християнської етики) на регулювання суспільних відносин в ЗУНР	169
3.3. Норми міжнародного права та їх вплив на правове регулювання суспільних відносин в ЗУНР	188
Висновки до розділу 3	212
РОЗДІЛ 4. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АКТИ ЗУНР	214
4.1. «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель» – тимчасова конституція ЗУНР: причини розробки, основні положення та значення для розвитку законодавства	215

4.2. «Акт Злуки» УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. та його вплив на розвиток права і системи законодавства ЗУНР	237
4.3. Особливості та оцінка нормотворчої діяльності ЗУНР	257
Висновки до розділу 4	273
РОЗДІЛ 5. ЗАКОНОДАВСТВО ЗУНР ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ	275
5.1. Особливості застосування австрійських нормативно-правових актів у ЗУНР	276
5.2. Розробка та прийняття законодавства ЗУНР	292
5.2.1. Цивільне і сімейне законодавство	293
5.2.2. Земельне законодавство	305
5.2.3. Законодавство у галузі трудового права та права соціального забезпечення	323
5.2.4. Кримінальне і процесуальне законодавство	340
Висновки до розділу 5	353
ВИСНОВКИ	355
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	368

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

1. ГРР – Головна Руська Рада – перша політична організація галицьких українців, створена 2 травня 1848 р. у Львові.
2. ГУР – Головна Українська Рада – міжпартійна організація, створена 1 серпня 1914 р. у Львові.
3. РДС – Державний секретаріат (Рада державних секретарів) – уряд ЗУНР у складі 14 міністерств, що був створений 13 листопада 1918 р. Уряд отримав назву Тимчасового Державного секретаріату.
4. ДСЮ – Державний секретаріат юстиції – орган управління системою судочинства періоду ЗУНР.
5. ЗОУНР – Західна Область Української Народної Республіки – назва, яку отримала ЗУНР після «Акта Злуки» 22 січня 1919 р.
6. ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка. З огляду на те, що в правових актах досліджуваного періоду використовувалася назва Західно-Українська Народна Республіка, у роботі використано саме таку інтерпретацію назви держави.
7. ЗУР – Загальна Українська Рада – загально-українська політична організація, утворена 5 травня 1915 у Відні як розширення галицької Головної Української Ради на всі українські землі.
8. Індemnізація – відшкодування за заподіяні збитки.
9. Корпус української державної жандармерії – орган правопорядку в ЗУНР, що був організований за військовим зразком на підставі наказу Української Національної Ради від 6 листопада 1918 р.
10. Морг – загальноєвропейська одиниця виміру площі ґрунту. Дорівнював звичайно, 0,57 га.
11. ПЛК – Польська ліквідаційна комісія – політичний орган поляків, створений 28 жовтня 1918 р. у Кракові з метою ліквідації правових відносин між майбутньою польською державою та Австро-Угорщиною.

12. Сервітут – обмежене право користування землею на підставі договору. На західноукраїнських землях та в період ЗУНР, питання сервітуту регулювалися нормами звичаєвого права, оскільки останні були характерні традиційному праворозумінню місцевого українського населення.
13. Суспільна мораль – розуміється як система етичних норм і правил поведінки, що сформувалися в суспільстві ЗУНР під впливом сукупності традиційного праворозуміння та морально-етичних принципів, притаманних християнському правовому світогляду.
14. УГА – Українська галицька армія – назва регулярної армії Західно-Української Народної Республіки.
15. УГКЦ – Українська греко-католицька церква. На початку ХХ ст. та в період ЗУНР була провідником духовності українців Галичини, а її митрополит А. Шептицький, окрім духовної діяльності, став активним учасником суспільно-політичного життя краю.
16. УНР – Українська Народна Республіка – Українська держава, що існувала з переривами на Наддніпрянщині від 1917 р. до 1920 р.
17. УНРада – Українська Національна Рада – вищий представницький орган ЗУНР, створений 18 жовтня 1918 р.
18. Український харчовий уряд – виконавчий орган влади з управлінськими функціями у сфері організації продовольчого забезпечення населення Східної Галичини, сформований 28 жовтня 1918 р., а після створення 9 листопада того ж року уряду ЗУНР отримав статус окремого секретарства.

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах утвердження української державності зростає роль наукових досліджень з історії національного державотворення. Ці дослідження дають змогу об'єктивно вивчити й узагальнити закономірності виникнення та розвитку окремих державних й правових інститутів, а на підставі наукових результатів дійти висновків та пропозицій, важливих для української юридичної науки і практики сучасного державного будівництва. У зв'язку з цим дотепер ще залишаються актуальними дослідження, які дозволяють творчо переосмислити накопичений національний історичний досвід у сфері правотворення, а відтак визначити пріоритети подальшого розвитку сучасної правової системи України. З цих теоретичних і практичних міркувань значний інтерес викликає вивчення історії правового регулювання суспільних відносин в Україні.

Однією з найменш вивчених історико-правових проблем цієї тематики є право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР). Попри те, що ЗУНР проіснувала близько року Українською Національною Радою було розроблено і прийнято ефективне законодавство, яке характеризувалося демократичністю та високим як для того часу рівнем юридичної техніки. Досвід роботи державних діячів ЗУНР в австрійському парламенті забезпечив ефективність законотворчих процесів в умовах розбудови національної держави на західноукраїнських землях. Раціонально використавши австрійське законодавство, нормативно-правові акти Української Народної Республіки та Центральної Ради, законодавці ЗУНР синтезували найкращі здобутки національної і європейської правової думки.

Історико-правові аспекти становлення й розвитку права і системи законодавства ЗУНР мають безперечно велике пізнавальне, історико-теоретичне та практичне значення. Дослідження в історико-правовому контексті дає змогу, крім того, заповнити прогалини в історико-юридичному знанні про еволюцію правового регулювання в Україні і на цій основі досягти

головної мети – створення неупередженої об'єктивної концепції розвитку українського права й держави, поєднання історико-правового досвіду національного права та системи законодавства з розв'язання їх актуальних проблем у сучасних умовах євроінтеграційних процесів.

Актуальність теми дисертаційного дослідження продиктовано і станом її розробки, недоліками і здобутками, які вимагають об'єктивного й всебічного їх аналізу, глибокого осмислення цієї важливої історико-правової проблеми. Цілком закономірно, що різні аспекти історичного досвіду розвитку державно-правових інститутів ЗУНР, зокрема її права і системи законодавства привертали увагу різних дослідників, в тому числі істориків держави і права.

Окремі аспекти формування й функціонування права і системи законодавства ЗУНР досліджували правознавці та історики: С. Адамович, Т. Андрусак, С. Баран, Н. Барановська, І. Бойко, О. Вівчаренко, П. Гай-Нижник, М. Гетьманчук, В. Головченко, Б. Гончар, В. Гончаренко, Х. Горуйко, І. Гошуляк, Г. Грабовська, І. Гриник, Я. Грицак, Ю. Даниленко, О. Добржанський, Е. Кісілюк, М. Кобилецький, М. Когутяк, В. Кондратюк, М. Костицький, О. Красівський, В. Кульчицький, М. Лозинський, М. Литвин, С. Макарчук, Х. Машталір, І. Мищак, К. Науменко, Л. Присташ, В. Регульський, О. Реєнт, О. Рубльов, М. Стахів, О. Субтельний, Б. Тищик, В. Чехович, М. Чубатий та ін.

Однак, до цього часу не було фундаментального, комплексного історико-правового дослідження проблем становлення і розвитку права і системи законодавства ЗУНР, їх ролі і значення у розвитку українського права і держави. Саме це і дає можливість ставити питання необхідності такого дисертаційного дослідження з тим, щоб глибше зрозуміти правову культуру українського народу, його правобачення та інші світоглядні установки, особливості менталітету, духовний генезис на певних історичних етапах еволюції українського суспільства. Вивчення цієї теми сприяє усвідомленню тих духовних цінностей, на яких ґрунтується національна свідомість

українського народу, а також допоможе більш поглиблено сформувати уявлення про рівень його правосвідомості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає тематиці Пріоритетних напрямів розвитку правової науки в Україні на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24.09.2010 № 14, та перспективним напрямом кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями, перелік яких затверджено рішенням президії Національної академії правових наук України від 18.10.2013 № 86/11. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри теорії права та міжнародної інформації Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» на тему «Еволюція теоретичних уявлень людства про державу та право» (державний реєстраційний номер 0111U003651).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у виявленні закономірностей та особливостей розвитку права і системи законодавства Західно-Української Народної Республіки у контексті тогочасних політико-правових реалій українського державотворення.

Зазначена мета зумовила вирішення таких *задач*:

– виявити масив історико-правової, юридичної та загальноісторичної літератури, у якій відображено окремі аспекти історії права та системи законодавства ЗУНР та визначити ступінь наукової досліджуваності проблеми, а також сформулювати, обґрунтувати, уточнити термінологію та визначення категорій, що належать до предметної галузі дослідження;

– конкретизувати юридичні й політичні передмови приєднання Галичини, Буковини і Закарпаття до складу Австрії та Австро-Угорщини та критично оцінити стан конституційно-правового врегулювання адміністративної автономії Галичини і Буковини в складі Австрії та Австро-Угорщини;

– розкрити причини та особливості проголошення на західноукраїнських після Першої світової війни національної державності, охарактеризувати міжнародно-правові підстави для проголошення державної самостійності ЗУНР та об’єктивно оцінити з правового погляду факт проголошення ЗУНР;

– показати умови формування права і системи законодавства ЗУНР та здійснити правовий аналіз і дати оцінку «Тимчасового основного закону»;

– сформулювати власне концептуальне бачення ролі і місця «Акта Злуки» УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. для розвитку права і системи законодавства ЗОУНР та визначити вплив міжнародно-правових актів на розвиток права та системи законодавства ЗУНР;

– з’ясувати особливості трансформації правових звичаїв і традицій у законодавство ЗУНР та виявити вплив норм суспільної моралі населення західного регіону України на розвиток права і системи законодавства ЗУНР;

– здійснити аналіз впливу австрійських правових норм на формування і функціонування законодавства ЗУНР та показати особливості застосування цивільного законодавства ЗУНР під час регулювання цивільних відносин;

– проаналізувати типові риси земельного законодавства ЗУНР і його ефективність під час врегулювання земельних правовідносин у досліджуваній період та охарактеризувати особливості застосування адміністративного законодавства і системи місцевого управління як ефективного механізму реалізації державної влади в ЗУНР;

– висвітлити практику застосування норм трудового законодавства ЗУНР у процесі врегулювання трудових правовідносин та розкрити особливості застосування кримінального законодавства ЗУНР;

– узагальнити правовий досвід функціонування права і системи законодавства ЗУНР, сформулювати історико-правову основу для стратегії розвитку законодавства у сучасній Україні.

Об'єктом дослідження є правові відносини, що виникали, змінювалися і припинялися в період функціонування Західно-Української Народної Республіки.

Предметом дослідження – закономірності й особливості становлення і розвитку права і системи законодавства ЗУНР.

Методи дослідження. Під час дослідження використано комплекс теоретичних, загальнонаукових і конкретно-наукових методів з дотриманням принципів об'єктивності й історизму. В основу дисертації покладено діалектичний підхід, що дало змогу виявити взаємозв'язки, динаміку та особливості розвитку права та систему законодавства ЗУНР в контексті тогочасних європейських правових процесів порівняно із законодавчою діяльністю Центральної Ради УНР.

Розкриваючи визначенні завдання, було застосовано такі методи: конкретно-історичний – за розгляду історико-правових передумов приєднання західноукраїнських земель до складу імперії Габсбургів та конституційного регулювання автономного статусу Галичини і Буковини (підрозділи 2.1 та 2.2); історико-правовий – під час аналізу умов і особливостей проголошення ЗУНР як початку формування національної державності (підрозділ 2.2); узагальнення – визначаючи правові особливості організації державної влади ЗУНР (підрозділ 2.3); герменевтичний – характеризуючи християнську мораль як регулятора суспільних відносин того часу (підрозділ 3.2); історико-генетичний – аналізуючи міжнародно-правові підстави проголошення незалежності ЗУНР та застосування міжнародно-правових норм у системі національного законодавства (підрозділ 3.3); порівняльно-правовий і онтологічний – здійснюючи правове дослідження Тимчасового основного закону ЗУНР від 13 листопада 1918 р. (підрозділ 4.1); порівняльно-історичний – за правового аналізу наслідків укладання «Акта Злуки» УНР та ЗУНР (підрозділ 4.2.); формально-юридичний – розглядаючи міжнародно-правовий статус та оцінюючи нормотворчу діяльність ЗУНР (підрозділ 4.3); соціально-юридичний – визначаючи ступінь застосування у національному

законодавстві періоду ЗУНР норм звичаєвого права, ступеня застосування австрійського права, а також організації системи судочинства (підрозділи 2.3, 3.1 та 5.1); теоретико-юридичний – характеризуючи систему законодавства ЗУНР, а саме: законодавчу діяльність у сфері цивільних і сімейних відносин, земельне та трудове право, право соціального захисту, кримінальної відповідальності (підрозділи 5.2). На основі діалектичного методу здійснено аналіз динамічних процесів трансформації правосвідомості українців Галичини, Буковини і Закарпаття, її відображення у процесі розвитку національної державності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертації вперше у сучасній українській історико-правовій науці вирішено важливу наукову проблему – розроблено і обґрунтовано концепцію права і систему законодавства ЗУНР та відповідно до цієї концепції комплексно розкрито практику застосування адміністративного, цивільного, трудового, земельного і кримінального законодавства, визначено специфіку норм процесуального законодавства досліджуваного періоду та впливу міжнародно-правових норм, моральних норм та правових звичаїв і традицій на практику відновного судочинства ЗУНР. У дисертації також сформульовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, які мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

уперше:

– систематизовано історико-правову, спеціально-юридичну, загально-історичну літературу, у якій відображено окремі аспекти історії права і системи законодавства ЗУНР; загальна характеристика цієї історіографії за наслідками аналізу була системно викладена в окремому підрозділі, що дозволило зробити висновок про недостатній ступінь наукової дослідженості проблеми. Враховуючи історіографію проблеми, здобутки науковців у галузі історії держави і права, кількісну і якісну складову виявлених наукових джерел, керуючись методологічним плюралізмом та інтегративним підходом сформовано власну методологічну базу дослідження;

– запропоновано авторську концепцію розкриття особливостей формування державотворчих процесів на західноукраїнських землях на початку ХХ ст. і визначено вплив міжнародно-правових актів на становлення та розвиток права і системи законодавства Західно-Української Народної Республіки;

– на підставі маловідомих архівних джерел, спираючись на останні розробки істориків права концептуально та системно відтворено процеси становлення й розвитку права і системи законодавства ЗУНР, а також узагальнено актуальний для сучасної нормотворчої і правозастосовної практики історичний національний досвід їх функціонування;

– сформовано уніфікований підхід до визначення правового й політичного значення конституційних актів періоду ЗУНР, норм звичаєвого права та суспільної моралі, їхнього впливу на рівень суспільної і правової свідомості населення Галичини, Буковини і Закарпаття, процесу розвитку ідеї соборності українських земель у процесі боротьби за національну державність у 1918–1923 рр.;

– на підставі системного підходу обґрунтовано основні причини та особливості ступеня впливу норм австрійського права на систему права і законодавства ЗУНР, зроблено висновок про те, що використання австрійських нормативно-правових актів було важливим чинником в процесі законотворення у досліджуваній період;

– введено в науковий обіг значний масив архівних джерел, завдяки яким здійснено класифікацію нормативно-правових актів, що становили правову систему ЗУНР досліджуваного періоду та розкрито особливості і характерні риси застосування норм цивільного, сімейного, трудового, кримінального, процесуального законодавства, а також уніфіковано специфіку та рамки їхньої практичної реалізації;

удосконалено:

– концептуальне бачення етапів інкорпорації українських земель Австрією та Австро-Угорщиною та юридичного обґрунтування приєднання Галичини, Буковини й Закарпаття;

– доктринальні знання про розуміння соціальних і правових чинників здійснення «Листопадового зриву», його передумов та правових наслідків;

– наукові позиції про юридичні механізми впливу міжнародно-правових підстав проголошення незалежності ЗУНР;

– наукову інформацію про теоретичний зміст розуміння правового значення державної незалежності ЗУНР та «Тимчасового основного закону про державну самостійність земель колишньої Австро-Угорської монархії» як основного нормативно-правового акта, що легітимізував цей факт;

– наукові знання про «Акт Злуки» УНР та ЗУНР як важливого правового акта об'єднання двох держав, так і політичного возз'єднання українських земель після тривалого іноземного поневолення;

– методологічні засади аналізу норм цивільного, сімейного, трудового та кримінального законодавства ЗУНР;

– положення про особливості організації системи судочинства і впливу норм суспільної моралі на відносини у правовій сфері ЗУНР, зокрема в судочинстві;

– концепцію розвитку Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. крізь призму аналізу державотворчих процесів на західноукраїнських землях і їх місця у міжнародно-правовій системі повоєнного світу;

– критерії систематизації нормативно-правових актів ЗУНР як важливої складової правової системи національного державотворення;

– аргументи про вплив міжнародно-правових актів на законодавчу діяльність ЗУНР і реалізацію їх принципів у системі судочинства;

– наукові знання про особливості формування Збройних Сил та правоохоронних органів, а також систему законодавства, що регулювали сферу їхніх повноважень, зокрема в системі кримінального судочинства;

набули подальшого розвитку:

- базові засади удосконалення правової системи і конституційно-правових відносин на західноукраїнських землях ХІХ – початку ХХ ст.;
- ідеї про історичні права українського народу Галичини, Буковини і Закарпаття на відродження національної держави після Першої світової війни;
- наукові уявлення про політичні передумови «Листопадового зриву» та проголошення суверенної ЗУНР;
- наукові погляди щодо демократичності конституційних актів ЗУНР – «Тимчасового основного закону про державну самостійність земель колишньої Австро-Угорської монархії» та «Проекту основ державного устрою Галицької республіки»;
- наукові узагальнення про правову систему ЗУНР як таку, що ґрунтувалася на засадах суспільної моралі, звичаєвого, австрійського права;
- існуючі наукові знання про систему законодавчих актів ЗУНР, зокрема у сфері цивільного, земельного, трудового законодавства, а також забезпечення правового захисту населення;
- наукові уявлення щодо історико-правового аналізу правових чинників, що вплинули на зміст правових норм ЗУНР, зокрема прогресивних правових положень та конструкцій римського права притаманного австрійському законодавству;
- наукові знання про необхідність правового забезпечення функціонування армії як основи зовнішньої безпеки та органів правопорядку як чинника внутрішньої безпеки держави.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, висновки, пропозиції, які обґрунтовано у дисертаційному дослідженні, поглиблюють і збагатять українську історико-правову науку знаннями про право і систему законодавства ЗУНР. Вони можуть бути використані у: а) науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших історико-правових і теоретико-правових досліджень українського права і законодавства; б) правотворчій і правовиховній роботі – для вдосконалення

чинного законодавства України та підвищення професійної підготовки правників; в) навчальному процесі – під час підготовки спеціальних навчальних посібників і підручників з історії держави і права України, теорії держави і права та інших галузевих дисциплін.

Положенні і висновки пропонованого історико-правового дослідження використовуються в навчальному процесі Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького під час викладання курсів «Теорія держави і права», «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія України», «Історія вчень про державу і право», «Методологія науково-правових досліджень» (акт про впровадження від 16.02.2016), а також у правозастосовній, правоосвітній і правовиховній діяльності Головного територіального управління юстиції в Івано-Франківській області (акт про впровадження від 18.07.2016 р.), у практичній діяльності Івано-Франківського окружного адміністративного суду (акт про впровадження від 09.08.2016 р.).

Апробація результатів дисертації. Дисертацію виконано та обговорено на кафедрі теорії права та міжнародної інформації Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Основні положення та результати дисертації оприлюднено на 8 конференціях та наукових семінарах, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки» (Київ, 2014); звітних викладацьких та студентських науково-практичних конференціях «Наука та освіта XXI століття» (Івано-Франківськ, 2014, 2015, 2016); I, II та III Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти» (Івано-Франківськ, 2014, 2015, 2016); Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (Ужгород, 2015).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 35 наукових працях, з яких – 1 монографія, 22 статті у фахових виданнях в

Україні з юридичних наук, 4 статті – у зарубіжних періодичних наукових виданнях, опубліковано 8 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації зумовлена предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'ятьох розділів, що містять 13 підрозділів, в одному з яких 4 пункти, висновків, списку використаних джерел (494 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 418 сторінок, з них 367 – основний зміст.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема дослідження права і системи законодавства ЗУНР не є новою для української історико-правової науки. Такий інтерес до проблем національного державотворення початку ХХ ст. зумовлений масивом джерельної бази та засадничих норм права і законодавства, які стали взірцем для українських правників упродовж наступних десятиріч і навіть у наш час.

З початку організації державної влади на західноукраїнських землях появилися перші наукові розвідки стосовно права і системи законодавства, що почало формуватися від листопада 1918 р. У радянський період інтерес до державотворчих процесів у Галичині свідомо ідеологізувався і розглядався лише в руслі критики австро-угорської системи права. Водночас, саме тоді здійснені спроби переосмислення особливостей організації державної влади, права і системи законодавства ЗУНР. Зі здобуттям Україною незалежності вивчення історико-правової спадщини активізувалося. Основними центрами дослідження правової системи ЗУНР стають Львів та Івано-Франківськ. Праці науковців збагачуються джерельними матеріалами, зокрема неопублікованими, які зберігалися і в українських архівних установах, і в зарубіжних архівах, зокрема Польщі, Австрії, Ватикану та інших країнах.

Одночасно правову систему та систему законодавства ЗУНР у вигляді цілісної нормативної системи українські та зарубіжні дослідники не вивчали. Тому дослідження її взаємозв'язку, визначення основних витоків та джерел правової системи ЗУНР є актуальним, як з наукового, так і з суспільного погляду.

Правові норми, сформовані в ЗУНР, характеризувалися проникненням християнських правових норм, використанням австрійського права, а також міжнародно-правових норм того часу. Таке поєднання сприяло формуванню

унікальної системи правових відносин, зорієнтованої на засади гуманізму, моралі й соціального благополуччя.

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

Проблема дослідження правової спадщини періоду ЗУНР є достатньо популярна передусім серед українських науковців. Загалом можна виокремити кілька основних етапів, упродовж яких відбувалося дослідження історико-правової спадщини періоду ЗУНР. На першому етапі, що тривав у 20–30-х роках ХХ ст. (міжвоєнні десятиріччя), дослідженням правової спадщини й традицій державного будівництва на західноукраїнських землях займалися безпосередні учасники революційних подій. У цьому аспекті на увагу заслуговують дослідження С. Дністрянського, К. Левицького, М. Лозинського, С. Стебельського та ін. Особливістю наукових праць того часу було їхнє фактологічне наповнення, а також цінні спогади безпосередніх учасників подій, які допомагають розкрити особливості державного будівництва з огляду на геополітичну ситуацію та суспільно-політичні обставини й реакцію суспільства. Зауважимо, що низка публікацій згаданих авторів вийшли друком за межами України, оскільки після завершення національно-визвольних змагань та еміграції уряду ЗУНР за кордон вони залишилися працювати в еміграції.

Найвідомішим дослідником у галузі права даного періоду став К. Левицький. Хоча правова спадщина ЗУНР не була безпосереднім об'єктом його наукових пошуків, він чимало уваги приділив розкриттю особливостей підготовки й організації державності на західноукраїнських землях, визначив вплив австрійського законодавства на законотворчу діяльність Української Національної Ради, охарактеризував основні суспільно-політичні течії галицьких українців. Особливо вирізняється його праця «Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів)», у якій на основі низки нормативно-правових актів

та спогадів учасників подій учений описав основні передумови й особливості проголошення державності на західноукраїнських землях після Першої світової війни [205].

Інший відомий дослідник правової спадщини ЗУНР – С. Дністрянський – був практичним фахівцем у сфері цивільного та конституційного законодавства і, окрім фундаментальних авторських розробок у сфері цивільних правовідносин [98; 99], здійснював детальний аналіз нормативно-правових актів Австро-Угорської імперії та особливостей їх використання національним урядом ЗУНР. Наведені ним пропозиції стосовно вдосконалення й імплементації австро-угорських правових норм у правовій площині ЗУНР свою підтримку серед тогочасного політикуму та довели її ефективність.

Цікавими з практичного погляду є наукові розвідки М. Лозинського, відомого правника та дипломата ЗУНР. Після поразки державотворчих змагань, він зосередив увагу на науковій діяльності. Упродовж 20-х років ХХ ст. світ побачили кілька його праць: «Галичина в рр. 1918–1920. Розвідки і матеріали»; «З Новим роком 1924. Теперішній стан розбудови Української Держави»; «Уваги про українську державність»; «Галичина на мировій конференції в Парижі». У своїх працях акцентував увагу на особливостях процесу державного будівництва, дискусіях стосовно конституційного законодавства та регулювання повноважень державних органів влади. Оскільки М. Лозинський був безпосереднім учасником дипломатичних місій ЗУНР на перемовинах з представниками Антанти та Польщі, то, окрім аргументування власної думки відносно майбутнього ЗУНР як незалежної держави, він подає цікаву характеристику тогочасної геополітичної ситуації.

Фахівцем у сфері кримінального законодавства був П. Стебельський, який опублікував низку праць у періодичних виданнях, де розкрив особливості державотворчого процесу ЗУНР та розвиток норм кримінального права. Вартими уваги є його праці «Начерк державного устрою Західньої Області Української Народньої Республіки» [381] і «Австрійське карне право.

Після викладу проф. П. Стебельського. 1902/1903» [382]. Остання праця вийшла ще в 1903 р., але в період функціонування ЗУНР вона слугувала практичним коментарем до трактування норм австрійського кримінального законодавства, яке застосовувалося в юридичній практиці.

У міжвоєнний період чимало наукових досліджень про організацію державної влади на західноукраїнських землях зробили іноземні науковці, зокрема польські. З-поміж інших вирізняються праці, Е. Кжимискі, Ю. Макаревича, З. Прушніцького, К. Хлебовського. Зауважимо, що виходячи з умов польсько-української війни 1918–1919 рр., розвідки польських науковців мають пропольський характер та відображають негативне ставлення до українського політикуму й національного руху. Це, зокрема, стосується праці К. Хлебовського «Захоплення Галичини» [465], у якій він надто суб'єктивно обґрунтовує право Польщі на Східну Галичину. Цінні з наукової точки зору праці У. Кжимискі та Ю. Макаревича, котрі досліджували особливості застосування австрійського кримінального законодавства, зокрема в ЗУНР [477; 478; 479; 480].

Отже, характерною рисою наукових праць, які побачили світ у міжвоєнні роки, є акцентування уваги на практичному аналізі застосування норм права колишньої Австро-Угорщини, що покладені в основу правових норм ЗУНР, у тому числі цивільного й кримінального, а також аналізу особливостей суспільно-політичного розвитку і дипломатичної діяльності. Однак зазначимо: під час аргументування права на національну державність і польські, і українські тогочасні науковці виходили зі суб'єктивного чинника національної приналежності, що провокувало і посилювало українсько-польське протистояння. Проте варто було б згладжувати незгоди і конфронтації між обома сусідніми народами.

Наступним у дослідженні правової спадщини ЗУНР є радянський період. Загалом радянська наука замовчувала національно-визвольний характер революції 1917–1921 рр. в Україні, в тому числі у Галичині та на Буковині. Революційні процеси на західноукраїнських землях розглядались

лише через призму класової боротьби. Спробу переоцінки української революції здійснив у 50-х роках історик О. Карпенко, але його висновки і рекомендації різко розкритикували компартійні структури.

Правовий аспект розвитку західноукраїнських земель періоду національно-визвольних змагань досліджував правознавець В. Кульчицький. Саме завдяки його старанням проблема державного будівництва на західноукраїнських землях та особливості правового статусу Галичини у складі імперії Габсбургів стали доступними для більшості науковців. Упродовж 1960–1970-х рр. світ побачили його праці «Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.)» [199], «Джерела права в Галичині за часів австрійського панування» [200], «Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії» [202] та ін. У цих працях уперше висвітлено проблеми правового становища Галичини у складі Австрії й Австро-Угорщини, визначено основні передумови та причини національно-визвольних змагань початку XX ст. Власне, В. Кульчицький започаткував, а зі здобуттям Україною незалежності розвинув проблематику дослідження історико-правового аналізу особливостей державного будівництва ЗУНР, причини падіння ЗУНР тощо.

Після 1991 р. наукове зацікавлення правовою спадщиною ЗУНР суттєво активізувалося. Значно сприяли дослідженням відкритість архівних фондів і доступ до основних джерел інформації. Правники й історики права відходять від узагальнених праць і акцентують увагу на конкретних історичних та історико-правових проблемах організації державної влади ЗУНР, її законодавчій діяльності, дипломатичній боротьбі, польсько-українському збройному протистоянні та ін.

Може скластися враження, що проблемі державного будівництва ЗУНР властивий науковий регіоналізм, оскільки основними центрами наукових пошуків у цій сфері є Львів та Івано-Франківськ. Однак упродовж останнього десятиліття ця проблема географічно розширилася, бо вона зумовлена актуалізацією проблеми національного державотворення початку XX ст.

У 90-х роках ХХ ст. опубліковані наукові праці Б. Тищика й О. Вівчаренка, М. Костицького, М. Литвина і К. Науменко, С. Макарчука, М. Сеньківа та ін. Це були перші узагальнюючі дослідження, де розкривалися засадничі принципи організації державної влади ЗУНР, висвітлювалися головні етапи законотворення, аналізувалися суспільно-політичні й геополітичні умови, які впливали на національно-політичний рух. Однією з перших наукових досліджень була колективна праця М. Костицького і Б. Тищика «Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923)» [187], де вперше звертається увага на політико-правові засади становлення й організації державності на західноукраїнських землях, розкриваються основні вектори зовнішньополітичної діяльності та причини поразки ЗУНР на міжнародній арені.

Вагомим у сфері дослідження правової спадщини ЗУНР та особливостей державного будівництва на західноукраїнських землях початку ХХ ст. є науковий доробок С. Макарчука. У низці праць [230; 231; 232] він акцентував увагу на особливостях історико-правових обставинах організації національної держави у Галичині. Незважаючи на те, що за характером праці є історичними, вони містять цінний фактологічний матеріал та опираються на ґрунтовну джерельну та нормативно-правову базу.

На початку ХХІ ст. вивчення правової спадщини періоду ЗУНР та Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. активізувалося. Спостерігається тематична спрямованість досліджень українських науковців, об'єктом окремих наукових досліджень стають проблеми земельного, конституційного й адміністративного законодавства ЗУНР, розв'язання соціально-економічних питань і міжнародно-правова діяльність національного уряду.

Одночасно зауважимо: проблема державного будівництва ЗУНР є об'єктом дослідження як українських істориків, так і правників. Закономірно, що в процесі наукових пошуків вони оперують адекватним методологічним апаратом. Це дає змогу сформулювати повне, всебічне і об'єктивне уявлення про

особливості державного будівництва ЗУНР, її законодавчої діяльності й системи права.

Українська історико-правова наука, як видається, представлена ще недостатньою кількістю узагальнюючих праць, що розкривають особливості права і системи законодавства ЗУНР. У Львові 1998 р. було захищено дисертаційне дослідження М. Кобилецьким «Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918–1923 рр.)» [170], де акцентовано на специфіці організації державного механізму й органів влади ЗУНР. Учений приділив окрему увагу розвиткові фінансового законодавства та господарських відносин.

Значно зацікавлюють дослідників особливості національного державотворення, зокрема у сфері конституційного, адміністративного та земельного законодавства. У 2009 р. опублікована стаття О. Смогоржевської «Законодавча діяльність Української Національної Ради» [370], в якій розкрито основні засади законодавчої діяльності членів УНРади, висвітлено погляди окремих її членів та загальні тенденції розвитку правової думки.

Конституційному законодавству ЗУНР присвячено чи не найбільше праць українських науковців. Відомі дослідники у цій царині – С. Кобута, В. Костів, В. Крюков, М. Матрос, М. Мацькевич, Т. Подковенко, А. Савчак, П. Стецюк, Д. Яневський та ін.

Вирізняються в цьому аспекті дослідження правника М. Мацькевича. В одній із праць «Політико-правові підстави та передумови для можливого оформлення федеративних відносин між Австрією та ЗУНР» [240], він наголошував на розвитку ідей федералізму в Галичині та їхньому конституційно-правовому закріпленні. В іншій праці – «Конституційне законодавство у ЗУНР: історико-правові аспекти» [239] – учений проаналізував основні принципи і норми, які буди закладені в основу «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», визначив ключові засади практичної реалізації конституційних норм та головні вектори їхнього

реформування. Окремо акцентовано увагу на характеристиці конституційних проектів С. Дністрянського, їхньому вагомому впливу на українську традицію конституціоналізму. Заслугою М. Мацькевича є класифікація нормативно-правових актів ЗУНР, які мали силу конституційних актів, і відповідно доповнювали «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії».

Український правник П. Стецюк [383; 384; 385] зосередив увагу довкола проблем формування конституційного законодавства та з'ясування особливостей національної правової традиції у цій сфері. Він, зокрема, розглядає правову спадщину С. Дністрянського, який був одним з найвідоміших українських конституціоналістів першої половини ХХ ст.

До найдосліджених проблем законодавчої діяльності ЗУНР належать норми земельного права. У цьому контексті виокремимо дослідження таких українських правників та істориків права, як О. Ковалишин, Л. Коритко, Я. Малик, В. Малькіна, О. Павлишин, Р. Тимченко, В. Ухач та ін.

Для прикладу, зокрема Л. Коритко спробувала прослідкувати генезу розвитку земельного законодавства на західноукраїнських землях упродовж кінця ХVІІІ – початку ХХ ст., тобто в період Австрійської (Австро-Угорської) імперії. Логічним висновком дослідниці стало те, що актуальність розв'язання земельного питання для українців Галичини, Буковини і Закарпаття у ХІХ ст. спричинило всю гостроту цієї проблеми протягом 1918–1919 рр. [186]. Зацікавлює розвідка Я. Малик «Державна аграрна політика Західноукраїнської Народної Республіки» [233], де зосереджується увага на тих аспектах, які зумовили першочерговість формування саме земельного законодавства УНРадою.

Інтерес становить, з позиції дослідження передумов формування земельного законодавства, політичних дискусій між галицькими політиками, дослідження О. Павлишина [274]. Не зважаючи на те, що автор акцентує на історичних обставинах підготовки аграрної реформи в ЗУНР, цікавими є його думки стосовно розв'язання суперечливих положень земельного

законодавства урядів ЗУНР та Директорії УНР. Власне, земельне законодавство належало то тих сфер правового регулювання, які не вдалося уніфікувати ні на передодні, ні після «Акта Злуки». Історичні обставини організації земельної реформи аналізував також Р. Тимченко. У цьому руслі на увагу заслуговує його публікація «Земельна реформа ЗУНР (ЗОУНР) 1919 р.» [396].

Земельне законодавство як об'єкт правової діяльності періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. вивчав В. Ухач [415]. На основі аналізу норм земельного законодавства ЗУНР, УНР та Української Держави Г. Скоропадського він визначив ключові засади та правові норми, що регулювали проблему розподілу землі між селянами, питання приватної власності й вилучення землі на користь держави.

Низка українських дослідників розглядали засади державного будівництва в ЗУНР у рамках Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., здійснювали порівняльний аналіз законодавства ЗУНР, УНР, Гетьманату та Директорії. У цьому ракурсі вирізняються наукові доробки В. Верстюка, Т. Галицької-Дідух, І. Дацків, Н. Єфремової, Є. Хлюпіна, П. Христюка та ін.

Якщо історики зосередили увагу на передумовах, геополітичних та внутрішньополітичних обставинах активізації стосунків між українськими національними урядами Наддніпрянщини та західноукраїнських земель, то правники акцентували увагу на специфіці саме дипломатичної взаємодії, зокрема після підписання «Акта Злуки» УНР та ЗУНР. Так, проблемі юридичного оформлення «Акта Злуки» присвятив дослідження В. Черноус [443]. Він розглянув питання юридичної сили правових актів, що засвідчували об'єднання двох держав, а також специфіку їхнього практичного застосування, справедливо наголошуючи, що об'єднання було виключно на папері.

Особливо цінне в контексті визначення правового значення «Акта Злуки» дослідження І. Гошуляка «Тернистий шлях до соборності (від ідеї до

«Акта Злуки»)» [67]. Дослідник ґрунтовно аналізує історико-правові умови укладання «Акта Злуки», погляди тогочасних правників та реакцію суспільства на події, що передували укладанню цього документа і наслідки, які насамперед позначилися на міжнародно-правовому становищі УНР. На окрему увагу заслуговує акцент І. Гошуляка на відображенні процесу укладання «Акта Злуки» тогочасною українською пресою і відповідного резонансу в суспільстві стосовно об'єднання українських земель в одну державу після кількох століть роз'єднання.

Питання, пов'язані з укладанням «Акта Злуки» та його історико-правових наслідків вивчали також І. Райківський, О. Рубльов, М. Сеньків, В. Соловійова та ін. Акцентуючи на історичній складовій укладання цього правового акта про об'єднання двох держав, учені надавали вагоме значення проблемі подальшої практичної реалізації правових домовленостей між УНР та ЗУНР.

У контексті нашого дослідження важливими є праці вітчизняних науковців, котрі досліджують систему права і законодавства Австро-Угорщини загалом та Галичини і Буковини зокрема, визначають вплив геополітичних чинників, у тому числі Першої світової війни на розвиток національно-визвольного руху на українських землях. Так, Н. Барановська досліджувала вплив військових подій 1914–1918 рр., а також роль австрійсько-німецького чинника у контексті розвитку національного руху і Наддніпрянщини, і Галичини [10; 11]. Зроблені дослідницею висновки підтверджують поширення серед галицького політику ліберальних поглядів та ідей федералізму як засади розвитку правового становища західноукраїнських земель у складі повоєнної Австрії.

У сенсі аналізу причин та наслідків впливу австрійського законодавства на правову систему ЗУНР цінними є праці І. Бойка [16–19]. У низці праць він дослідив специфіку та генезу застосування цивільних і кримінально-процесуальних норм в Україні. Окрему увагу вчений приділив питанню системи покарання за австрійським законодавством, а також особливостям

формування кордонів і території українських державних утворень під час Української національної революції 1917–1921 рр. Розвиток норм кримінального законодавства у цей період здійснив також Е. Кісілюк [168]; система військового судочинства ЗУНР стала об'єктом наукових пошуків Х. Горуйко [65]. Розвиток системи судочинства й особливості застосування процесуальних норм досліджували О. Кондратюк [181] і Л. Присташ [300].

Вагомий внесок у дослідження особливостей формування державності на західноукраїнській землях зробив В. Великочий. Він зосередив увагу на дослідженні і систематизації джерельної бази ЗУНР, зібрав та опублікував комплекс нормативно-правових актів, які зберігалися в архівних установах за межами України. Науковець також досліджував особливості становлення та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування ЗУНР.

Окреме місце в історико-правовій базі дослідження права і системи законодавства ЗУНР посідають праці українських науковців, присвячених дипломатичній діяльності та боротьбі ЗУНР за визнання на міжнародній арені. У цьому сенсі вирізняються дослідження М. Гетьманчука та В. Головченка. Власне, М. Гетьманчук аналізував здобутки та прорахунки дипломатичної місії ЗУНР на мирних перемовинах під час укладання польсько-російського Ризького мирного договору 1920 р. Натомість В. Головченко зосередив увагу на дипломатичній діяльності ЗУНР загалом, особливо в процесі Паризької мирної конференції, а також визначив місце і роль у переговорному процесі відомого галицького дипломата В. Панейка [62].

Загалом українська правова й історична науки накопичили чималий масив наукових досліджень, які розкривають певні аспекти функціонування ЗУНР. Акцентуючи увагу на проблемах земельного права, причинах та наслідках укладання «Акта Злуки», дипломатичній діяльності національних урядів у 1917–1921 рр., українські науковці дистанціювалися від видання комплексного дослідження, яке б мало узагальнюючий характер стосовно розкриття права і системи законодавства ЗУНР.

Специфікою творення системи права ЗУНР є те, що воно (як європейське) мало виділені академіком М. Костицьким світоглядні джерела: античну філософію права, позитивне римське право та християнську етику [188]. Остання була предметом глибокого аналізу професора І. Луцького [224]. Саме теоретичний доробок цих учених використано як методологічний орієнтир нашої роботи.

Окрему групу досліджень історико-правової спадщини ЗУНР становлять праці вчених української діаспори. З-поміж них – дослідження В. Будзиновського, О. Кузьми, І. Нагаєвського, І. Сохоцького, М. Стахіва, І. Лисяка-Рудницького, Дж. Химки, С. Ярославлина та ін. Особливістю досліджень науковців української діаспори є певна ідеологізація державного устрою ЗУНР та відверта національно-державницька інтерпретація подій Першої світової війни на західноукраїнських землях.

Частина із цих праць ґрунтується на підставі спогадів та особистого досвіду у процесі будівництва ЗУНР. Окремі з них мають публіцистичний характер, оскільки у розповідній, довільній формі описують події, що спостерігали впродовж 1918–1923 рр. У цьому контексті вартими уваги є праці В. Будзиновського «Ішли діди на муки (введення в історію України)» [25] та О. Кузьми «Про листопадові дні 1918» [197].

Одночасно, серед діаспорних дослідників – чимало фахових науковців, скажімо, І. Кузич-Березовський [196], М. Стахів [379], І. Лисяк-Рудницький [207], Дж. Химка [470] та ін. Власне, М. Стахів є автором кількатомної праці, яка розкриває особливості організації національної державності періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Під час дослідження системи права і законодавства ЗУНР цінними були перший і четвертий томи праці, відповідно «Західна Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772–1918)» [378] та «Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр.» [379]. Праці містять вагомі фактологічні відомості, розкривають настрої суспільства та галицького політикуму в процесі організації національної державності. На

особливу увагу заслуговують наведені М. Стахівим висновки стосовно дипломатичної боротьби української місії під час Паризької мирної конференції, а також діяльності європейських мирних місій, які скеровувалися у Галичину для з'ясування суті польсько-українського військового конфлікту. Саме М. Стахів був учасником перемовин з дипломатичними місіями, спрямованими в Галичину.

Сучасний американський дослідник українського походження Дж. П. Химка вивчав поєднання національного і соціального чинника в період Української національно-демократичної революції [470]. Становлення державності ЗУНР він розглядав у контексті наступу революційної боротьби і становлення державності на Наддніпрянщині й західноукраїнських землях загалом.

Дослідження науковців діаспори, що стосуються права і системи законодавства ЗУНР, суттєво доповнюють історико-методологічний апарат, напрацьований українськими правниками й істориками права. Вони містять цінний фактологічний матеріал, відображають настрої суспільства і галицького політикуму напередодні та під час Української національно-демократичної революції початку ХХ ст.

Важливим джерелом наукового дослідження стали мемуари українських громадсько-політичних діячів доби Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Вирізняються, зокрема, спогади О. Севрюка [359], А. Чайковського [439], О. Черніна [442], М. Шаповала [447] та ін. Особливістю цих праць є акцент на суспільній свідомості й ставленні населення до політичних подій, що мали місце у розглядуваний період.

Серед публікацій сучасних іноземних дослідників виокремимо праці Т. Гуца, Дж. Елея, М. Козловського, Л. Мрочки, Й. Пісулінського, К. Суйки-Зелінської, Дж. Хамза, К. Хлебовського, А. Ючака, В.-Л. Яворського. Особливістю наукових досліджень польських науковців є свідоме акцентування на польському національному русі та суб'єктивне ставлення до державницьких прагнень українців. Так, у праці польського дослідника

К. Хлебовського «Захоплення Галичини» [465] на основі суб'єктивних підходів авто намагається довести право Польщі на територію Східної Галичини, а відповідно оправдати польську агресію стосовно ЗУНР. Одночасно праця цікава тим, що дає можливість усвідомити ставлення поляків до державотворчих процесів галицьких українців.

Ще в радянський період польський дослідник Т. Дабковський опублікував працю, в якій розкрив особливості розвитку українського національного руху в 1918–1923 рр. Ця праця заслуговує увагу з тієї позиції, що кінець діяльності ЗУНР та офіційний перехід Галичини під протекторат Польщі Т. Дабковський вважає кінцем національно-визвольних змагань, а відповідно – і національної революції українців на початку ХХ ст.

Проблемі становлення українського національного руху впродовж 1914–1923 рр. присвятив дослідження Дж. Елей, який розглядав національно-визвольні змагання українців у контексті визвольних змагань східноєвропейських народів напередодні, під час та після Першої світової війни. Ключовим фактором, який впливав на національно-визвольні устремління народів Центрально-Східної Європи, вважалася ідея національної державності, тому боротьба за неї, у тому числі й військове протистояння, були оправданими [467].

Попри суб'єктивізм польських науковців у сенсі оцінки національно-визвольних змагань, низка праць стосуються засад австрійського кримінального та цивільного законодавства, яке покладено в основу національного законодавства і відновленої Польщі, й ЗУНР. На основі глибокого аналізу першоджерел учені, К. Кжимиські, Ю. Макаревич, В.-Л. Яворський та інші визначили причини застосування австрійського права у правовій системі слов'янських держав, що утворилися після розпаду імперії Габсбургів.

Окрему увагу іноземні дослідники, зокрема й польські, присвятили проблемі польсько-української війни 1918–1919 рр. М. Клімецькі, М. Козловський та інші опублікували низку праць, де визначили основні

причини та наслідки збройного протистояння між поляками й українцями [475; 476]. Висвітлення окремих проблем є однобоким, скажімо у сенсі аналізу історико-правових підстав і прав українців Галичини на створення власної держави й обґрунтування права Польщі на західноукраїнські землі.

У 2004 р. польський дослідник Й. Пісулінський опублікував працю «Не тільки Петлюра. Українське питання в польській зовнішній політиці у 1918–1923 рр.» [484], де визначив першочерговість саме українського питання у процесі відновлення польської держави у повоєнні роки. Позитивним є те, що праця позбавлена ідеологічних стереотипів та упереджених думок відносно національно-політичних устремлінь українців.

Отже, дослідження іноземних науковців, попри певний суб'єктивізм та однобоке ставлення до українських національно-визвольних змагань, містять історично-методологічні підходи, які допомагають розкрити особливості становлення та розвитку права і системи законодавства ЗУНР у контексті східноєвропейських визвольних змагань після Першої світової війни.

Загалом основний масив наукових пошуків правової системи ЗУНР здійснили передусім українські історики, а історики права та правники лише впродовж останніх десятиліть зосередили увагу довкола процесів національного державотворення на західноукраїнських землях періоду ЗУНР, визначенні особливостей і змісту тогочасних правових актів та політичних систем.

Вагомою складовою в процесі аналізу права і системи законодавства є аналіз джерельної бази. Звернувшись до існуючих наукових досліджень у сфері джерельної бази ЗУНР, мусимо акцентувати на тому, що в сучасній історико-правовій науці сформовані різноманітні підходи до розуміння джерельної бази дослідження правової системи ЗУНР і відповідно – різноманітні підходи до класифікації самих правових актів. Доцільний є поділ джерельної бази ЗУНР, де основним чинником визначається походженням джерел, а саме:

- 1) документи вищих органів влади й управління ЗУНР;

- 2) документи місцевих органів влади та управління ЗУНР;
- 3) документи політичних партій, громадських, культурно-освітніх, військових організацій та об'єднань досліджуваного періоду;
- 4) документи міжнародних організацій, конференцій;
- 5) праці політичних і державних діячів ЗУНР та УНР;
- 6) матеріали органів державної влади й управління Австро-Угорщини і Польщі стосовно Східної Галичини у 1918–1923 рр.;
- 7) періодична преса та неперіодичні видання;
- 8) спогади безпосередніх учасників і свідків подій;
- 9) матеріали особистого походження;
- 10) кінофотодокументи, твори мистецтва;
- 11) наукова, політична та художня література [33, с. 12–13].

Така класифікація надзвичайно об'ємна, але вона стосується передусім, історичних досліджень, для яких основними є типи джерел та їхнє забезпечення фактологічним матеріалом. Натомість для правової науки доцільно використати інший підхід, який допоможе розкрити зміст кожного типу джерела на предмет регулювання суспільних та правових відносин у ЗУНР.

Цікаву класифікацію джерел до вивчення правової системи ЗУНР дав П. Кульчицький, обравши за її основу термін дії законодавчих актів. Він запропонував поділити закони на:

- 1) постійні – діють без обмеження терміну (наприклад, Закон УНРади «Про державну прокуратуру»);
- 2) тимчасові – діють з обмеженням терміну (скажімо, Закон УНРади «Про тимчасову організацію судової влади»);
- 3) надзвичайні – обумовлювались характером військових дій [203, с. 113].

Ми цілковито погоджуємося із такими класифікаціями, хоча, у процесі наукового аналізу правової основи ЗУНР необхідно дотримуватися іншого підходу. На нашу думку, джерела правової системи ЗУНР доцільно

класифікувати на основі двох підходів – за походженням та за юридичною силою. Така класифікація дасть змогу більш комплексно підійти до визначення правового змісту конкретного нормативно-правового і законодавчого акта, не порушивши принципів історизму.

Відповідно до походження, виокремимо три типи джерел:

- 1) нормативно-правова база, сформована Українською Національною Радою ЗУНР;
- 2) австрійське імперське законодавство;
- 3) норми традиційних прав та звичаїв.

Як видається, така класифікація не є уніфікованою, оскільки кожна запропонована група тісно між собою переплітається. Адже у національному законодавстві застосовувалися норми і австрійського права, і українського звичаєвого права. Окрім того, після підписання «Акта Злуки» доцільно розглядати питання про поширення чинності правових норм УНР у правове поле ЗУНР. Власне, можна здійснювати детальний поділ самих правових норм. Зауважимо, що керівництво ЗУНР багато уваги приділяло процесуальним нормам, прикладом чого стало прийняття 4 січня 1919 р. «Закону про спосіб оповіщення законів і розпорядків» [203, с. 112]. Згідно з цим правовим актом усі закони підлягали публікації у «Віснику законів і розпорядків» за підписом Президента Ради, а розпорядки – за підписом відповідального секретаря. Момент набуття чинності встановлювався або у самому законі, або на восьмий день з дати його видання [119, с. 1–2]. Рішення і вирок судів, акти державних прокуратур, карних установ, адвокатських і нотаріальних палат мали офіційно публікуватися в щоденнику «Республіка» [203, с. 112].

Класифікуючи законодавчу базу за юридичною силою, ми акцентуємо на національному законодавстві, що приймалося ЗУНР. Одночасно багато законів УНРади того часу містили норми австрійського законодавства, тому доцільно говорити про вплив і застосування австрійського законодавства якщо воно не суперечило основам ЗУНР. На нашу думку, потрібно

виокремити такі види законодавства ЗУНР:

- 1) конституційне законодавство;
- 2) «органічні закони ЗУНР»;
- 3) процедурні закони;
- 4) законодавчі акти про права особи та їх реалізацію;
- 5) закони, які врегульовували соціально-економічні, культурно-освітні й інші сфери суспільного життя.

Власне, розподіл законодавчих актів за їхньою юридичною силою стосується насамперед нормативно-правової бази сформованої Українською Національною Радою ЗУНР.

Цінним джерелом під час вивчення проблеми становленні і розвитку системи права, практики застосування законодавства ЗУНР стали як опубліковані архівні матеріали, так і неопубліковані архівні джерела досліджуваного періоду. У процесі роботи було опрацьовано фонди Державного архіву вищих органів влади і управління України (фонди 1065, 1078, 2192, 2208), Державного архіву Львівської області (фонди 257, 1259) та Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (фонд 581), які зберігають документальна інформація про законодавчу діяльність УНРади ЗУНР.

Проаналізувавши архівні справи вважаємо, що основну увагу варто звернути, на австрійське законодавство, традиційні звичаєві норми, котрі також набули актуальності у XIX ст. Однак не можна констатувати вплив тільки окремих норм чи положень австрійського права: керівництво ЗУНР, виходячи зі складної ситуації прийняло оптимальне рішення про використання австрійського законодавства, що було достатньо досконалим на той час. Окрім того, цю норму законодавчо закріплював «Тимчасовий закон про адміністрацію ЗУНР», прийнятий 16 листопада 1918 р. Відповідно до нього австрійське законодавство залишалося чинним у тому випадку, коли воно не суперечило інтересам і цілям держави.

Влучно з цього приводу зауважив П. Кульчицький: австрійське

законодавство – це частина національного законодавства ЗУНР, час продовження дії якого тривав би до прийняття власного законодавства і заповнення ним прогалін у правовому регулюванні [203, с. 112].

Адже австрійське кримінальне та цивільне законодавство, що сформувалося впродовж XIX ст., попри збереження станових пережитків, відповідало принципам європейської правової свідомості, яке сформувалося в умовах освіченого абсолютизму й утвердження концепції національних держав та правових демократичних систем, основою котрих були засади християнської етики та моралі [226, с. 36].

Так, у §2 «Тимчасового закону про адміністрацію ЗУНР» йшлося про те, що «урядники і служники бувшої австрійської зглядно угорської держави, як також урядники і служники автономічні, котрі зложать письменно приреченне, що виконувати будуть публичну службу Західно-Української Народної Республіки, можуть бути задержані аж до дальшого зарядження на своїм дотеперішнім урядовім становищи» [116]. Тобто в ЗУНР законодавчо закріплювалася дія не лише австрійського законодавства, а й дозволялося займати свої робочі місця працівникам органів адміністрації, які складуть присягу на вірність. Такий крок засвідчує про вияв демократизму та лояльності до посадовців. Особливо цікавим це видається з того погляду, що більшість урядових посад у краї обіймали поляки, а українці зазвичай – найвищі посади у міських та повітових органах влади і самоврядування, оскільки ці посади вимагали відповідальності, принциповості й патріотизму.

Отже, аналіз джерельної бази, української та зарубіжної історіографії дає змогу сформулювати твердження, що в українській історіографії дослідження права і системи законодавства ЗУНР доцільно виокремити три ключові періоди:

- 1) довоєнний (1920–1930 рр.);
- 2) радянський (1939–1991рр.);
- 3) сучасний (1991 – наш час).

Упродовж кожного з цих етапів накопичено значний масив історико-правової та методологічної бази.

На першому періоді вивчення права і системи ЗУНР основними дослідниками стали безпосередні учасники описуваних подій на західноукраїнських землях, а їхні праці незважаючи на слабку методологічну основу, є цінними, оскільки розкривають дух епохи й умови, в яких розгорталися процеси державного будівництва.

Радянський період характеризується ідеологічною заангажованістю та суб'єктивізмом щодо національно-визвольних змагань українців на початку ХХ ст. Виняток становлять праці історика О. Карпенка та правників В. Кульчицького і Б. Тищика, які першими зосередили увагу на проблемах створення та функціонування ЗУНР, специфіки законодавства та норм права.

Зі здобуттям Україною незалежності дослідження української історико-правової традиції активізувалося, в тому числі й дослідження правової спадщини ЗУНР. Попри акцентуванні на окремих аспектах правотворчої діяльності, зокрема у сфері земельного законодавства, розвитку ідей соборності й дипломатичної боротьби на міжнародній арені, вітчизняна наука не представила комплексного дослідження, де би розкривалася система права і законодавства ЗУНР як цілісний механізм.

На окрему увагу заслуговують дослідження вчених української діаспори. Деякі з них були учасниками національно-визвольних змагань, тому на підставі спогадів подають цікаві фактологічні відомості, формують авторські висновки.

Іноземні дослідження правової системи ЗУНР представлені насамперед працями польських науковців. Специфічна риса цих розвідок – суб'єктивізм та певна заангажованість – зумовлена оправданням правових та історичних підстав і прав Польщі на територію Східної Галичини.

Джерельна база дослідження представлена комплексом неопублікованих архівних та опублікованих матеріалів, відомостями тогочасної періодики.

Комплексне використання джерельної та теоретичної бази допомагає розкрити визначені мету й завдання.

Вагомий науковий доробок, джерельна база дослідження відображають державно-правовий досвід виникнення, трансформації та подальшого розвитку державно-правових форм, інститутів, що функціонували на західноукраїнських землях, а також становлення і розвиток правового статусу конкретних державних органів, соціальних груп населення, права і системи законодавства ЗУНР.

1.2. Методологія і понятійно-категоріальний апарат дослідження

Історико-правове дослідження права і системи законодавства ЗУНР спричинені специфікою історико-правової науки, тому передбачає комплексне використання різних методів у їхній єдності, взаємозв'язку, доповненні й співвідношенні. Загалом мета і завдання історико-правового дослідження зумовили необхідність використання сукупності філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових груп методів.

Під час дослідження широко застосовувалися загальні принципи наукового пізнання – об'єктивності, всебічності, історизму та комплексності. Сутність принципу об'єктивності полягає в тому, що досліджувані явища пізнаються правдиво, тобто так, як вони мали місце в дійсності, у процесі їхнього розвитку й еволюції, без упередженого ставлення до світоглядних прагнень учасників досліджуваних подій. Об'єктивність здійснених у роботі висновків ґрунтується на встановлених на основі ціннісного підходу наукових фактах, які відображені в історико-правових джерелах. Цінність наукового підходу є запорукою до незаангажованого розкриття подій національно-визвольних змагань та головних правових норм тогочасного законодавства.

Принцип усебічності дав змогу виявити сукупність чинників, історико-правових і суспільно-політичних умов, що спричинилися до проголошення національної держави на західноукраїнських землях. Тільки усестороннє

вивчення фактів і правових джерел допомагало систематизувати та визначити центральні вектори правотворчої та законодавчої діяльності УНРади, з'ясувати причини поразки на міжнародній арені.

Принцип історизму є ключовим у контексті нашого дослідження, оскільки розкриття специфіки, змісту й особливостей практичної реалізації норм права та законодавства ЗУНР здійснюється відповідно до історичних етапів розвитку державності на західноукраїнських землях. Взаємозв'язок історії й права становить той важливий зміст, завдяки якому нам вдалося визначити основні джерела національного права, зокрема морально-етичні й християнські норми, а також порівняти особливості національного законодавства Наддніпрянської України та ЗУНР.

Особлива увага на принцип історизму зосереджується в контексті дослідження основних етапів введення західноукраїнських земель до складу імперії Габсбургів, визначення засад легітимізації влади ЗУНР у перші дні після проголошення незалежності. Власне, керівники ЗУНР право на національну державу обґрунтовували історико-правовою традицією та послідовністю і спадковістю державних форм, що існували на українських землях з часів Київської Русі. Окрім того, саме принцип історизму дав змогу сформулювати думку, що незалежність ЗУНР була визначена природним правом кожної нації на політичне самовизначення.

Екстраполюючи принцип історизму на правову дійсність ЗУНР, варто погодитися з твердженням О. Реєнта, що українці Галичини, зіткнувшись із проблемою легітимізації національної держави, орієнтувалися на реалізацію природного права кожної нації, на політичне самовизначення і власну державу [322, с. 5]. Таке природне право продиктоване наслідками Першої світової війни, яка, попри всі негативні явища, сприяла формуванню нових держав на Європейському континенті. Так, в одній із публікацій у газеті «Діло» зазначалося: «могуча Росія, оперта на поневоленню народів, розпалася. Розпадається з тої самої причини Австро-Угорщина. В Австрії слов'янські народи визволюються з-під панування Німців. В Угорщині – з-під

панування Малярів. Німці й Малярі зрозуміли бодай на стільки духа часу, що визволенню поневолених ними доси народів не ставлять опору. Тільки одні Поляки хотіли би, щоб ті самі події, які повалили поневолення народів у Росії, Австро-Угорщині, Німеччині, – на віки укріпили панування Поляків над українською землею й українським народом» [295]. Розвиваючи цю думку, українці цілком виправдано апелювали до історичної традиції та факту розпаду імперій, зокрема Австро-Угорської. Починаючи з другої половини ХІХ ст., галицькі українці намагалися донести до імперського уряду та європейської спільноти власне право на політичне самовизначення. Саме попередній хід історичних подій і активної політичної боротьби, яка зародилася під час Революції 1848 рр., сприяв актуалізації «українського питання» через бажання поділу Галичини за національним принципом на Східну – українську та Західну – польську.

Аргументом цієї тези може слугувати те, що вперше на міжнародному рівні ідею про природне право на національне самовизначення українців Галичини задекларовано 12 травня 1848 р. на Слов'янському з'їзді у Празі. Серед офіційних вимог, які висували українські делегати називали:

- 1) визнання в Австрії окремішності українського народу;
- 2) надання українській мові статусу офіційної у діловодстві та шкільній освіті;
- 3) викладання української мови у вищій школі;
- 4) усі австрійські чиновники в Галичині повинні знати українську мову, а всі закони – нею друкувалися;
- 5) створення системи освіти для греко-католицьких священиків українською мовою, аби вони могли повноцінно виховувати народ;
- 6) зрівняння у правах і можливостях духовенства трьох обрядів;
- 7) отримання українцями гарантованого права на державні посади [5].

Принцип комплексності є засадничою умовою виконання висунутих перед нами мети і завдань. Адже саме здійснення комплексного дослідження норм права і системи законодавства, яке продукувалося в період

функціонування ЗУНР, допомогло розкрити не лише причини і специфіку розвитку національно-визвольних змагань, а й причини поразки та уроки Української національно-демократичної революції початку ХХ ст. для сучасників (і пересічних громадян, і керівників держави).

Розгляд досліджуваних нами явищ у їх взаємозв'язку між собою і суспільно-правовими умовами здійснено на підставі *діалектичного, синергетичного й аксіологічного підходів*. Усі норми права і законодавства ЗУНР вивчаються у динаміці, на основі загальних законів діалектики. Саме завдяки діалектичному методу можливо отримати повне та об'єктивне уявлення про процес формування й еволюції законодавства і правової системи ЗУНР, а також суспільно-політичних умов, у рамках яких і відбувався процес державотворення.

Виходячи з діалектичного підходу, доцільним є визнання концепції соборності українських земель, що стала наріжним каменем української національної ідеї другої половини ХІХ ст. і трансформувалася у політичну боротьбу початку ХХ ст., періоду становлення і розвитку ЗУНР. У контексті аналізу правового значення проголошення незалежності ЗУНР зауважимо: ані створення УНРади, ані листопадовий переворот не були остаточними фактами інституційного оформлення державності [173, с. 138]. Ці події реалізували на практиці десятилітнє прагнення галицьких і буковинських українців до забезпечення власних національно-політичних і культурних прав.

Унаслідок поєднання принципу історизму з діалектичним підходом вивчення права і системи законодавства ЗУНР здійснювалось з урахуванням конкретного історичного періоду становлення національної державності, впливу зовнішніх чинників, а також політичних взаємозв'язків з урядами Наддніпрянської України.

Застосовуючи синергетичний підхід, нам вдалося дослідити державно-правові явища, котрі мали місце на західноукраїнських землях, як системи, що стала наслідком усього попереднього розвитку історії та політичної боротьби галицьких українців за політичні права. Саме завдяки синергетичному підходу

вдалося визначити основні підстави для проголошення незалежності ЗУНР (і внутрішнього, і зовнішнього походження).

Так, вагомим (можливо, ключовим) чинником, який визначав суть революційної боротьби на західноукраїнських землях, було польсько-українське протистояння [171, с. 52]. На нашу думку, саме поляки, котрі категорично виступали про проголошення української державності, спровокували радикальні дії українців, що і призвело до листопадового повстання. Саме польський національний шовінізм, який усіяко заперечував національну самобутність українців, право на політичне самовизначення та розвивав комплекс меншовартості, перетворився у 1918–1919 рр. на консолідуючий чинник. Боротьба проти польської агресії сприяла активізації процесу державного будівництва та національного законотворення.

Іншим вагомим чинником стала ідея національної боротьби, вплив якої виявляється під час порівняння з аналогічними процесами державотворення на Наддніпрянщині. Саме на українських землях, що перебували у складі Російської імперії, тривала жорстока збройна боротьба та протистояння різних політичних сил, а вищим імперативом була «революційна доцільність» [322, с. 6]. У практичних діях галицьких політиків, як слушно зауважив О. Реєнт, простежувалася майже сакральна сила закону [322, с. 6]. Саме така позиція, на нашу думку, була причиною довгого зволікання з проголошенням державного суверенітету та прагнення здійснювати внутрішню політику держави (зокрема у сфері цивільно- та кримінально-правових відносин) у чинному правовому полі, в тому числі й міжнародному.

Основним чинником, що впливав на галицький політикум, було українське суспільство, яке чекало на проголошення державної незалежності й гостро відреагувало на спроби поляків, зокрема Польської ліквідаційної комісії спровокувати УНРаду на перемовини й об'єднання задля створення Польської держави. Саме Польська ліквідаційна комісія оголосила, що вся Галичина, відповідно, й територія Української держави у межах Східної Галичини – «належить до польської держави... всі державні, краєві і

громадські уряди на сій території мають підлягати Польській Ліквідаційній Комісії, як органи польської держави» [295]. Використовуючи декларацію, поляки почали агресивні військові дії з метою відновлення власного контролю у Львові. Упродовж першого тижня боїв за Львів установилась межа між територіями, зайнятими українцями та поляками. Суцільної лінії фронту не було, територію між осередками опору контролювали патрулі й озброєна міліція [245].

Поведінка галицького суспільства в умовах політичного протистояння з поляками, поширення ідей національної державності й соборності стала тим засадничим чинником, який переконав національний політикум у повній підтримці широких верств суспільства. Навіть за умов розгортання польсько-української війни українське суспільство Галичини було готове зі зброєю в руках захищати власну державу, дотримуючись, однак, толерантного ставлення до поляків, котрі проживали на східних теренах краю.

Аксіологічний підхід проявився у визначенні основних правових норм ЗУНР і наслідків їхньої практичної реалізації. Законодавство та система права ЗУНР були надзвичайно лаконічними, що зумовлювалося низкою чинників, у тому числі й необхідністю застосування австрійського права в ЗУНР.

У процесі розкриття висунутих перед нами завдань важливе значення мав *біхевіористський підхід*. Саме завдяки йому досліджувані нами історико-правові явища законодавчої діяльності УНРади ЗУНР визначаються у контексті взаємодії з навколишнім середовищем, зокрема змін, залежно від зовнішнього впливу. Власне, Перша світова війна, попри всі негативні явища, що її супроводжували, створила, як уже зазначалося, умови для досягнення цієї мети перед багатьма великими й малими бездержавними народами Європи [323, с. 11]. Напередодні листопада 1918 р. склалася специфічна міжнародно-правова ситуація, що дала підстави для проголошення незалежності ЗУНР. За допомогою цієї міжнародно-правової системи досягнуто домовленості під час Брестського мирного договору, що відбувся упродовж грудня 1917 – лютого 1918 рр. Ця конференція мала на меті

установити мир між країнами Четверного союзу і країнами – правонаступницями Російської імперії, якими були визнані Російська Радянська Республіка, Фінляндія та Українська Народна Республіка [358, с. 122].

Використання біхевіористського методу дало можливість констатувати, що події жовтня-листопада 1918 р. мали ключове значення у сенсі популяризації ідеї соборності українських земель та правового оформлення цього статусу. Формально можна вважати, що юридичне визнання української державності на західноукраїнських землях відбулося тоді, коли Український національний союз, який готував повстання проти гетьмана Павла Скоропадського, надіслав телеграму, де щиро вітав «в особі Українських Установчих Зборів національне самовизначення наших австро-угорських братів, що сотні літ оставалися під тяжким ярмом національного поневолення» [410].

Як одночасно стало відомо, Український національний союз провів вибори делегатів до УНРади [144, с. 96]. Серед делегатів були відомі в Україні учасники визвольних змагань: член УЦР і Малої Ради, міністр освіти УНР В. Прокопович; член УЦР В. Чехівський; колишній заступник губерньського комісара Галичини та Буковини, член УЦР М. Кирчинський [410].

Складність предмету і завдань та обмежені хронологічні рамки дослідження зумовили необхідність використання низки загальнонаукових методів, зокрема *структурно-функціонального, порівняльного, герменевтичного*, а також логічних методів – *сходження від абстрактного до конкретного й абстрагування (ідеалізації), біографічного і термінологічного, історико-генетичного та історико-порівняльного методів*.

Структурно-функціональним методом ми послуговувалися у процесі з'ясування системи організації органів державної влади ЗУНР, законодавчої діяльності Української Національної Ради, дипломатичних місій під час Паризької мирної конференції та політичної взаємодії з урядом Директорії УНР. Завдяки структурно-функціональному методу вдалося систематизувати

основні напрями системи законодавства та визначити вплив конкретних правових норм у сфері цивільного, шлюбно-сімейного, трудового та кримінального законодавства на побутові суспільно-політичні відносини на західноукраїнських землях.

Порівняльний метод допоміг проаналізувати особливості конституційного законодавства ЗУНР, зокрема основоположні норми «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» та законодавчих актів, котрі формувалися після укладання «Акта Злуки». Саме після укладання «Акта Злуки» виникла необхідність узгодження правових норм, а підходи, якими керувалися законотворці ЗУНР та Директорії, категорично відрізнялися.

Герменевтичний метод у поєднанні зі структурно-генетичним аналізом і синтезом, використано для пізнання й інтерпретації текстів першоджерел законодавства ЗУНР, що отримали розвиток після проголошення незалежності. Герменевтичний метод став основою у процесі дослідження змісту, основних положень цивільного, кримінального та процесуального законодавства ЗУНР.

Унаслідок методів сходження від абстрактного до конкретного та методу абстрагування (ідеалізації) було зроблено спробу реконструювати умови, в яких відбувався процес правотворення та практичного застосування норм права. Власне суспільно-правові умови, за котрих здійснювалося становлення державної влади та правової системи на західноукраїнських землях, були основним спрямовуючим орієнтиром для національного політикуму. Іншим ключовим чинником, який визначав зміст і суть національного законодавства була польсько-українська війна (1918–1919 рр.).

На окрему увагу заслуговує біографічний метод. Завдяки йому вдалося точніше й об'єктивніше дослідити особливості державно-правових поглядів державних керівників ЗУНР – Є. Петрушевича, К. Левицького, С. Дністрянського та ін. У процесі дослідження ми акцентували увагу на мемуарах, спогадах, архівних матеріалах та інших відомостях біографічного

характеру, пов'язаних зі становленням та еволюцією їх державницьких поглядів, а також практичних заходів під час організації державної влади, системи законодавства та права.

Дотримуючись того, що специфіка дослідження має історико-правову спрямованість, у процесі наукового пошуку було використано низку історичних методів, у тому числі *історико-генетичний* та *історико-порівняльний*. Так, історико-генетичний метод застосовано під час дослідження особливостей розгортання державотворчих процесів на західноукраїнських землях узагалі й становленні системи законодавства та її практичної реалізації в ЗУНР зокрема. Завдяки цьому методу вдалося проаналізувати причини та передумови, які сприяли формуванню державності на західноукраїнських землях, особливості норм права та системи законодавства. Окрім того, дослідження першоджерел дало змогу встановити основні засадничі норми права, специфіку законодавства відповідно до існуючих суспільно-політичних умов та геополітичного становища ЗУНР. Історико-генетичний метод допоміг простежити генезу розвитку державно-правових традицій і реалізацію концепції національної державності у процесі визвольних змагань на початку ХХ ст.

За допомогою застосування історико-порівняльного методу вдалось установити спільні й відмінні риси системи законодавства ЗУНР і Директорії УНР, зокрема у сфері земельних відносин. Порівнюючи український та польський національні рухи, які одночасно розгорнули боротьбу за відновлення державності після розпаду Австро-Угорщини, вдалося виявити головні міжнародні фактори, що визначали процес легітимізації влади.

На проголошення незалежності ЗУНР значно вплинули події, що простежувалися в Австро-Угорщині впродовж жовтня 1918 р. Імперія Габсбургів, перебуваючи у важкій політичній та міжнародній кризі, зумовленій поразкою у Першій світовій війні, знаходилася на межі розпаду. Політично сильні народи, – поляки та чехи – активно стали на шлях відбудови національної державності, нівелюючи інтереси інших народностей. Однак на

відміну від чехів, котрі не перебували зі словаками у політичному конфлікті, для поляків основним опонентом виступили саме українці. На переконання більшості тогочасних польських громадсько-політичних діячів, українці не мали права претендувати на відновлення національної державності, оскільки не були окремим народом, не знали власної історії, не виховувалися на державницьких засадах і традиціях.

Історико-порівняльний метод став цінним у процесі порівняння політичних кроків українських політиків, які виявилися неоднозначними та непослідовними. Вони ніби то й прагнули створення власної держави (окремого коронного краю зі Східної Галичини), але боялися задекларувати свої устремління перед імператором. Українці розцінювали політику лояльності до влади як запоруку підтримки останньої на шляху задоволення національно-політичних прав, оскільки поляки висували надто радикальні вимоги.

Серед спеціально-юридичних методів у дослідженні застосовано історико-правовий, що бачиться головним. Адже його використовувалося на кожному етапі цього історико-правового дослідження, зокрема у виявленні причинно-наслідкових зв'язків під час аналізу права і системи законодавства ЗУНР.

Формально-юридичний (догматичний) метод застосовувався за допомогою формально-логічних підходів – аналізу і синтезу, індукції та дедукції й абстракції, що допомогло виробити поняття, узагальнити, систематизувати та передати отримані знання. Використання цього методу в роботі дало змогу дослідити організацію процесу правотворення в ЗУНР, виявити й проаналізувати основні ознаки правових норм, які характеризують систему законодавства на західноукраїнських землях, надаючи їй відмінних рис від правових норм Директорії УНР. Цей процес тісно пов'язаний з формуванням понятійно-категорійного апарату дослідження.

Термінологічний метод передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту й обсягу понять,

установлення взаємозв'язку та субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії права і держави, на основі якої ґрунтуються, зокрема, й історико-правові дослідження. За допомогою термінологічного методу було вивчено історію термінів «джерела права», «нормативно-правові акти», «правова система», «закон», «розпорядження», «дипломатична діяльність», «геополітична ситуація», «індемнізація», «соборність», «Конституанта», «мораль», «етика», «суспільна мораль».

У процесі розв'язання завдань, зумовлених метою дослідження, використано також *спеціально-наукові* методи. Формально-юридичний метод застосовано для визначення змісту законодавчих актів ЗУНР, специфіки юридичної техніки їхньої підготовки і юридичного письма. Проведене дослідження дало змогу систематизувати та виокремити головні напрями правотворчої діяльності УНРади ЗУНР, а саме – цивільне шлюбно-сімейне законодавство, законодавство в галузі земельно-правових відносин, кримінально-процесуальне законодавство, акти в галузі трудового права та права соціального забезпечення. На нашу думку, такий поділ достатньо умовний та не відповідає сучасним уявленням про специфіку законодавчого регулювання суспільних відносин і правової системи. Але на початку ХХ ст. та в умовах революційної боротьби цивільні, кримінально-процесуальні й земельні відносини були особливо важливими і потребували належного реформування. Окрім того, традиційна для українського суспільства актуальність вирішення аграрного питання спричинила до виокремлення земельного законодавства з блоку цивільно-правових норм. Власне земельне законодавство ЗУНР – яскравий приклад української системи правотворення, яка ґрунтується на дотриманні юридичних принципів, а також зазнає впливу християнських, морально-етичних норм.

Отже, можна резюмувати, що жоден із використаних методів не є універсальним і абсолютним. Усі методи перебувають у взаємозв'язку, доповнюють один одного, і лише комплексне їх використання забезпечило

об'єктивність, істинність пізнавального процесу дослідження права і системи законодавства ЗУНР.

Зауважимо: весь комплекс зазначених методів цього історико-правового дослідження використано під час формування його понятійно-категоріального апарату. Такий апарат дослідження складається зі загальної наукової термінології, властивої більшості наукових досліджень, а також зі спеціальної наукової термінології, що стосується права і системи законодавства ЗУНР та відповідає духу епохи.

В основу загальної наукової термінології, пов'язаної з термінологічно-категоріальним апаратом дослідження, покладено такі поняття:

1) *держава* – а) сукупність людей, території, на якій вони проживають, і суверенної у межах цієї території влади; б) організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який організовує і спрямовує за допомогою норм права спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права й інтереси громадян [454, с. 80]. Перше визначення розглядає державу як синонім поняття «країна». Власне по відношенню до ЗУНР можна застосовувати поняття «країна», оскільки вдалося забезпечити формування та функціонування основних атрибутів влади, домогтися політичного визнання на міжнародній арені, сформувати військо, грошову систему, а головне – забезпечити усвідомлення серед населення власної національної та етнічної приналежності;

2) *державність* – специфічна ознака державно-політичної організації суспільства [454, с. 162]. Виходячи з багатозначності поняття «державність», застосування його до ЗУНР обумовлюється тим, що там існувала сформована специфічна форма організації державної влади, яка під впливом сукупності суб'єктивних та об'єктивних внутрішніх і зовнішніх чинників пройшла еволюцію від парламентської форми правління до президентської у вигляді диктатури;

3) *правотворення* – процес формування юридичних норм, пов'язаний з правотворчістю – діяльністю компетентних державних органів щодо створення та скасування юридичних норм;

4) *правові відносини* – суспільні відносини, які регулюються правом [455, с. 44]. Правові відносини в ЗУНР чітко класифікуються за галузевою ознакою і кількісним складом суб'єктів, регулятивною й охоронною функцією, за характером зобов'язаного суб'єкта та ін.;

5) *законодавчий акт* – правовий документ, що приймається органом законодавчої влади чи шляхом референдуму [454, с. 504];

6) *законодавчий процес* – нормативно-регламентована сукупність послідовно здійснюваних дій із розробки, прийняття (зміни) законів, інших законодавчих актів та їх оприлюднення [454, с. 504].

7) *правова система* – сукупність взаємопов'язаних між собою систем права та засобів її реалізації [455, с. 39]. У відношенні ЗУНР під правовою системою розуміється сукупність усіх елементів права, а саме – права, законодавства, правових відносин і правової практики (попри вагомі обмеження, низка нормативно-правових актів, прийнятих УНРадою, отримали широке практичне застосування), правозастосовчої та правоохоронної діяльності (створені органи жандармерії та інститут прокуратури мали стежити за дотриманням законності й правопорядку), праворозуміння та правової культури (упродовж XIX – початку XX ст., особливо у Галичині, сформувалася власна політична культура з чіткою системою уявлень про право, його структур, а також правове майбутнє західноукраїнських земель у вигляді самостійної держави);

8) *система законодавства* – як основна категорія права – це сукупність усіх діючих нормативно-правових актів, що формуються і підтримуються державою;

9) *звичаєве право* – система санкціонованих державою правових звичаїв, правил поведінки, які є джерелом права у певній державі, місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи [454, с. 566]. Для правової

системи ЗУНР звичай був важливим джерелом і регулював передусім відносини у селі. Зважаючи на історичні традиції, ментальність і рівень правосвідомості населення західноукраїнських земель, правові звичаї простежувалися у регулюванні цивільних відносин, зокрема шлюбно-сімейних відносин, принципу опікунства, патронату та спадкування майна. Попри заборону австрійської влади на застосування звичаєво-правових норм, вони активно використовувалися на початку ХХ ст.;

10) *романо-германська правова сім'я* – це сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку, подібні ознаки і сформувалися на основі римського цивільного права, де основним регулятором суспільних відносин є нормативно-правовий акт. Право Австро-Угорської імперії ґрунтувалося на принципах римського права, а його використання Українською Національною Радою ЗУНР дає змогу стверджувати про приналежність останньої до даної правової сім'ї;

11) *австрійське право* – система правових норм, що формувалася в імперії Габсбургів (на основі німецького права) та була кодифікована, починаючи з середини ХVІІІ ст. Австрійські правові норми зазнавали впливу римського права, були громіздкими, але, незважаючи на це продемонстрували ефективність у процесі практичного застосування. Територія Галичини в період імператора Йосипа ІІ перетворилася на своєрідний «законодавчий полігон» – місце випробовування норм австрійського права.

Що ж стосується спеціальної наукової термінології з досліджуваної проблематики, то її основу становлять такі поняття:

1) *Система законодавства ЗУНР*. У контексті налізу системи законодавства ЗУНР мається на увазі комплекс нормативно-правових актів, котрі були як рецепійовані з австрійського законодавства, так і розроблені Українською Національною Радою. Загалом система законодавства ЗУНР становила комплекс правових норм, що регулювали сферу цивільних, шлюбно-сімейних, земельних, трудових, адміністративних та кримінально-процесуальних відносин. Характерною рисою національного законодавства

ЗУНР була лаконічність викладу та вузька спрямованість. Такий підхід мав і позитивні, й негативні наслідки. Позитивним виявилось те, що простота декларування норм права робила систему законодавства доступною для пересічних громадян, а негативним – вимагала постійного удосконалення законів та підзаконних актів, приведення їх у відповідність, усунення законодавчих прогалин, надання сили конституційних законів окремим нормам права.

2) *Правова система ЗУНР* – це сукупність правових звичаїв і традицій, які сформувалися у Галичині впродовж попередніх століть, а у ХІХ ст. отримали науково-практичне обґрунтування, де простежувалася ідея державної самостійності й соборності українських земель. Специфічною рисою правової системи ЗУНР було проникнення християнських правових норм, морально-етичних принципів. Християнські правові норми і політичний авторитет Української греко-католицької церкви у Галичині стали основним консолідуючим чинником на початку ХХ ст. Окрім морально-етичних норм, значно впливали на тогочасну правову систему норми звичаєвого права, які проявлялися насамперед у регулюванні правовідносин у галицьких селах.

3) *Західно-Українська Народна Республіка* – назва держави, організованої на західноукраїнських землях і закріпленої конституційними та нормативно-правовими актами. З огляду на те, що назва «Галицька республіка» була відкинута членами Української Національної Ради як така, що не сприяла утвердженню ідеї соборності українських земель, назва ЗУНР відповідала правовим підходам, котрі відстоювали політики Наддніпрянщини. Сучасна українська наука інтерпретує назву ЗУНР як Західноукраїнська Народна Республіка, але в нашому дослідженні, з огляду на те, що ми акцентуємо на аналізі права і системи законодавства застосовується саме першоназва держави, що підтверджується мовою юридичних документів того часу. Після укладання «Акта Злуки» назва держави була змінена на Західну Область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Адже практика законотворчої діяльності засвідчує: керівники ЗУНР та Директорії УНР і

надалі дотримувалися власних принципів правотворення, які відрізнялися один від одного, а це було одним з багатьох чинників «формальності» об'єднання двох українських республік.

4) *Українська Національна Рада* – вищий законодавчий орган ЗУНР, сформований 18 жовтня 1918 р. Створення УНРади було початком до розгортання активної державотворчої діяльності на західноукраїнських землях. За новоствореною організацією закріплювався статус «Конституанти». За час існування УНРада пройшла еволюцію від органу, що здійснював координацію революційною діяльністю і визначав ключові аспекти формування національної держави, до вищого законодавчого органу влади, на форумі якого відбувалися основні дискусії стосовно норм права, системи законодавства. Прийняті УНРадою закони та підзаконні нормативно-правові акти вирізнялися високим рівнем юридичної техніки, що якісно виділяло їх з-поміж правових актів українських законодавчих органів Наддніпрянщини. УНРада виконувала функції законодавчого органу і УНР в екзилі, а її президент передав у 1992 р. основні символи держави першому Президенту України Л. Кравчуку. Це засвідчило спадкоємність і взаємозв'язок УНР і ЗУНР та сучасної суверенної України.

5) *Державний секретаріат ЗУНР* – один із органів державної влади, який виконував виконавчі функції. Уряд ЗУНР був сформований 9 листопада 1918 р. Спочатку він створювався у вигляді тимчасового органу виконавчої влади. Уряд складався з голови та 14 міністрів [491, р. 7]. Голова уряду К. Левицький був також тимчасовим секретарем фінансових справ; секретаріат внутрішніх справ очолив Л. Цегельський; секретарем закордонних справ став В. Панейко; Я. Литвинович обіймав посаду секретаря торгівлі й промисловості; О. Барвінський – секретар віросповідань (також виконував обов'язки секретаря освіти, пост якого мав зайняти С. Смаль-Стоцький); секретарем суспільного здоров'я був призначений І. Куровець; Д. Вітовський став секретарем військових справ; А. Чернецький – секретарем праці і суспільної опіки; І. Макух – секретар публічних робіт; С. Баран – секретар

земельних справ; С. Голубович – секретар судівництва; І. Мирон – секретар шляхів; О. Пісецький – секретар пошт і телеграфів [94]. До складу уряду входив також і керівник українського харчового уряду, створеного напередодні. Позитивним у сенсі державотворення та налагодження ефективної роботи виявилось те, що уряд було схвалено в зазначеному порядку всім списком, без жодних дискусій.

6) *Сойм ЗУНР* – вищий законодавчий орган влади ЗУНР, який передбачалося сформувати на підставі закону від 15 квітня 1919 р. Парламент ЗУНР мав бути однопалатним та формуватися за національним принципом (регламентованими місцями для поляків, німців та євреїв) на основі загального виборчого права та рівними виборчими правами чоловік і жінок.

7) *Державний секретаріат юстиції* – вищий орган судової влади на території ЗУНР, на який було покладено і процес здійснення судової реформи, і організацію системи судочинства. Керівником секретаріату був О. Бурачинський. Секретаріат структурно містив два відділи – особово-управляючий і законодавчий. Основними функціями першого відділу було керівництво судами, прокуратурою і нотаріатом, призначення судів, прокурорів, нотаріусів та допоміжного, канцелярського персоналу цих органів. Функції другого полягали у розробці законодавчих пропозицій, розробці й виданні розпоряджень, які публікувались в офіційному виданні «Вісник державних законів і розпорядків».

8) *Повітова УНРада* – представницький орган влади ЗУНР на місцях. Початком створення є листопад-грудень 1918 р., а за організаційною формою вона нагадувала австрійські повітові ради. У різних місцевостях утворювались відмінні за організаційною формою повітові УНРади [49, с. 19].

9) *Державний повітовий комісар* – найвища посадова особа органу державної влади на місцях, який підпорядковувався безпосередньо Державному секретарю внутрішніх справ. Повноваження й обов'язки державних повітових комісарів визначалися окремим «Обіжником Ради

державних секретарів до державних повітових комісарів про їх обов'язки та права» від 1 грудня 1918 р. [49, с. 18].

10) *«Галицьке питання»* – комплекс політичних та правових питань, які визначали статус Галичини. Уперше «галицьке питання» набуло політичної актуальності під час революції 1848–1849 рр., коли політична організація українців Головна Руська Рада винесла на всенародне обговорення, а згодом представила на Слов'янському з'їзді в Празі й австрійському парламенті концепцію поділу Галичини за національним принципом – Східну – українську та Західну – польську. Впродовж наступних десятиліть ця концепція не втратила актуальності й була символом українсько-польського політичного протистояння. Після створення ЗУНР «галицьке питання» стало одним із дискусійних моментів під час Паризької мирної конференції. Українська дипломатична місія наводила різноманітні правові аргументи на користь створення на території Східної Галичини суверенної Української держави. Зауважимо, що «галицьке питання» було також сферою суперечок між Польщею та більшовицькою Росією; останні розглядали Східну Галичину як сферу власного впливу і складову частину УСРР.

11) *Державна жандармерія ЗУНР* – основний орган правопорядку в ЗУНР, організований за військовим зразком. Основні повноваження та функції державної жандармерії визначалися наказом Української Національної Ради від 6 листопада 1918 р. Загалом Державна жандармерія ЗУНР мала 23 відділи [49, с. 25]. Однак, навіть попри її існування, на місцях продовжувала роботу народна міліція. Виходячи з умов польсько-української війни, керівні органи жандармерії володіли ширшими політичними правами порівняно з цивільними органами влади на місцях, останні були зобов'язані всіляко сприяти і допомагати в організації публічної служби охорони правопорядку.

12) *«Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» від 13 листопада 1918 р.* – це тимчасова мала Конституція ЗУНР прийнята 13 листопада 1918 р.

Вона мала нетривалий характер, оскільки у п'яти розділах визначала основні принципи і норми організації суверенної держави. Упродовж наступних років велася робота з підготовки нового тексту Основного закону, а багато виданих нормативно-правових актів отримували силу конституційних, оскільки доповнювали прийнятий 13 листопада 1918 р. важливий для життєдіяльності ЗУНР конституційний акт.

13) *Основи державного устрою Галицької республіки (проект)* – проект конституційного акта, поданий урядом ЗУНР 30 квітня 1921 р. на розгляд державам Антанти. Галицькі дипломати підготували серію матеріалів, у яких аргументували не лише політичні, а й економічні права та підстави для проголошення незалежної держави на теренах Східної Галичини.

14) *Обіжник Державного секретаріату* – головний вид нормативно-правового акта, який видавався Державним секретаріатом (урядом) ЗУНР. Його публікували зазвичай окремим виданням або на сторінках тогочасних періодичних видань, і він мав силу наказу.

15) *Відозви УНРади* – вид нормативно-правового акта у формі звернення до населення, який видавала Українська Національна Рада. До прийняття «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», відозви мали конституційний характер і визначали основний вектор розвитку внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Отже, вивчення та застосування у процесі дослідження комплексу наукових методів та принципів, спеціальної наукової термінології сприяло дослідженню специфіки формування та розвитку права і системи законодавства ЗУНР, допомогло систематизувати головні напрями правотворчої діяльності органів державної влади і визначити основні джерела права, у тому числі й вплив морально-етичних християнських норм, ступінь впливу австрійського права та формування права і системи законодавства ЗУНР.

Висновки до розділу 1

Розкривши теоретичні та методологічні засади дослідження права і системи законодавства ЗУНР, можна стверджувати, що:

– українська історико-правова наука приділяє чимало уваги дослідженню проблем державного будівництва на західноукраїнських землях у період Української національно-демократичної революції початку ХХ ст. Однак дотепер відсутнє комплексне узагальнююче дослідження, яке б розкривало систему права і законодавства ЗУНР у вигляді цілісної системи регулювання суспільних відносин;

– в історіографії досліджуваної нами проблеми виокремимо три чіткі періоди: 1) міжвоєнний – 1920–1930 рр.; 2) радянський період – 1939–1991 рр.; 3) період після 1991 р. На окрему увагу заслуговує науковий доробок учених української діаспори, а також іноземних науковців, передусім польських. Кожен з цих періодів характеризується власною специфікою і підходами для розкриття особливостей державотворення на західноукраїнських землях і тільки їхнє комплексне використання допоможе сформулювати обґрунтовані наукові висновки;

– джерельна база дослідження представлена низкою неопублікованих архівних матеріалів, матеріалами тогочасної преси, мемуаристикою, а також опублікованими збірниками нормативно-правових актів, що приймалися в період ЗУНР. Саме скрупульозний аналіз першоджерел дає змогу визначити особливості законодавчої діяльності та визначити вплив на процес правотворення суспільно-політичних умов того часу;

– методологічна основа дослідження ґрунтується на комплексному використанні багатьох загальнонаукових, конкретно-наукових та філософських методів з одночасним дотриманням принципу об'єктивності й історизму. Акцентується увага на характеристиці категоріального та понятійного апарату, який був властивим саме для правової системи ЗУНР.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ ЗУНР

Боротьба населення західноукраїнських земель за право на національну державність розпочалася під час революційних подій 1848 р. Державотворчі процеси на західноукраїнських землях були спровоковані поразкою у Першій світовій війні Австро-Угорської імперії та мали своїм наслідком створення Головної Української Ради і проголошення Західно-Української Народної Республіки. Упродовж жовтня-листопада 1918 р. у Галичині, Буковині та Закарпатті мали місце активні процеси державного будівництва. Це, врешті-решт, ознаменувалися проголошенням незалежних державних утворень. Закономірно, що об'єднання всіх західноукраїнських земель довкола однієї держави з центром у Львові, було достатньо складним і викликало спротив насамперед серед держав-сусідів.

Національно-визвольний рух у Галичині, Буковині й на Закарпатті наштовхувався на опір Польщі, Румунії та Угорщини відповідно. Польська правляча верхівка розглядала Східну Галичину, де більшість населення становили українці, власною територією, представляючи для цього низку так званих історичних та правових підстав. Аналогічні претензії стосовно Північної Буковини були у Румунії. Закарпаття після розпаду імперії Габсбургів опинилося на «правовому бездоріжжі», а після Сан-Жерменського договору 1919 р. і Тріанонського 1920 р. ввійшло до складу новоутвореної Чехословаччини.

Ключовою передумовою проголошення незалежності ЗУНР була сукупність досягнень національно-визвольного руху впродовж XIX ст. Від середини XIX ст. в Австро-Угорщині встановлюється конституційний лад, який значно розширює автономні права народів імперії, в тому числі й українців. Політизація національного руху в 90-х роках XIX ст. виявилася черговим кроком до формування цілісної концепції відновлення суверенної

держави. Парламентський досвід українців Галичини та Буковини у роботі Галицького і Буковинського крайових сеймів, а також австрійського парламенту став запорукою вдалих заходів у процесі будівництва ЗУНР, організації її адміністративного устрою, системи законодавства й активної дипломатичної діяльності на міжнародній арені.

Проголошення ЗУНР – це яскрава сторінка боротьби українців Буковини, Галичини і Закарпаття за реалізацію власних національно-політичних прав. Вона доповнила цілісну картину Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

2.1. Історико-правові аспекти виникнення і розвитку державно-правових інститутів на західноукраїнських землях у період до 1918 р.

Проголошення незалежної держави на західноукраїнських землях у 1918 р. диктувалося всім попереднім розвитком історичного поступу Галичини, Буковини та Закарпаття. Для об'єктивного розкриття і з'ясування правових обставин проголошення національної держави варто здійснити коротку історичну ретроспективу процесу становлення й розвитку державно-правових форм та інститутів на західноукраїнських землях. На окрему увагу заслуговують правові підстави приєднання західноукраїнських земель до складу Австрії, а згодом – Австро-Угорщини, особливості становлення адміністративно-правових відносин та правового статусу Галичини, Буковини і Закарпаття.

У процесі інкорпорації Буковини, Галичини та Закарпаття Австро-Угорщиною можна виокремити чітко виражені фактичні та юридичні підстави. Фактичними підставами введення Західноукраїнських земель були закономірні процеси розподілу сфер впливу в Центрально-Східній Європі кінця XVIII ст., що призвели до зростання політичної могутності імперії Габсбургів та розширення її території. Юридичними підставами були не зовсім достовірні обґрунтування історичної приналежності згаданих

українських територій до складу Угорської корони, яка наприкінці XVIII ст. перебувала у складі Австрії, та низки міжнародно-правових договорів.

Визначення процесу введення Галичини, Буковини і Закарпаття до Австрійської імперії та юридичне обґрунтування цього процесу на основі дослідження спадкових прав угорських королів на престол Галицько-Волинського князівства є визначальним у контексті аналізу традиційної інкорпораційної політики європейських монархій кінця XVIII ст. З об'єктивного погляду, не варто критично ставитися до включення західноукраїнських земель до складу імперії Габсбургів. На момент розпаду Речі Посполитої українці не мали ані сил, ані досвіду до організації власної держави, тому приєднання їхніх земель до європейської монархії мало вагомі позитивні наслідки. Власне, становище Буковини, Галичини і Закарпаття у складі Австрії було набагато кращим, аніж становище Наддніпрянської України у складі Російської імперії.

Власне, українські землі після розпаду Київської Русі та Галицько-Волинської держави впродовж наступних кількох століть знаходилися у складі іноземних держав і були позбавлені національної державності. Західноукраїнські землі ще у XIV ст. ввели до складу Королівства Польського, Молдавії, а відтак – Румунії та Угорщини. Згодом Галичина опинилася у складі Речі Посполитої і зазнавала значного порушення національних, соціальних та релігійних прав. Що стосується Закарпаття, то воно перебувало під відносним контролем Габсбурзької монархії ще з 1526 р., оскільки належало до Угорської корони [279, с. 75].

Поступове захоплення Угорським королівством розпочалося ще в 30-х роках XI ст., коли угорці захопили північну частину краю. Першими були підкорені Ужгород, Мукачеве, Хуст. У XII ст. така ж доля спіткала весь край (нетривалий час Закарпаття було під контролем галицько-волинських князів) [105, с. 322]. Спочатку угорці надали населенню руської марки певні привілеї, ішпана (графа) марки називали руським герцогом і не підпорядковували католицьким єпископам місцеву православну церкву. До 1301 р. Закарпаття

було територією з певними автономними правами [282, с. 296]. Поширення на Підкарпатську Русь «Золотої булли» Андре II (1222 р.) і доповнень до неї 1231 р. та 1235 р. закріпило права шляхти на землі й упорядкувало повинності [6, с. 11–12]. Поступово на цих територіях запроваджуються структури угорського королівства: у 1214 р. – Ужанський комітат, у 1262 р. – Угочанський, у 1263 р. – Березький, а у 1303 р. – Марамороський. Комітати очолювали великі угорські магнати – жупани (намісники), яких призначав король (пізніше – наджупани і піджупани). Жупи розподіляли на комітати та їхні однойменні органи управління, до складу яких входило 30–40 осіб (місцеві начальники, секретарі, касири, землеміри, збирачі податків та ін.). У жупних управліннях зосереджувались адміністративна, фінансова, військова й судова влада, а також контроль за відробітком панщини, стягненням державних і військових податків, судочинство над місцевим населенням. Міста Закарпатської України розподіляли на жупні й окружні [37, с. 112].

Поряд із комітатським правлінням діяли ще й місцеві органи самоврядування, так звані комітатські збори, що склалися зі заможних прошарків населення. Вони були наділені дорадчими правами. Окрім адміністративно-територіальних одиниць, на Закарпатті існували ще територіально-економічні домітії. Вони об'єднували землі з містами й селами, що належали феодалу, церкві чи державі. До них входила система фільварків або клічш (групи фільварків) [37, с. 112].

Найнижчими адміністративними одиницями вважалися села, які мали виконавчі органи – сільські управління на чолі зі старостою, що обирався на один рік. Сільські управління підпорядковувалися безпосередньо начальникові комітатського управління.

Початок XIV ст. ознаменувався розпалом внутрішньої війни в Угорському королівстві. Боротьба за угорський престол розпочалася через смерть (1301 р.) останнього короля з династії Арпадів [37, с. 112]. Жупани закарпатських комітатів – активні учасники цього протистояння. Руське населення підтримувало жупана П. Петунію, який звільнив їх від виплати

десятини і виношував задум зближення земель Закарпаття з Галичиною та Волинною. Внутрішня війна і феодальна анархія призвели до економічного розорення краю [37, с. 112].

У першій половині XIV ст. угорські магнати досягли права юрисдикції в своїх маєтках. Цьому процесу сприяло затвердження Сеймом в 1351 р. нового зводу законів, що встановлював спадкове право феодального землеволодіння, повне і безконтрольне володіння землевласника кріпаком, забороняв перехід селян від одного феодала до іншого. Українці-русини з кінця XIV – початку XV ст. були позбавлені громадянських прав. Їм не дозволялося проживати у містах, займатися ремеслом. Угорський король Людовік I заборонив подружжя між особами латинського та східного обрядів, прихильників останнього змушував платити десятину римо-католицькому духовенству. Крім того, були визначені території, на яких могли мешкати лише вірні латинського обряду [282, с. 446, 448].

Після придушення селянського повстання 1514 р., в якому значну участь взяли закарпатці, угорський Сейм склав збірник законів «Тріпартітум», із трьох частин: перша розглядала покарання учасників повстання; друга встановлювала відшкодування за спричинені збитки; третя визначала податків та відробітки підданих. У збірнику закріплювався становий поділ суспільства. Повна свобода особистості була забезпечена тільки популусу, тобто верхівці. До її обов'язків входило несення військової служби, за що вона отримувала у користування бенефіції [282, с. 546].

Адміністративно Закарпатська Україна підпорядковувалась Пожонському (Братиславському) намісницькому управлінню й поділялося на 4 жупи (області). Їх очолювали призначені австрійським імператором місцеві управлінці, котрі мали практично необмежену владу в краї. Однак підпорядкування цих земель австрійській династії було умовним. Фактично Закарпаття управлялося з Будапешта. Угорські магнати розглядали Закарпаття як колонію, тому місцеве населення зазнавало і соціально-економічного, і релігійно-національного гніту. Утвердження угорського панування

прискорило розвиток середньовічних суспільних відносин; одночасно спостерігався процес асиміляції руського населення, витіснення його в гірські необжиті райони.

У 1683–1699 рр. австро-угорські війська витіснили турецькі війська зі Середнього Подунав'я. На Карловицькому конгресі 1698–1699 рр. Габсбурги домоглися міжнародного визнання своєї влади над Трансільванію, а отже і Закарпаттям. При цьому Закарпаття стало частиною Угорщини і жодного самоврядування не отримало [403, с. 47].

У 1711 р. згідно зі Сатмарським миром, укладеним після повстання Ракоці, угорська шляхта визнала королем правлячого Габсбурга, а він натомість визнав традиційний устрій і привілеї Угорщини. Сатмарський мир підтверджено у «Прагматичній санкції» (1713 р.), правовій хартії Габсбурзької монархії. Це, по суті, був закон про спадкування престолу. Головний його зміст становили неподільність і спадковість володіння і за чоловічою, і за жіночою лініями. За ним, Габсбурзька монархія перетворювалася зі зібрання провінцій на чітко визначену імперію. Однак для Габсбургів це була правова основа єдності їхньої імперії, а для угорців – визнання привілеїв, тобто окремішнього існування. Сейм Угорського королівства також проголосив неподільність усіх його земель у складі володінь Габсбургів. Трансільванії надано ранг великого князівства. «Санкція» зберігала чинність аж до розпаду Австро-Угорщини в 1918 р.

Отже, Угорщина зберегла феодальний сейм, свою окремішність і привілеї землевласників. Окрім того, було збережено комітат – інститут автономного місцевого врядування. Угорщиною, навіть за часів абсолютизму, керували виборні комітати дрібної шляхти графств, і це унеможливлювало обмеження їхніх привілеїв [388, с. 16].

Введення Буковини до складу імперії Габсбургів виявилось не менш драматичним і стало результатом геополітичної ситуації, спровокованої російсько-турецькою війною 1768–1774 рр. [26]. Назва «Буковина» використовується в історичних джерелах з кінця XIV ст., до того часу вона

мала назву «Шипицька земля» і входила до складу Молдавського князівства [265]. У 1514 р. Молдавія разом із Буковиною потрапила під владу турецьких султанів [26]. Стратегічне розташування краю та значення таких міст-фортець, як Хотин, перетворило Буковину на об'єкт військових протистоянь між Туреччиною та Росією.

Під час Російсько-турецької війни 1768–1774 рр. Буковина, з етнічним українським населенням, не була об'єктом безпосередніх військових дій. Російська імперія прагнула приєднати Молдавію та Валахію, що, власне, і вдалося здійснити після захоплення Хотина [208, с. 34]. Представники Молдавії сприйняли позитивно перехід під протекторат Росії, оскільки турецький гніт упродовж останніх століть був причиною численних збройних виступів. Росіяни швидко почали обживатися у Буковині, де поряд з військовим гарнізоном розміщеним у Чернівцях, було споруджено монетний дім, де карбувалося 15 типів мідних монет [208, с. 34].

Такий військовий успіх Росії й анексія нею Буковини спричинили занепокоєння у Відні, а тому австрійський імператор погодився на пропозицію Туреччини виступити посередником на мирних переговорах. Вигодою для Австрійської імперії процесі таких переговорів мала стати територія Малої Валахії та 10 млн піастрів [412, с. 576]. Юридичні підстави для приєднання цих територій обґрунтовувалися давнім правом угорських королів на ці землі [208, с. 34]. Загалом результатом Російсько-турецької війни було підписання Кючук-Кайнарджийського мирного договору в 1774 р., за яким Туреччина визнала російську анексію Криму; натомість російські війська покинули Буковину [279, с. 74].

Однак австрійський імператор Йосиф II мав відносно Буковини далекосяжні й стратегічні плани, розглядаючи її важливим гірським регіоном Північної Молдавії, необхідної для сполучення щойно здобутої Галичини з Семигородом (Австрійською Трансільванією) [412, с. 578]. Проте такі плани Австрійської корони мали й інший вектор розвитку. Державний секретар Австрії В. Кауніц пояснював зацікавлення імператора Буковиною як «ключем

до Молдавії» у стратегічному русі на південний схід – до Константинополя [412, с. 577]. Таке формулювання було достатньо аргументованим, оскільки Туреччина втратила військову і політичну могутність, а її численні території, розташовувалися на периферії, далеко від столиці, почали захоплювати сусідні держави. У кінцевому випадку, у 1774 р. австрійські війська, без погодження з Туреччиною, захопили Чернівці, Серет і Сучаву. У травні наступного року Туреччина, яка була не в змозі вести нову війну, визнала доконаний факт [412, с. 578].

Буковина 12 жовтня 1777 р. присягнула на вірність Габсбургам, що можна вважати завершенням процесу приєднання краю до Австрії [111, с. 191]. Пізніше, 1 листопада 1786 р., Буковину адміністративно приєднали до Галичини, й вона отримала статус її 19-го округу [266, с. 11; 356, с. 13].

Характерну особливість Буковини становило те, що вона у національному сенсі поділялася умовно на дві частини – Північну – українську та Південну – українсько-румунську. В Буковині була сформована військова адміністрація, яка змінила свій статус на цивільний лише у 1786 р., тоді ж Буковинський дистрикт ввели до складу Галичини, як окрему адміністративно-територіальну одиницю [391, с. 408]. У період європейської революції «Весни народів» 1848–1849 рр. Буковина набула статусу окремого краю з власною адміністрацією [391, с. 408].

Примітно в цьому сенсі те, що відносно Буковини австрійський уряд юридичним підставами для введення краю до складу імперії використав історичний факт короткотривалої приналежності регіону до складу Угорської корони, а фактичною підставою були умови Кючук-Кайнарджирського мирного договору та пряма військова окупація краю.

Загалом в історико-правовому розвитку Буковини у складі імперії Габсбургів доцільно виокремити три основні періоди:

- 1) 1775–1786 рр. – період військового управління;
- 2) 1786–1849 рр. – період об'єднання з Галичиною;

3) 1849–1918 рр. – як окрема адміністративна одиниця, коронний край [208, с. 34].

Найбільшою територіально та найчисельнішою територією з-поміж західноукраїнських земель, приєднаних до Австрійської імперії, була Галичина, доля якої визначалася після розпаду Речі Посполитої. Загалом XVIII ст. стало часом трансформацій європейських імперій, упровадженням у них ідей абсолютизму та реформуванням внутрішньополітичного устрою [149, с. 46]. Згадані зміни не торкнулися Польщі. Вона і надалі залишалася державою без жодної внутрішньої організації та енергійної влади, без відповідного війська, податків, і жодної надії на здійснення реформ [260, с. 85]. Саме Річ Посполита на середину XVIII ст. перетворилася на малокеровану територію в центрі Європи, осередок конфлікту інтересів її сильніших сусідів. Іноземні послы у Варшаві визначали, кого сейм має обрати королем, розкидаючи щедро золото та провокуючи боротьбу між магнатськими кланами [357].

До боротьби за «польську спадщину» долучилися три сусідні держави – Австрія, Пруссія та Росія. Саме австрійські Габсбурги виступили ініціаторами розподілу Речі Посполитої та спонукали до цього Пруссію. Зауважуючи політичну анархію в Польщі, австрійський уряд попередньо підготував так звану мотивацію введення частини земель Польщі до складу власної держави. Ще у 1764 р., за рекомендацією австрійського канцлера А. Кауніца, директор Віденського архіву А. Розенталь опрацював «Вивід прав» Угорської корони до Спишських міст. За ці та інші землі до початку XX ст. тривав так званий австро-угорський чи польсько-угорський компроміс стосовно частини Татр, які отримали назву «Морське око». Зауважимо, що цей спір був розв'язаний на користь Галичини і Австрії міжнародним судом тільки у 1902 р. завдяки старанням польського адвоката, професора Львівського університету О. Бальцера [399, с. 10].

Австрія захоплювала землі Речі Посполитої планомірно, починаючи з 1769 р., коли під приводом запобігти проникненню з Польщі епідемії

австрійські війська, за наказом сина Марії Терезії Йосифа II зайняли область Спиш. Цим політичним кроком Австрія започаткувала перший поділ Речі Посполитої, оформлений юридично 5 серпня 1772 р. у Петербурзі [277, с. 75]. Договір про розподіл Речі Посполитої підписали австрійська імператриця Марія Терезія та Йосиф II (19 лютого), прусський король Фрідріх II (28 лютого) і російська імператриця Катерина II (5 березня).

Цікавим, з погляду міжнародного права, видається той факт, що жодна з країн-учасниць поділу Речі Посполитої не мала династичних чи інших прав на введення у межі своїх держав польських земель. Саме тому, майже одночасно з початком фактичного поділу Польщі, Австрія, Пруссія і Росія опублікували вагомі й характерні документи – історичні «Виводи прав» усіх трьох держав – учасниць поділу до відповідних земель Речі Посполитої [260, с. 86].

Австрійський «Вивід прав» являв собою підготовлене латинською і німецькою, а також у скороченому варіанті французькою й польською мовами історико-правове обґрунтування окупації: «Вивід прав королівства Угорщини до Малої або Червоної Руси і Поділля та Чехії до князівств Освенціма і Затора» [260, с. 86].

Потреба в юридичному обґрунтуванні приналежності українських земель до Австрійської корони, зумовлювалася тим, що необхідно було наголосити на нерозривності окремих адміністративних одиниць, які ввели, – частини Сандомирського, Краківського та Бельського воєводств, а також усієї Галичини – Червону Русь, що охоплювала Белзьке і Руське (Холмська, Сяноцька, Перемишльська, Львівська та Галицька землі) воєводства, а також частину Волинського воєводства й Поділля [290].

Зі змісту «Виводу прав» випливає: право Австрії на землі колишнього Галицько-Волинського князівства обґрунтовувалося тим, що свого часу ця територія належала угорському правителю, а тому «ці землі відтоді аж по нинішній день належать до королівського угорського титулу, з яких одна простягається далеко з глибин Поділля, а друга займає значну частину Волині, Перемиські землі та інші значні території» [378, с. 14].

Факт угорського панування у Галичині був короткотривалим. Після смерті у 1205 р. під Завихвостом Романа Мстиславовича його союзник – угорський королевич Андрій II – захистив дружину Романа та двох малолітніх синів Данила і Василька. На жаль, угорський королевич не відмовив собі у підкоренні всього королівства та присвоїв титул короля Галичини і Лодомерії. Цей титул і закріпився на майбутнє за угорськими правителями [202, с. 14]. Оскільки Угорщина разом зі Закарпаттям перебувала у складі Австрії з кінця XVII ст., то й імператор Австрії та Угорщини нібито теж мав історичне право і на титул короля Галицького та Волинського князівств [111, с. 190].

Отже, скориставшись історичним фактом, який мав місце понад п'ять століть назад, австрійський уряд фактично оформив введення Галичини до складу власних володінь. Юридично процес інкорпорації був завершений із упровадженням австрійської системи права та адміністративного устрою. Так, 15 серпня 1772 р. видано перший цісарський патент, що стосувався правового становища Галичини, відповідно до якого визначалися нові кордони краю лінією Броди, Збараж, Тернопіль, річками Серет, Збруч, Смотрич – від Кам'янець-Подільського аж до Дністра [152, с. 17].

У 1773 р. на приєднаних землях створено 12 округів, але процес остаточного адміністративного закріплення Галичини в складі Австрійської імперії відбувся у 1846 р., коли почав діяти новий адміністративно-територіальний устрій.

Слушним є висновок української дослідниці І. Настасяк, про те, що окупація Галичини і Буковини Австрією та її юридичне закріплення були здійснені з позиції сили за вмілого використання сприятливих міжнародних відносин. Це на думку дослідниці, було типовим для епохи європейського абсолютизму зовнішньополітичним актом [261, с. 7].

Певні корективи в правовий статус окремих регіонів Галичини внесли Наполеонівські війни. Так, 27 травня 1809 р. Львів зайняли війська союзника Франції – Варшавського князівства, але вже 19 червня польське військо відступило до Жовкви [244]. Натомість уже 28 червня до Львова увійшла

російська дивізія генерала Меллера-Закомельського. Росія після Тільзитського миру, вважалася союзницею Франції та мала намір відібрати в Австрії Східну Галичину [39, с. 47]. Однак, за умовами Шернбурнського мирного договору між Австрією та Францією від 15 жовтня 1809 р., Російська імперія отримала з ініціативи Наполеона Тернопільщину та Чортківщину, а Західна Галичина відійшла до складу Варшавського князівства (сателіта Франції) [39, с. 48]. Метою такого розподілу стало бажання Наполеона Бонапарта внести розкол у австрійсько-російський союз.

Загалом територія Тернопільського Поділля зі Збаражем, Тербовлею, Гусятином, Борщовом, Чортковом і Заліщиками перебували у складі Росії майже 6 років. Власне Російська імперія отримала територію з понад 400 тис. населення. Імператор Олександр I указом від 14 серпня 1810 р. надав цим теренам назву «Тернопільський край» [159]. Проте, у 1815 р. Віденський конгрес прийняв рішення про повернення «Тернопільського краю» до складу Австрійської імперії. Саме з 1815 р. припинилися всілякі територіальні зміни на західноукраїнських землях, які повністю були введені в австрійську правову та адміністративну системи.

Створення у 1867 р. дуалістичної Австро-Угорської імперії не вплинуло на форми правового підпорядкування українських земель. Закарпаття і надалі входило до сфери впливу Угорської корони, а Буковина і Закарпаття до 1918 р. зберігали статус окремих адміністративних провінцій із широкими автономними правами.

Приєднані до Австрійської корони землі мали багато спільних рис, що з правового погляду і з потреби встановлення ефективної адміністративної системи, мали неоднозначний характер. По-перше, це були території зі складною національною та релігійною ситуаціями. Як уже згадувалося, у Буковині українці становили виразну більшість лише у Північній частині, у Південній переважали румуни, у Галичині етнічно українською територією вважалася Східна частина, а Західна – польською. Ще складнішою виявилася національна ситуація на Закарпатті, де етнічні українці-русини переважали

тільки в чотирьох східних комітатах – Ужанському, Березькому, Угочанському та Марамороському і на прилеглих до Ужанського комітату теренах Східної Словаччини та суміжних до Марамороського комітату просторах Сатмарського комітату [392, с. 5]. Національне питання, попри негатив, оскільки вело до напруженої міжнаціональної ситуації в середині кожної провінції, мало й позитивні для офіційної влади особливості, адже вдале маніпулювання давало змогу ефективно лавірувати у вирішенні низки питань. Надто актуальним та гострим постало міжнаціональне протистояння у Галичині, де українці й поляки намагалися відстояти власні національно-політичні права та інтереси.

Особливістю австрійського політикуму в контексті розв'язання національного питання була релігійна приналежність: українці Галичини були греко-католиками, а поляки – римо-католиками. У Буковині ситуація виявилася дещо складнішою: австрійці називали місцеве населення православного віросповідання «волохами», а оскільки, крім українців, православними були і румуни, то виникали часті непорозуміння, що спричиняло загострення національного питання.

Українські території були також найменш розвинутими провінціями з домінуючим сільським господарством і закріпаченням селян. Упродовж XIX ст. українські провінції перетворилися на сировинний придаток імперії. Однак позитивним моментом було здійснення у 1770–1780 рр. реформ у дусі освіченого абсолютизму. Реформи освіченого абсолютизму спрямовувалися на пристосування монархії до нових викликів, зокрема зростаючих ринкових відносин. Під час їх проведення було упорядковано систему обліку й контролю, здійснено перші статистичні переписи земельних володінь і населення, скасовано внутрішні мита, запроваджено податок із доходів. У галузі економіки провадилася політика протекціонізму, заохочувався розвиток промисловості й торгівлі [412, с. 579].

Загалом на початок XX ст. приєднані до Австрійської імперії західноукраїнські землі становили строкатий етнічно та соціально й

економічно відсталий регіон. Територія Буковини дорівнювала 10,4 тис. км², кількість населення з 75 тис. осіб у 1774 р. зросла до більш ніж 730 тис. у 1900 р. (40.8% – українці, 31.4% – румуни, 21.8% – німці (та євреї) [177, с. 8]. Територія Закарпаття на межі XIX–XX ст., за етноісторичним розумінням меж краю, становила 22,3 тис. км² [392, с. 8]. Станом на 1910 р. на Закарпатті проживало понад 500 тис. осіб, що вдвічі більше порівняно з 1777 р. (250 тис.) [372].

Територія Королівства Галичини та Лодомерії з Великим князівством Краківським (офіційна назва Галичини у складі імперії Габсбургів) було найбільшою єдиною провінцією Австрії з площею 45 тис. км² [111, с. 190]. Перед Першою світовою війною, за переписом населення у 1910 р., тут проживало майже 8 млн осіб [257], порівняно з 2,23 млн у 1773 р. [111, с. 191], було суттєвим приростом. Узагалі, площа західноукраїнських земель, приєднаних до складу імперії Габсбургів, становила, за даними на 1870 р., 78,493 км² [153, с. 100]. Площа етнічно українських територій, які стали осередком формування ЗУНР, дорівнювала 55,7 тис. км² [55, с. 343].

Що стосується адміністративно-правового устрою західноукраїнських земель, то відразу після приєднання Галичини до складу Австрійської імперії там запроваджено австрійську систему права. Власне австрійська система права була першоосновою в процесі організації права і системи законодавства ЗУНР, тому її аналіз допоможе визначити основні аспекти становлення національної державності на західноукраїнських землях.

Так, 15 серпня 1772 р. був виданий перший імператорський патент, який окрім визначення кордонів краю, здійснював інвентаризацію усіх видів маєностей міст і сіл, а також запроваджував адміністративний поділ Галичини на округи і дистрикти [152, с. 17]. Столицею краю стало м. Львів, найбільше з-поміж міст регіону. Тут і перебував губернатор, що здійснював загальне управління. Певний період у Галичині діяла Галицька надвірна канцелярія, зокрема у 1774–1776 рр. і в 1797–1802 рр. [286].

Поступово у Галичині була впроваджена австрійська адміністративна система, яка зазнала суттєвих змін унаслідок реформи місцевого самоврядування Марії Терезії впродовж 1743–1749 рр. [451, с. 128]. Поширена на Галичину система адміністративного устрою являла собою існування окремих губернаторств (згідно з реформою 1763 р.), очолених губернаторами чи земськими старостами, яких призначав імператор. Першим губернатором Галичини став граф Антоній Перген [493].

На час впровадження інституту губернаторства у Галичині практична ефективність цих інституції уже були перевірені часом, тому жодних кардинальних особливостей щодо краю не застосовувалося. Тільки у 1801 р. з'явилася перша докладна інструкція Надвірної канцелярії стосовно Галицького губернаторства. Інструкція переважно визначала сферу повноважень Галицького губернаторства. Так, зокрема, установлювалася безпосередня підпорядкованість губернаторства Надвірній канцелярії, а сфера впливу визначалася через нагляд за релігією, звичаями, добробутом і безпекою підданих та уведення в дію законів й інших правових норм [50, с. 137].

Загалом губернаторство виконувало виключно представницькі функції, оскільки не володіло жодною правовою ініціативою. У випадках, не передбачених законом, губернаторство не могло приймати самостійних рішень, натомість мусило звернутися з обґрунтованим поданням до Надвірної канцелярії, яка представляла їх імператорові [50, с. 137].

У 1803 р. 22 грудня був виданий систематичний збірник приписів, що чітко регламентував сферу повноважень Галицького губернаторства та визначав його кількісний склад. Управляв ним губернатор, президент або ж віце-президент. До його складу входили також кілька радників двору, кілька губерньських радників та нижчий канцелярський персонал [50, с. 137]. Визначалася чітка функціональна структура Галицького губернаторства, яке поділялося на департаменти, склад і функції яких періодично змінювалися. Керували роботою департаментів начальники, якими зазвичай ставали старші

й досвідченіші радники. У департаментах виконувалася підготовча робота, рішення приймала президія, що складалася з губернатора, керівника губерньського бюро (охоплювало окремі дирекції – протоколювання, реєстрації актів, обслуговування; штат перекладачів – двох із польської, одного з румунської, одного з української та ін.), віце-президента і радників двору. Право призначення й відкликання губернатора належало цісареві [50, с. 137]. У 1809 р. налічувалося дев'ять департаментів [158, с. 324].

Узагалі, функції та структура Галицького губернаторства була гармонійно збалансованим адміністративним механізмом, який на практиці виконував лише представницьку функцію і позбавлявся реальної влади. Дорадчими органами при губернаторах були губерніяльні ради, їхніх членів також призначав монарх. До повноважень губернатора входило: головування під час засідання станових сеймів і сеймових відділів; він мав право розпускати сейми, скасовувати рішення сеймових відділів [451, с. 128].

Нижчими адміністративними одиницями були округи на чолі зі старостою чи крайовим урядом за керівництва окружного старости. Такий адміністративно-територіальний поділ і система місцевого самоврядування були поширені в усій імперії, в тому числі у Галичині. Слушна думка української дослідниці М. Шуп'яної, що така політика австрійського уряду й адміністративна система була прагненням уніфікувати територіальний поділ та систему органів управління в імперії для створення єдиної, неподільної та могутньої держави [451, с. 128].

Органами міського самоврядування у Галичині стали магістрати, які зберігали повноваження відповідно до норм магдебурзького права [296, с. 55]. Особливістю австрійського освіченого абсолютизму в сфері міського самоврядування було його активне обмеження через одержавлення міської поліції, обмеження компетенції органів міського самоврядування (управляли міським майном; судочинство, зокрема, перебувало виключно під контролем держави), найважливіші рішення органів міського самоврядування підлягали затвердженню державними органами [401, с. 41].

Загалом у приєднаній до Австрії Галичині була сформована складна адміністративно-територіальна система, ідеологічну основу якої становила популяційна теорія, згідно з якою найбільшою цінністю вважалася чисельність населення – головного виробника матеріальних благ і джерела військової потуги держави. У 1773 р. територію Галичини розподілили на 6 циркулів і 59 округів. Численні дрібні адміністративні уряди погано функціонували через нестачу чиновників. У 1782 р. двоступеневість було ліквідовано і край поділено на 18 циркулів. Тоді стала відчутною нова проблема адміністрації – великі розміри підлеглих територій. Напередодні реформи в Галичині налічувалося 60 чиновників у циркулах і 212 в округах [158, с. 324]. Після реформи кількість чиновників дещо зменшилася.

Певним недоліком запровадженої на західноукраїнських землях адміністративно-територіальної системи була відсутність чіткої селищної та сільської ланки управління. Основні адміністративно-правові функції у сільській місцевості передавалися домініям, тобто тим, хто мав право на володіння землею [156]. Парадоксальним у цій ситуації виявилось те, що домінія складалася з кількох населених пунктів, які перебували у власності конкретного магната. Саме останній значно впливав на делегування адміністративних функцій на місцях, окрім того, офіційно магнати на підвладній собі території представляли нижчу інстанцію судово-виконавчої влади та діяли як представники державної влади, поєднуючи її зі зверхністю над підданими [156].

Адміністративні й судові функції землевласник здійснював у домінії особисто або – частіше – через свого мандатора чи юстиціара, яких затверджували старости відповідних циркулів [156]. Мандатор формально був державним чиновником, але насправді – службовцем домінії, бо отримував платню від пана. У селах мандатори вважалися «всесильними сатрапами», і скарги на їхні дії ніколи не давали бажаних результатів, а навпаки, погіршували становище селян [112, с. 21].

Що стосується першого галицького губернатора А. Пергена, то, незважаючи на його суттєвий дипломатичний досвід, він, як і більшість австрійців, зовсім не орієнтувався у соціально-економічних проблемах краю. У Відні не зовсім усвідомлювали ступеня гостроти національного питання, а Галичину розглядали виключно як польську територію. Тому Йосиф II видав інструкцію Надвірній канцелярії, в якій, з одного боку, рекомендував лояльно ставитися до польської шляхти [158, с. 136]. З іншого – причиною такої рекомендації було запобігання розвитку серед польської аристократії націоналістичних і державницьких інтересів, а пропольська політика уряду мала переконати їх, що повернення незалежної польської держави неможливе. Ця інструкція започаткувала уніфікацію місцевого законодавства та повне співвідношення його зі загальноавстрійським [464, с. 19].

Завдання першого Галицького губернатора полягало у запровадженні нового адміністративно-територіального устрою та налагодження системи місцевого самоврядування. Дипломатичний досвід А. Пергена допоміг йому успішно реалізувати визначені перед ним завдання, запорукою чого стало порозуміння з місцевою політичною (польською) елітою. На думку сучасних науковців, А. Перген сприйняв своє призначення як політичну місію, а посаду – як вищу, ніж звичайного чиновника, зобов'язаного лише виконувати розпорядження влади [158, с. 323]. Фактично А. Перген сформулював концепцію управління Галичиною, котрої дотримувалися практично всі його наступники.

До найближчого оточення губернатора входив великий польський магнат Ю. Потоцький, хоча у спогадах про досвід управління краєм, австрійський урядовець неоднозначно відгукувався про польську знать, безпосередньо звинувачуючи її у соціально-економічній і політичній розрусі краю.

Загалом політику австрійських губернаторів у Галичині можна кваліфікувати як політику стримування і протипаг, оскільки декларування лояльності до польської аристократії супроводжувалося онімеченням краю

(особливо під час губернаторства Г. Ауерсперга) та використання міжнаціонального українсько-польського конфлікту (зокрема після 1848 р.). Політика галицьких губернаторів пристосовувалася до внутрішньополітичного курсу Відня, але з часом простежується відчутний вплив польського аристократичного середовища, яке не нехтувало підкупамися задля підтримки імперського посадовця.

Від середини XIX ст. усі галицькі намісники були поляками. Щоправда, відомі також випадки, коли губернатори вирізнялися ліберальними поглядами і рапортували у столицю про зловживання польської аристократії. Так, у період губернаторства Й. Бригідо започатковано реформування суспільного ладу в Галичині, але після смерті імператора Йосифа II цей процес не був завершений [158, с. 323; 281, с. 29–35].

Подальшій трансформації суспільних відносин у Галичині перешкоджала низка внутрішніх і зовнішніх чинників. Так, імператор Леопольд II (1790–1792 рр.) і Франц II (1792–1833 рр.) під впливом геополітичної ситуації в тогочасній Європі, спровокованій повстанням Т. Костюшка (1794 р.) і ухваленням у Варшаві Конституції 3 травня та під загрозою поширення Великої французької революції, згодом – під час наполеонівських війн, використали підтримку галицьких поляків у вигляді запоруки внутрішньополітичної стабільності в Галичині зокрема й Австрійській імперії загалом.

Розкриваючи ставлення українців до нової влади і австрійської системи правовідносин, зауважимо: їхня політична пасивність зумовлювалася низкою об'єктивних та суб'єктивних причин. По-перше, українці були позбавлені власної державності впродовж останніх п'яти століть. По-друге, поляки пам'ятали про втрачену державу і вже після першого поділу Речі Посполитої, почали формувати концепцію відновлення власної держави. По-третє (і це, мабуть, найважливіше) українці становили собою націю селян (близько 95%), єдиними представниками інтелігенції було греко-католицьке духовенство. Слушні з цього приводу слова І. Франка: «Майже все, що піднеслось понад

хлопа, чи то шляхта чи міщани, все те за польських часів зробилося поляком, за Австрії – німцем, а пізніше знов поляком. При українській мові, при українській народності лишалися тільки темні селянські маси й маловчені сільські священики» [421, с. 347]. Поляки іронічно стверджували: український народ – це «хлоп і поп» [422, с. 122].

Одночасно, саме нечисленна група греко-католицького духовенства стала рушійною силою національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Цьому сприяло кілька чинників. По-перше, духовенство, на відміну від селян, володіло певним рівнем освіти, а тому орієнтувалося не лише в проблемах церкви, а й у суспільних відносинах. По-друге, вагомий вплив на зростання авторитету церковнослужителів здійснила релігійна реформа (до 1777 р. греко-католицькі священики змушені були відробляти панщину [75, с. 42]). Суть церковної реформи Марії Терезії полягала в тому, що окрім встановлення світського контролю над церквою і вилучення значної частини церковних земель, Толераційним патентом Йосифа II, були зрівняні у правах представники католицької, греко-католицької та протестантських (кальвіністської і лютеранської) церков.

Аналіз імперських декретів 1774–1776 рр. дав підстави констатувати, що римо-католицькій верхівці заборонялося перетягувати у латинський обряд українських греко-католицьких священиків та вживати до них термін «уніат» [75, с. 42]. Релігійна реформа Марії Терезії та Йосифа II мала вагомі далекосяжні наслідки, оскільки зрівняння у правах священиків усіх віросповідань відкрило українцям шлях до отримання освіти. Релігійна реформа сприяла зростанню авторитету Греко-католицької церкви, підвищувала матеріальне й освітнє становище українського духовенства.

Ситуація склалася зовсім не проста, і перші десятиліття австрійської адміністрації відбувалися в процесі постійної трансформації та пошуків оптимальної моделі управління краєм. ці трансформації тривали до загальноєвропейської революції 1848–1849 рр., коли українці змогли на загальноімперському рівні задекларувати власні національно-політичні

устремління і продемонструвати окремішність від польської нації. Раніше з 1846 р., коли до складу Австрії відійшла частина Західної Галичини з Краковом, розпочався процес уніфікації та централізації системи місцевого адміністративного управління і його правового закріплення.

Що стосується Буковини, то після введення в Чернівці австрійських військ і мирної відмови Туреччини від цієї території тут встановили військову адміністрацію. Військова адміністрація на Буковині була сформована як тимчасова у 1774 р. і діяла до 1787 р. [269]. Запровадження військової адміністрації було закономірним кроком і зумовлювалося тим, що Туреччина могла з часом передумати і розпочати повернення своїх територій. Австрійський уряд не відкидав також претензій Російської імперії на Буковину, яка її вже окупувала під час Російсько-турецької війни 1768–1774 рр.

Військова адміністрація Буковини підпорядковувалася безпосередньо Придворній військовій раді у Відні та Генеральному командуванню Галичини і Льодомерії у Львові. Адміністративні посади у ній обіймали лише військові. Першим військовим комендантом краю став у 1778 р. генерал-майор Г. Сплени. Подальше вдосконалення управлінської системи Буковини пов'язане з діяльністю генерал-майора К. Енценберга, який очолював крайову військову адміністрацію у 1778–1786 рр. Попри нечисельний апарат, військова адміністрація у вигляді перехідної форми правління виконала завдання, визначені австрійським урядом: облаштувала і зміцнила кордони, впорядкувала відносини між станами, удосконалила судочинство і загалом підготувала умови для запровадження в краю цивільного управління [269].

Після включення Буковини до складу Галичини у 1786 р., на неї також поширилися норми імператорського патенту від 15 серпня 1772 р. та запроваджено адміністративно-територіальний устрій і систему управління, що діяла у Галичині.

Адміністративна система Закарпаття практично не зазнавала змін, формально угорці, яким належала ця частина українських земель, були менш

схильними до реформування внутрішнього устрою. Однак на початку XIX ст. там почали поступово впроваджувати традиційну австрійську адміністративно-територіальну систему. Єдиною відмінністю виявилось те, що Закарпаття управлялося безпосередньо з Буди (столиці Угорського королівства), а Буковина та Галичина підпорядковувалися Відню.

Отже, на першому етапі декларування адміністративних прав українців у кінці XVIII – перші десятиліття XIX ст. у Галичині, Буковині й на Закарпатті була впроваджена австрійська модель адміністративно-територіального устрою, що відповідала засадам освіченого абсолютизму, притаманного тогочасній Австрії. Недолік цієї системи полягав у тому, що вона нівелювала національне питання крім того, для австрійської адміністрації не існувало «українського питання», а вся боротьба у Галичині чи Буковині розцінювалася як результат низького соціально-економічного розвитку цих регіонів.

Реальні конституційні зміни в імперії відбулися під час загальноєвропейської революції 1848–1849 рр. – «Весни народів». Цей період можна кваліфікувати як другий етап адміністративного врегулювання правового статусу Галичини.

Самі події революції продемонстрували гостроту національного питання в Галичині й Буковині. Варто одночасно погодитися з думкою В. Шепетюка, що українці через відсутність політично-вольової національної еліти, на відміну від чехів, хорватів і поляків, опинилися у вирі революції в становищі пристосуванців [448, с. 12].

Поляки Галичини швидко зорієнтувалися у ситуації, яка склалася, і направили до Відня петицію з 13 пунктів, з основною вимогою – відновити польську державу у кордонах 1772 р. [448, с. 12]. Звісно, така вимога була нереальною, тому основну увагу звертали на широку автономію саме Галичини. Одночасно в петиції вказувалося, що в краї живуть тільки поляки, а українці – це лише окрема польська етнічна група.

Частина української інтелігенції змушена була реагувати на активізацію польського політикуму, тому 19 квітня 1848 р. українці направили до

імператора власну петицію зі 7 пунктів, яка, на відміну від польської сепаратистської, була витримала у лояльних до Відня тонах. Основні її вимоги: правове забезпечення прав української мови, національного шкільництва, фактичної, а не юридичної рівності священиків усіх обрядів та допущення українців до органів місцевого самоврядування [461, с. 216]. Згодом, 2 травня 1848 р., українці створили першу політичну організацію Головну Руську Раду. Вона взяла на себе організаційні обов'язки зі спрямування національно-визвольного руху під час революційної боротьби.

Примітно, що Головна Руська Рада заявила про спільність українців Галичини та Буковини, задекларувавши ідею національної соборності. Позитивним було і те, що члени ради взялися до активної організації господарського життя і навіть створення воєнізованих формувань, так званої народної самооборони. Згідно з мобілізаційним наказом Головної Руської Ради від 1 січня 1849 р. започатковано перше українське воєнізоване формування у Галичині – курінь руських гірських стрільців [448, с. 19].

Незважаючи на те, що український рух у період «Весни народів» розвивався у фарватері польського, у відозві Головної Руської Ради «Будьмо народом» від 10–15 травня 1848 р. зазначалося: «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого третій мільйон землю Галицьку замешкує...» [320, с. 100]. Власне, на середину XIX ст. це була перша офіційна декларація соборності Галичини та Наддніпрянщини. У відозві йшлося про те, що тільки «під охороною Австрії можуть скріпитися й розвинути наші права й національність» [320, с. 100]. Вирішальним чинником такого рішення став твір одного з її членів, о. Василя Подолинського «Голос Перестороги». Автор цієї праці ще в 1846 р. розглянув чотири політичні концепції – українсько-польську, українсько-австрійську, українсько-московську та самостійницьку, внаслідок чого настав висновок про те, що українцям усіх земель необхідно об'єднатися та розвивати одну державну організацію для свого народу [292].

Основним здобутком українців під час революційних подій 1848–1849 рр. було формування ідеї поділу Галичини на Східну – українську та Західну – польську. Зрештою, відповідна цісарська постанова з'явилася ще 22 лютого 1847 р. під впливом польських заворушень у Кракові [461, с. 215]. Однак 7 березня 1849 р. парламент був розпущений, а для заспокоєння революційних устремлінь багатонаціональної Австрійської імперії 4 березня того ж року цісарським патентом №150 було видано документ під назвою «Про затвердження Оломунецької Конституції Австрійської держави» [109, с. 8].

Конституція складалася з XVI розділів і у I розділі вказувала, що всі краї імперії утворюють вільну самостійну спадкову австрійську конституційну монархію. Одночасно народам імперії гарантувалося, у межах своїх кордонів, самостійність і рівноправний статус населення з відповідним збереженням національності й мови [70, с. 83]. Крім того, відбулося скликання парламенту. До нього від українців увійшло 39 послів (парламентарів), котрі «приєдналися до змагань за права, за які виступили інші народи». Вони домагалися виділення Галичини, Закарпаття і Буковини в окремий коронний край за федеративної перебудові держави Габсбургів, і «цю вимогу обстоювали послы в першому австрійському парламенті» [31, с. 116].

Конституція 1849 р., попри консервативний і стриманий характер, все ж таки приділяла увагу національному питанню. Окремого розділу, присвяченого правам громадян, Конституція не містила, але у другому розділі про громадянство проголошувалися окремі національні свободи. Так, § 23 другого розділу декларував єдине для усіх народностей імперії громадянство, а у § 27 вказувалося, що усі громадяни рівні перед законом [70, с. 83]. Відповідно до ст. 77 імперської Конституції патентом імператора від 29 вересня 1850 р. була видана крайова Конституція для Галичини [3; 485, с. 45]. Того ж самого дня була надана крайова Конституція і для Буковини [198].

Конституція передбачала певні позитивні зміни у вигляді самостійності краю у вирішенні всіх питань, за винятком тих, що імперською конституцією були зараховані до компетенції центральних органів [3]. До компетенції Крайових комітетів – основних органів влади у Галичині й Буковині – входило розв'язання питань благоустрою, утримання громадських споруд, які фінансувалися за рахунок крайового бюджету, а також розгляд усіх проблем, що стосувалися місцевих податків і зборів, церкви, а також системи шкільництва.

Негативом Конституції 1850 р. було порушення єдності краю. Галичину розподілили на три округи – Краківський, Львівський і Станіславський – які чітко ділилися за національним принципом: польський; польсько-український; український. Начальником крайової адміністрації був намісник, якому підпорядковувалися призначені сеймовими куріями президенти округів [198].

Практична реалізація норм Конституції здійснювалася у реформуванні адміністративної системи. Так, 8 жовтня 1850 р. міністр внутрішніх справ Австрії О. Бах видав розпорядження про поділ трьох округів Галичини на повіті: Львівський – на 19, Краківський – на 26, Станіславський – на 18 повітів [198].

Адміністративні перетворення у Галичині були єдиними правовими змінами, впровадженими на основі Конституції 1850 р. Патентом від 31 грудня 1851 р. були скасовані імперська Конституція 1849 р. і крайова Конституція 1850 р.

Наступне десятиліття (50-ті роки) для Австрійської імперії характеризувалося відновленням абсолютизму, жорсткою централізацією державної влади на всіх рівнях та політикою онімечення неавстрійських народів. Для забезпечення правового характеру імперської політики 31 грудня 1851 р. були прийняті «Принципи органічного законодавства і самодержавної австрійської держави», які налічували 36 статей про реорганізацію структури імперії та стосувалися усіх без винятку земель монархії, в тому числі й Угорщини [164, с. 21].

Черговим етапом конституційних трансформацій імперії Габсбургів став початок 60-х років XIX ст. Під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників (поразка у війні з Францією й Італією), котрі послаблювали імперію, 15 червня 1859 р. імператор видав маніфест, де проголосив про повернення до конституційного правління, а патентом від 5 березня 1860 р. у Відні була скликана загальнодержавна рада розширеного складу («Посилена державна рада») для підготовки внутрішніх реформ [164, с. 21].

Безпосереднім наслідком роботи «Посиленої державної ради» стало видання 20 жовтня 1860 р. «Імперського диплому для регулювання внутрішніх відносин конституційної монархії», що отримав назву «Жовтневого диплому» [152, с. 19]. Диплом встановлював у імперії конституційний лад, пропонувалося скликати парламент та провінційні сейми. Основні повноваження крайових сеймів зводилися до «права приймати чи ліквідувати закони тільки за участі Імператора чи Імперської ради» [473]. Як слушно зауважила львівська дослідниця О. Аркуша, «Жовтневий диплом» став своєрідним компромісом між федералістськими та централістськими тенденціями, поєднанням середньовічних засад «представництва інтересів» з новими ліберально-демократичними ідеями [463, с. 26].

Через кілька місяців, 26 лютого 1861 р., опубліковано текст нового «Лютневого патенту» та 46 додатків до нього [268, с. 29]. «Лютневий патент» значно розширив повноваження двопалатного рейхсрату, чітко визначив межі законодавчої ініціативи сеймів, порядок організації їхньої роботи та регламенту засідань, виборчої системи. У ст. 2 «Лютневого патенту» декларувалося бажання імператора відновити для провінцій ліквідовані у 1851 р. провінційні конституції, «якщо їхні положення не виходили за рамки чинного законодавства» [474].

Особливістю «Жовтневого диплома» та «Лютневого патенту» було те, що вони спрямовувалися на задоволення державницьких інтересів Угорщини, яка, скориставшись кризою в Австрії, вимагала розширення своїх політичних прав та не задовольнялась автономією. Ідеологом відновлення угорської

держави виступав Ференц Деакон, який у травні 1865 р. опублікував у віденському журналі «Дебат» власне бачення передумов можливої угоди між Угорщиною й Австрією [349, с. 380].

На середину 1865 р. в Австрійській імперії загострилася політична криза, і автор «Лютневого патенту», керівник уряду А. Шмерлінг подав у відставку. Його наступником став граф Ріхард Белькреді, прихильник формування олігархічної опори для монархії. Р. Белькреді 20 вересня 1865 р. видав маніфест про призупинення дії «Лютневого патенту» [164, с. 22]. Це рішення зумовило неоднозначну реакцію серед австрійського політикуму, категорично проти виступили представники австро-німецьких сил, натомість угорці підтримали цю ініціативу, оскільки розраховували на перегляд свого правового статусу в складі імперії. Невдала війна Австрії 1866 р. з Пруссією викликала ще більший резонанс у суспільстві і стала основним стимулом до розгортання ідей федералізму.

Саме під впливом внутрішньополітичної кризи та зовнішніх чинників Франц Йосиф 12 лютого 1867 р. відновив дію угорської Конституції 1848 р., а 28 лютого 1867 р. імператор розпорядився скликати австрійську Державну раду й угорський парламент [164, с. 25]. Отже, Австрійська імперія перетворилася на дуалістичну Австро-Угорську, кожна з двох частин якої мала власний уряд і двопалатний парламент. Спільним для обох частин імперії була особа імператора. Він, окрім імперського титулу, успадкував титул короля Угорщини, а його особа проголошувалася священною, недоторканою.

Одночасно з проголошенням дуалістичної імперії розпочала роботу конституційна комісія, що згодом запропонувала на розгляд Державної Ради кілька законодавчих ініціатив, а саме:

- проект закону про загальні права громадян;
- проект закону про державний трибунал;
- проект закону про суддівську владу;
- проект закону про управлінську та виконавчу влади;

- проект короткого закону, який визначає термін вступу у дію всіх цих законів (від дня їх офіційного проголошення).

Державна рада 21 грудня 1867 р. ухвалила названі закони, і після підписання імператором вони були опубліковані в австрійському журналі законів держави № 141–147 у 1867 р. Усі закони були об'єднані структурно в єдиний документ (Dezemberverfassung) – «грудневу Конституцію», що діяла в Австрії, в тому числі в Галичині й Буковині, до жовтня 1918 р. [164, с. 25].

Структурно австрійська Конституція 1867 р. складалася зі семи законів – шести основних і одного звичайного:

- 1) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про спільні справи та способи їх тлумачення»;
- 2) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про представництво»;
- 3) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про загальні права громадян»;
- 4) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про імперський суд»;
- 5) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про судову владу»;
- 6) Основний державний закон від 21 грудня 1867 р. «Про урядову і виконавчу владу»;
- 7) Закон про введення у дію названих вище шести законів [164, с. 25; 222, с. 533–576].

Українська дослідниця Х. Моряк-Протопопова та польський науковець З. Прушніцький виділяють у Конституції 1867 р. п'ять законів:

1. Закон про зміни до закону від 26 лютого 1861 р. про імперське представництво.
2. Основний державний закон про загальні права громадян для королівств і земель представлених у рейхсраті.
3. Основний державний закон про створення імперського суду.
4. Основний державний закон про судову владу.

5. Основний державний закон про здійснення урядової і виконавчої влади [253, с. 25].

На нашу думку, кількість складових конституції 1867 р. не є принциповим. Актуальним видається питання її правового наповнення та регламентування конституційних прав народів імперії. Найціннішим з-поміж цих складових Конституції є «Основний державний закон про загальні права громадян для королівств і земель, представлених у рейхсраті». Ст. 1 цього Закону повторювала зміст Конституції 1849 р. і вказувала, що всі народності імперії, представлені у рейхсраті, є австрійськими громадянами, а відповідно до ст. 2 вони рівні перед законом [183].

Як видається, Конституція загалом була якісно новим рівнем розвитку імперського законодавства, декларуючи національну та правову рівність усіх громадян імперії. Для українців актуальними були ст. 14 і 19. Так, перший пункт ст. 19, окрім расової і національної рівності громадян, гарантував вільний розвиток національних мов та їх застосування у владному процесі на місцях [183].

Отже, Конституція Австро-Угорської імперії 1867 р. започаткувала нову епоху політико-правового розвитку народів імперії. Вона сприяла реалізації засад парламентаризму, гарантувала національні, культурні й релігійні права. Інше питання полягає в тому, що попри національне протистояння українців і поляків у Галичині та українців і румунів у Буковині призвели до часткової реалізації конституційних норм.

Однак, на практиці, конституційне законодавство не забезпечувало всієї повноти декларованих національно-політичних прав і свобод. Недосконалим залишалися норми виборчого законодавства, прикладом чого можуть слугувати численні зловживання, махінації та навіть фізичні розправи напередодні та під час виборів до Галицького сейму. Вибори до австрійського рейхсрату відбувалися у не меншій напрузі.

Упродовж другої половини XIX ст. конституційне законодавство імперії Габсбургів забезпечувало правовий розвиток її регіонів і ефективно

струмувало у правовій площині наростаючий національно-визвольний рух. У 90-х роках XIX ст. розпочався процес створення українських політичних партій, що перейняли на себе провід у національно-визвольному русі. Проте серед української громадськості досліджуваного періоду можна чітко виокремити три напрями – українофільський, полонофільський та москвофільський. Закономірно, що домінуючим був українофільський напрям, який містив у собі й австрофільський, оскільки українці Галичини бачили українські землі або самостійними, або під зверхністю австрійського імператора. Основою самостійницьких поглядів галицьких українців стала опублікована того ж року книга молодого юриста Ю. Бачинського «Україна irredenta», головним гаслом якої було «Вільна, велика, політично самостійна Україна, одна, нероздільна від Сяну по Кавказ!» [12]. Схожі проблеми існували і в Буковині, частина населення якої виявляла прорумунські настрої.

Початок XX ст. значно поглибив, з одного боку, гостроту міжнаціональних взаємин у Буковині та Галичині. З іншого – політизація українського національного руху спонукала до актуалізації українського питання та винесення його на загальноімперський рівень. Загалом у боротьбі галицьких українців за розширення своїх національно-політичних прав початку XX ст. можна виокремити три основні напрями:

- 1) боротьба за реформу виборчого законодавства;
- 2) боротьба за відкриття у Львові українського університету;
- 3) діяльність із початком Першої світової війни Головної Української Ради.

З цього випливає, що єдиним чинником, який міг позитивно вплинути на розв'язання висунутих перед українськими партіями проблем, було реформування виборчого законодавства та запровадження загального виборчого права. Саме загальне виборче право гарантувало українцям у Галичині та Буковині можливість обрати більшу кількість власних депутатів до імперського парламенту. Власне, під час X каденції (1900–1906 рр.) австрійського рейхсрату точилися найзапекліші дискусії стосовно

реформування системи виборчого права, а українські парламентарі брали найактивнішу участь у дебатах.

Окрім того, боротьба за реформування виборчого законодавства тривала і у стінах Крайового сейму, а також отримала широкий резонанс у суспільстві. Так, у 1905–1906 рр. боротьба за загальне виборче право стала масовою. Упродовж січня у Станіславові, Бродах, Перемишлі й інших містах Галичини відбулися всенародні збори з вимогою запровадження загального виборчого права [23, с. 139]. Характерною рисою цієї боротьби стало відкрите польсько-українське протистояння. На Високому Замку у Львові 2 лютого 1906 р. відбулося 40-тисячне віче українського населення за підтримку виборчої реформи. Масовий демократичний рух усіх верств і народів Австро-Угорщини примусив прем'єр-міністра М. Бека прийняти 27 січня 1907 р. закон про запровадження загального виборчого права при виборах до австрійського парламенту [7, с. 2; 249, с. 11]. Це зумовило протидію польського політичного табору, який до цього забезпечував своє панування у краї за допомогою куріальної системи, побудованої на засадах майнового цензу.

Перші вибори до австрійського парламенту на основі загального виборчого права, що відбулися у травні 1907 р., дали українцям 27 мандатів з Галичини і 5 – з Буковини. Українська фракція у віденському парламенті, яка налічувала 30 депутатів, під час відкриття нової палати послів 20 червня 1907 р. сформувала заяву, де, зокрема, висловилися за національно-територіальну автономію українських земель в Австро-Угорській державі [293, с. 78].

Як видається, досить вдалими для галицьких українців стали і вибори до Крайового сейму 30 червня 1913 р. Незважаючи на численні зловживання поляками, українці змогли вибороти 31 посольський мандат. Новий український сеймовий клуб почав ще завзятіше боротися за виборчу реформу. Його голосна обструкція у грудні 1913 р. як демонстрація проти саботажу поляками урядового проекту виборчої реформи справила враження на

політичні кола Австро-Угорщини. Польські посли вперше змушено погодилися на поступки, і 20 січня 1914 р. було досягнуто угоди про запровадження загального виборчого права на виборах до Сейму [78, с. 60]. На засіданні Сейму 14 лютого 1914 р. ухвалено нову виборчу ординацію і крайовий статут, за яким українське сеймове представництво отримувало можливість обрати представників до Краківського віділу, сеймових комітетів і крайових установ. Новий Галицький сейм мав складатися з 228 послів, з них 62 місця повинні були одержати українці [256, с. 212].

Укладення угоди стало великою перемогою українців і могло слугувати зворотним пунктом у польсько-українському конфлікті. Однак угоду так і не втілили у життя, оскільки через декілька місяців розпочалася Перша світова війна. Саме військові дії консолідували український національний рух та спрямували основний вектор його правового розвитку. Зауважимо, що галичани пізніше, ніж українці Наддніпряни, вступили на шлях державотворення. У Києві 4 березня 1917 р. виникла Центральна Рада, яка взяла на себе провід революційним рухом України. Керівником Центральної Ради обрали М. Грушевського, який на той час перебував у Львові [427, с. 49].

Що стосується боротьби за український університет та розширення прав української мови, то це питання, хоч і не мало чітко вираженого політичного характеру, але було надзвичайно заполітизованим. Власний університет для українців став символом культурної окремішності. Уперше ідею створення окремого українського університету висловлено 13 липня 1899 р. у Львові на студентському вічі за участю студентів вищих шкіл Австрії [104, с. 212]. Ініціатором віча виступив В. Старосольський. Саме з ініціативи останнього українські студенти Львівського університету у 1901–1902 рр. організували сецесію на знак протесту проти покарання студентів, що брали участь у народних вічах. Саме з пропозиції В. Старосольського українці з вересня 1901 р. вносили офіційні подання до університету рідною мовою [104, с. 214].

Як відомо, у 1910 р. під час українсько-польських сутичок за університет, вбито українського студента А. Коцка. Епілогом цих подій став

суд над українськими студентами, котрі нібито самі вбили товариша [411]. Саме тоді коли українсько-польські суперечності набули таких жорстких форм, проблему українського університету винесли на арену імперського парламенту. Основною вимогою українських парламентарів було заснування у Львові українського університету впродовж п'яти років [411]. Проти такої вимоги кардинально виступили польські парламентарії, котрі почали залякувати уряд, що надання українцям права на свій університет викличе супротив Росії, яка виступає противником подібних ініціатив українців у Наддніпрянщині. У запропонованому імперському патенті, на основі польських аргументів, передбачалося заснування у Львові українського університету аж у 1921 р. [411]. Усі плани на відкриття університету перекреслила Перша світова війна й окупація Галичини у листопаді 1918 р. польськими військами.

Вважаємо, що боротьба за український університет стала консолідуючим чинником галицького суспільства, оскільки відкриття власного вищого навчального закладу означало культурну й освітню незалежність від поляків, які в такий спосіб позбавлялися ключових важелів впливу на українську політично активну молодь.

Третім чинником, що вплинув на політизацію національного руху та формування ідеї самостійності серед галицьких українців, була Перша світова війна. У цьому сенсі заслуговує на увагу думка Н. Барановської про те, що для українського народу саме війна створила об'єктивні передумови для зростання української національної свідомості, скристалізувала національні гасла та сприяла розгортанню Української революції, яка вперше за багато століть дала реальний шанс для втілення у життя віковичної мрії українців – суверенної держави [10, с. 90–91].

Перша світова війна консолідувала національно-політичний рух Галичини. Згодом, після початку військових дій, 1 серпня 1914 р. у Львові була створена міжпартійна політична організація – Головна Українська Рада (ГУР), що мала представляти інтереси галицьких українців. До неї увійшли

представники трьох українських політичних партій Східної Галичини – Національно-демократичної, Радикальної та Соціал-демократичної (усього 15 осіб) [134, с. 66]. Керівником організації був обраний громадсько-політичний діяч, правник К. Левицький. Основним завданням ГУР визначала консолідацію українського народу як єдино можливого чинника формування власної держави [259].

Видається, що основний акцент робився на підтримку Австро-Угорської імперії, а поразка Росії розцінювалася як запорука об'єднання усіх українських земель. Так, у Маніфесті до українського народу Галичини зазначалося: «Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії, при державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку. Перемога австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більша буде поразка Росії, тим швидше виб'є година визволення України» [63, с. 748–749]. Столицею майбутньої об'єднаної Української держави мав стати Київ. Для успішного виконання визначених ГУР завдань створювався легіон Українських січових стрільців – національне збройне формування, що воювало у складі австро-угорської армії [134, с. 66].

Діяльність ГУР була надзвичайно активною, для координації дій з українцями Наддніпрянщини підтримувалися тісні зв'язки зі Союзом визволення України, який виник у Відні з представників української еміграції. Загалом саме у роки Першої світової війни ідея самостійної Української держави набула актуальності, а основною її складовою стала засада соборності всіх українських земель, котрі перебували у складі Австро-Угорської та Російської імперій.

Отже, визначаючи юридичні підстави введення Галичини, Буковини і Закарпаття до складу Австро-Угорщини, можна стверджувати, що на початку ХІХ ст. остаточно завершився процес інкорпорації західноукраїнських земель Австрійською імперією. Буковина, Галичина та Закарпаття були введені до складу імперії Габсбургів через укладання Віднем низки міжнародно-правових договорів, унаслідок яких здійснено поділ Речі Посполитої (введено

Галичину) та Кючук-Кайнарджирський мирний договір 1774 р. (окуповано Буковину). Закарпаття, що входило до складу Угорщини, на початку XVI ст. також стало складовою частиною Австрії.

Основним юридичним актом, який гарантував право Австрії на окупацію західноукраїнських земель, був «Вивід прав», який на підставі короткотривалого правління угорських королів на галицько-волинському престолі аргументували приналежність цих земель до Угорської корони, що була складовою імперії Габсбургів.

Із устанавленням австрійської влади на території Буковини, Галичини і Закарпаття було здійснено планомірне поширення адміністративно-територіального устрою та законодавства. Особливістю правового регулювання правового статусу західноукраїнських земель кінця XVIII – початку XIX ст. стало поширення ідей освіченого абсолютизму, які щодо українців мали ключове значення у процесі реформування адміністративного устрою та церковних відносин.

Важливий етап у процесі конституційного забезпечення адміністративних прав народів імперії Габсбургів – період «Весни народів» 1848–1849 рр., коли вперше прийнято конституцію та задекларовано національно-політичні права неавстрійських народів. Для українців це був час становлення національно-політичного руху, що відобразилося у створенні й активній діяльності першої політичної організації Головної руської ради.

На початку XX ст. і під час Першої світової війни основна боротьба точилася за реформування виборчого законодавства і запровадження загального виборчого права. Війна перешкодила реалізації імперських законів, але стала чинником, що консолідував національний рух Галичини, Буковини і Закарпаття та сприяв формуванню національної державності на їхніх територіях у 1918 р.

Проблема політизації національного руху набула актуальності під час «Весни народів» 1848–1849 рр. та у 60-х роках, коли в імперії Габсбургів

почався етап конституційних реформ. У 1918 р. територія приєднаних до Австрії українських земель у 1772–1774 р. стала ядром до створення ЗУНР.

2.2. Соціально-політичні передумови і правові наслідки проголошення ЗУНР

На початку ХХ ст. на західноукраїнських землях в умовах режиму конституційної монархії, який надавав українському населенню ширшу, ніж у Російській імперії, свободу слова та діяльності різних об'єднань, дедалі більше активізувалось суспільно-політичне життя і розгортався національно-визвольний рух. Під впливом політичних партій західноукраїнський рух став опозиційним до влади, все більше орієнтувався на власні сили, організацію народних мас.

Напередодні проголошення незалежності ЗУНР сформувалася специфічна геополітична ситуація, яка багато в чому і визначала дії українських політиків та їхні підстави для правового декларування самостійності. У цьому ракурсі слушною є думка О. Ресента, що загальноприйнятим методологічним підходом під час з'ясування обставин проголошення незалежності ЗУНР може слугувати аксіома про природне право кожної нації на самовизначення і власну державу [323, с. 11].

Галицькі українці своє «природне право» на власну державність підтверджували постійною політичною боротьбою впродовж другої половини ХІХ ст. Акцентувалося на потребі розширення політичних та культурних прав. Наприкінці ХІХ ст. чітко виокремлюється концепція суверенності українських земель, що для Галичини виявилось актуальним у контексті гострого протистояння з поляками. Особливістю української політико-правової думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. була віра у справедливість влади імператора та схилення радше до ідей федералізму, ніж самостійності.

Перша світова війна перевернула плани українців, залишивши для них найстрашніші наслідки: тисячі розстріляних і замордованих; пограбовані

бібліотеки й архіви; знищені українські товариства й репресована українська інтелігенція [254, с. 42].

Після смерті імператора Франца Йосифа I австрійський посів його син Карл Габсбург, який мав постійні контакти з українськими парламентарями у Відні. Тому вже зі середини 1916 р. знову почалися напівофіційні перемовини щодо ідеї федералізму на теренах імперії [467, s. 208]. Ці плани стосовно співпраці не проіснували тривалий час, бо швидко стали відомими у Росії. Царський уряд дуже боявся будь-яких поступок українцям в Австро-Угорщині, оскільки аналогічні привілеї могли вимагати й українці Наддніпрянщини [424, с. 55]. Питання про федеральну перебудову Австро-Угорщини загострилися ще більше під час Балканської війни. Росія не бажала поступок Австрії українському населенню. На рішення австрійської влади дозволити відкриття українського університету в Східній Галичині з 1 вересня 1916 р.; російський посол у Відні в ноті протесту заявив, що у випадку відкриття такого університету для українців у Львові Росія оголосить Австрії війну [240, с. 45].

Українські парламентарі у Відні 5 листопада 1916 р. самоліквідували Українську загальну раду, а «керівництво українськими парламентарями у Відні К. Левицький передав послові д-ру Євгену Петрушевичу, який більше орієнтувався на свої власні сили, тобто на самостійницький, але досить обережний курс» [254, с. 62]. Приводом до цього стала домовленість німецького кайзера Вільгельма II і австрійського імператора Франца-Йосифа I про відновлення Польської держави та її формальне проголошення. Після формального проголошення держави польські політичні лідери активно агітували проти ідеї Української держави, внаслідок чого почалася боротьба всіх польських сил і засобів за прилучення Східної Галичини до складу Польщі [254, с. 61].

Залишаючись все ще в складі Австро-Угорщини, українські послы, котрі діяли в австрійському парламенті, почали активніше захищати українську ідею. Так, 30 травня 1917 р. Є. Петрушевич зробив у парламенті заяву, що

землі колишнього Галицько-Волинського королівства є українськими, не можуть увійти до складу Польської держави проти волі українського народу, адже це буде явним насиллям над принципом самовизначення народів [242]. Приводом до цього стало взяття влади у Києві Центральною Радою, яка довго не мала визначеного політичного курсу. Власне, після цієї події політична ситуація істотно змінилася [252, с. 32].

З проголошенням автономії УНР у складі Росії посол К. Левицький 19 грудня 1917 р. зазначив, що «Галичина творить неподільну і непозбутню спадщину української нації і тому може або в цілості залишитись при Австрії, або так само в цілості з'єднатись з Українською Народною Республікою, що відповідало б ідеалові української нації» [254, с. 63].

На той час питання Галичини вже розглядалося на міжнародній Брестській конференції [83, с. 20], де під тиском Німеччини й українських представників від Центральної Ради 8 лютого 1918 р. був підписаний таємний додаток, у якому Австрія погодилася до 20 липня 1918 р. внести до Державної Ради проект закону про перетворення Галичини й Буковини на окремий коронний край. Цей договір підписали прем'єр Е. Зайдлер та міністр закордонних справ Австрії граф Чернін, посли в Бресті від України О. Севрюк, М. Любинецький і М. Левитський [273, с. 95]. Проте цей додаток знищив 16 липня 1918 р. заступник міністра закордонних справ Німеччини Фрайгер фон Бусше [31, с. 125].

Досягненням української делегації було те, що 13 січня 1918 р. В. Голубович висунув територіальні вимоги до держав Четверного союзу. Він вимагав передання УНР окупованої австрійськими та німецькими військами Холмщини та проведення референдуму на західноукраїнських землях (Східна Галичина, Північна Буковина, Закарпаття) відносно їхньої державної самоідентифікації. Згодом, 16 січня 1918 р., член української делегації О. Севрюк ще раз озвучив згадані вимоги, трактуючи їх як передумову для подальшого ведення перемовин українською стороною [414, с. 122]. Така жорстка позиція української делегації зумовила неоднозначне ставлення

представників Австро-Угорщини, котрі розцінили її як втручання у внутрішні справи імперії. Згодом австрійський дипломат О. Чернін згадував: «українці виявили достатню зрілість для того, щоб використати сприятливу для них ситуацію» [166, с. 30]. Одночасно він зазначав, що здійснюючи такі заяви, українська делегація, окрім віртуальної підтримки Німеччини, не мала жодних підстав.

Причиною такого скептичного ставлення австрійської делегації виявилось те, що Австро-Угорщина була зацікавлена у відновленні Польської держави у кордонах колишньої Речі Посполитої. На підконтрольних Австро-Угорщині землях планувалося утворити Польське королівство, монархом якого вважався б австрійський імператор. До цього відновленого Польського королівства мали увійти і території Східної Галичини та Холмської губернії Російської імперії (населеної переважно українцями), оскільки вони перебували у складі Речі Посполитої до її поділів [358, с. 123].

Проте австрійське суспільство не сприймало довготривалих перемовин. Окрім того, країною ширилися масові соціальні заворушення та нависла загроза продовольчої кризи. Під впливом цих факторів О. Чернін 19 січня 1918 р. погодився на подальші перемовини щодо передання УНР Холмщини та Підляшшя, а також створення на теренах Східної Галичини і Північної Буковини українського коронного краю. Єдиними вимогами, які висунули австрійські делегати, було підписання прелімінарного миру до 30 січня 1918 р., а остаточного мирного договору – до 15 лютого 1918 р., демобілізація української армії до 1 лютого 1918 р., негайний обмін надлишками товарів [464, с. 122]. Як засвідчують історичні джерела, основним ініціатором погодження з вимогами делегації УНР був імператор Карл I, що у такий спосіб розраховував забезпечити єдність власної імперії. Австрійський міністр фінансів граф Стефан Буріан фон Раєч запропонував окремо закріпити домовленості стосовно надання статусу української національно-територіальної автономії таємним протоколом, щоб уникнути протестів польської громадськості [414, с. 122; 442, с. 219–221].

Згодом, під впливом більшовицького повстання на заводі «Арсенал» і жорсткого спротиву більшовицької делегації відносно зачитання на пленарному засіданні переговорної комісії у Брест-Литовському 1 лютого 1918 р. тексту IV універсалу УНР, українці погодилися вилучити Закарпаття з переліку регіонів, де пропонувалося провести плебісцит для правового самовизначення [359, с. 160]. Голова української делегації О. Севрюк 2 лютого 1918 р. озвучив остаточні вимоги УНР:

- 1) визнання Центральними державами УНР;
- 2) передання частини Холмської губернії УНР;
- 3) поставка Центральним державам до кінця 1918 р. 100 тис. вагонів (1 млн т) українського збіжжя;
- 4) укладання таємної угоди щодо зміни адміністративно-територіального статусу частин Галичини й Буковини [419, с. 92].

Загалом перемовини з підписання українсько-австрійського договору тривали до 7 лютого. Основною перешкодою для підписання стала боязнь австрійців, що поляки дізнаються про «зраду інтересів» і посилять власні антиімперські виступи. У зв'язку з цим, генерал Е. Людендорф заявив, що основною вимогою під час підписання договору має бути його таємний характер [166, с. 33].

Підписання українсько-австрійського Таємного протоколу відбулося 8 лютого 1918 р. Основна увага зосереджувалася на взаємному гарантуванню забезпечення національних прав польського, німецького та єврейського населення в Україні, вільному національному розвитку українців Австро-Угорщини, створення до 20 липня 1918 р. зі Східної Галичини та Північної Буковини окремого українського коронного краю [414, с. 123]. Сторони також домовилися вважати Брестський мирний договір і Таємний протокол єдиним документом, що на практиці означало припинення правомочності документа у випадку невиконання будь-якого положення.

Підписання Таємного українсько-австрійського протоколу до Брестського миру можна вважати перемогою української дипломатії того

часу. Однак сукупність об'єктивних та суб'єктивних обставин перешкодили практичній реалізації домовленостей. Об'єктивний чинник: УНР, підписуючи договір у Брест-Литовському, знаходилася у важкому політичному та соціально-економічному становищі; навіть вигнання з України більшовицьких військ не могло забезпечити ефективного виконання зобов'язань поставки продовольства до Австрії та Німеччини [11, с. 99].

Суб'єктивні причини однозначно переважали. По-перше, австрійські дипломати і керівництво держави підписало договір з УНР під тиском внутрішньополітичних чинників, а після стабілізації ситуації в країні шукало можливості до розірвання чи невиконання умов договору. По-друге, були порушені умови дотримання таємничості договору і винними у цьому стали саме українці. Як згадував О. Севрюк, під час перемовин у Відні щодо умов вступу союзницьких військ на територію УНР він розповів голові Української парламентарної репрезентації в австрійській Державній раді Є. Петрушевичу про зміст Таємного протоколу, внаслідок чого сенсаційну новину через декілька днів уже обговорював увесь політичний істеблішмент австро-угорської столиці [359, с. 67]. Цей інцидент трактували австрійські дипломати, як підставу для вилучення у делегації УНР оригінального примірника протоколу та передання його на депозитне зберігання у зовнішньополітичне відомство Німеччини [414, с. 124].

Австро-угорська дипломатія, укладаючи з УНР Таємний протокол, поставила себе в незручне становище і практично відразу почала роботу з недопущення його ратифікації та відповідної підтримки власних дій серед союзників. На початку липня 1918 р. розпочалися перемовини з країнами Четверного союзу щодо можливого відтермінування ратифікації Берестейського мирного договору. Оскільки одностороння денонсація Австро-Угорщиною договору могла поставити під сумнів припинення війни на Східному фронті й підірвати виконання нею союзницьких зобов'язань, було знайдено простіший і дієвіший спосіб – анулювати Таємний протокол. У липні 1918 р. австро-угорським дипломатам вдалось досягти порозуміння зі

союзними урядами Німеччини, Болгарії та Туреччини про те, що Таємний протокол треба розглядати у вигляді документа, який утратив політичну силу. Зрештою, гетьман Павло Скоропадський спочатку сам погодився на ліквідацію документа, оскільки вважав його «невдалим витвором обох сторін» [264, с. 55]. Згодом відповідно до офіційних джерел, оригінал протоколу був спалений. Австро-Угорщина, пославшись на невиконання Україною умов поставок продовольства, 31 липня 1918 р. відмовилась не лише від реалізації умов Таємного протоколу, а й від ратифікації Брестського мирного договору.

Отже, підписання між УНР і Австро-Угорщиною окремого додатку до Брестського мирного договору, який мав таємний зміст, значно вплинуло на геополітичне становище та правовий статус західноукраїнських земель, зокрема Галичини і Буковини. Закономірно, що реалізація умов зі забезпечення права на національне самовизначення населення українських земель у складі імперії Габсбургів не було реалізоване, оскільки Австрія в односторонньому порядку денонсувала умови домовленостей з УНР. Окремий аспект становить ставлення галицьких українців до умов Таємного договору. За спогадами О. Севрюка, він поділився умовами домовленостей з Є. Петрушевичем; вірогідно, галицький політик був свідомий обіцянок імперського уряду про гарантування їм права на національне самовизначення [360, с. 66].

Тим часом український посол у верхній палаті австрійського парламенту митрополит А. Шептицький наголосив: якщо Австрія не врахує прав українського народу, то українці змушені будуть звертатися до міжнародного трибуналу. Вже на перемовинах у Бресті деякі країни готові були визнати незалежну Україну, але до цього уряд УНР був, з певних причин, неготовий [301, с. 86]. Лише тоді коли Л.Троцький та іноземні послы (генерал Гофман) заявили, що готові вести перемовини зі суверенною державою, Центральна Рада заднім числом прийняла IV Універсал про самостійність України. Молодий цісар Карл, вирішуючи питання майбутньої перебудови держави, неодноразово вів переговори з українськими послами, зокрема з віце-

президентом австрійського парламенту І. Романчуком, міністром охорони здоров'я І. Горбачевским, Є. Петрушевичем, К. Левицьким, членом Палати панів митрополитом А. Шептицьким тощо. Усі представники від різних народів рекомендували цісареві Карлові І змінити державний устрій, увівши цісарським едиктом федеральну конституцію. Цю ідею підтримали представники словенців, хорватів, українців та інших народів [436, с. 185].

Однак на осінь 1918 р. Австро-Угорщина не могла зберігати контроль над всіма своїми територіями, оскільки її поразка у Першій світовій війні була доконаним фактом. Війська Антанти уже стояли на кордонах імперії Габсбургів. Для забезпечення власного суверенітету австрійський уряд 15 вересня 1918 р. звернувся з офіційною нотою до президента США В. Вільсона з проханням скликати окрему мирну конференцію для погодження умов капітуляції Австро-Угорщини [395, с. 112]. Однак це звернення залишилося без відповіді. За таких складних умов було розпочато сесію імперського парламенту, під час якої, представник української фракції Є. Петрушевич 4 жовтня вкотре заявив про сподівання на перетворення Австро-Угорщини на федеративну державу. Одночасно Є. Петрушевич повідомив, що основним бажанням українців залишається поділ Галичини на Східну – українську і Західну – польську, в іншому випадку «український народ в Австрії мусить стратити послідну надію на лучшу будуччину в сій державі, і на сей случай вже нині реклямуємо для себе нічо инше, як найсвятіше для кожного народу право на злученне всіх українських земель в одну українську независиму державу» [262]. Є. Петрушевич також категорично виступив проти входження Східної Галичини до складу Польської держави і Рішення імператора про такий крок він охарактеризував як найбільший міжнародно-правовий злочин, а для українського населення в такому випадку краще «борба на смерть, чим прилученне до Польщі» [262].

Одночасно на згаданому засіданні парламенту український посол С. Вітик зазначив про необхідність дотримання умов Брестського мирного договору, за яким Австро-Угорщина визнавала право українців Галичини на

національне та політичне самовизначення. Він розкритикував австрійських політиків, котрі недотримуються власних зобов'язань прописаних у договорі. «Українська нація, – за його словами, – домагається якої одиної умови свого національного й соціального життя між вільними народами Європи злуки всіх українських земель Австро-Угорщини, Холмщини, Підляшччя й Волині з територією України в самостійну республіканську державу, що була б і лишилася б незалежною від усіх славянських і інших сусідніх держав» [56].

Такі заяви українських парламентарів зумовлені активізацією галицького суспільства після поширення інформації про підписання Брестського мирного договору. Впродовж кінця вересня – початку жовтня 1918 р. у всіх повітах та містах краю відбувалися численні віча, на яких декларувалася необхідність дотримання умов договору та пропагувалася ідея возз'єднання з Наддніпряниною. Так, під час одного із народних віч на Прикарпатті, де мав змогу виступити В. Бачинський, прийнято резолюцію:

«1. Жадаємо безпovolочного затвердження і виконання Берестейського мира в цілій основі;

2. Протестуємо проти наміру Поляків, щоби загарбати Холмщину, Підляшччя і Східну Галичину;

3. Домагаємося поділу Галичини і сполуки усіх українських областей в один коронний край з окремим сеймом, намісником і окремою адміністрацією;

4. Шлемо привіт українській державі, бажаючи їй повної самостійности і сполуки усіх українських земель...» [28; 139, с. 145].

Імператор та його оточення розуміли, що поширення національно-визвольної боротьби в коронних краях не зупинити, а єдиним виходом зі ситуації, що склалася, було надання обіцянок про розв'язання політичного питання. З цією метою вийшло розпорядження провести у кожній провінції збори партійних і політичних діячів для організації місцевих органів влади. На виконання розпорядження 18 жовтня 1918 р. у Львові відбувся з'їзд українських депутатів обох палат австрійського парламенту та делегатів

національно-демократичної, радикальної, християнсько-суспільної, соціал-демократичної партій, які сформували організацію під назвою Українська Національна Рада (УНРада) [395, с. 113]. Одночасно зі створенням політичної організації був затверджений її Статут. Згідно з ним до її складу ввійшли всі українські депутати обох палат австрійського парламенту, крайових сеймів Галичини й Буковини та по три представники від кожної політичної партії краю [376, с. 360]. Президентом проголосили Є. Петрушевича.

Другою статтею Статуту зазначалося: УНРада бере на себе відповідальність за самовизначення українського народу, який проживає у складі Австро-Угорської імперії та перебирає всі адміністративні й законодавчі функції з метою забезпечення народного самовизначення [377].

Приводом того, що 18 жовтня 1918 р. політичні діячі Галичини створили у Львові Національну раду та проголосили Конституанту, стали два моменти: перший – галичани знали про прихід до влади гетьмана Скоропадського в Наддніпрянщині, де ситуація була вкрай нестабільною, тому не могли передбачити, якою буде реакція австрійських бюрократів на проголошення самовизначення українців; другий – політична еліта Східної Галичини готова була радше залишитися на правах автономії в складі Австрії, між попасти під владу більшовиків [327, с. 137].

УНРада прийняла низку рішень, які насамперед визначали майбутнє правового статусу Галичини і Буковини. УНРада 19 жовтня прийняла Постанову «Про проголошення Української Держави на українських областях Австрії і Угорщини», де чітко визначали кордони новоствореного державного утворення: «ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині – а зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини» [297]. У ст. 4 Постанови зазначалося, що основним завданням УНРади буде створення Конституції та делегування власного дипломатичного представництва для участі в мирних конференціях [379, с. 82]. Ст. 6 забороняла міністрів закордонних справ

Австро-Угорщини представляти інтереси Галичини на міжнародній арені [139, с. 181].

Рішення УНРади було оголошено перед мешканцями м. Львова на площі перед собором Св. Юра. Як зазначалося у тогочасній пресі, К. Левицький «дужним голосом промовив до зібраного народу та відчитав рішення Української Національної Ради про утворене Української Держави в межах Австро-Угорщини» [139, с. 196; 409].

Однак УНРада фактично повторила помилку УНР, коли М. Грушевський та його оточення не наважилися або не бачили причини одразу проголосити незалежність і шукали протекції та згоди з боку керівництва колишніх імперій, до складу яких входили. Проголосивши національну державу в Східній Галичині, делегати УНРади відбули з офіційним візитом до Відня, де проінформували про власні дії, на що керівник імперського уряду М. Гусарек пообіцяв здійснити реорганізацію влади в краї [395, с. 112]. Можна стверджувати: проголошення державності 18 жовтня 1918 р. було радше демонстрацією власних намірів, аніж реальним практичним кроком до політичної самоорганізації. Ключовою залишалася позиція Відня та урядова підтримка дій українців. Однак новий прем'єр Австро-Угорщини Г. Лямаш негативно відреагував на таке прохання української делегації.

Українці Закарпаття 22 жовтня надіслали вітальну телеграму до УНРади, висловивши надію на те, аби «найблизша будучність принесла й угорським Українцям визволене з мадярської тюрми, в якій поруч інших народів стогне частина укр. народу» [311]. Схожі привітальні ноти галицькі українці отримували і з інших регіонів країни та від громадських організацій українців з діаспори.

Однак у самій Галичині ситуація виявилася не сприятлива для розгортання національно-політичного руху українців. Політичну діяльність активізували поляки, які «ріжними маніфестаціями викликати вражіння, що Східна Галичина – се польський край» [139, с. 208]. Власне поляки володіли

достатньою міжнародною підтримкою на шляху відновлення власної держави. Держави Антанти ще під час Першої світової війни підтримували і формували таємні польські військові загони [191, с. 93]. Унаслідок польських доносів та інтриг, практично все українське населення Галичини, незважаючи на партійну приналежність, класифікувалося австрійською цивільною та військовою владою як москвофільське [197, с. 10]. Українським політикам, котрі перебували у Відні, доводилося чути висловлювання від імперських урядовців: «Ми віримо, що ви хотіли би при нашій допомозі збудувати самостійну Україну, але ваш загал спочуває й помагає Росії» [221, с. 18].

Українцям було дуже важко переконати офіційну владу в протилежному, тому вони всіляко демонстрували лояльність до влади та її рішень стосовно національно-політичних і культурних прав українців Галичини [16]. Ситуація погіршувалася з огляду на те, що в умовах війни Австрійська монархія перетворилася на абсолютистську з усіма відповідними наслідками стосовно норм цензури та дотримання громадянських прав. Саме через цензуру Загальна українська рада, створена у Відні 5 травня 1915 р., не могла опублікувати свій програмний документ, де визначала основні політичні плани українців Галичини, Буковини і Наддніпрянщини [206]. Власне, це була організація, що змогла на короткий час консолідувати українські політичні сили Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. Керівником її був призначений К. Левицький, а сама організація налічувала 34 члени [460, с. 30].

Загальна українська рада 12 травня 1915 р. видала Маніфест «До всіх народів цивілізованого світу!», в якому визначалося:

- 1) досягнення державної самостійності українських земель, що перебували у складі Російської імперії та були звільнені австрійсько-німецькими військами;
- 2) проголошення національно-територіальної автономії Галичини і Буковини у складі Австро-Угорщини [294, с. 222–223].

Уся основна діяльність ЗУР спрямовувалася на популяризацію української проблематики через ЗМІ; опікування єдиним національним військовим формуванням – УСС; відбудову мирного життя у вкрай розореній війною й окупаційною російською владою Галичині; захист мирного населення від проявів насильства та репресій місцевої влади; відновлення національних громадських інституцій, партійних осередків [460, с. 30].

Однак політична програма ЗУР викликала значний опір з боку поляків. Вони категорично виступали проти незалежності Наддніпрянської України, оскільки Правобережна Україна розцінювалася як складова майбутньої Речі Посполитої, автономістські устремління галичан – як спроба протистояння польській національній ідеї та монопольній владі в адміністративних органах провінції.

Зрештою, польський чинник був ключовим у геополітичних планах країн Четверного союзу, оскільки домінуючою була ідея ліквідації підтримки поляків країнами Антанти. Унаслідок такої політики Австрія та Німеччина 4 листопада 1916 р. проголосили утворення Польської держави і розширення автономії коронного краю Галичини. Такі заходи були реакцією австрійської та німецької влади на заяву російського царя про визволення польських земель з-під влади Австрії та Німеччини й утворення об'єднаної Польщі як окремого державного формування на союзних правах з імперією Романових [148, с. 231]. Окрім того, Росія обіцяла передати Польщі територію Правобережжя.

Поведінку тогочасних галицьких політиків вдало охарактеризував у спогадах О. Кузьма, зауваживши: вони не були в змозі використати сприятливу міжнародну кон'юнктуру в інтересі своєї справи, оскільки їм «забрало сильних людей, що зірвали би з дотеперішніми шаблонами і повели національну справу на новий шлях» [197, с. 13]. Вагомим недоліком тогочасної української політики він вважав відсутність політичних зв'язків між Галичиною й Наддніпрянщиною, вагання галичан виступити із рішучою вимогою власної незалежності та єдності усіх українських земель. Слушне

таке твердження: попри проголошення Української Національної Республіки, галичани, маючи десятилітній досвід національно-політичної боротьби, не змогли у своїй політичній риторичі вийти даліше ідей, задекларованих у 1848 р. [197, с. 13]. Нагадаємо, що під час революційних подій 1848–1849 рр. галицькі українці виступили з ідеєю поділу Галичини за національним принципом та розширення національно-політичних і культурних прав українців.

До прорахунків тогочасного українського політикуму в складі імперії Габсбургів можна зарахувати недостатнє використання запропонованих президентом США В. Вільсоном «Чотирнадцяти пунктів», у яких ст. 13 гарантувала захист народів та їхніх національних територій від претензій інших держав, а ст. 14 декларувала: «народи Австро-Угорщини, місце яких у Лізі Націй, ми хочемо бачити огороженим і забезпеченим, вони повинні отримати найширшу можливість автономного розвитку» [444].

Натомість вдало використали для себе декларовані положення поляки (ст. 10 передбачала створення незалежної Польщі), котрі окрім того, були поінформовані умовами таємного протоколу, підписаного на Брестській мирній конференції та виступили категорично проти його реалізації. Стосовно Польської держави на завершальному етапі війни існувало також два окремі плани розвитку. Австрія та Німеччина, проголосивши відновлення Польської держави у 1915 р., по-різному бачили її кордони та правовий статус. Однак, як зауважує О. Парнета, до 1917 р., ані Австро-Угорщина, ані Німеччина не ставилися серйозно до проголошення Польської держави, а намагалися тільки використати поляків у боротьбі проти Росії [284].

Тим часом 2 березня 1918 р. у румунському м. Ясси було досягнуто попередньої домовленості про відновлення незалежної Польщі в «її історичних та географічних кордонах» [89, с. 735]. Згодом, 3 червня 1918 р., цю заяву публічно оприлюднили у спільній заяві представники Франції, Великої Британії, Італії та США [278; 283]; 29 серпня 1918 р. радянське керівництво анулювало договори з Пруссією і Австрією про поділи Речі

Посполитої, визначивши за польським народом юридичне «право на самостійність та єдність» [8, с. 7].

Окрім поляків, активну політичну діяльність розпочали чешські політики, керівником яких виступав Т. Масарик [150, с. 220]. Уже 24 жовтня 1918 р. чехи повідомили країни Антанти про створення власного уряду [298]. Позиція Австро-Угорщини в цьому сенсі була схожою до вирішення «польського питання».

Отже, низкою міжнародних нормативно-правових актів поляки отримали підтримку власних державницьких прагнень. Регентська рада 7 жовтня 1918 р. видала Маніфест до польського народу, де викладалися принципи відновлення Польської держави [405, с. 38]; 28 жовтня 1918 р. у Кракові було створено Польську ліквідаційну комісію, яка, представляючи інтереси польського населення, що перебувало у складі Австро-Угорщини, заявила про єдність усіх польських земель, зараховуючи сюди і Східну Галичину.

У відповідь на ці події 23 жовтня 1918 р. газета «Діло» опублікувала розгорнуту критичну статтю відносно боротьби поляків за власну державу та нехтування ними інтересів українців. Так, зазначалося, що поляки, використовуючи власні адміністративні повноваження (надані австрійською владою), проводять численні мітинги, на яких може скластися враження про польський характер Галичини [139, с. 208]. За твердженням авторів, причина українсько-польського політичного непорозуміння у краї полягала ось у чому: поляки не мали бажання порозумітися з українцями, оскільки вони, «стоячи на тім, що вони – національна меншість на українській землі – мають панувати над українською більшістю» [139, с. 210].

Проте УНРада взяла чіткий курс на організацію політичної влади в краї, проголосивши 27 жовтня 1918 р. «Ухвалу Виконавчої делегації Української Національної Ради про організацію органів державної влади і місцевого самоуправління в Українській Державі». Положення Ухвали першочерговим визначалася необхідність проведення мирних перемовин (за результатами

Першої світової війни) та першочергове визнання держави галичан з боку Наддніпрянської України [416].

У цьому документі, окрім центральних органів державної влади, особливе місце відводилося повітовим та місцевим органам, праву бути обраними, до яких могли володіти чоловіки та жінки, що досягли двадцятирічного віку [139, с. 211]. Основними завданнями, які висувалися перед громадськими та повітовими радами, було дотримання правопорядку, забезпечення прав особи та її майна, а також додержання широких соціальних прав народу. Позитивним виявилось те, що влада закликала культурні, кооперативні, господарські й інші громадські утворення всіляко підтримувати та допомагати органам місцевої влади у виконанні їхніх повноважень і дотриманні прав громадян [416]. Особливістю організації адміністративної влади у Галичині, на відміну від Наддніпрянщини, було те, що тут акцентувалося саме на організації влади на місцях, а не насаджуванні її з центру. В «Ухвалі» зазначалося, що «як збудуємо трівкі підвалини місцевої самоуправи і адміністрації, то легко піде також судова державних верхівних законодавчих і адміністраційних народних властей» [416].

Скликання в усіх повітах Галичини організаційних зборів для формування повітових і громадських організацій УНРада призначила на 6 листопада 1918 р. [49, с. 19]. Основні обов'язки з організації та проведення виборів покладалося на повітові організації (на більшості території Східної Галичини; повітові організації створили ще на передодні листопадових подій 1918 р.) [135]. Одночасно, УНРада подбала про попередження можливих перешкод з боку Польської ліквідаційної комісії, що висловила чітку позицію стосовно Східної Галичини як основної частини польської держави. Тому 29 жовтня 1918 р. було прийнято «Устав і Інструкції для повітових органів Української Національної Ради», де визнавалися сфери повноважень та компетенція органів влади на місцях – повітових, міських і сільських виконавчих органів влади [114].

Характерною рисою перших законотворчих кроків УНРади був політичний «романтизм». Ключовим змістом у процесі організації органів влади стало декларування широких демократичних виборчих прав, що відображало основний зміст політичної боротьби українців перших десятиліть ХХ ст. Декларовані правові норми, попри свій демократизм, не зовсім відповідали вимогам часу, оскільки забезпечували розвиток української державності у правовому полі Австро-Угорщини, яка у вигляді окремої держави перестала існувати.

Закономірно, що серед галицьких політиків не існувало консолідованого рішення відносно власних політичних кроків та орієнтації на авторитет імператора. У краї переважала помірковано налаштована частина, яка чітко розуміла, що крах Австро-Угорщини – неминучий, а творення Української держави може відбутися лише зі згоди імператора. До такої когорти українських політиків належав посол імперського парламенту Л. Цегелький, який, повернувшись з Відня 31 жовтня 1918 р., заявив, що Австрія має передати владу в Галичині українцям. Офіційно про це повинні повідомити наступного дня [395, с. 112]. Таке ліберальне ставлення до офіційної влади та намагання погодити з урядом, який навіть не виконував свої обов'язки, було досить дивним, а кожен крок на шляху організації власної держави, зумовлював неоднозначне ставлення до українського суспільства у Галичині. Власне, навіть тоді, коли ввечері 31 жовтня була скликана нарада старшин для обговорення ситуації в краї, Л. Цегельський переконував не піднімати повстання та чекати офіційної відповіді з Відня.

Такий «романтизм» значної частини галицького політикуму міг зіграти з українцями поганий жарт і звести нанівець усі державницькі устремління. В умовах, коли Австро-Угорська імперія розпадалася на окремі державні утворення (24 жовтня незалежною стала Угорщина, 28 жовтня – Чехословаччина, 29 жовтня – Сербо-Хорватсько-Словенська держава), українські політики шукали підтримки Відня та його правової оцінки їхніх дій. Недалекоглядність позиції галицьких політиків засвідчує публікація в

газеті «Боротьба», де йшлося, що керівник УНРади Є. Петрушевич та члени ради орієнтувалися виключно на владу Відня, а кардинальні заходи стосовно організації власної держави навіть не вживали, аби «не прогнівати цісаря» [22]. Одночасно у публікації зазначалося: політики Галичини надто вірили у владу цісаря, і навіть не звертали увагу на те, що він «пакував уже свої манатки, утікаючи з свого цісарства» [22].

У галицькому політикумі, безсумнівно, існувала і радикально налаштована частина, яка розуміла, що проголошення незалежності краю є лише проблемою самих українців, тому вже з весни 1918 р. розглядала питання можливого військового перевороту. До такого рішення наприкінці жовтня 1918 р. прийшла і УНРада, і 29 жовтня видала Ухвалу, де заявила про намір взяти всю повноту влади в краї та вести дипломатичні перемовини з національними урядами решти українських земель. Також було декларовано, що УНРада самостійно «вестиме мирові переговори» [139, с. 215], а 30 жовтня видано розпорядження, в якому засуджувалися вимоги Польської Ліквідаційної комісії [417]. Такий крок став відповіддю на посягання поляків стосовно Східної Галичини. Власне, Польська ліквідаційна комісія була створена для ведення перемовин з австрійським урядом стосовно відновлення незалежної Польщі з введенням до неї Галичини як етнічно польської території.

Зазначимо, що, готуючи переворот весною 1918 р., українські представники не мали жодного військового, тобто планувався чи не перший мирний переворот. Проте вже на кінець вересня цього ж року ситуація в самій Австрії щодо плану її мирної перебудови погіршилася. Проти такої перебудови виступив чеський посол Т. Масарик, а французький прем'єр Ж. Клемансо почав тиснути на президента В. Вільсона, аби розподілити Австро-Угорщину. Зважаючи на це, мови про мирний переворот уже не могло бути. Військовий керівник перевороту в Галичині поручник П. Бубела з помічником, сотником Л. Огоновським та підхорунжим УСС Д. Палієвим перевірили всі склади, розіслали на місця військових кур'єрів з усними

інструкціями, проконтролювали стан усіх військових частин, призначили всіх військових комендантів на місцях, організували й підтримували зв'язок зі сотнями Січових стрільців, які стояли на той час у Буковині, готували детальний план захоплення Львова й околиць [436, с. 188].

Попри те, коли було вислано кур'єра на Буковину до стрільців з наказом негайно прибути до Львова, ті наказ не виконали. З цього приводу існувало кілька причин. По-перше, стрільці були деморалізовані соціалістичною пропагандою. По-друге, склалася надто невизначена ситуація в Буковині. По-третє, сотник Д. Вітовський не бажав виконувати накази членів конституюнта (українських послів до австрійського парламенту), бо як соціаліст не поділяв їхніх поглядів. Ситуацію врятувало те, що Д. Вітовському запропонували посаду керівника перевороту, і архикнязь Вільгельм Габсбург переконав Д. Вітовського зі стрільцями їхати до Львова. Але час було вже втрачено. Д. Вітовський прибув до Львова і очолив команду 30 жовтня [317]. Саме військові на чолі з Д. Вітовським пропонували здійснити військове захоплення влади у Львові, оскільки, усвідомлюючи державницькі устремління поляків, не могли передбачити подальшого розвитку подій. Було прийнято рішення про організацію та проведення військового перевороту за керівництва – Української генеральної військової команди перейменованій Військовий Комітет. Одночасно у міста та повіти Галичини розіслали наказ, де зазначалося, що Українська Національна Рада перебирає на себе владу над усіма українськими землями у складі Австро-Угорщини, а українські військові у ніч на 1 листопада мають у Львові захопити владу [139, с. 243].

Готуючи військове захоплення влади у краї, українці добре знали: на території Галичини під різними приводами розміщалося чимало польських військових, стояла 150-тисячна австрійсько-угорська армія, яку не просто було нейтралізувати нашим малочисельним військом. Окрім того, угорські частини вже залишили після себе в 1917 р. таку кількість невинно страчених та замордованих, що після виступу українського посла в австрійському

парламенті д-ра В. Загайкевича про ці звірства заговорила вся Європа [254, с. 62].

Уночі 1 листопада 1918 р. українські військові захопили всі казарми та державні установи Львова [476, с. 4]. Такий крок українців став повною несподіванкою для австрійського керівництва краю К. Гуйна та Р. Пфедффера, які спостерігали послідовну та «сліпу» віру галицьких українців у доброго цісаря. За цих умов заступник намісника В. Децикевич був змушений формально передати владу УНРаді, що стала вищим законодавчим органом управління до скликання Сейму [395, с. 114].

Військовий переворот українців можна було передбачити, проаналізувавши інформацію тогочасної української преси Галичини. Так, 31 жовтня 1918 р. С. Баран у газеті «Діло» опублікував ґрунтовну доповідь на тему «Відень чи Київ?», де на основі аналізу статистичних даних, соціально-економічного розвитку українських земель, їхньої етнічної спільності дійшов до висновку, що «одиноким певним рахунком для українських австро-угорських областей є їх повне державне з'єдинення з українською державою, з Києвом. Однорічне існування цієї» [36]. Він також виступив з вимогою консолідації українців стосовно прагнення поляків захопити Східну Галичину та організації збройного протистояння їм як одного зі шляхів досягнення державного суверенітету.

Українцям вдалося швидко роззброїти й інтернувати неукраїнських військових зі Львова та інших міст Галичини тільки тому, що військо було деморалізоване та зазнавало гострої кризи забезпечення, а війна за чужі імперські інтереси не була народів притаманна [230, с. 54].

Зауважимо: встановлення української влади у містах Галичини відбувалося відносно мирно, без численних жертв. Так, газета «Діло» постійно публікувала інформацію про встановлення української влади у містах краю – Перемишлі, Городку, Станиславові, Коломиї, Снятині та ін. Для прикладу, впродовж 1–2 листопада була встановлена українська влада у Сокалі, Раві (зараз – Рава-Руська) та Жовкві. Населення дізналося про це із

гасел які викрикували українські військові: «Вже воскресла Україна!» [47]. Повідомляючи про захоплення Станиславова, Снятина (мав важливе стратегічне значення в сенсі забезпечення армії, там функціонувала фабрика з пошиття військового обмундирування) та Коломиї, висловлювалася надія, що незабаром до складу Української держави буде приєднана Буковина з Чернівцями. Одночасно подавалася цікава інформація, що на залізничному транспорті, який у звичному режимі курсував у Чернівці, в Коломиї та Станиславові створено «українські контролі» [47].

Загалом українцям вдалося упродовж 1–2 листопада встановити владу на всій території Східної Галичини, у тому числі Перемишлі. Варто зазначити, що були здійснені спроби захоплення влади у межах Західної Галичини, зокрема у Закопаному, але польські війська нанесли превентивний удар і захопивши українців у полон, офіцерів відпустили, а вояків інтернували у військові табори. Схожа ситуація відбулася і в Кракові. Загалом упродовж 1–7 листопада 1918 р. українці встановили власну адміністрацію у 50 повітах Східної Галичини. У згаданому Перемишлі й Чесанові вони утримували владу лічені дні, у повітах Лісько та Сянок («Команчацька Республіка») – до січня 1919 р. [139, с. 303].

Так само недовготривало українці змогли встановити владу в окремих районах Буковини. У Чернівцях 3 листопада відбулося народне віче, на якому було прийнято рішення про «возз'єднання» Буковини з Галичиною [101, с. 29; 102, с. 34]. Межі Буковини, що входили до складу ЗУНР визначалися як власне м. Чернівці, а також Заставнівський, Кіцманський, Вашківецький та Вижницький повіти повністю, частини Чернівецького та Серетського повітів (без громад де переважало румунське населення), окремі громади Сторожинецького, Радовецького і Кімполунгського повітів (тут згідно з переписом населення українці становили виразну більшість) [139, с. 304]. На згаданій території одразу почали організовуватися повітові органи влади; 11 листопада 1918 р., після вступу румунського війська до Чернівців, осідок Українського крайового комітету було перенесено до Кіцманя. Унаслідок

цього Кіцманська повітова національна рада стала крайовим органом влади [139, с. 304].

Що стосується Перемишля, то 4 листопада 1918 р. було видано звернення до жителів міста, в якому зазначалося: «волею українського народу утворилась на українських землях бувшої австро-угорської держави Українська Держава з осідком у Львові. Українська Національна Рада є верховною властю Української Держави» [139, с. 335]. Установивши свою владу в Перемишлі та всьому повіту, українці продемонстрували лояльність до польського населення і висловили надію на підтримку жителів краю – «всіх без різниці народности і віросповідань» [139, с. 335]. У Перемишлі й окрузі було встановлено комендантську годину з 20 год. та заборону продажу алкогольних напоїв [139, с. 335].

Отже, захопивши владу в Східні Галичині, УНРада почала активно виконувати управлінські функції. Основним правовим актом, який визнавав установлення в краї української влади, а одночасно передавав усі управлінські повноваження УНРаді, був «Акт передачі державної влади», який від імені австрійського намісника краю графа К. Гуйна підписав уповноважений ним В. Дацикевич 1 листопада 1918 р. Цей документ з боку українців прийняла делегація у складі членів УНРади (К. Левицький, О. Барвінський, І. Голубович та Л. Цегельський) [139, с. 246]. Окрім формально права передання влади у краї, цей документ мав велике значення, оскільки в ньому чітко визнавалися межі проголошеної УНРадою 19 жовтня 1918 р. держави – українські території Галичини, Буковини та Закарпаття [139, с. 246].

Отже, «Листопадовий зрив» та реакція українців на встановлення національної влади у Львові й містах краю поставила УНРаду перед потребою легітимізації влади й утворення національного уряду. Визначаючи правове значення проголошення суверенності ЗУНР, варто погодитися з твердженням О. Реєнта: українці органічно були заангажовані у ці процеси, маючи історичну традицію національно-визвольного руху, політичний

інструментарій, колективну волю, критичну масу національної свідомості значної частини мешканців регіону, про який ідеться [322, с. 6].

Першим офіційним документом, що юридично легітимізував українську державу, стала телеграма австрійського уряду, отримана 3 листопада (текст телеграми затверджений на засіданні уряду 31 жовтня 1918 р.) [139, с. 260]. У телеграмі засуджувалося бажання поляків анексувати всю Галичину та висловлювалася підтримка політичним устремлінням галицьких українців. Як згадував О. Стефанович, телеграму мав надіслати до Львова офіційно вповноважений представник австрійського уряду, що мало символізувати акт офіційного передання влади українському політичному проводу [139, с. 260]. Того ж дня австрійський військовий комісар Пфепфер передав владу українському військовому керівництву.

У боротьбі за державність українці Східної Галичини опинилися у становищі, подібному до того, в якому перебувало українське населення на сході. Безсумнівно, поляки також претендували на Східну Галичину. Виник конфлікт між двома народами за територію. Крім того, територія краю перетворилася на театр напружених бойових дій років Першої світової війни, тому господарство зазнало значних збитків і руйнувань, у тому числі й масових людських втрат [481, с. 90]. Такі складні обставини стали тлом, на якому УНРаді доводилося організовувати роботу державного апарату та здійснювати соціально-економічні реформи.

З перших днів після встановлення влади УНРада видала низку важливих документів, якими чітко визначила основні пріоритети розвитку молодій країні й охарактеризувала вимоги до суспільства [180, с. 26]. Так, газета «Діло» опублікувала два документи УНРади у вигляді відозви. У відозві «Український народе!» від 1 листопада, наголошувалося, що саме з волі народу 19 жовтня 1918 р. було проголошено створення української держави в межах колишньої Австро-Угорщини й Української Національної Ради як її керівного органу [38]. Основна увага зверталася на потребу мобілізації сил для захисту власної держави: «все здібне до оружя українське населення має

утворити боєві відділи, які або ввійдуть в склад української армії, або на місцях оберігатимуть спокій і порядок» [38]. Також у відозві, крім гарантування національно-політичних прав національних меншин, до котрих зараховували поляків, німців та євреїв, декларувалося практичне застосування австрійських законів до часу прийняття власного законодавства [38]. Основним органом, що мав здійснювати управління державою в умовах політичної та військової стабільності, повинні були стати Установчі збори, вибори до яких мали відбутися на основі загального, рівного, безпосереднього і таємного виборчого права [38].

Продемонструвавши лібералізм та демократизм у національному питанні, УНРада не прийняла заходів, спрямованих на ліквідацію польського підпілля. Саме суспільство усвідомлювало цей прорахунок. У одній зі статей газети «Діло» повідомлялося, що найбільшим прорахунком національного уряду була відсутність приписів, котрі б дозволили «інтернувати визначних польських діячів як закладників» [289]. Так, українська влада не закрила польських газет, що публікували численні замітки образливого для українців змісту, закликаючи до відновлення Польщі та введення до її складу Східної Галичини.

Згодом, 5–6 листопада 1918 р., УНРада проголосила низку нових законодавчих актів, де висвітлювалися основні аспекти і вектори розвитку національної політики. Так, акцентувалося на тому, що «в Українській Державі всі горожани без різниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні перед проявом закону» [139, с. 336]. Передбачалося проведення виборів українського парламенту, встановлювався восьмигодинний робочий день та ін. У другій заяві «Українські вояки» висловлювалася вдячність українському війську, що здобуло владу у Львові й інших частинах краю [97].

Отже, Українська Національна Рада, з перших днів існування розпочала активну роботу з формування законодавства як запоруки стабільного розвитку суспільства. Основна увага зверталася на патріотичні гасла з метою залучення

молоді й чоловіків до служби у війську та поширенні демократичних прав і свобод, рівного виборчого права й національної рівності.

Формування 9 листопада першого національного, багатопартійного уряду на чолі з К. Левицьким задекларувало проникнення на українські землі передових європейських політичних традицій і цінностей. Одночасно було затверджено нову назву держави та її символіку. Ці події яскраво формулюють два моменти: по-перше, була віддана данина австрійській державницькій традиції, що відбилося у збереженні значної частини нормативних актів та управлінських структур; по-друге, спостерігалось прагнення сповідувати демократичні засади державотворення. Ці іманентні риси нової влади, на думку О. Реєнта, можна вважати опосередкованими ознаками її легітимації [323, с. 13].

Підсумовуючи та визначаючи правове значення проголошення суверенності ЗУНР 9 листопада 1918 р., варто погодитися зі словами І. Лисяка-Рудницького: «Ця вартість полягає передусім у тому, що Галичина 1918–19 років – єдиний в новішій історії приклад українського державного правопорядку» [207, с. 5–6].

УНРада 13 листопада прийняла «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» й утворення на цих землях Західно-Української Народної Республіки. Одночасно було визначено склад уряду – Державного секретаріату. Його очолив К. Левицький (президент Ради державних секретарів). Державний секретаріат закордонних справ очолив В. Панейко [163, с. 26].

Забезпечивши основні атрибути утвердження державної влади, отримавши визнання з боку австрійського намісника, встановивши владу на місцях, УНРада почала вживати заходи з практичної реалізації основних засад державного будівництва, передусім у сфері налагодження механізму функціонування органів місцевого самоврядування. Задекларовані в «Акті передачі державної влади» етнографічні межі Української держави отримали

своє підтвердження у «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» від 13 листопада 1918 р., де в II артикулі визначалися основні межі держави (див. § 4.1).

Територіальні межі ЗУНР і адміністративний устрій можна простежити з Наказу №3 Української державної жандармерії «Про поділ території ЗУНР на області та організаційну структуру жандармерії», прийнятого 19 листопада 1918 р. [138, с. 21–23]. За наказом, територію ЗУНР поділяли на Львівську, Станиславівську та Тернопільську області. Львівська область охоплювала такі повіти: Львівський, Сокальський, Жовківський, Городоцький, Рудківський, Перемишльський, Мостиський, Добромишельський, частину Березівського, Сяноцький, Ліський, Рава-Руський, Ярославський, Яворівський, Чесанівський, Самбірський, Старо-Самбірський, Турківський, Дрогобицький. До складу Станиславівської області входили Станиславівський, Богородчанський, Надвірнянський, Товмачівський, Городенківський, Стрийський, Жидачівський, Сколівський, Долинський, Калушський, Коломийський, Печеніжинський, Косівський, Снятинський, Чернівецький, Кіцманський, Заставнівський, Вашківський, Серетський, Вижницький та Сторожинецький повіти [79, арк. 113–114; 138, с. 21–23]. До Тернопільської області належали Тернопільський, Збаражський, Скалатський, Теремовлянський, Золочівський, Радехівський, Камінка-Струмилівський, Бродівський, Зборівський, Чортківський, Бучацький, Козичинецький (*Козівський – М.Л.*), Борщівський, Заліщицький, Бережанський, Бібрський, Перемишлянський, Рогатинський, Підгаєцький повіти [79, арк. 113–114; 138, с. 21–23].

Згідно з цим нормативним актом, можна дійти висновку, що Станиславівська область ЗУНР була найбільшою й охоплювала українські регіони Буковини. Що стосується Львівської та Тернопільської області, то до Львова належали передусім західні повіти. Натомість Бібрський і Перемишлянський були введені до Тернопільської області. Такий поділ на області й повіти зумовлений також ходом українсько-польської війни і

відповідав територіям, які контролювали українські військові.

Основним нормативним актом, що визначав засади організації адміністративної політики держави, став Закон Української Національної Ради «Про тимчасову адміністрацію», затверджений 16 листопада 1918 р. Головні засади цього закону відповідали загальним принципам організації влади у ЗУНР на національній основі й одночасному збереженні створених у період Австро-Угорщини засад адміністративного управління.

Ст. 3 «Закону про тимчасову адміністрацію» – головним органом, якому підпорядковувалися місцеві органи влади, визначала Державний секретаріат, а основна повнота влади на місцях належала повітовим комісарам. Останні призначалися і звільнялися згідно з рішенням Державного секретаріату внутрішніх справ [131, с. 5–7]. У перші дні листопада посада повітового комісара доручалась комусь із членів підготовчого комітету чи лідерів місцевої інтелігенції [49, с. 17–31]. Повітові комісари ЗУНР обиралися двоступеневими виборами повітовими зборами. На місцях обирали окремих делегатів, які від імені громади могли обирати повітового комісара. Правом голосу володіли усі, кому виповнилося 24 роки. У випадку, коли громада налічувала понад 3 тис осіб, то від кожних наступних 2 тис. мешканців було дозволено обирати ще по уповноваженому [435, арк. 12].

Згідно з Законом «Про тимчасову адміністрацію» повітові комісари наділялися такими повноваженнями:

- 1) оберігати інтереси української державності та протидіяти всіляким спробам завдати їй шкоду;
- 2) приймати присягу від службовців повітових служб;
- 3) приймати рішення у випадку відмови австрійських службовців від виконання своїх обов'язків;
- 4) затверджувати розпорядження повітових властей;
- 5) давати дозвіл на носіння зброї цивільному населенню;
- 6) здійснювати нагляд за діловодством усіх державних органів і службових осіб у повіті [117, с. 5–7].

Одночасно, в Законі частково дотримувався принцип незалежності гілок влади, оскільки у керівництво судами, поштою, телеграфом, залізницею, соляними копальнями та доменами дозволялося втручатися комісарам лише у надзвичайних випадках [49, с. 20].

У листопаді 1918 р. видано циркуляр Державного секретаріату внутрішніх справ повітовим комісарам про організацію влади на місцях, в якому декларувалося збереження попереднього адміністративно-територіального устрою [437, арк. 38]. У циркулярі дублювалася норма «Закону про тимчасову адміністрацію», відповідно до якої всі, хто склав письмову присягу на вірність ЗУНР, може виконувати свої службові обов'язки, а у протилежному випадку – їх негайно звільнять із посади [437, арк. 38]. Ст. 2 циркуляру визначала, що основною мовою адміністрації та діловодства на місцях була українська [437, арк. 38].

Окремий «Обіжник Ради державних секретарів до державних повітових комісарів про їх обов'язки та права» був виданий 1 грудня 1918 р. У ньому чітко визначалися повноваження й обов'язки повітових комісарів. У цьому нормативно-правовому акті зазначалося, що державний повітовий комісар «є найвищим органом української власті на повіті і як такий він покликаний в першій мірі стояти на сторожі обов'язуючих законів, примінювати їх точно і справедливо супроти всіх горожан держави без виїмку народності, віроісповідання і стану» [272, с. 9–10]. Тут укотре підтверджувалося, що основним обов'язком повітового комісара є «берегти ладу, спокою, безпеченства житя і майна всіх мешканців, живучих в повіті» [138, с. 42]. У ст. 3–4 визначалися рамки взаємодії між повітовим комісаром та органами військової влади. Останні не мали права втручатися у цивільні справи, які здійснював повітовий комісар, але зобов'язані були надавати йому допомогу за потреби гарантування спокою в краї. До головних обов'язків, які покладалися на повітового комісара полягало виконання мобілізаційних планів. Так, було наказано організувати перепис і направлення на службу до війська усіх чоловіків, котрі народилися 1901 р., а також здійснити облік

чоловіків 1883–1901 рр. народження, які несли службу в австрійській армії [138, с. 43; 49, с. 21].

Окрім виконання мобілізаційних планів, основним завданням повітового комісара було спостереження за роботою повітових державних урядів. Повітові комісари наділялися повноваженнями карати тих державних службовців, які відмовлялися від складання присяги на вірність ЗУНР. Таких працівників звільняли та позбавляли усіх державних допомог. Тих функціонерів, котрі своєю діяльністю завдавали шкоду державі, державні повітові комісари мали відстороняти від урядування і доповісти про цей факт у Державний секретаріат (з доданням відповідних звітів про причини такого рішення). Обітницю у повітових суддів мали приймати не державні комісари, а президенти окружних судів, але при цьому саме на повітових державних комісарів покладалося завдання налагодити правильну діяльність карних судів, щоби в краю не поширювалися злочини й анархія [49, с. 21].

Окрему групу обов'язків повітових комісарів становили фінансові звіти. Кожного місяця комісари мали подавати на розгляд Державного секретаріату зведення доходів і видатків свого повіту, а також вжити заходів для виявлення касових лишок («надвижок») і переправляти її до державної скарбниці на покриття видатків центральної управи [49, с. 22].

Державні повітові комісари також були зобов'язані провести інвентаризацію всього повітового майна, особливо того, що було залишене австро-угорським військом. Обов'язковій інвентаризації й оцінці підлягало майно, яке знаходилося у державній і краєвій власності, – державних лісів, соляних та нафтових копалень, підприємств, що випускали будівельні матеріали [49, с. 22]. Крім звітів про зазначені інвентаризації та зведень оціночної вартості майна, державні повітові комісари повинні були до 15 грудня 1918 р. подати урядові також пропозиції про його еventуальне використання [49, с. 22].

У зв'язку з ліквідацією промислової й економічної кризи в державі на повітових комісарів покладалися обов'язки зі забезпечення кожного повіту

нафтою та сіллю. Кожен повітовий державний комісар мав подавати до Державного секретаріату обсяг місячних потреб нафти та солі, а уряд, відповідно до цього подання, задовольняти потреби дотичного повіту.

Державний повітовий комісар повинен дбати й про збереження народного здоров'я, а відтак докладати всіх зусиль, аби в кожному повіті була належна кількість лікарів. Про стан медичного обслуговування та здоров'я населення повіту державний комісар щомісячно доповідав урядові держави.

Про результати діяльності, політичне становище та про адміністрацію в повіті державний повітовий комісар мав десятого числа кожного місяця надсилати спеціальними посланцями або поштою точні звіти до Державного секретаріату ЗУНР [49, с. 24].

Шляхом виборів при повітовому комісару формувалася так звана повітова національна рада, яка володіла дорадчим голосом. У містах державним секретарем внутрішніх справ призначалися міські комісари; у містах та містечках керівники місцевої адміністрації призначали повітових комісарів. На місцях також створювалися «прибичні ради», які обиралися населенням [49, с. 25].

Отже, інститут повітового комісара визначався найвищим органом влади у провінції. Комісари володіли широким колом повноважень та підпорядковувалися безпосередньо державному секретарю внутрішніх справ. Вони мали широкі виконавчі повноваження і вирішували усі питання, що стосувалися конкретної провінції, а взаємодія з органами військової адміністрації наділяла їх практично безмежними повноваженнями.

Поряд з виконавчими органами влади на місцях упродовж листопада – грудня 1918 р. тривав процес активного формування представницьких органів – повітових УНРад. Повітові УНРади являли собою колишні повітові ради, що функціонували в період Австро-Угорщини. Вони склалися з 26 осіб, обраних за куріальною системою. Очолювали раду маршалок та виконавчий орган Виділ, складений з осіб, яких обирала рада [472, s. 29]. Зауважимо, що повітові УНРади, успадкувавши всі функції повітових рад імперського

періоду, виконували при повітовому комісарові тільки дорадчі функції. Причиною цього було те, що уряд ЗУНР не розробив основних норм, які б регулювали сферу повноважень цих органів влади й одночасно не суперечили повноваженням повітового комісара. Окрім того, не всі повіти та громади в умовах українсько-польської війни могли підтримувати зв'язок зі столицею, тому організація влади на місцях відбувалася самостійно, а повноваження визначалися обсягом питань які потрібно було вирішити. Це підтверджують спогади П. Стебельського, який зазначав, що окремі місцеві владні інститути мали радше автономний характер та «не мають з'ясованої і постійної правової форми» [381, с. 33].

Як зауважує П. Гай-Нижник, у різних місцевостях утворювались відмінні за організаційною формою повітові УНРади (прибичні ради, повітові комітети УНРади) [49, с. 27]. Спочатку їх основу творили місцеві народні комітети УНДП, гуртки лідерів національно-просвітніх товариств з числа місцевої інтелігенції, службовців та духовенства. Упродовж листопада-грудня 1918 р. у процесі реорганізації рад у постійно діючі органи місцевого самоврядування вони доповнювались і розширювались на міжпартійній основі зі залученням широких верств місцевого населення. Урешті-решт повітові УНРади поступово набували статусу органу місцевого самоврядування, з часто вирішальним голосом у політико-адміністративних питаннях [445, с. 26; 446, с. 6]. Однак діяли повітові УНРади не в усіх місцевостях [446, с. 6].

Закономірно, що система органів виконавчої влади на місцях у вигляді повітового комісара та повітової ради не була досконалою, тому під час засідань УНРади часто відбувалися дискусії стосовно її реформування. Основним ініціатором реформи виступав І. Макух. Під час одного зі засідань 8 лютого 1919 р. він заявив, що для розв'язання адміністративної реформи потрібно створити спільну комісію для всієї України (з огляду на дію «Акта Злуки»), завданням якої буде об'єднання двох існуючих систем. Він одночасно акцентував, що реформування варто проводити від самих громад [138, с. 198]. І. Макух, пропонував зокрема, ввести новий орган місцевої влади

– земства, які мають посісти проміжне місце між повітовими та краєвими радами і являти собою обласний орган влади [138, с. 198].

Основною причиною, що потребувала реформування адміністративної системи, на думку І. Макуха, був «брак свіжих сил» [138, с. 198]. На практиці це виявлялося у тому, що повітові комісари часто зловживали службовим становищем, вдавалися до тілесних покарань, поширеним було хабарництво. Особливе занепокоєння викликало розмежування цивільної та військової влади. З одного боку, повітові комісари для того, щоб залучитися підтримкою населення, саботували плани мобілізації, а з іншого – вони використовуючи силу військових, займалися грабунком противників держави та відмовою від забезпечення населення продуктами харчування [138, с. 198].

Саме з ініціативи І. Макуха в травні 1919 р. уряд підготував Закон «Про повітові народні (трудові) ради». Основною нормою, яке декларувалася в цьому законопроекті, було те, що саме населення провінції чи громади обирало керівників та здійснювало контроль за їхньою діяльністю [325]. Головну сферу повноважень новостворених повітових рад становили питання, пов'язані насамперед із господарським забезпеченням краю. Це відбудова краю, будівництво й утримання об'єктів інфраструктури, громадських, санітарних, шкільних (та і позашкільна освіта) об'єктів, опіка над жертвами війни (сиротами, інвалідами) і харчові справи.

Варто все ж таки зазначити: що старання українського народу принесли позитивний результат, але не на тривалий час. У Відні Є. Петрушевичу таки вдалося домогтися того, що прем'єр-міністр Австрії Лямаш відіслав телеграмою до австрійського намісника Львова наказ передати владу українцям. Однак поляки його перехопили, тому позитивно доля українців не вирішилася [462, с. 28].

Тогочасна політична боротьба засвідчила: новостворена ЗУНР з самого початку відчуватиме на собі активний політичний тиск поляків. «Листопадовий зрив», з одного боку, продемонстрував прагнення українців до рішучих заходів у руслі національної самоідентифікації, а з іншого боку, –

став переломним моментом українсько-польських політичних стосунків, спровокувавши обидві держави до відкритої збройної конфронтації.

Перемога листопадового повстання у Львові стала несподіванкою і для польської адміністрації краю, і для більшості українців, у тому числі й для окремих членів УНРади. Такий висновок можна зробити зі спогадів В. Охримовича, який зазначав, що ані президія, ані члени УНРади не мали на меті організацію та проведення такого перевороту, а все було зроблено завдяки діям окремого військово-політичного таємного гуртка [80, арк. 11–14].

Отже, «Листопадовий зрив» та встановлення української влади у Львові відбувалося під впливом того, що на межі XIX – початку XX ст. серед українців активно розвивалися ідеї федералізму та національної окремішності Галичини у складі Австро-Угорщини. Така позиція українців зумовлена ліберальним ставленням до імператора як декларативна правова опозиція до польської адміністрації краю.

З розпадом Австро-Угорщини та під впливом геополітичних чинників, 18 жовтня 1918 р. у Львові виникла Українська Національна Рада, яка оголосила про створення Української держави в складі імперії Габсбургів. Активізація польського політичного руху в Галичині та поширення ідей соборності спонукали українців до здійснення у ніч на 1 листопада військового перевороту та захоплення влади у Львові.

Перші політичні заходи УНРади після проголошення незалежності стосувалися забезпечення широких демократичних прав і свобод та мобілізації національних сил для оборони суверенітету. Основою адміністративної системи ЗУНР був поділ на області й повіті, що на практиці продемонструвало ефективність. Керівником повіту був повітовий комісар, повноваження якого чітко відповідали вимогам часу та повністю задовольняли покладені перед ними завдання. Закономірно, що зловживання, які спостерігалися серед працівників органів місцевої адміністрації, не сприяли утвердженню правових ідеалів.

Окрему ланку в системі адміністративного управління становили органи влади окремих громад, котрі були основою влади на місцях. До компетенції громадських органів входили питання, пов'язані з регулюванням земельних відносин.

Вдало організувавши систему адміністративної влади, УНРада присвятила увагу розв'язанню соціальних та господарських справ, зокрема прийняттю земельного, трудового законодавства, внесенню змін та поправок до норм цивільного і кримінального права, а також організації системи судочинства.

2.3. Організація державної влади ЗУНР

Утворення ЗУНР стало передумовою для формування нової національної судової системи, необхідної для збереження правопорядку та режиму законності в нестабільних соціально-економічних умовах. Щоправда, українській владі не довелося розбудовувати цю систему заново, оскільки судочинство й органи жандармерії організовувалися на зразок тих, які функціонували упродовж 1783–1918 рр. в імперії Габсбургів і продемонстрували значний рівень ефективності.

Паралельно з організацією цивільних органів адміністрації в повітових центрах створювались військові органи – міські комендатури, повітові, окружні й обласні Військові команди. Загалом цивільна та військова українська влада на місцях намагались співпрацювати і координувати свої зусилля [275, с. 16].

Окреме місце в системі адміністративного законодавства посідали норми права, що регламентували діяльність органів державної жандармерії. Уже в перші листопадові дні визвольних змагань 1918 р. у Галичині були роззброєні всі підрозділи австро-угорської жандармерії, а натомість створено народну міліцію з добровольців.

Для охорони громадського порядку в багатьох повітах і громадах обирали народну міліцію, у декотрих – зберігали, оновивши її склад, жандармерію. Поляки, євреї, австрійці могли залишатися на своїх місцях чи отримати іншу роботу, якщо присягнули на вірність Українській державі [201, с. 179]. В окремих повітах жандармерію розпустили, роззброїли, а на її місці створювали народну міліцію. У ще інших – зберегли очищену жандармерію, але, крім неї, створили ще й народну міліцію. У Радехівському повіті, наприклад, сформували народну міліцію у кількості 860 осіб, і жандармерію – 25 осіб [187, с. 20].

Зважаючи на те, що правоохоронні органи у складі добровольців, які часто не були спеціалістами своєї справи, не могли виконати визначені завдання, повітові центри розпочали організацію органів суспільного правопорядку.

На основі закону Австро-Угорської імперії про жандармерію від 25 грудня 1894 р. УНРада 6 листопада 1918 р. прийняла рішення про утворення «Корпусу української державної жандармерії», підпорядкованого Державному секретаріату військових справ. Корпус мав і скорочену назву – «Державна жандармерія», і очолював його майор Л. Индишевський.

Згідно з таким рішенням уже існуючі повітові команди продовжувати діяльність, керуючись старими австрійськими законами і постановами, перейнятими Українською Національною Радою, до розробки нової нормативної бази. Підрозділи міліції були підпорядковані державній жандармерії як допоміжні формування. Військовим і цивільним відомствам заборонялося втручатися в роботу та кадрові питання жандармерії.

Рада Державних секретарів прийняла 13 листопада 1918 р. відповідний розпорядок «Про створення державної жандармерії», який було розіслано в повіти. Розпорядок визначав практичні організаційно-технічні заходи щодо створення в системі органів охорони суспільного порядку. В ньому ще раз акцентувалося на потребі розпустити австрійську жандармерію, використати її матеріальну базу та спорядження і створити замість неї українську

жандармерію. Справу було покладено на окружних військових комендантів і повітових комісарів. Спочатку Державна жандармерія підпорядковувалася Державному секретаріатові військових справ [321, с. 12]. Інспектором державної жандармерії призначили полковника О. Гаванського. Однак незабаром Державну жандармерію відокремили від військового відомства, хоч офіцерські звання жандармам і надалі присвоював Державний секретаріат військових справ [397, с. 39].

У лютому 1919 р. команду державної жандармерії очолив підполковник О. Красіцький, його заступником став майор Л. Індишевський, а згодом – підполковник Я. Яськевич. Обійнявши посаду коменданта, підполковник О. Красіцький обмежив склад міліціонерів до кількості, необхідної для поповнення жандармерії на час війни й інших надзвичайних обставин, як це передбачалося австрійським законом 1894 р. За його керівництва вдосконалювалася організація роботи, система контролю, ефективніше здійснювалося комплектування підрозділів.

Законом від 15 лютого 1919 р. «Про Державну жандармерію» були визначені вимоги до осіб, які можуть прийматися на службу до державної жандармерії. Деталізувалося, що кандидат повинен бути громадянином ЗУНР, вести бездоганний спосіб життя, мати позитивні моральні якості, кмітливу вдачу, бути віком від 20 до 40 років і неодруженим чи бездітним вдівцем, високим на зріст, фізично здоровим і розвинутим, уміти добре читати, писати і рахувати, знати державну мову й мову тієї частини неукраїнського населення, яке проживає на території, де планується служба майбутнього жандарма [367, с. 204].

Передбачалися також винятки з визначених умов у індивідуальному порядку, щодо окремих осіб, якими були зацікавлені Державний секретар внутрішніх справ або, за його вказівкою, комендант державної жандармерії. У такому випадку ці особи мали право давати дозвіл на виняток стосовно вікових і сімейних обмежень.

Окрім того, не заборонялося залучення до служби і неповнолітніх, але за згодою їхніх батьків або опікунів. Усі співробітники, вступаючи до Корпусу жандармерії, приймали службову присягу. Для остаточного прийняття на службу потрібно було пройти стажування терміном 1 рік, який пізніше зараховувався до загального терміну жандармської служби. Після цього претендент мав скласти іспит перед комісією, туди входили представники місцевої адміністрації та старшини відомства. Особи, які вступили до Корпусу жандармерії, зобов'язувалися прослужити там 4 роки [82, с. 229].

За дисциплінарні порушення обов'язків служби на службовців Корпусу жандармерії може бути накладено дисциплінарні кари: а) догана; б) арешт до 30 діб; в) пониження на посаді; г) звільнення зі служби [118, с. 10].

Передбачалися також умови звільнення співробітників з Корпусу державної жандармерії: у випадку, коли вони під час пробної служби не проявили здібностей до роботи в жандармерії; після завершення встановленого терміну служби; за станом здоров'я; за родинними обставинами (з дозволу Державного секретаря внутрішніх справ); у випадку скоєння злочину або серйозної службової провини (тоді звільнений повинен був незавершений термін служби в жандармерії пройти при запасному війську, якщо він за віком ще військовозобов'язаний); під час скорочення штатів [367, с. 205].

Як і для армійських військовослужбовців, передбачалося соціальний захист співробітників державної жандармерії та членів їхніх сімей. Йдеться про забезпечення житлом, призначення пенсій за вислугу років та у зв'язку із втратою працездатності під час служби, пенсій і разових грошових виплат вдовам і дітям жандарма у випадку його загибелі в процесі виконання службових обов'язків та ін.

Служба у Державній жандармерії покривала службу в армії, тобто цей час зараховувався їм як військова служба. Усі видатки на утримання, навчання та забезпечення особового складу здійснювались із бюджету Державного секретаріату внутрішніх справ.

Окрім служби суспільної безпеки, Державна жандармерія виконувала різноманітну допоміжну роботу (боротьба зі шпигунством, проведення мобілізації, реквізиція харчів і теплого одягу для війська, охорона державного майна, доставка дров до військових паровозів тощо).

Жандармерії на місцях підпорядковувалися повітовим комендантам, а – Команді української державної жандармерії у Львові.

Навесні 1919 р. в Державна жандармерія налічувала 6 булавних старшин, 25 сотників і хорунжих, 1 тис. жандармів і 4 тис. пробних жандармів (стажистів). По суті, ці незначні сили утримували весь суспільний лад і громадський порядок у державі [82, с. 229].

Щодо народної міліції, то ця структурна силова організація, утворена населенням ЗУНР як орган самооборони громади, орган охорони порядку, продовжувала діяти на благо та розвиток суспільства і налічувала близько 3 тис. народних міліціонерів [82, с. 229].

Отже, створений Корпус жандармерії став реальним інструментом охорони правопорядку. Було прийнято два важливі закони, які виявилися значним поштовхом до процесу формування правоохоронних органів. Водночас створено відповідну матеріально-технічну базу жандармерії, налагоджено фінансове забезпечення платні особовому і старшинському складу й інших видатків. Унаслідок цих заходів почала діяти загальнодержавна спеціалізована служба, яка мала чітку організаційну структуру (провідна команда й регіональні органи, диференційована система підготовки кадрів та ін.).

Що стосується системи судочинства, то 9 листопада 1918 р. Українська Національна Рада створила вищий розпорядчий орган – Державний секретаріат. У його складі був Державний секретаріат судівництва, до компетенції якого входила організація системи судочинства новоствореної держави. На початку грудня 1918 р. у Тернополі подав у відставку голова Державного секретаріату К. Левицький. Тимчасово його обов'язки виконував

державний секретар судівництва С. Голубович. Згодом посаду державного секретаря судівництва обійняв О. Бурачинський.

Державний секретаріат судівництва поділялося на два основні відділи – адміністративний та законодавчий. Адміністративний здійснював розпорядчі функції, керівництво судами, призначав на посади суддів, надавав матеріально-технічне забезпечення (канцелярське приладдя). Другий відділ – готував проекти законів, розпоряджень та інших нормативних актів Української Національної Ради, здійснював видавництво збірників законів ЗУНР «Вістника Державних законів і розпорядків», де публікувались законодавчі акти парламенту, уряду й окремих секретаріатів (усього десять номерів «Вістника») [204, с. 68].

Судова влада ЗУНР формувалася у демократичний спосіб – до суддів колишніх австрійських судів ставлення було лояльним. Насамперед увага зосереджувалася не на національній приналежності суддів, а на їх фаховості й професійному досвіді. Такий підхід спричинений тим, що значна частина керівництва ЗУНР були кваліфікованими правознавцями, які добре розуміли гостру необхідність і важливе значення ефективної судової системи для новоствореної Української держави [299, с. 14].

У зв'язку з проблемою відсутності власних законів, кодифікації нормативно-правових актів, які сприяли б веденню судочинства, УНРада Постановою від 16 листопада 1918 р. залишила чинним попереднє австрійське законодавство, з дотриманням умови, що воно не суперечитиме інтересам держави [178, с. 37]. Організаційну основу судової системи теж становила стара австрійська система судівництва. Про це йшлося у прийнятому 21 листопада 1918 р. Законі УНРади «Про тимчасову організацію судів і власті судейської». У документі наголошувалося (§ 1), що судочинство в ЗУНР має здійснюватися на основі законів і розпоряджень колишньої австрійської держави, у випадку, коли останні не суперечать українській державності. Керівним органом судової влади Закон визначав Державний секретаріат судівництва, а всі суди попередньої держави відповідно «стають судами

Західно-Української Народної Республіки і є зобов'язані в її імені виконувати далі спорове, неспорове і карне судівництво». З дня оприлюднення закону усі судові вироки та ухвали повинні були виноситися від імені ЗУНР. Закон проголошував, що всі суди на території колишнього цісарсько-королівського Вищого крайового суду у Львові стають судами Західно-Української Народної Республіки і від її імені виконують судочинство (§ 3) [110, с. 191].

Справи колишнього австрійського міністерства судівництва на території ЗУНР переходили до Державного секретаріату судівництва (§ 4). Попередні суди (цісарсько-королівський повітовий суд, цісарсько-королівський вищий крайовий суд) формують систему судових органів ЗУНР і перейменовуються на повітовий, окружний і Вищий суди ЗУНР (§ 6). Вищою інстанцією з цивільних і кримінальних справ, згідно зі Законом УНРади від 15 лютого 1919 р., був Вищий суд у Львові, а найвищою інстанцією – Найвищий державний суд ЗУНР (§ 10) [110, с. 191]. Влада ЗУНР повинна була прийняти окремий закон для визначення організаційно-правових основ його діяльності. Однак у зв'язку зі втратою столиці держави м. Львова та військовими діями на місці Найвищого та Вищого судів ЗУНР було утворено (лютий 1919 р.) судові сенати III та II інстанції, до яких переходила компетенція колишнього Верховного касаційного трибуналу Австро-Угорщини [110, с. 192]. Вони, згідно з розпорядженням Державного Секретаріату судівництва, були сформовані при окружному суді в Станиславові. Для врегулювання питань діяльності окремих судових сенатів 22 березня 1919 р. видано розпорядження «Про встановлення правильника для Окремого судового сенату II інстанції» Відповідно до § 4 цього розпорядження при Окремому судовому сенаті II інстанції утворювався канцелярський відділ, штат якого повинна була укомплектувати президія Станиславівського окружного суду. Бюро прийому, реєстратура, відділ доручень і виконання нагляду за виплатами та писарський відділ Станиславівського окружного суду ставали водночас за сумісництвом також частиною Окремого судового сенату II інстанції [304, с. 51–52].

Членів і голів сенатів призначав Державний секретар судівництва, а затверджувала УНРада або її Виділ. Окремі сенати засідали раз на місяць. За визнанням безпосереднього учасника судового будівництва ЗУНР М. Чубатого, «устрій судів та виконання самого судівництва, побіч тих перемін, які були, безумовно, потрібні, не улягало у нас майже ніяким змінам, тим більше, що обсади судейських посад не стрічалися з більшими трудностями з огляду на доволі велике число суддів-українців» [143, с. 186].

Українська Національна Рада розпорядилася, щоб до прийняття закону про судоустрій і судочинство попередні судді (а значну частину їх становили українці) та весь канцелярський апарат залишилися на своїх місцях. Звільнили тільки тих, хто скомпрометував себе антинародною, антиукраїнською діяльністю.

У подальшому виникла потреба зміни старих законів, на яких ґрунтувалася охорона Австро-Угорської держави, та вироблення нової структури судів.

Проведення судової реформи було покладено на Державний секретаріат юстиції, яке очолював О. Бурачинський. Структурно воно містило два відділи – особово-управляючий і законодавчий. Основними функціями першого відділу було керівництво судами, прокуратурою і нотаріатом, призначення судів, прокурорів, нотаріусів та допоміжного, канцелярського персоналу цих органів. Функції другого полягати в розробці законодавчих пропозицій, розробці й виданні розпоряджень, які публікувались в офіційному виданні «Вісник державних законів і розпорядків».

Таким розпорядженням Секретарства на території ЗУНР утворено 12 судових округів, які поділялися на 130 судових повітів: Львівський (17 судових повітів); Сяноцький (14 судових повітів); Золочівський (11 судових повітів); Коломийський (11 судових повітів); Перемишлянський (10 судових повітів); Самбірський (10 судових повітів); Станиславівський (10 судових повітів); Стрийський (9 судових повітів); Бережанський (9 судових повітів);

Буковинський (9 судових повітів); Тернопільський (8 судових повітів); Чортківський (8 судових повітів) [143, с. 411].

Заслуговує на увагу той факт, що утворені судові округи мали комплектуватися суддями на основі виборності місцевим населенням. При цьому було дотримане квотне представництво в судовому корпусі обранців від національних меншин. Тобто до окружних судів обирали за розрахунком – 1 мандат від 40 тис. населення, причому знову-таки кожна національна меншина могла обрати своїх суддів. У такий спосіб було обрано 144 судді окружних судів, з них – 102 українці, 25 поляків, 17 євреїв. Запроваджувалися судочинства українською мовою, принципи гласності, відкритості, змагальності, права звинуваченого на захист.

Державний секретаріат юстиції (далі – ДСЮ) 20 лютого видав також розпорядження про проведення «судових іспитів», які повинні були складати кандидати на суддівські посади (крім уже працюючих суддів). Отже, для прийняття цих іспитів (після проходження кандидатом стажування) створювались спеціальні комісії на чолі з головами (президентами) окружних судів. Членів комісії на три роки призначав Державний секретар судівництва за пропозицією голови комісії. Причому кандидати у члени комісії вибирались на конкурсній основі, їх мало бути на половину більше, ніж призначуваних. Членами комісій рекомендувалося йменувати професорів правничого (юридичного) факультету з предметів: цивільне право, торговельне і вексельне право; цивільний процес; карне право і карний процес, а також практиків суддів і адвокатів. Іспитові комісії створювались при окружних судах. Кожна з них повинна складатися з п'яти осіб, з яких щонайменше двоє повинні «належати до судейського стану», а один – до «адвокатського стану». Екзаменаційну комісію при окружному суді у Станиславові створено 23 березня 1919 р. [241, с. 264].

Судові іспити були безкоштовні, членам комісій теж нічого не платили, крім коштів на відрядження. Витрати покривались за державні кошти, що ліквідувало можливості зловживання під час іспиту. «Судейський іспит»

складався з двох частин – усного та письмового. У згаданому розпорядженні детально регламентується їх проведення, критерії оцінок та ін. У випадку незгоди кандидата з оцінкою він міг впродовж трьох місяців скласти повторно новий. Кандидата, який 3 рази не склав іспит, звільняли від подальшого проходження суддівського стажування [241, с. 265].

Оскільки компетенція повітових і окружних судів ЗУНР розмежовувалась, насамперед за розміром суми позову, важливою проблемою стала інфляція, яка внаслідок подій Першої світової війни невпинно зростала. Тому Українська Національна Рада 11 лютого 1919 р. прийняла Закон «Про розмежування компетенції повітових і окружних судів у цивільних справах», на підставі якого у чинних австрійських цивільно-процесуальних положеннях словосполучення «п'ятсот злотих» і «2500 крон» було замінено відповідно на «три тисячі крон» і «10 тисяч крон» [128, с. 8]. Внесення цих змін допомогло оптимізувати розподіл цивільно-процесуальної компетенції між повітовими й окружними судами.

Повітовий суд поділявся на цивільний, кримінальний і ексекуційний (виконавчий) відділи. Кримінальний відділ розглядав справи про ухилення від сплати податків, справи про неповагу до влади й державної символіки, а також про злочини невеликої та середньої тяжкості.

Цивільний відділ суду розглядав справи, які стосувались відносин щодо реалізації речових прав, купівлі-продажу майна, оренди, позики, сплати аліментів, установлення батьківства й опіки та ін. Структура Львівського повітового суду різнилося від загальноприйнятої структури повітових судів, адже ще з ХІХ ст. у ньому діяли, замість одного, два цивільні відділи: у підпорядкуванні одного перебував тільки Львів, а іншого – решта території Львівського повіту.

Українська Національна Рада 11 лютого 1919 р. прийняла закон, який вносив зміни в устрій повітових судів у частині розгляду кримінальних справ, – «Про зміну трибуналів першої інстанції в карних справах» [300, с. 16]. Для розгляду кримінальних справ згідно із цим Законом мали бути створені в

повітах трибунали 1-ї інстанції. Суддів цих трибуналів призначало ДСЮ, затверджувала Українська Національна Рада або її Виділ. Ними могли бути лише юристи з титулами «радники суду» і «радники Вищого суду». Трибунали 1-ї інстанції діяли у складі:

1) одноособового судді, якщо покарання за вчинене правопорушення не перевищувало року в'язниці або грошова кара – незалежно від розміру;

2) у всіх інших випадках трибунал діяв у складі трьох суддів [51, с. 327].

Середньою ланкою в судовій системі ЗУНР були окружні суди, також успадковані від Австро-Угорщини. Окружні суди були утворені ще в Австрійській імперії внаслідок реорганізації крайових судів. Але закон про зміни в судоустрої від 14 вересня 1852 р. залишив чинними лише крайові суди у Львові й Кракові, а інші стали окружними судами. Основна відмінність між цими органами судочинства полягала в тому, що крайові суди мали право розглядати справи про політичні злочини [181, с. 89]. Однак лише у ХХ ст. система окружних судів Австро-Угорщини набула виразної чіткості й упорядкованості. Структуру окружного суду становили три відділи: кримінальний, цивільний, а також президіальний (тобто управлінський). Причому рішення та вироки окружних судів періоду Австро-Угорщини могли оскаржуватись у Вищому крайовому суді.

Окружні суди ЗУНР були судами другої інстанції для повітових судів, у яких можна було оскаржити рішення та вироки повітових судів. Окрім того, вони розглядали у першій інстанції окремі категорії цивільних і кримінальних справ. У їхній юрисдикції перебували кримінальні справи про тяжкі злочини [300, с. 17].

Окружні суди ЗУНР розглядали цивільні справи, що за ступенем складності чи ціною позову не підпадали під юрисдикцію повітових судів. Це були справи про визнання особи померлою, усиновлення, торгові та вексельні спори та ін. Окружні суди вирішували також земельні спори, спори про достовірність нотаріально засвідчених документів, про договори щодо

користування земельними ділянками, про делікти після спливу шестимісячного терміну від часу виявлення порушень [300, с. 17].

Аналіз архівних матеріалів дав можливість з'ясувати особливості кримінальних справ, які розглядалися судами в ЗУНР. Так, Тернопільський окружний суд (кримінальний відділ), розглядав справи про ухилення від військової служби (ф. 27., оп. 1, спр. 682 – справа Василя Оконського); виступи проти поліції (спр. 685 – справа Свища й інших засуджених за ст. 81, 312, 411); убивство новонароджених дітей (спр. 686 справа Марії Мацьків та інших обвинувачених за ст. 139); дітовбивство (спр. 687 – справа Марії Шутик, обвинуваченої в дітовбивстві за ст. 139); справи про побиття дітей, про невиплату грошей найманим робітникам, убивство своїх батьків (спр. 689); справи про укриття дезертирів, про крадіжки (спр. 864 – справа Віктора Слоньовського, обвинуваченого в крадіжці); справи про зловживання службовою владою (спр. 876 – справа Г. Горовища, спр. 877 – справа А. Ревуцького, обвинуваченого у зловживанні службовою владою); справи про порушення громадського порядку та ін. Цивільний відділ Тернопільського окружного суду, як і всіх судів, що діяли на теренах ЗУНР, розглядав також широке коло справ, які стосувалися життя і діяльності громадян краю [91].

У ЗУНР застосовувався інститут присяжних засідателів, який був передбачений ще Конституцією Австро-Угорщини 1867 р. [425, с. 278]. Присяжні виносили вердикт про винуватість або невинуватість підсудного у скоєнні злочину, а вже судді призначали конкретну міру покарання. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 р., що застосовувався у ЗУНР, регламентував компетенцію судів присяжних, на підставі якого вони розглядали (у складі 12 присяжних) справи про тяжкі злочини, за котрі передбачалась кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на термін від п'яти років, а також деякі політичні злочини.

Після ліквідації крайових судів у ЗУНР присяжні діяли лише при окружних судах. Однак мали місце різні перешкоди для належного функціонування правового інституту присяжних на західноукраїнських

землях. Тому 2 березня 1919 р. Державний секретаріат ЗУНР видав розпорядження «В справі застанови діяльності судів присяглих», на підставі якого функціонування судів присяжних на території ЗУНР тимчасово призупинялось терміном на рік [29, с. 10]. Однак в окремих судах ЗУНР інститут присяжних засідателів все ж таки продовжував функціонувати навіть після прийняття згаданого розпорядження, наприклад, у Тернопільському окружному суді [300, с. 18].

Присяжними засідателями могли стати лише чоловіки віком від 30 до 60 років, котрі вміли читати й писати, були уродженцями Галичини або інших країв колишньої Австро-Угорщини, але мешкали в тій місцині щонайменше рік і сплачували 20 крон сталого податку чи були «адвокатами, нотарями, професорами і учителями в висших і середніх школах, або мають титул доктора» [51, с. 332].

Другою інстанцією із цивільних і кримінальних справ мали бути, згідно із Законом Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р., «Про тимчасове виконання судівництва в цивільних і карних справах в другій і третій інстанціях в часі надзвичайних відносин, спричинених війною» Вищий суд у Львові, а третьою, найвищою інстанцією – Найвищий державний суд [130, с. 12–13]. Але до їх створення «в часі надзвичайних обставин, спричинених війною», функції другої та третьої інстанцій належали спеціально створеним Сенатам: Окремому судовому сенату другої інстанції та Окремому судовому сенату третьої інстанції. Вони, за розпорядженням ДСЮ від 8 березня, були створені при окружному суді в Станиславові [51, с. 333]. Членів і голів сенатів призначав Державний секретар юстиції, затверджувала Українська Національна Рада або її Виділ. Засідання окремих сенатів проходили раз на місяць.

Окремими розпорядженнями Державного секретаря судівництва О. Бурачинського від 23 лютого і 1 березня 1919 р. були врегульовані питання оплати за судові витрати, судове мито, оплати праці залучених експертів. Для категорії малозабезпечених осіб передбачалися певні пільги згідно з чинним

законодавством. У компетентних колах обговорювалась пропозиція про створення для розгляду дрібних, зокрема побутових справ, сусідських конфліктів «громадських судів» (за зразком колишніх общинних копних судів). Деякі аспекти відновного підходу містилися в австро-угорських законодавчих актах, що діяли на західноукраїнських землях аж до 1918 р., до об'єднання ЗУНР та УНР, відповідно до Закону ЗУНР «Про тимчасову організацію судів і судової влади».

Так, Закон «Про компетенцію суду» 1852 р. визначав, що у випадку вчинення злочинів, за які передбачалося покарання до п'яти років позбавлення волі, «мужі довір'я», що виконували функцію мирового судді, були зобов'язані вживати заходів із примирення сторін [246, с. 72]. Однак загалом цю ідею не було втілено у життя.

У зв'язку з надзвичайними обставинами, спричиненими загарбницькою війною Польщі проти ЗУНР, було внесено зміни у систему судоустрою. Приміром, тимчасово для розгляду кримінальних справ були утворені (лютий 1919 р.) трибунали першої інстанції (у повітах). Суддів цих трибуналів призначав Державний секретаріат судівництва, а затверджувала УНРада або її Виділ. Серед інших вимушених змін – скорочення з трьох до двох років «підготовчої суддівської служби» (тобто стажування) і тимчасове (на рік – у зв'язку з воєнним станом) припинення діяльності суду присяжних. Було прийнято також розпорядження про запровадження у судочинстві української мови, принципів гласності, змагальності, права звинуваченого на захист тощо.

Успішно діяли в ЗУНР і органи військової юстиції, організація яких заслуговує на особливу увагу. Структуру військових судів установлювало розпорядження Державного секретаріату судівництва (16 листопада 1918 р.). Вона складалася з окружного військового суду, обласного військового суду та Найвищого військового трибуналу. Головами Львівського, Тернопільського і Станіславівського обласних військових судів за посадою ставали військові коменданти цих військових областей. Відповідно головами окружних судів були окружні коменданти. Утворено також інститут військової прокуратури,

яку очолював генеральний військовий прокурор. В областях діяли військові прокурори, а в округах функції судових прокурорів виконували судові офіцери.

Систему військових судів становили:

1) загальновійськові суди (у законодавстві ЗУНР їх названо терміном «військові суди», тобто у вузькому розумінні їх можна ототожнити з військовими судами, але в широкому розумінні вони були одним із видів військових судів, які вирішували цивільні й кримінальні справи військовослужбовців);

2) військово-польові суди (ці суди були надзвичайними органами військового судочинства, вони вирішували кримінальні справи про тяжкі злочини, вчинені військовослужбовцями та цивільним населенням під час воєнних дій);

3) військові «суди честі» (ці органи не були постійно діючими, організовувались офіцерами УГА за необхідності вирішення питання про дисциплінарну відповідальність військовослужбовця) [65, с. 45].

Складна воєнна ситуація на фронтах і наявність у тилу великої кількості диверсантів та шпигунів вимагали створення мобільніших органів, аніж звичайні військові суди. Розпорядженням Державного секретаріату від 3 грудня 1918 р. в ЗУНР запроваджувалися польові суди. Головою польового суду призначали найстаршого за військовим званням судового офіцера. До складу військово-польового суду входило не менше трьох суддів, голови та двох старшин. Один з них виконував функції судді-слідчого, інший – прокурора. Військові судді призначались Державним секретаріатом військових справ серед офіцерів української армії, котрі були цивільними суддями або юристами, які склали суддівський чи адвокатський іспит. Польові суди утворювали при кожній окружній військовій команді. У випадку, коли в окремих окружних військових командах не діяли військово-польові суди, їхні функції виконували суди сусідньої окружної команди після внесення подання

до Державного секретарства військових справ про створення спільного суду [170, с. 11].

Юрисдикція військово-польових судів поширювалась не лише на військовослужбовців, а й на цивільне населення, якщо його дії посягали на національну безпеку та цілісність держави, її обороноздатність, зв'язок і транспорт тощо. У січні 1919 р. було створено польовий суд Начальної команди Галицької армії та польові суди групи «Північ», «Південь» і «Львів». Після реорганізації армії було утворено польові суди у I, II, III корпусах та 12 бригадах. Під час переходу УГА на територію Наддніпрянської України були створені військово-польові суди Начальної команди Галицької армії, польові суди I, II, III корпусів, польовий суд вишколу Січових стрільців та польовий суд Етапної області УГА.

Польовий суд Начальної команди українських військ зазвичай розглядав офіцерські справи, справи про шпигунство та надання допомоги ворогові. У травні 1919 р. ці справи знову були передані польовим судам, оскільки вони потребували значних фінансових затрат і часу для їх розгляду та вирішення. З метою зменшення витрат, пов'язаних з проведенням судового слідства, дозволяли виїзди суддів до місця розташування свідків та підсудних. справи з одного суду в інший передавали після закінчення всіх слідчо-процесуальних дій [204, с. 69].

Державному секретарству військових справ підпорядковувався і весь допоміжний апарат судів. Військовослужбовці УГА, які мали юридичну освіту і бажали стати військовими суддями, складали військово-судові іспити. Порядок їх проведення було визначено розпорядженням Державного секретарства військових справ від 4 травня 1919 р. До її складу входив голова і два члени [204, с. 70]. Головою комісії призначали судового референта Державного секретарства військових справ. Іспит складався з двох частин – письмової та усної, що засвідчував протокол. Військовими суддями, крім українців, були також особи інших національностей. У збірну станицю УГА у Відні на посаду сотника-судді призначено чеха Г. Частку. Він прийняв

присягу і впродовж одного місяця зобов'язувався вивчити українську мову [204, с. 70]. До допоміжного складу військових суддів забороняли приймати жінок. В окремих випадках за дозволом Державного секретарства військових справ, кримінальні справи могли розглядати за участю адвокатів.

У здійсненні судочинства військово-польові суди ЗУНР керувались нормами австрійського процесуального права, зокрема військовим Кримінально-процесуальним кодексом 1912 р. Оскільки військово-польовим судам належало право виносити смертні вироки, то для їх виконання була передбачена ускладнена процедура. Державний секретаріат військових справ вносило їх на затвердження Державного секретаріату ЗУНР, і його остаточні вироки публікували в урядових засобах масової інформації. Законодавство ЗУНР не передбачало можливості оскарження вироків військово-польових судів. Так, у газеті «Республіка» за травень 1919 р. повідомлялось про розстріл п'яти стрільців-дезертирів – жителів Борщівського повіту. Цей порядок було змінено розпорядженням Державного секретарства військових справ від 1 березня 1919 р., за яким це рішення, в окремих випадках, могли приймати окружні військові коменданти. За злочин проти галицької армії польовий суд окружної військової команди в Тернополі засудив до смертної кари трьох осіб, а одного – до 10 років «тяжкої в'язниці». Після оскарження вирок суду було залишено в силі. Одному засудженому – студентові-юристу – окружний військовий комендант Тернопільського повіту смертну кару у вигляді розстрілу замінив на 10 років обмеження волі. Заборонялося засуджувати до розстрілу осіб, яким на час вчинення злочину не виповнилось 20 років [204, с. 72–73].

Одночасно з утворенням судової системи ЗУНР розпочався процес формування органів публічного обвинувачення, в тому числі, прокуратури [190]. Основним нормативно-правовим актом, який визначав правові основи її організації та діяльності було розпорядження Державного секретаріату судівництва «Про державну прокуратуру» від 18 грудня 1918 р. [305, с. 16–17]. Те, що названий нормативно-правовий акт був за правовою природою відомчим документом центрального органу виконавчої влади, який мав своїм

завданням організаційно-правове та матеріально-технічне забезпечення судочинства, засвідчує наступне: прокуратура на той час не була самостійним і незалежним органом влади і входила до системи органів судочинства; організація прокуратури не належала до найактуальніших завдань новоствореної держави; прокуратура зберігала тісний адміністративний зв'язок із Державним секретаріатом судівництва. Підзвітність прокурорів Державному секретареві судівництва в ЗУНР була успадкована від колишньої правової системи Австро-Угорщини, де загальне керівництво системою органів прокуратури здійснював міністр юстиції.

У ст. 3 розпорядження Державного секретаріату судівництва «Про державну прокуратуру» зазначалось, що усі державні публічні обвинувачі (прокурори), які перебували на території, підвідомчій колишньому Вищому крайовому суду у Львові, ставали державними публічними обвинувачами Західно-Української Народної Республіки та були зобов'язані від її імені брати участь у здійсненні провадження у кримінальних справах [305, с. 16].

Для того, щоб зберегти свої посади, колишні прокурори повинні були скласти присягу на вірність ЗУНР, оскільки у ст. 6 згаданого розпорядження Державного секретаріату судівництва було передбачено: всі державні обвинувачі (прокурори) залишаться на своїх «урядових місцях в дотеперешнім характері службовім», якщо не пізніше, ніж до 1 січня 1919 р. складуть «приреченне» на вірність Західно-Українській Народній Республіці та її законам. Аналогічну присягу також складали прокурори, котрі вперше призначались на посаду владою ЗУНР [138, с. 133]. Її текст такий: «Прирікаю як... бути вірним Західно-Українській Народній Республіці та підкоряюсь її законам і розпорядкам. Прирікаю на дорученому мені становищі виконувати ревно, совісно і безкорисно мої службові обов'язки, виконувати точно доручення моїх зверхників, берегти урядові таємниці та все мати на увазі добро і пожиток Західно-Української Народної Республіки» [138, с. 133].

Відповідно до ст. 8 розпорядження «Про державну прокуратуру» наведену присягу складали письмово. Керівники державних прокуратур при

окружних судах і заступники публічного обвинувачення (прокурори) склали кожен окрему присягу. Всі інші державні обвинувачі й службовці прокуратур повинні були скласти присягу спільно на одному формулярі. Заступники публічного обвинувачення (прокурори) при повітових судах надсилали свою письмову присягу державному прокуророві округу. Державні прокурори при окружних судах надсилали свої письмові присяги Державному Секретарю Судівництва разом із списком усіх публічних обвинувачів і службовців прокуратури округу, які склали присягу, а також тих, що відмовились від її складання. Державні прокурори округу були зобов'язані надіслати свої окремі службові присяги та згадані списки не пізніше 7 січня 1919 р. [305, с. 16–17].

Згідно зі ст. 9 згаданого розпорядження Державного секретаріату судівництва публічні обвинувачі (прокурори) та призначені до державних прокуратур урядники, які відмовились від письмового складання присяги на вірність ЗУНР, втрачали свої посади, а виплата їх заробітної плати невідкладно припинялась. Коли керівник державної прокуратури округу відмовлявся від складання письмової присяги на вірність ЗУНР, тоді його повноваження повинен був виконувати найвищий за рангом публічний обвинувач округу та вести «діловодство як тимчасовий зверхник» [138, с. 133].

Найвищим органом публічного обвинувачення ЗУНР була Вища державна прокуратура, яку мав очолити генеральний прокурор. Планувалось також прийняти окремий нормативно-правовий акт стосовно її структурної організації та компетенції, що передбачалось зробити згідно зі ст. 11 розпорядження Державного секретаріату судівництва «Про державну прокуратуру» від 18 грудня 1918 р. Однак цей нормативний акт не було прийнято, як і не було призначено і генерального прокурора ЗУНР.

У судових округах і повітах повинні були діяти окружні й повітові прокурори. При судовому сенаті другої інстанції було утворено «заступництво публічного обвинувачення», тобто посади старшого прокурора і прокурорів з канцелярським відділом та службами колишньої австрійської

окружної державної прокуратури. Старший прокурор при цьому сенаті в Станиславові за умов відсутності генерального прокурора, фактично очолив всю прокуратуру ЗУНР [65, с. 24].

Основними посадами в органах прокуратури (публічного обвинувачення) були старший прокурор, перші прокурори, прокурори, заступники прокурора та заступники публічного обвинувачення. Старшого прокурора, перших прокурорів, прокурорів та їхніх заступників призначав на посади державний секретар судівництва, а заступників публічного обвинувачення при повітових судах – прокурор (відповідно перший прокурор або керівник державної прокуратури) округу [138, с. 132].

За чинним на території ЗУНР австрійським Кримінально-процесуальним кодексом 1873 р., до компетенції органів прокуратури належала участь у всіх справах, що перебували на розгляді в тому суді, при якому була запроваджена посада цього прокурора. Прокурор мав право брати участь у всіх попередніх розслідуваннях справ і судових розглядах у кримінальних справах. Прокурори були також наділені правом участі у засіданнях судів апеляційної інстанції під час перегляду ними рішень судів першої інстанції. Після завершення попереднього (досудового) розслідування прокуратура передавала кримінальну справу в суд для її розгляду та вирішення. Так, 3 лютого 1919 р. прокуратура передала Калуському повітовому суду для розгляду кримінальну справу про привласнення державних грошей учителем Е. Стебельським. Варто погодитись із професором М. Кобилецьким, що за умов нестачі прокурорських і слідчих кадрів, прокуратура ЗУНР загалом спромоглася ефективно виконувати свої функції [65, с. 25]. Проте саме військова агресія Польщі перешкоджала, зокрема, і діяльності юридичного факультету Львівського університету, на якому готували юридичні кадри, у тому числі й для органів прокуратури.

Окремим розпорядженням Державного секретаріату судівництва від 1 березня 1919 р. урегульовувалася діяльність нотаріату. Зокрема, нотаріальну службу ЗУНР очолювала Нотаріальна палата, яка організаційно

підпорядковувалась Державному секретаріатові судівництва. Нотаріуси, які склали присягу на вірність державі, ставали нотаріусами ЗУНР. Видане 1 березня 1919 р. розпорядження Державного секретаріату юстиції зазначало, що закони і розпорядження Австро-Угорської монархії, на підставі яких діяли нотаріуси, залишаються чинними до їх зміни чи припинення їхньої дії. Цим же розпорядженням передбачався обов'язок нотаріусів скласти присягу на вірність Українській державі й обов'язок володіти українською мовою. Однак, положення про громадянство не називалося [138, с. 27]. Отже, формуючи органи державної влади, уряд ЗУНР прерогативою визначав вірність державі, а не громадянські чи інші цензи.

Організація та діяльність адвокатури зазнала найменше змін. ЗУНР також перейняла досвід Австро-Угорщини в організації та діяльності органів адвокатури. Адвокатам було запропоновано зорганізуватися у Палату адвокатів у Станиславові, а для цього вони зобов'язувалися скласти присягу в письмовій формі про обов'язок дотримуватися діючих законів і служити зміцненню правопорядку в державі. Було встановлено офіційну назву «адвокат», а організаційною основою діяльності адвокатів оголошено Палату адвокатів [391]. Усі адвокати в ЗУНР мали скласти присягу щодо дотримання законів держави й служіння задля добра її народу.

Після проголошення Злуки ЗУНР та УНР необхідно було внести зміни і до офіційних документів судових та прокурорських органів. Розпорядженням Державного секретаріату від 2 березня 1919 р. «Про печати, вивіски і орієнтаційні написи судів, державних прокураторій і карних заведень» ліквідовувалось аналогічне розпорядження ЗУНР від 18 грудня 1918 р. Офіційні документи та печатки судів, прокуратури мали відповідати державним атрибутам Української Народної Республіки – гербу, тризубу і напису українською мовою – «Українська Народна Республіка». Усі написи на документах і печатках виготовляли українською мовою. Крім українського тексту, можна було додатково послуговуватися мовами законно визнаних національних меншин. Тогочасні атрибути Австрії та ЗУНР у документах

судової системи мали діяти аж до закінчення їхнього терміну використання [241, с. 266].

Отже, організація та налагодження судової справи в ЗУНР проводились з урахуванням інтересів більшості громадян і передбачали забезпечити спокій і нормальні умови життя та праці в краю. Проте важке внутрішнє і зовнішнє становище не дало змоги повністю реалізувати ці плани.

Судова влада будувалася на принципі незалежності від інших гілок державної влади. На забезпечення незалежності судової гілки влади було спрямовано звернення державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР І. Макуха до місцевих органів виконавчої влади із категоричною заборонаю втручання у діяльність судів. Звернення спричинене скаргами про те, що адміністративні органи видавали для судів певні розпорядження, а деякі повітові комісари дозволяли втручатись у діяльність місцевих судів [176, с. 94]. Така негативна практика суперечила їх законній компетенції та порушувала «призану в цілім культурнім світі як одну з основ свободних, правових держав засаду повної незалежності судейської» [300, с. 19]. У цьому контексті Державний секретаріат судівництва можна розглядати як проміжну ланку між судовою та виконавчою владою. Наголосимо, що в системі загальних судів цей правовий принцип був реалізований значно краще, ніж у системі військових судів. Але тогочасні складні обставини воєнного стану не сприяли належній реалізації незалежності судової влади.

Отже, організація системи судочинства в ЗУНР була одним зі здобутків національного уряду, а створення власної судової системи, органів прокуратури, діяльність адвокатури й нотаріальної служби ґрунтувалися на відповідній нормативній базі, яка вирізнялася демократизмом та гуманізмом, зорієнтованістю на суспільні потреби й інтереси.

Вагомою складовою процесу організації державної влади була організація органів правопорядку, а саме – державної жандармерії, яка здійснювала нагляд за дотриманням правопорядку і виконувала функції захисту населення в умовах військових дій.

Найбільш увага приділялася судочинству, формування якого ґрунтувалося на австрійській судово-правовій системі. У інституційному відношенні судочинство ЗУНР складалося з загальних і військових судів.

Створення органів прокуратури в ЗУНР знаходилося на початковій стадії. Були закладені організаційно-правові основи діяльності нотаріату й адвокатури. Успішно діяли органи військової юстиції та військової прокуратури.

Воєнний час і складна внутрішня ситуація у державі зумовили також створення польових, а згодом – військово-польових судів, які мали ширшу компетенцією, ніж цивільні суди, і розглядали переважно справи, пов'язані з військовими та кримінальними злочинами.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши політичні й правові аспекти виникнення і становлення Західно-Української Народної Республіки, ми дійшли до таких висновків:

– приєднання західноукраїнських земель до складу імперії Габсбургів являло собою сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників. По-перше, розпад Речі Посполитої призвів до анексії Австрією Галичини. У 1774 р. наслідком міжнародних домовленостей та військової агресії стала окупована Буковина. Закарпаття, перебуваючи у складі Угорського королівства з XV ст., найшвидше з українських земель опинилося у складі Австрійської імперії. Юридичною підставою для інкорпорації українських земель став документ під назвою «Вивід прав», який аргументував право на українські землі фактом перебування на престолі Галицько-Волинської держави угорського королевича на початку XIII ст.;

– західноукраїнські землі, що ввійшли до складу Австрії, були найвідсталішим регіоном, і в соціальному, і в економічному сенсі. Ситуацію ускладнювали міжнаціональні протиріччя між українцями та поляками в Галичині й українцями і румунами у Буковині. Реформи в дусі освіченого абсолютизму та конституційні перетворення імперії Габсбургів 60-х років

XIX ст. сприяли формуванню нової системи адміністративного устрою та політичного розвитку краю. Досвід українців у роботі представницьких органів влади став суттєвим підґрунтям для політизації національного руху і розгортання державотворчої діяльності в період ЗУНР;

– проголошенню ЗУНР сприяли також і міжнародно-правові підстави. Західноукраїнські землі були об'єктом дипломатичних домовленостей делегації УНР з Австро-Угорщиною на перемовинах у Брест-Литовському. Також вагомим чинником, який консолідував і активізував самостійницькі устремління українців, був польський національно-визвольний рух, що розглядав Галичину як власну територію. Ключовим у контексті проголошення національної державності стали «Чотирнадцять пунктів» В. Вільсона, які гарантували народам Австро-Угорщини право на політичне самовизначення;

– здійснений у ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. «Листопадовий зрив» став переломним моментом у вітчизняній історії, оскільки кардинально змінив настрої вітчизняного політикуму із федералізму на самостійництво. Захоплення влади у Львові ознаменувало собою створення Української держави на західноукраїнських землях;

– одним із основних здобутків УНРади в процесі організації органів державної влади було формування системи судочинства, органів прокуратури й утвердження інституту адвокатури. Організаційно судова система чітко ділилася на цивільну та військову, а основною рисою судового процесу став змагальний характер. Головними джерелами в процесі організації системи судочинства були норми австро-угорського права;

– – ключовим у процесі організації системи судочинства була організація органів правопорядку як основних інститутів, що стежили за дотриманням правопорядку і виконували одночасно функцію захисту цивільного населення в умовах війни. Корпус державної жандармерії став прикладом правового підходу до формування органів правопорядку, оскільки

кандидати для вступу до нього мали володіти не лише хорошою репутацією, а й відповідати високим морально-етичним нормам.

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРАВА ЗУНР ТА ЙОГО ДЖЕРЕЛ

У цьому розділі здійснено аналіз правової системи ЗУНР крізь призму визначення впливу правових звичаїв, моральних та міжнародно-правових норм. Звичаєве право було важливим джерелом норм поведінки на західноукраїнських землях. Окрім офіційного права Австро-Угорщини, місцеве населення, зазвичай селяни, продовжувало керуватися у побуті нормами українського звичаєвого права. Особливо вплив правових звичаїв простежувався у сімейному праві, нормах успадкування та ін.

Ключовим фактором, що впливав на правове регулювання суспільних відносин на західноукраїнських землях, зокрема періоду ЗУНР, була християнська етика. Саме християнські вчення про право й етику становили сутність суспільної моралі. Остання постала вагомим регулятором суспільних відносин у державі. Причиною такого впливу церкви було поширення греко-католицької релігії й активна участь священиків у політичному житті. Початок ХХ ст. став часом активної діяльності митрополита А. Шептицького, який, окрім духовної, відіграв важливу політичну роль в українсько-польських взаєминах, оскільки сприяв порозумінню та консолідації національних рухів.

Основними нормами міжнародного права, що застосовувалися у правовій системі ЗУНР, були декларовані норми стосовно дотримання прав військовополонених, а також акти, котрі приймалися міжнародними правовими інститутами у процесі облаштування повоєнного світу.

Звичаєві норми, суспільна мораль та міжнародно-правові норми значно впливали, зокрема, на систему судочинства періоду ЗУНР. Остання, з огляду на війну проти Польщі, чітко розмежувала функції цивільного та військового судівництва. Запровадження суду присяжних і відкритість процесу було прикладом демократичності українців. Поширеним правовим явищем

досліджуваного періоду була діяльність мирових посередників з метою примирення кривдника і потерпілого.

3.1. Правові звичаї і традиції як джерела права ЗУНР

Відомо, що звичаї відіграють вагомую роль під час урегулювання різних аспектів суспільного життя. Вони тісно пов'язані з правом, мораллю, культурою, політикою, релігією, іншими соціальними нормами. Під звичаєм у вигляді різновиду соціальної норми розуміється правило поведінки, яке склалося на основі постійного й однакового повторення цих фактичних відносин, що стало звичним і визнаним суспільством. Історично право як система норм походить переважно від звичаїв, які санкціонувалися публічною владою у процесі практичної необхідності. Уже в цьому полягає їхня генетична спорідненість. Такий процес – постійний, він продовжується і зараз, оскільки право формується не лише «зверху», а й «знизу», з народних традицій. Правовий звичай є історично першим джерелом права. Однак правовим стає не кожен звичай, а лише той, який отримує офіційне визнання держави, тобто юридичну силу. Єдність права і звичаю полягає в тому, що:

1) вони є різновидами соціальних норм, які створюють у сукупності цілісну систему нормативного регулювання і тому володіють певними загальними рисами, в них – єдина нормативна основа;

2) право і звичай мають на меті однакові цілі – впорядкування й удосконалення суспільного життя, внесення в нього організуючих начал, розвиток і збагачення особи, захист прав людини, затвердження ідеалів гуманізму, утвердження справедливості;

3) у права та звичаю є один і той же об'єкт регулювання – суспільні відносини (тільки в різному об'ємі), вони адресуються до одних і тих самих людей, груп, колективів; їх вимоги багато в чому збігаються;

4) право і звичай як нормативні явища визначають межі належних і можливих вчинків суб'єктів, слугують засобом виразу і гармонізації особистих і суспільних інтересів;

5) право і звичай у філософському плані є надбудовними категоріями, обумовлені передусім економічними, а також політичними, культурними й іншими детермінуючими чинниками, що робить їх соціально однотипними в суспільстві;

6) право і звичай постають як фундаментальні загальноісторичні цінності, показники соціального та культурного прогресу суспільства, його творчих і дисциплінуючих начал [390, с. 325–328].

У юридичній науці звичаї підрозділяють на правові (звичаєве право) і неправові, або загальносуспільні. Правові звичаї тому і називають правовими, що вони відображені в праві, ним охороняються, захищаються, набуваючи тим самим юридичну силу. Одні з них прямо закріплюються в законі, інші лише маються на увазі, або логічно впливають з тих чи інших правових норм. Найчастіше вони просто згадуються, і це означає, що ними можна керуватися.

У юридичній енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка правовий звичай визначено як звичай, санкціонований державою і цим перетворений на джерело права [454, с. 568]. Таке визначення вважаємо доречним доповнити наступним: правовий звичай – санкціоноване й таке, що охороняється державою правило поведінки, яке склалося внаслідок його фактичного застосування упродовж тривалого часу.

До основних способів державного санкціонування звичаїв належать: законодавче; договірне; «мовчазне» санкціонування за допомогою дотримання звичаю у діяльності державних органів та установ; визнання державами міжнародного звичаю; державне санкціонування звичаїв, систематизованих і визнаних організаціями.

Звичай за природою має консервативний характер. Він закріплює те, що склалося в результаті тривалої суспільної практики. Держава до різноманітних

звичаїв ставиться по-різному: одні забороняє, інші схвалює і розвиває [316, с. 267–269]. Але у всіх випадках правові звичаї повинні знаходитися в межах правового поля, у сфері правового регулювання, а не за їх межами. І, безперечно, вони не можуть суперечити чинному законодавству. Правові звичаї покликані сприяти правореалізаційному процесу, доповнювати і збагатити механізм юридичного опосередкування різноманітних суспільних відносин.

Дотримання окремих звичаїв (обрядів, ритуалів, церемоній) є для індивіда не менш імперативною вимогою, ніж виконання законодавчих розпоряджень. Адже зазвичай відчувається жорсткий тиск громадської думки, пересудів і чутки оточуючих, боязнь піддатися осуду з боку знайомих, друзів, колег, небажання виявитися у становищі людини, що не поважає загальноприйняті норми поведінки.

На відміну від правових норм, творцем яких постає держава, звичаєві норми створюються не державою безпосередньо. Вони взагалі не є продуктом спеціальної цілеспрямованої діяльності, а виникають і розвиваються спонтанно у процесі практичної діяльності людей. Для того, щоб звичай отримав право на існування, не потрібно згоди влади; достатньо, аби він був визнаний, «санкціонований» самими учасниками соціального спілкування – класами, групами, колективами, тими людьми, хто бажає ним керуватися. На відміну від права, звичай має неофіційний (недержавний) характер. Норми звичаю спираються не на силу державного апарату, а на силу громадської думки. Порушення звичаєвих норм не тягне за собою втручання державних органів.

Звичаєві норми та принципи, виникаючи під впливом певних соціальних умов у різних соціальних середовищах і групах суспільства, розповсюджуються потім на ширше коло суб'єктів, стають стійкими правилами і мотивами поведінки.

Право і звичай розрізняються за характером та способам їхньої дії на свідомість і поведінку людей. Якщо право регулює взаємини між суб'єктами з

погляду їх юридичних прав і обов'язків, правомірного – неправомірного, законного – незаконного, караного – некараного, то звичай підходить до людських вчинків з позицій добра і зла, похвального й ганебного, чесного та ганебного, благородного і неблагородного, совісті, честі та ін. Інакше кажучи, в них різні оцінні критерії, соціальні мірки.

Право і звичай розрізняються за характером і порядком відповідальності за їх порушення. Протиправні дії спричиняють юридичну відповідальність, причому порядок її покладання чітко регламентований законом – він має процесуальний характер. Його дотримання таке ж обов'язкове, як і дотримання матеріальних правових норм. Суд призначає покарання винній особі від імені держави, тому до юридичної відповідальності не можна притягнути в довільній формі.

Інший характер має відповідальність і покарання за порушення звичаю. Тут чіткої процедури не існує. Покарання виражається в тому, що порушник піддається суспільному осуду, до нього застосовують заходи суспільної дії (догана, зауваження, виключення з організації та ін.). Це – відповідальність не перед державою, а перед суспільством, колективом, сім'єю, оточуючими людьми. Звичай не володіє набором засобів примусу, який є в права – наперед продумана і широко відома система санкцій.

Під поняттям «правова традиція» розуміється традиція у вигляді сукупності аксіологічних уявлень, переконань і знань про прийнятний порядок та устрій соціуму, що передаються від покоління до покоління як правовий досвід на ґрунті правового менталітету та в межах відповідної правової культури. В. Плахов зазначає, що внаслідок історичного розвитку суспільства сфера дії звичаїв звужується, а традицій – стає ширшою, тобто розширюється сфера суспільного життя, на яку в результаті семантичної обмеженості поняття «звичай» не може поширюватися [288, с. 18]. Правовий звичай, на відміну від правової традиції, є соціальною нормою, що закріпилася внаслідок неодноразового застосування [219, с. 62]. Отже, традиції – універсальніша категорія, оскільки вони охоплюють усі сфери

життєдіяльності суспільства натомість звичаї – вужче поняття, – воно дає детальний припис вчинку в конкретній ситуації. Дотримуючись підходу авторського колективу «Юридичної енциклопедії» до визначення традиції у праві як поняття, що визначає різноманітні форми впливу минулого на сучасне і майбутнє правової системи [456, с. 112], все ж вважаємо за необхідне доповнити його дещо модифікованим варіантом такого тлумачення окресленої нами правової категорії. Цим може слугувати точка зору Д. Вовка, який зазначав що традиція – це не самі правові явища, а категорія, яка пояснює їх своєрідність, особливість з огляду на історію їх виникнення і розвитку під впливом певних чинників. На його думку, варто розмежовувати категорії правової культури і правової традиції: культура відображає сучасний стан правової системи та її розвитку, а традиція дає уявлення про шляхи і джерела формування цього стану [44, с. 15]. На формування правових традицій впливають мораль, релігія, політика, економіка тощо.

Важливість і тривале збереження значення звичаю у праві західноукраїнських земель зумовлювалися соціальною структурою та політико-правовим становищем краю. Українське населення було слабо диференційованим і зайнятим переважно у сфері сільського господарства. На початку XX ст. у Галичині селяни становили 85% населення; на Закарпатті, на межі XIX–XX ст. у містах мешкало лише 7% жителів. Високий рівень неписьменності (близько 75%), низька мобільність (до 95% селян нікуди не їздили), виховання у дусі християнської моралі спричинили консервацію традиційних рис та форм співжиття, боязнь і несприйняття інновацій, прагнення збереження прадідівських звичаїв у всіх сферах життя. Певною мірою це мало позитивне значення в умовах бездержавного статусу та панування законодавства сусідніх держав, яке не враховувало своєрідності традиційного господарювання, етнічної специфіки землеволодіння і землекористування, особливостей народної правосвідомості й ментальності, оскільки, дотримання правових звичаїв давало змогу зберегти власну правову традицію.

Соціальні відносини у селянському середовищі переважно регулювалися звичаєвими традиціями, пристосовуючись до закону, а інколи навіть ігноруючи його [73, с. 82]. У співвідношенні з іншими джерелами права, роль правових звичаїв на початку ХХ ст. значно зменшується. Це зумовлено відсутністю його матеріальної фіксації, що ускладнювало необхідності доведення в суді: цей правовий звичай існує. У ХІХ ст. склався своєрідний культ закону, який заперечував звичаєве право, а на початку ХХ ст. спостерігається поступовий відхід від такого підходу та санкціонування звичаїв шляхом письмового закріплення, модернізуючись таким способом у нормативно-правовий акт [27, с. 16].

Звичаєве право регулювало насамперед шлюбно-сімейні, майнові відносини, порядок землекористування та водокористування.

Після розпаду Російської й Австро-Угорської імперій, листопадових подій 1918 р. і проголошення незалежності ЗУНР 13 листопада звернення до народного права стало одним із політичних гасел утвореного уряду [213]. В законодавстві УЦР, Української Держави, Директорії УНР і ЗУНР окремі норми земельного, шлюбно-сімейного та спадкового права свідомо відтворювали норми звичаєвого права, які вважалися такими, що найбільше втілюють риси національного права [413].

Законодавча діяльність ЗУНР розпочалася з моменту ухвалення «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», тобто з 13 листопада 1918 р. Зазначений нормативно-правовий акт мав конституційний характер і містив найнеобхідніші положення для початку функціонування держави. Згодом, текст Конституції ЗУНР доповнено групою інших «конституційних законів», а саме: 16 листопада 1918 р. – про адміністрацію ЗУНР; 4 січня 1919 р. – про виділ Української ради; 15 лютого 1919 р. – про державну мову; 14 квітня 1919 р. – про земельну реформу [218].

«Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» складався з п'яти артикулів.

Упродовж кількох століть в українських державно-правових традиціях чітко простежується постійна присутність ідей поділу влади, послідовне намагання втілити цей принцип у національній практиці державотворення. Одним із проявів норм звичаєвого права українців у законодавстві ЗУНР, на нашу думку, було дотримання основних постулатів принципу поділу влади, що відповідно закріплено у IV артикулі згаданого Закону. Сюди також можна віднести активну участь місцевих громад у функціонуванні органів державної влади й управління [383, с. 139–141]. Прагнення легітимації влади задекларовано у 4 артикулі згаданого Закону: «Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує її нарід через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціального права голосування без різниці пола» [393, с. 4]. Це означало прагнення визнання і прийняття державної влади населенням країни, що також було притаманним для європейської та української правової традиції.

Водночас 16 листопада 1918 р. УНРада прийняла «Закон про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки». Ст. 1 Закону залишила чинним усе попереднє австрійське законодавство у випадку, коли воно не суперечило інтересам, суті та цілям Української держави [400, с. 170].

Важливим чинником для нормального функціонування держави є формування місцевих органів влади. Основоположними державно-правовими та нормативно-правовими документами, які унормовували цей процес стали Закон УНРади «Про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки» від 16 листопада 1918 р. та «Обіжник Ради Державних Секретарів для Державних повітових комісарів» від 1 грудня 1918 р. Перший узаконював діяльність такої державно-правової інституції, як «Державний повітовий комісар ЗУНР» з наданням йому функцій вищого органу виконавчої влади у межах окремої адміністративної одиниці – політичному повіту і його безпосереднє підпорядкування Державному секретаріату. Розпорядком від 1 грудня 1918 р. визначались права і обов'язки Державного повітового комісара,

коло питань і напрямів діяльності, на які поширювалася його службова компетенція. Важливим моментом був факт виборності міських та сільських комісарів, а також дорадчого при них органу – прибічних рад [32, с. 44]. Положення цих нормативно-правових актів можна вважати продовженням традиції становлення органів влади й місцевого самоврядування за допомогою народовладдя та виборності.

В умовах розбудови ЗУНР як незалежного та самостійного політичного організму, панування нових соціальних та економічних відносин у суспільстві першочергового значення набувало питання створення ефективної податкової системи, яка би забезпечувала розвиток народногосподарського комплексу країни, відповідним чином регулювала б економічні відносини. Податкові органи у ЗУНР утворювалися у процесі формування їхнього центрального державного апарату і підпорядкування йому в межах проголошеної територіальної юрисдикції існуючих раніше місцевих органів влади та державних адміністрацій. Коли 1 листопада 1918 р. українська делегація перебрала владу від австрійського намісництва у Львові, його державні каси виявилися порожніми.

Фінансова комісія УНРади і Державний секретаріат 3 листопада 1918 р. спробували взяти під облік усі грошові запаси в банках і ощадних касах; у повіті скерували розпорядження про передання готівки з тих кас, де її багато, до державної скарбниці та до порожніх кас у сусідніх повітах. Розробили проект створення рахункового департаменту, проект бюджету на 1919 р. Важливим джерелом державних прибутків могли б стати нові податки з населення, але наслідуючи притаманний українській правовій традиції принцип дотримання виваженої пропорційності між розмірами податків і можливостями їх сплачувати, 19 листопада 1918 р. Українська національна рада ЗУНР лише прийняла постанову про стягнення колишніх податкових заборгованостей, звільнивши від них найбільш бідні верстви населення і знищених війною власників [402, с. 15–16].

Сферою суспільно-правових відносин, де чітко проявлялася дія звичаєвого права, був інститут власності, передусім земельної. Земля для українського селянина – визначник соціального статусу, форма та джерело багатства. Тому питання володіння, користування, розпорядження нею торкалося багато сфер суспільних відносин, які породжували права й обов'язки, що регулювалися нормами права. Український селянин був переконаний у перевагах одноосібного господарювання, його можливостях гарантованого забезпечення сім'ї продуктами харчування і запобігання голоду. Причому землі мало налічуватися, скільки може обробити сім'я (плюс угіддя). Так само і тяглової сили мало бути рівно стільки, аби обробити свою землю. Якщо придатна для обробітку земля пустувала, піддавалося сумніву право володіння нею. І це вважалося вищим показником справедливості. Коли цей баланс порушувався, селяни самовільно захоплювали землю. Лише велике бажання до збільшення земельного наділу спричинило до використання селянами земельно-орендних відносин.

Отже, головним чинником, який впливав на формування правової ментальності українських селян, вважалося землеробство, що здійснювалося на засадах одноосібного господарювання. Одним із центральних розділів звичаєвого права були норми й уявлення, котрі визначали і регулювали відносини власності, передусім земельної: «На відміну від офіційного законодавства основним джерелом власності та матеріального достатку звичаєве право визнавало працю» [457, с. 130]. За уявленнями селян, земля, в яку вкладена праця у тій чи іншій формі, не може бути відчуженою без відповідної винагороди. Селяни чітко відрізняли продукти своєї діяльності від тих, що родила сама земля; привласнення останніх не вважалося злочином [407, с. 153].

Воєнні умови та врахування української специфіки було закріплено земельним законодавством ЗУНР. Земельний закон ЗОУНР від 14 квітня 1918 р., опублікований 14 травня 1918 р. у газеті «Республіка», передбачав конфіскацію поміщицьких, монастирських і церковних земель та земель

інших великих землевласників понад установлений максимум [72, с. 6]. Ці землі переходили до земельного фонду держави, з якого після війни мали наділятися малоземельні й безземельні селяни, військовослужбовці-інваліди та ін. Питання відшкодування, розмір і спосіб оплати з приводу конфіскованих земель мав вирішити майбутній Сейм ЗОУНР. У земельному законі можна виокремити чотири аспекти, що безпосередньо стосувалися норм звичаєвого права.

По-перше, залишалося право власності на землю відповідно до зазначеного максимуму, тобто право приватної власності було чинним, що відповідало звичаєвим нормам українців. По-друге, землею мали наділяти певну категорію громадян, тобто вона переходила в їхню власність, установлювалось подвірне землеволодіння, що є природним для української звичаєво-правової традиції. По-третє, розміри земельної власності обмежувалися розмірами, які здатні була обробити сім'я. По-четверте, водні ресурси місцевого значення, пасовиська та полонини, користування якими раніше було сервітутним правом, переходили у власність сільських громад [146].

За народними уявленнями, факт користування спільними угіддями впродовж певного часу витворював певні права користувача на цю землю. У законі втілюється споконвічне уявлення українців про приватновласницьке господарство. Адже, як стверджує М. Гримич: «українці – народ, котрий тяжіє до приватновласницьких форм господарювання: історична форма первісного набування власності через вільне займання землі, подвірне землеволодіння, подільність сімейств і, відповідно, земельних наділів, нерівномірність земельних наділів, акцент на сімейній власності, специфічні форми гуртової і громадської власності – це ті особливості, які роблять звичаєво-правову практику українців неповторним явищем у соціальній культурі народів світу» [71, с. 19].

Незважаючи на встановлення земельного максимуму процедура конфіскації та наділення землею відкладалася до скликання Сейму, земельна

реформа так і не почала діяти. Проте сільська біднота розпочала самочинно захоплювати поміщицьку землю. Закон передбачав покарання за порушення процесу проведення земельної реформи. Так, Законом надавалось право місцевій владі ув'язнювати на 6 місяців, а також додатково штрафувати на суму до 10 тис. крон осіб за самовільне захоплення землі, розподіл націоналізованих Законом будинків, тощо. Земельний закон не відповідав вимогам революційного часу та бажанням селянства.

Восьмого квітня 1919 р. був прийнятий Закон «Про право горожанства (громадянства) на Західній Області Української Народної Республіки». Бажаючі стати громадянами ЗУНР повинні були до 20 травня 1919 р. подати заяву. Якщо вони цього не робили, то вважалися чужинцями і за бажанням могли виїхати за кордон. Заява про набуття громадянства, крім недієздатних осіб, подавалася за місцем проживання на ім'я державного повітового комісара. Письмове звернення батька, чоловіка автоматично поширювалося на неповнолітніх дітей та дружину. Тобто в цій нормі простежується така норма звичаєвого права, згідно з якою найвищий статус мала особа чоловічої статі, що була главою сім'ї («домогосподарем»).

Важливою сферою у звичаєвому праві вважалися сімейно-майнові відносини. Незважаючи на загальний вплив церкви, правові традиції впродовж століть визначали основи шлюбно-сімейних відносин, функції, особисте і майнове становище членів родини, порядок спілкування та ін. На засадах звичаєвого права ґрунтувалося побутування статевовікових груп, цих трудових асоціацій [407, с. 153].

Норми звичаєвого права у сфері сімейних відносин були спрямовані на регулювання та забезпечення певних громадських і господарських прав жінок, які були берегинею дому, набували все більшого авторитету у родині, як правило, мали право розпоряджатися родинними коштами, вести домашнє господарство, виховувати дітей тощо. Хоча загалом жінка посідала залежне від чоловіка становище, але навіть в умовах патріархальної сім'ї вона зберігала певну самостійність і мала визнані народом права. Австрійське

законодавство у правому трактуванні жінки ґрунтувалося на реаліях традиційного укладу практичного життя і панівних тоді патріархальних світоглядних засадах. Жінка водночас була виробничо несамостійною, а це істотно применшувало її права. Дискримінаційним щодо жінок були параграфи Цивільного кодексу, в яких йшлося про їхню правову дієздатність, зокрема право бути свідком, опікуном чи куратором (§ 192, 193, 195, 211), мати виборчі права, право на освіту. Несправедливим, з погляду рівноправності статей, було і сімейне право (§ 91, 142, 1237, 1264).

Найбільше обмежувалася правова дієздатність одруженої жінки. Система правової дискримінації жінок мала логічне завершення у позбавленні їх громадянських, у тому числі політичних прав. Жінкам також заборонялося бути членами політичних товариств та організацій. Трактуючи жінок нарівні з неповнолітніми, звичаєве право приписувало їм пожиттєву громадянську незрілість. Більшість громадських організацій, що діяли в Галичині у другій половині XIX ст., не передбачали членства жінок. Повноправне членство жінки могли мати лише в організаціях добродійного та культурно-освітнього характеру діяльності.

Тогочасні теоретики права вважали: сама організація Австро-Угорської держави, її політичний устрій не пристосовані до участі жінок у виборчих кампаніях. Це було однією з причин того, що жоден з численних, підготовлених в урядових колах проектів реформи виборчого права, в тому числі й виборів до парламенту, не передбачав надання жінкам виборчих прав [326, с. 11].

У селянському середовищі початку XX ст. лише зароджувалося усвідомлення своїх юридичних прав, зокрема національних, а також соціально-класових, майнових і громадянських. Перша світова війна та поява нових європейських держав, більшість з яких декларувала відмову від юридичної дискримінації жінок, спонукала ЗУНР проголосити рівні політичні права для чоловіків і жінок. У тогочасних умовах це означало визнання однієї з головних засад демократичного та ліберального права. Поразки українського

державотворення перервали процес національної офіційно-правової кодифікації, зокрема процес унормування юридичного трактування статі [326, с. 11].

Права жінок, нормовані офіційним законодавством, – лише один з аспектів їхнього суспільно регламентованого становища. Фактична нерівноправність статей була значно глибша, ніж законодавчо фіксована, бо дискримінаційну дію офіційного права стосовно жінок посилювали норми звичаєвого права, побутової культури, ментальні й національно-культурні стереотипи [326, с. 9].

Звичаєві норми зберігалися в інституті опікунства, що було дуже актуальним в умовах війни, коли залишалось багато сиріт та людей похилого віку. Четвертий розділ Австрійського цивільного кодексу 1811 р., який застосовувався в ЗУНР, присвячено опіці й кураторству [469]. Особам, що не мали піклування батька і були малолітніми або з іншої причини не здатні самі «орудувати своїми справами», закони давали особливу охорону через опікунів і кураторів [469]. Обов'язки і права опікуна були поділені на ті, які стосувалися виховання опікуваного, та ті, які стосувалися правління майном. У вихованні дитини повноваження опікуна прирівнювалося до батьківських, але з умовою: у важливих і сумнівних справах він повинен був радитися з опікунським судом [469].

Щодо управління майном опікуваного, то ці обов'язки могли покладатися безпосередньо на самого опікуна чи співопікуна. В особливих випадках передбачалося призначення куратора або справника, який був уповноважений вести справи і малолітніх сиріт, і божевільних, марнотратців, ненароджених, глухонімих, тимчасово відсутніх та в'язнів. Зауважимо детальне регламентування дій опікуна чи куратора з прийняття, управління та передання рухомого та нерухомого майна опікуваного. Вочевидь, така потреба була зумовлена великою кількістю зловживань, пов'язаних з майном опікуваного. Добросовісним опікунам, які належно виконували обов'язки,

встановлювалася винагорода, причому виплата здійснювалася або кожного року, або в кінці опіки [352, с. 103].

У більшості випадків опікуном займався один із батьків (який залишився в живих), що стає опікуном у зв'язку з батьківською владою (природня опіка), і відповідно до звичаєвого права це не розцінювалося як опіка. Рідкість фіксування випадків призначення опіки в селянському побуті С. Пахман обґрунтовував також тим, що її призначали лише круглим сиротам, і у народній правосвідомості опіка майже нічим не відрізнялася від приймацтва, що містило елементи опіки й усиновлення [352, с. 108]. Розглядаючи звичаєву практику призначення опікунів, потрібно звернути увагу на особливості української сім'ї, передусім на відносно вільне становище жінки. Хоча за статусом чоловік вважався опікуном своєї дружини, насправді вона мала таку ж незалежність у своїх вчинках, як і він сам, адже могла самостійно видавати правні листи, бути позивачем у суді, володіти та розпоряджатися своїм майном, а у випадку смерті чоловіка – і його майном.

Видається логічним, що жінка ставала опікуном своїх дітей після смерті чоловіка, бо володіла широким колом прав, які давали змогу їй виконувати обов'язки опікуна. Якщо призначення матері опікуном над своїми дітьми не викликало сумнівів, то успадкування вдовою майна чоловіка залежало від багатьох чинників: чи було відділене господарство; як довго вона жила зі своїм чоловіком; чи лишилися спільні діти з колишнім чоловіком; чи лишилися чоловікові діти від першого шлюбу; вік дітей; внутрішні сімейні взаємини і багато інших деталей. Зважаючи, що в подальшому могли виникнути конфлікти майнового характеру (між дітьми після виходу з-під опіки, особливо тоді, коли були чоловікові діти від першого шлюбу, та матір'ю чи мачухою), то за спадковим майном, яке не належало вдові, стежили родичі [352, с. 112].

Таку практику, нажаль, неможливо простежити у правовій практиці ЗУНР, оскільки конкретних нормативно-правових актів, які б регулювали право спадкування майна чи опікунства, не збереглося. Тому можна

припустити, що сільське населення у власному правовому побуті досліджуваного періоду користувалося виключно нормами звичаєвого права.

Цікавою нормою звичаєвого права розглядуваного періоду було те, що опікунство над позашлюбними дітьми не призначалось, що свідчила про високу моральність і духовність українців, які дбали про міцні сімейні відносини. Громадська думка переважно виступала проти цього, а гміна, яка повинна була рекомендувати опікунів, не хотіла йти проти односельчан. Очевидно, рішення про виховання незаконнонародженої дитини приймали найближчі родичі залежно від обставин, беручи при цьому на себе обов'язки щодо виховання та догляду за такою дитиною. Узагальнюючи розгляд поняття та місця опіки у звичаєвому українському праві, зазначимо: опіка була поширена на всій території України і призначалася за потреби захисту не лише малолітніх сиріт (напівсиріт), а й людей похилого віку, неповносправних людей. Опіка була складовою ширшого поняття – приймацтва; воно діяло в рамках української звичаєво-правової традиції та ґрунтувалося на добровільному прийнятті в сім'ю однієї або кількох осіб на умовах опіки чи усиновлення [352, с. 116–117].

У період ЗУНР держава приділяла значну увагу проблемі матеріального забезпечення сиріт та вдів осіб, які загинули під час польсько-української війни 1918–1919 рр. У цьому аспекті цікавим є поєднання та співвідношення норм звичаєвого права і цивільного права ЗУНР. Так, позитивне цивільне законодавство, як і звичаєве право: визнавало синів і дочок обов'язковими спадкоємцями майна батьків; за встановлення опіки надавало пріоритет найближчим родичам померлого батька (насамперед братові); засуджувало тих опікунів, котрі дозволяли собі розпоряджатися майном підопічних на шкоду останнім; шукало шляхи забезпечення сприятливих умов для виховання і громадянського становлення осиротілих дітей.

Одночасно, на відміну від звичаєвого права, за яким батько чи мати напівосиротілих дітей автоматично поставали в ролі природнього опікуна, цивільне законодавство допускало опіку зі сторони у випадку смерті одного з

батьків, передбачало обмеження овдовілих батька чи матері у розпорядженні долею і майном своїх дітей, деталізувало умови набуття правоздатності опікуваними дітьми [352, с. 136].

Пошуки опікуна, за відсутності заповіту, відбувалися відповідно до ступеня спорідненості осиротілої дитини. Причому чоловіки однакового ступеня спорідненості (дід, брат та ін.), мали перевагу над жінками (бабуся, сестра), а родина батька (свекор, свекруха) мала перевагу над відповідним ступенем спорідненості з боку матері (тесть, теща). Могли відмовитися від прийняття опіки жінки (за винятком матері і бабусі) представники духовенства, діючі військові й цивільні чиновники, особи, старші за 60 років, а також ті, хто мав п'ятеро дітей та онуків, уже здійснював «одну тяжку або три менші опіки», а також ті, хто міг би справляти опіку «тільки з великим трудом або коштами з причини завеликого віддалення» [352, с. 154].

Що стосується формування спадкового права в українських землях у складі Австро-Угорської імперії у XIX – на початку XX ст., а надалі – й у ЗУНР, спадкові відносини регулювались Австрійським цивільним кодексом 1811 р. Спадкове право ґрунтувалося на законі, на договорі й на заповіті. Австро-Угорською імперією місцеві особливості права в українських землях не були враховані, оскільки законодавство цієї держави відображало західну традицію права та приналежність до романо-германської сім'ї [45, с. 233]. Однак передання і поділ спадщини – це сфера народного побуту, в якій звичаєві традиції поколінь збереглися до XXI ст. Матеріальний набуток подружжя за життя і його передання найближчим кровноспорідненим нащадкам – поняття, які виникли одночасно й продовжують функціонувати нероздільно. Тривала практика ставала звичаєм. Тому навіть після прийняття у 1811 р. австрійським урядом Цивільного кодексу, що оголошував усні звичаєві тестаменти (усний заповіт) нелегітимними, галицьке селянство рідко використовувало письмову, нотаріально завірену форму передання і поділу спадщини. Незважаючи на поступове витіснення усного заповіту письмовим,

зміст тестаменту зберігав традиційні, усталені погляди на умови передання та поділу спадщини [13, с. 5].

Особливе значення в переданні спадщини за звичаєвою традицією і державним законодавством надавалось урахуванню «примусових спадкоємців», власне дітей та дружини спадкодавця. Саме тут державне право увійшло в категоричну суперечність зі звичаєвими традиціями, згідно з якими батько міг узагалі оминати у спадковій волі власну дитину. Цивільний кодекс містив перелік умов, за котрих батько міг нічого не залишити дитині. Але якщо спадкодавець позбавляв дитину спадщини без причини, без підстав, що не передбачались законом, його заповіт вважався недійсним [13, с. 10].

За сформованим упродовж віків звичаєм, першочергове право на більшу частку батьківського майна мав старший син як людина, що найдовше працювала на батьківському маєтку і мала змогу відвідувати молодших сестер. Він отримував так звану батьківщину – земельний наділ, який передавався у родині з покоління в покоління за батьківською лінією. Молодші сини, зазвичай, отримували менше землі, маєток їх складався з «доробкових парцель», тобто тих, що батько купив упродовж життя. Доньки переважно отримували шлюбне віно у грошовому еквіваленті або рухомим майном (худоба, постіль, меблі). Земельний наділ донька, яка після весілля покидала батьківську хату, могла отримати найчастіше лише від матері, яка володіла «материзною» – ґрунтом, що мама отримала від своїх батьків перед одруженням у вигляді «віна». У випадку, коли донька з чоловіком залишалась жити у своїх батьків, то отримувала у довічне користування визначений батьком наділ.

Земля (ґрунт, поле) становила головний об'єкт спадкування. Вона була джерелом добробуту, а збільшення свого наділу було основною метою галицького селянина. Через різні обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру більшість галицького селянства на початку першої половини ХХ ст. володіла земельними наділами, недостатніми не тільки для ведення інтенсивного господарства, але й для нормального прохарчування членів

родини. Отже, кожен наступний поділ «клаптикових парцель» призводив до того, що і спадкоємці, й спадкодавці свідомо погіршували умови свого життя.

У найтіснішому зв'язку зі спадковими відносинами перебували шлюби дітей родини, обов'язковим звичаєвим атрибутом котрих було «випосаження». Усвідомлюючи фатальні наслідки подрібнення ґрунту і господарства, батьки намагались випосажувати дітей за рахунок передання рухомого майна, готівки, худоби, меблів, а не «ґрунтових парцель». Однак народні звичаї однозначно засуджували батьків, які не передавали дітям землі й позбавляли їх можливості самими бути господарями. У зв'язку з тим, що традиційно звичаєві погляди перебували в протиріччі з негативними господарськими наслідками подрібнення господарств, реальне життя народжувало численні варіанти спадкування, які залежали від матеріальних статків спадкодавця, та кількості дітей, моральних рис батьків і дітей, потенційних духовних і фізичних якостей спадкоємців, від сільської громадської думки й багатьох інших чинників.

Проект основ земельної реформи, розроблений Комісією Державного секретаріату ЗУНР, передбачав вихід із такого становища через націоналізацію великої земельної власності й наділів землею безземельних і малоземельних селян, передусім жовнірів УГА. Поразка ЗУНР перекреслила реалізацію проекту [13, с. 9].

Отже, законодавчі акти ЗУНР, прийняті з метою побудови державного устрою Республіки, засвідчують утілення в життя окремих норм звичаєвого права українців, найпоширенішими з яких були ті, що відповідали уявленню населення про власність, право на землю, право участі у виборах органів влади, на народне вирішення питань місцевого значення.

Збереження значної ролі правого звичаю на території українських земель періоду ЗУНР обумовлювалося соціальною структурою населення. Норми українського звичаєвого права формувалася природним шляхом, виходячи із потреб суспільних відносин, будучи суспільним правилом, що пройшло тривалу апробацію соціальними суб'єктами.

Правові звичаї у період ЗУНР існували у двох формах:

1) їх часткове закріплення у правових актах, зокрема у нормах які регулювали земельні, шлюбно-сімейні відносини, а також право соціального забезпечення (у рамках матеріальної допомоги сиротам та вдовам);

2) їх паралельна дія з державними законами та доповнення останніх в окремих випадках. Це стосується насамперед норм земельного права. Оскільки введення в дію земельного закону ЗУНР відбувалося запізно та з певними засторогамі, земельні відносини на селі регулювалися нормами звичаєвого права.

Основною сферою правовідносин суспільства ЗУНР, на якому відобразився практичний вплив норм звичаєвого права, було цивільне законодавство у сфері регулювання спадкових відносин. Правові норми регулювали майнові відносини ЗУНР і ґрунтувалися на цивільно-правових нормах австрійського права. Тому основна маса українського населення Галичини та Буковини на практиці послуговувалися нормами звичаєвого права.

Правові традиції в інститутах права ЗУНР можна розподіляти на конституційні правові й адміністративно-правові традиції. Їхнє застосування на практиці поєднувалося з нормами офіційного права, а в окремих випадках саме правовий звичай був головним критерієм розв'язання цивільних правовідносин на місцях.

3.2. Вплив моральних норм (на основі християнської етики) на регулювання суспільних відносин в ЗУНР

Після проголошення 13 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) Українська Національна Рада взяла курс на побудову демократичного правового суспільства. Соціально-економічні і політичні перетворення, властиві кожному перехідному періоду, спричинили низку кризових явищ, що охопили усі сфери суспільного життя, – економіку,

політику, ідеологію, мораль. Така ситуація потребувала послідовних заходів, спрямованих на побудову демократичної держави. Тому актуальним стало питання приведення правових, організаційних та інших напрямів функціонування держави відповідно до нових умов їх діяльності та розвитку.

Воєнні та революційні події зумовили трансформацію ціннісних систем, які становили основу галицького суспільства. Формувалася нова система цінностей, яка передбачала зорієнтованість українців на ціннісні досягнення українського народу, моральне оздоровлення суспільства. Цінності, котрі склалися в суспільстві, відображаються у нормах поведінки людей, що закріплені в поняттях добра, честі, совісті, справедливості, тобто в моралі. Мораль у юридичній літературі розуміється як система норм, принципів, правил, що склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро і зло, справедливість [263, с. 31].

Право і мораль як складові частини духовної культури суспільства органічно пов'язані одне з одним. Вони є різновидами соціальних норм, котрі утворюють цілісну систему нормативного регулювання. Їх виникнення обумовлене суспільною потребою у підтримці стабільності й цілісності суспільства, впорядкуванні та вдосконаленні суспільного життя, узгодження інтересів особистості та суспільства. Вони містять у собі сукупність відносно стійких вимог, норм, приписів, правил, які виражають суспільну волю, історичну необхідність, де закладені уявлення про добре, справедливе, належне.

Об'єкт регулювання правових відносин та інститутів моралі, суспільні відносини адресовані тим же людям, верствам, групам [59, с. 10–12]. І мораль, і право намагаються охопити практично всю сукупність суспільних відносин, але це вдається їм по-різному, специфічно. Водночас і право, і мораль обумовлюються дією економічних, політичних, духовних, соціальних чинників.

Правова система державно-організованого суспільства закріплює життєво важливі для всього суспільства вимоги моралі, моральні настанови.

Норми права, що не відповідають нормам моральності, сприймаються у суспільстві як несправедливі, тому є неефективними у правозастосовній діяльності. Моральні основи законодавства проявляються у трьох напрямках: моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини.

Моральна свідомість супроводжується усвідомленням моральних цінностей і спонукає суб'єктів до вибору дозволених або заохочувальних законом варіантів поведінки, які в суспільстві визнаються моральними й справедливими. Моральна діяльність – це сукупність вчинків, що відповідають моральним нормам і сприяють досягненню суспільнозначущих результатів. Моральні відносини – вид суспільних відносин, які виникають між людьми в процесі їхньої діяльності (у тому числі й у правозастосуванні). Мораль введена у різні види діяльності – трудову, економічну, політичну, сімейно-побутову, науково-пізнавальну, художню – і реалізуються в них [458, с. 254].

Суспільна мораль – це система етичних цінностей, правил і норм поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних надбань, уявлень про добро, совість, гідність, свободу, відповідальність, громадський обов'язок, толерантність, спрямованих на творчу самореалізацію особи в усіх сферах життя. Захист суспільної моралі полягає також у: відродженні духовних цінностей українського народу; захисті та примноженні культурного надбання; збереженні національної та культурної спадщини; підтримці розвитку культури і мистецтва. У кінцевому підсумку це інтегрується у створення умов для реалізації творчого потенціалу людини та суспільства, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян України у задоволенні культурно-духовних потреб [387]. Дотримання норм і цінностей моралі контролюється громадською думкою, а їх порушення карається за допомогою громадського осуду.

Моральні принципи, норми та цінності відображені у цивільному, сімейному, трудовому, кримінальному та інших галузях права ЗУНР [366, с. 61–62].

У державному, військовому, культурному будівництві, в діяльності низових структур влади і в житті сільських та міських громад ЗУНР воєнні події не порушили сили моральних устоїв життя суспільства. Крім того, новоутворена держава робила постійні законодавчі, організаторські й виховні кроки з метою надання суспільним відносинам в Українській державі демократичним норм моралі. Моральні засади в діяльності лідерів ЗУНР, цивільних урядовців і командного складу Галицької армії, в службовому житті і праці всіх членів суспільства, впливали з п'ятьох джерел:

1) з українського звичаєвого права та моралі, в основу яких покладено пріоритет громадської думки, зокрема пріоритет громадських інтересів над інтересами особи в поєднанні з відповідальністю громади за долю особи;

2) з традицій поваги до державного права, що виробилося в українського населення в умовах австрійського панування. Провідні українські політики пройшли школу європейського парламентаризму у Відні та Львові, а українська інтелігенція, яка заповнила середні й нижчі ланки державного управління та військового командування ЗУНР, навчалися в освітніх закладах, де панували ліберальні ідеї про рівність, права на власність і свободу;

3) значна участь греко-католицького духівництва у державотворчих процесах у ЗУНР, з одного боку, підтвердила сприйняття новою владою засад християнської греко-католицької церкви у розбудові держави, а з іншого греко-католицькі священики сприяли запровадженню християнських цінностей у державотворчих процесах;

4) з традицій українського національно-визвольного руху в Галичині й Буковині, головним ідеалом якого було досягнення рівних прав українського народу в Австро-Угорщині на політичне представництво в законодавчих органах влади монархії, на соціальні права й освіту та мову, на існування і правотворення державних структур

5) значно впливали на моральні ідеали і принципи українського народу початку ХХ ст. військово-патріотична робота у рамках молодіжних гімнастично-пожежних Товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» [232, с. 82–83].

Високі моральні засади державотворення і організації суспільного життя виявляли себе у повазі до волі народу й громад під час визначення форм державного устрою, виборів законодавчих та виконавчих структур влади, поваги до закону. Артикул IV «Тимчасового основного закону» проголошував, що «права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорційного права голосування без різниці полу. На сій самій основі мають бути вибрані Установчі збори Західно-Української Народної Республіки» [393, с. 4]. Польсько-українська війна і поразка Республіки влітку 1919 р. не дали можливості втілити у життя ці державотворчі цілі в національному масштабі. Однак принципи поваги до народного волевиявлення були продемонстровані під час формування органів місцевої влади на місцях. У цей процес активно долучалося українське населення [232, с. 83].

Українська Національна Рада значну увагу приділила забезпеченню прав національних меншин. В одному з перших своїх документів «Прокламації» від 19 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада задекларувала: «Взиваються всі національні меншини... причім жидів признається за окрему національність. Щоби уконституювалися і негайно вислали свої представників Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення» [459, с. 93].

Хоча подібні заяви не знайшли відгуку в національних меншин, органів влади ЗУНР послідовно дотримувалися принципу поваги до громадських прав національних меншин. «Устав і інструкція для повітових органів Української Національної Ради» від 29 жовтня 1918 р. спеціально поклала обов'язок «поучити народ, щоб прихильно відносився до жидів і німецьких колоністів та не допускав до погромів, бо виникання безладдя лежить в інтересі ворогів і

приготування до насильств повинні бути на місці здавлені» [232, с. 85]. Власне християнська етика ґрунтується на принципах рівності людей незалежно від національності, соціального стану й статі. Християнство пододало дихотомію «свій – чужий», що вилучала чужака з правового поля, відкидала ідею «людини взагалі», а отже, була несумісна з ідеєю прав людини [450, с. 83].

УНРада 8 квітня 1919 р. прийняла «Закон про громадянство та правовий статус біженців». Ним встановлювалися вимоги до державних службовців як до осіб, що повинні виконувати конституційні обов'язки держави перед своїм народом. Критеріями до обіймання посади державного службовця були: наявність українського громадянства, володіння державною мовою та мовою хоча б однієї національної меншини, віковий ценз до 40 років, відсутність судимості за моральні й користолюбні проступки [90].

Закон про вибори до Сейму Західної області Української Народної Республіки від 15 квітня 1919 р. запроваджував пропорційну систему виборів до сейму на основі рівного, загального, безпосереднього виборчого права за таємного голосування. Активне виборче право належало громадянам, що досягли 21-річного віку, пасивне – 28 років без різниці статі. Закон установлював категорії осіб, які позбавлялися виборчого права. До них належали: повністю або частково недієздатні; раніше засуджені за кримінальні злочини; раніше засуджені за злочини проти виборчої системи та ті, котрі повторно вчинили їх у процесі виборів до законодавчих органів Західної області Української Народної Республіки; особи, які більше двох разів засуджувалися за зловживання спиртними напоями, а також повії [211, с. 107].

Отже, даний законодавчий акт показово засвідчував вплив суспільної моралі на правову систему ЗУНР, оскільки позбавляв політичних прав осіб, котрі розглядалися суспільством як морально неблагонадійні. Водночас плеканням чесноти тверезості активно займався митрополит А. Шептицький і Греко-католицька церква, засуджуючи дух п'янства. Алкогольне uzалежнення,

на думку А. Шептицького, знецінювало гідність і цінність життя вірних. Пияцтво він називав «поганою пристрасстю у тілі, а через тіло і в душі» [449, с. 326]. З погляду християнської церкви алкоголізм, як і проституція, – ознаки занепаду моралі.

Моральні засади життєдіяльності республіки випробовувалися у боротьбі з різною злочинністю та деструктивними елементами. Останні рекрутувалися з колишніх солдатів австрійської армії, з дезертирів УГА; злочинці траплялися навіть серед жандармів, які замість охорони державного майна, розкрадали його. Незважаючи на те, що дії злочинців становили загрозу для існування держави та громадського спокою, практично не було випадків порушення закону під час покарання таких злочинців.

І цивільна, і військова влада стежили за дотриманням закону при покаранні за злочин. Так, стрілець В. Мочульський на початку лютого 1919 р. у Самборі присвоїв матеріальні цінності армії загальною вартістю 600 крон. За це він був засуджений польовим судом на п'ять місяців в'язниці, в якій покарання посилювалося, – раз на місяць 24-х годинним постом та карцером. Стрільця Володимира Рудицького за самовільне покинення служби в робітничому відділі в Самборі (28 січня 1919 р.) польовий суд засудив на два місяці арешту, посиленого твердим ліжком, постом і карцером 1, 10, 20 дня кожного місяця. Особливо багато уваги звертали в ЗУНР на виховання і мораль стрільців Галицької армії. У квітні 1919 р. була прийнята «Програма бюро народної освіти» в УГА. Вона висувала завдання «зміцнення самостійницької ідеї і віри у власні сили», «піддержання карності в рядах козаків і старшин» [232, с. 88–89].

Унаслідок повного економічного виснаження краю у війні гостро постала продовольча проблема – воюючі сторони конфісковували у населення усі харчі, промислові товари, одяг, транспорт; населення, особливо у гірських повітах, голодувало. Церкві належить одна з перших теоретичних настанов у галузі суспільної опіки. Тому вона завжди намагається допомагати убогим членам суспільства, зокрема тяжко хворим, дітям-сиротам, вдовам. Її поміч

часто стосується не лише заспокоєння матеріальних потреб, а й інтелектуальних і духовних. Відтак кожна допомога ближньому є виконанням найважливішого суспільного обов'язку. До милосердя Андрей Шептицький, заохочував усе українське суспільство, що простежується у церковних документах за авторством митрополита впродовж усього його понтифікату. Ці духовні настанови були сприйняті керівництвом ЗУНР.

Незважаючи на складну внутрішньополітичну ситуацію, зокрема в економічній сфері, були здійснені заходи, спрямовані на підвищення заробітної плати, поліпшення житлових і санітарних умов, охорони праці. Українська Національна Рада 5 листопада звернулася до народу з Маніфестом, в якому описано: загальну програму політичних і соціально-економічних перетворень: побудову демократичного ладу; рівність усіх незалежно від мови, віри, статі; проведення аграрної реформи; 8-годинний робочий день для робітників; охорону праці; соціальне забезпечення у старості. У цьому ж документі стверджувалося, що в «державі не буде поневолення нації нацією... панування багатших над бідними... всі горожане без різниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні, а наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім демократичнім праві... забезпечить верховний голос у державі демосові, масам робочого люду» [139, с. 336].

Було створено харчовий виділ, який очолив С. Федак, і взято на облік усі запаси харчів і товарів першої необхідності. Для міської бідноти, дітей, людей похилого віку відкривали дешеві або безкоштовні їдальні. Було введено два дієтичні (безм'ясні) дні на тиждень, заборонено питлювати збіжжя, випікати печиво. Не дозволявся вивіз продовольства за межі держави. Сільській і міській бідноті виділено грошову допомогу – 10 млн. гр. У 1919 р. 12 лютого вийшов «Обіжник Державного секретаріату публічних робіт відносно придбання дерева для відбудови краю», який зобов'язував повітового секретаря провести справедливий розподіл дерева для відбудови зруйнованих будинків. Платнею за дрова пропонувалося встановити відповідно до матеріального становища (багатим – вищі ціни, бідним – нижчі).

При чому, дуже бідним і передусім родинам, члени яких служили у війську, мали отримати дерева безкоштовно [138, с. 219]. У зв'язку зі зростанням цін на товари першої необхідності й продовольство усім державним службовцям, у тому числі й учителям, а також пенсіонерам, вдовам і сиротам, декілька разів виплачувалась «одноразова надзвичайна допомога» [330, с. 31–32]. Розпорядком від 25 квітня 1919 р. уряд вирішив «підтримати матеріально вдів греко-католицьких священиків, їхніх дітей-сиріт під опікою матерів до 24 років, повнолітніх сиріт, постійно нездібним до зароблювання» [330, с. 32]. Документ підписали президент Ради державних секретарів, держсекретар фінансів, торгу і промислу С. Голубович і ще 7 міністрів. До речі, восени 1919 р. галицькі біженці отримали допомогу й від уряду Української Народної Республіки (УНР) у сумі 10 млн грн [287, с. 211–212]. Вирішувалися питання щодо охорони здоров'я. Відкривалися лікарні, поліклініки, аптеки. Малозабезпеченим верствам населення ліки відпускали безплатно або за пільговими цінами. Тобто надавали допомогу незахищеним верствам населення. У Пастирському посланні «Християнська робота» (1899 р.) А. Шептицький висловлював думку, що допомога бідним повинна полягати не стільки у наданні коштовної поради, скільки у створенні робочого місця, щоб він міг сам покращити своє становище.

Одним з основних принципів права постає справедливість. Моральна справедливість визначає розумність чи нерозумність суспільного життя, правильність розподілу благ, обов'язків та інше. Натомість правова справедливість визначає зміст і принципи права, і на ній ґрунтується покарання, стимулювання та розподіл [223, с. 21]. Право – це нормативно закріплена справедливість; право ґрунтується на ідеї справедливості. Питання про справедливість чи несправедливість закону – це, по суті, питання про правовий або неправовий характер закону, його відповідність або невідповідність праву. Дослідниця в галузі права О. Скакун зараховує справедливість до загальних принципів права та визначає її як «міру морально-правової домірності вкладеного та отриманого в усіх сферах

життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення» [368, с. 224]. Принцип справедливості є важливим при вирішенні конкретних юридичних справ (скажімо, під час визначення міри кримінального покарання). Він конкретизується у принципі рівності» [368, с. 224]. У сфері реалізації права справедливості проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, у цілях законодавця та засобах, що обираються для їх досягнення. Соціальна справедливості – одна з найважливіших цінностей життя суспільства, що передбачає урівноваженість прав і обов'язків громадян, а також інтересів суспільства, колективу й окремої особи. Це – наявність рівних можливостей з метою реалізації своїх здібностей і задоволення соціально-економічних потреб для окремих індивідів, трудових колективів, соціальних верств і груп залежно від рівня розвитку технологічного способу виробництва (передусім від продуктивних сил). Зміст справедливості містить:

а) вимогу рівності («діяти однаково в однакових умовах»), що формулюється як вимога неупередженості й заборона свавілля;

б) ідею взаємозв'язку скоєного та розплати за це, що знайшло втілення у «золотому правилі»;

в) вимогу рівноваги між втратою та придбанням («справедливого обміну»), яке має сенс не лише для господарської діяльності.

Універсальну справедливість характеризує насамперед визнання таких правових цінностей, як життя, власність, котрі втілюються у визнанні прав людини і головно – його права на свободу. Якщо розуміти справедливість у вигляді вищого принципу людської життя та основу здійснення людської суспільної сутності, то на особливу увагу заслуговують три елементи значення поняття «справедливість», виокремлені О. Хеффе:

а) справедливість має природу морального обов'язку;

б) найближче вона знаходиться до обов'язків, які визнаються добровільно і стоять вище від простого примусу;

в) її міра полягає у дистрибутивній користі – справедливе є корисне кожній людині [374].

У 1903 р. митрополит Андрей Шептицький написав послання «О квестії соціальной» про права робітників, і суспільний лад. Там він звернув увагу на те, що людина, яка працює – робітник чи селянин, має права. Тому для владики очевидно: приватна власність – природне право людини, для нього особа стоїть вище ніж держави. «Приватна власність, набута дорогою спадку або через ошадність і працю, є правом, що його стереже Божий закон. А обов'язок ділитися при уживанні тої власности з убогими є християнським обов'язком любові ближнього» [449, с. 326].

З ухваленням УНРадою 14 квітня 1919 р. Закону «Про земельну реформу», закріплювалося право приватної власності. Закон передбачав конфіскацію поміщицьких, монастирських і церковних земель та земель інших великих землевласників понад встановлений максимум. Окрім того, місцевій владі надавалось право ув'язнювати на 6 місяців, а також додатково штрафувати на суму до 10 тис. крон за «самовільне захоплення землі», розподіл націоналізованих Законом будинків та ін. Особи, покарані за дезертирство та ухилення від служби в армії, за злочини проти держави та співучасть у них, а також громадяни інших держав права на отримання конфіскованої землі не мали.

Зауважуючи, що в українській ментальній традиції укорінилася дефініція «бути українцем – означає бути господарем», а земля розглядалася як основна форма багатства, й володіння нею визначало соціальний статус власника, то позбавлення права на отримання землі політично неблагонадійних осіб зумовлювало їх вилучення зі сільськогосподарської практики, а отже, і конкретної соціальної спільноти з її моральними нормами, звичаями та духовними настановами.

Водночас саме земельне питання виявило існування в суспільній свідомості періоду ЗУНР певної суперечності між моральною та правовою справедливістю щодо права володіння землею. Це засвідчує повідомлення про

самовільне захоплення населенням та розподіл великого землеволодіння, незважаючи на закріплений земельним законом від 14 квітня 1919 р. порядок проведення земельної реформи [140, с. 99–100].

Важливим чинником національного державотворення є мова, оскільки вона зберігає культурні цінності, мораль, традиції, віру народу. Саме тому політична еліта ЗУНР значну увагу приділяла відродженню української мови, здійснювала заходи для її запровадження у всі сфери суспільного життя.

Законом Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р. затверджено державний статус української мови, її обов'язкове застосування у державних установах і організаціях, громадських інституціях.

Активний чинник суспільної та індивідуальної життєдіяльності людей – релігія. Майже завжди та в усіх культурах вона перебувала в епіцентрі соціальних і політичних подій, господарських процесів, визначала духовну ситуацію часу, відбивалася на сім'ї, навчанні й вихованні підростаючого покоління. Під релігійними гаслами здійснювалися значні суспільно-політичні зрушення, національно-визвольні та завойовницькі війни, політичні перевороти, соціальні перетворення. Релігійні діячі нерідко ставали загально визнаними народними ватажками, утверджувались як суспільні реформатори, державотворці, політики [113, с. 22].

Етичне підґрунтя сучасних права і держави у багатьох моментах має явну або іманентну орієнтованість на християнські цінності й ідеї. Християнський чинник дає змогу подивитися на правову систему не з точки зору внутрішньорядних закономірностей її розвитку, а в її цивілізаційному вимірі, показуючи право як елемент культури європейської цивілізації. Християнство з його вченням про рівність усіх людей перед Богом незалежно від походження, статі, національності тощо стало основною рисою світогляду. Фактично християнство утвердило ліберальні права людини, до котрих належать право на життя, свободу та власність, які конституують приватну сферу буття людини і способом реалізації яких є недоторканість цієї сфери.

Вплив християнства на право виявляється через безпосередній вплив на різні елементи правової системи і через вплив на предмет правового регулювання (економіку, політику, гуманітарну сферу та ін.), що задає імпульс для розвитку законодавства у певному напрямі [43, с. 31].

Релігійність вважають однією з головних ментальних ознак галицьких українців. Упродовж багатьох десятиріч стрижнем національного відродження була Греко-католицька церква (ГКЦ), яке виховувала громадськість на засадах християнської моралі. Практично кожна політична, культурно-просвітницька чи громадська організація Галичини проходила за участі греко-католицького духовництва. Серед учасників Конституанти, що 19 жовтня 1918 р. у Львові проголосила Українську державу, були і релігійні діячі. Це, зокрема, митрополит Андрей Шептицький, станиславівський єпископ Григорій Хомишин, перемишльський єпископ Йосафат Коциловський, а також священники Степан Онишкевич, Омелян Погорецький, Олександр Стефанович, Іван Яворський, котрі увійшли до складу Української Національної Ради (УНР).

У січні 1919 р. єпископ Григорій Хомишин від імені Андрея Шептицького, інтернованого польськими військами у Львові, звернувся до мирян Галицької митрополії з пастирським листом «В переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського 1919 р.» [248, с. 207]. У ньому владики підтримали будівництво Української держави, акцентували на необхідності урахування морально-етичних засад католицької віри.

Практично на теренах новоствореної Української держави не існувало жодної повітової ради, в якій представник Греко-католицької церкви не посідав би чільного місця. Зазначимо, що основним пунктом політики ЗУНР у сфері релігійно-церковних відносин був принцип свободи совісті, віросповідання й рівноправності основних релігійних конфесій у Східній Галичині. Вже у першій відозві «Український Народе!» від 1 листопада 1918 р. вказувалося, що всім громадянам Української держави – без різниці

національності й віросповідання – гарантується «громадянська, національна і віросповідна рівноправність» [38].

Одночасно, у «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», ухваленому Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р., це положення не закріплене. Практичної реалізації принцип свободи віросповідання набув за формування Тимчасового Державного секретаріату, до складу якого передбачалося ввести окремого секретаря віросповідань [107, с. 199–201].

Власне, активна участь греко-католицького духовенства в суспільно-політичних процесах зумовила специфіку політичних програм українських політичних партій Галичини, представники котрих надалі стали творцями ЗУНР. Це – певна консервативність у соціальному питанні, акцент не на соціально-економічних проблемах, а на національних. У зв'язку з цим цілком закономірно, що християнські цінності значно впливали на державно-правові відносини в ЗУНР.

Характеризуючи вплив християнських норм права та етики на систему судочинства ЗУНР, варто зосередити увагу на розпорядженні О. Бурачинського від 23 лютого і 1 березня 1919 р., яким були врегульовані розміри оплати за судові витрати, судове мито, суми оплати під час розгляду цивільних справ, оплата праці покликаних експертів. Для малозабезпечених осіб передбачалися пільги, які згідно з чинним законодавством їм належали. Фахівці обговорювали питання створення «громадських судів» для розгляду дрібних побутових справ (на зразок колишніх громадських копних судів). На жаль, цю справу не було втілено у життя [441, с. 102].

Поряд із напрацюванням нормативно-правової бази, Державний секретаріат судівництва проводив цивільну суддівську практику. Найважливішим заходом з правового та християнського погляду було оголошення амністії особам засудженим до 1 листопада 1918 р. судами Австро-Угорської монархії за державні злочини (шпигунство, бунт і

повстання, образа членів цісарської родини, поширення неправдивих чуток, порушення субординації, дезертирство, змова з метою дезертирства, повстання та ін.). Так, 8 березня 1919 р. на черговому урядовому засіданні державний секретар судівництва О. Бурачинський оголосив проект закону про амністію, який передали відповідному міністрові Української Народної Республіки (УНР). Виділ УНРади 10 березня 1919 р. прийняв Закон «Про амністію», позитивно сприйнятий населенням [302, с. 35–37]. Заборонялося засуджувати до розстрілу осіб, котрим на час вчинення злочину не виповнилось 20 років [204, с. 72]. Ця норма права характеризувала керівництво ЗУНР виключно з позитивної сторони, оскільки у планах демократизації судової системи вони пішли даліше політиків Наддніпрянщини. Саме положення про дарування амністії прямим військовим супротивникам є проявом високих християнських ідеалів та правових засад справедливості [441, с. 103].

Водночас на території ЗОУНР продовжувало діяти старе австрійське законодавство, яке, однак, потребувало якісного оновлення. Наприклад, діяв Австрійський цивільний кодекс 1811 р., що зберігав свою правову силу до 1933 р., та Цивільно-процесуальний кодекс 1895 р. Австрійський кримінальний кодекс 1852 р., продовжував діяти до 1932 р. на території Галичини. Також діяв, з незначними змінами і доповненнями, Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. [170, с. 12].

Тимчасово, до прийняття відповідного закону про судоустрій, у ЗУНР функціонувала австро-угорська судова система. Державний секретаріат судівництва на чолі з О. Бурачинським у лютому 1919 р. розпочав докорінну перебудову судової системи. Окрім цього, Українська Національна Рада ухвалила низку інших законів, зокрема про: скорочення термінів стажування – з 3 років до 2; тимчасове припинення (з огляду на умови воєнного часу) діяльності суду присяжних; введення у судочинстві української мови, принципів гласності, змагальності, широкого демократизму, безумовного права звинуваченого на захист тощо [110, с. 154].

Характеризуючи цивільне право загалом, зазначимо: особлива увага приділялася визначенню права осіб у сфері особистих властивостей і взаємин та сімейних відносин. Як вплив християнської доктрини на норми австрійського цивільного права можна вважати положення про те, що за кожною людиною визнавалися природжені права, тому всі вважалися особами, а відтак рабство чи кріпацьке становище не допускалося. Однак, це положення набуло актуальності після 1848 р., коли було ліквідовано кріпосне право і даровано селянам особисту волю. Повне користування цивільними правами набувалося шляхом громадянства, яке надавалося дітям австрійського громадянина через народження.

Відповідно до запозиченого австрійського цивільного права, особи, що не досягли зрілості, душевнохворі та ті, які з інших причин неспроможні самостійно здійснювати свої права, перебували під особливим захистом законів. До них належали: діти віком до 7 років; малолітні віком до 14 років і неповнолітні віком до 24 років; навіжені, божевільні й слабоумні, не здатні усвідомлювати наслідки своїх вчинків; особи оголошені судом марнотратними, внаслідок чого їм заборонено подальше управління своїм майном; а також відсутні й общини (громади) [227, с. 34].

Показовими у цьому випадку є погляди митрополита А. Шептицького. Він вважав: «Держава чи суспільність, яка б порушувала права одиниці чи родини, приносила б останнім не користь, а шкоду, була би не справедливою, а шкідливою. Влада держави може і повинна лиш опікуватися правами одиниць, пильнувати там, де серед родини комусь діється кривда, але не сміє переступити цієї границі, не має права втискатися самовільно у внутрішній устрій родинної суспільності» [247, с. 142]. Тобто проголошувався один з головних критеріїв приватного права – визнання пріоритетності інтересів приватної особи.

Особливий вплив норм християнства простежується в нормах закону, який регламентував захист ще не народжених дітей. Починаючи з II ст. н. е., християнство поширює заповідь «не убий» і на зародок в утробі матері. Так,

ненароджені діти з моменту їхнього зачаття мали право на захист законів – щодо наданих їм прижиттєвих прав вони вважалися народженими. Одночасно, мертвонароджена дитина стосовно надаваних їй прижиттєвих прав визнається такою, яка взагалі не була зачата; у випадку сумнівів щодо новонародженого резюмується народження живої дитини, а народження мертвої дитини повинно доводитись.

З позиції аналізу морально-етичних засад австрійського цивільного законодавства, що знайшли застосування у праві ЗУНР, є норми, які стосуються сімейного права, зокрема становлення інституту заручин. Так, Австрійський цивільний кодекс 1811 р. чітко не визначав форми заручин, але вказував, що для заручин неповнолітніх необхідним був дозвіл їх законного представника. Подання позову з приводу недотримання обіцянки про укладання шлюбу чи відмови від заручин було недопустимим [218, с. 255].

Схожі норми спостерігаємо і в сучасному сімейному законодавстві нашої країни. Такі норми є виявом дотримання християнських норм у сфері моралі, які стосувалися не лише сфери духовної, а й матеріальної, оскільки завдана моральна шкода має бути відшкодованою. Закон передбачав вимогу відшкодування шкоди не лише потерпілій особі, а також її батькам, котрі зазнали матеріальних збитків унаслідок розірвання заручин [99, с. 82–84].

Особливої уваги потребують норми речового права, що становили найважливішу групу питань цивільних правовідносин. Згідно з нормами Австрійського цивільного кодексу, речі – це все те, що слугує людині для використання. Ті речі, які перебували на території держави, становили, відповідно до цивільного поділу, державне і приватне майно. Приватне майно належало окремим чи юридичним особам, товариствам чи общинам (громадам). Державне майно – те, що призначене для покриття державних потреб: монетна, поштова й інші регалії, казенні маєтки, рудники, соляні копальні, податки і мита. Общинне надбання становлять речі, які слугують кожному членові певної общини для користування; общинне майно – речі, доходи з котрих призначені для покриття общинних витрат.

За рецепційованими нормами цивільного права, речі, поділялися за критеріями на тілесні й безтілесні, рухомі та нерухомі, споживні й не споживні, оцінювані та не оцінювані.

Тілесні речі – ті, які сприймаються органами чуттів, а решта – безтілесні: право полювати, рибалити й усі інші. Рухомі речі – ті, котрі без їх пошкодження здатні до пересування на місцевості, а решта – нерухомі. Споживні речі – ті, які без їх зруйнування чи знищення не приносять необхідної користі; неспоживчі – речі, що внаслідок їх зруйнування чи знищення втрачають свою користь. Оцінювані – речі, вартість яких може бути визначена шляхом порівняння з іншими речами, котрі перебували в обігу; до них належать також особисті послуги, фізична і розумова праця. Неоцінювані – речі, вартість яких не може бути визначена через порівняння з іншими речами що перебували в обігу.

Загалом речові права в цивільному законодавстві Австрійської імперії були чітко регламентовані, що стало причиною повного запозичення і впровадження їхніх норм у побутових умовах періоду ЗУНР. Так, згідно з чинним австрійським законодавством, речові права – це права, які належать особі на певну річ незалежно від інших осіб. До речових прав зараховують: право володіння, власності, застави, сервітута, спадкування. Єдина норма, яка була вилучена законодавцями ЗУНР, – речове право сервітута, ліквідоване в самій імперії на початку ХХ ст. Однак його норми чітко простежувалися у майнових і земельних правовідносинах галицького села 1918–1923 рр., доки не були впроваджені норми польського цивільного права [174, с. 33].

Ідеї християнської правової доктрини спостерігаються в нормах цивільного права, що регламентують право спадкування. Спадкове майно, за нормами австрійського цивільного права, – це сукупність прав і зобов'язань померлого, які не мають суто особистого характеру. Право спадкування – виключне право вступити у володіння усім спадковим майном чи його певною частиною. Право спадкування настає лише після смерті спадкодавця; у

випадку коли майбутній спадкоємець помре раніше ніж спадкодавець, він не може передати своїм спадкоємцям право спадкування, ще не набуте ним.

Християнські правові доктрини чи не найбільше простежувалися в нормах австрійського кримінального права, використання якого в Галичині здійснювалася послідовно. Норми моралі й етики були властивими для норм права утверджених ще в період абсолютизму. Конституційні реформи імперії Габсбургів сприяли поширенню морально-правових принципів та їхньої послідовного відображення у правовій системі періоду ЗУНР.

Отже, визначаючи роль суспільної моралі, що ґрунтувалася на засадах християнської етики можна стверджувати: кризові явища, зумовлені Першою світовою війною, складною внутрішньополітичною та соціально-економічною ситуаціями, висунули перед новоутвореною ЗУНР потребу пошуку нових загальнозначущих морально-ціннісних орієнтирів соціального та політико-правового розвитку.

Перебування українських земель у складі Австро-Угорської імперії сприяло поширенню дії правових та релігійних норм західної культури, світоглядним джерелом яких були християнські моральні цінності.

Внутрішнім чинником слугувала вагома роль Греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Галичини, а також релігійність українського населення.

Взаємодія моралі й права та їх єдність на засаді християнських цінностей відображені у цивільному, сімейному, кримінальному та інших галузях права ЗУНР. Вони не тільки не суперечили, а й логічно підкріплювали одне одного. Саме тому правові норми, прийняті законодавчими органом ЗУНР, отримали суспільну підтримку та визнання.

3.3. Норми міжнародного права та їх вплив на правове регулювання суспільних відносин в ЗУНР

До початку ХХ ст. європейське суспільство досягло високого рівня розвитку практично у всіх сферах, за винятком політики, особливо міжнародної. Інтернаціоналізація життя суспільства вимагала інтернаціональної політики, а в ній домінував націоналізм. Політичне мислення виявилось не в змозі усвідомити новий стан речей, за якого нормальне функціонування міжнародного та національних систем може бути забезпечено лише ґрунтовно координованими спільними зусиллями держав. Постало завдання організації ефективної системи міжнародних відносин.

Утворення Західно-Української Народної Республіки припало на перехідний період формування міжнародного права – від класичного до сучасного міжнародного права з його першим етапом – Версальсько-Вашингтонською системою, що охопив 1919–1939 рр. На межі ХVІІІ–ХІХ ст. у міжнародному праві сформувалися принципи та норми, які зумовлювали подальшу універсалізацію міжнародного права. Найважливіші правові події цієї епохи – прийняття Білля про права 1789 р., Декларації прав людини і громадянина 1789 р., Декларації прав народів 1795 р., міжнародні конгреси – Віденський конгрес 1815 р., Аахенський конгрес 1818 р., Берлінський конгрес 1878 р., Гаазькі конференції миру 1899 і 1907 рр. [251, с. 24]. На Берлінському конгресі 1878 р. вперше введено в обіг термін «самовизначення націй», приблизно тоді ж – поняття «право націй на самовизначення» [251, с. 24].

Багато з положень державно-правових актів, проголошені як норми конституційного права або як принципи зовнішньої політики, увійшли в міжнародне право та визнаються і на сучасному етапі його постулатами. Це передусім, ті найважливіші конституційно-правові ідеали народовладдя, що згодом покладені в основу міжнародно-правового визнання невідчужуваності суверенітету народу та права народу самостійно вирішувати свою долю. Визнання принципу народного суверенітету дало змогу обґрунтувати

публічний характер державної території. Це докорінно змінило її статус у міжнародному праві. Визнання принципу народного суверенітету сприяло зародженню в міжнародному праві принципу рівності й рівноправності народів, та формуванню міжнародно-правового принципу невтручання у внутрішні справи держав.

У міжнародному праві цього періоду знаходять подальший розвиток концепції основних прав і обов'язків суб'єктів міжнародного права, міжнародної юрисдикції, територіального верховенства та суверенітету держав. Розвивається міжнародно-правова аргументація правомірності чи заборони загарбницьких війн. Відбувається подальший процес гуманізації правил ведення війни, що було затверджено у конвенціях на Гаазьких конференціях миру 1899 і 1907 рр. Започатковуються міжнародно-правові стандарти захисту прав людини

Наступний етап у розвитку міжнародного права завершився початком Першої світової війни. Незважаючи на існування численних проєктів, державам так і не вдалося створити ефективну міжнародну систему підтримки правопорядку. Результати війни не залишили сумнівів: світові потрібна дієвіша модель світопорядку, ніж та, яка існувала раніше. Так утворилася Версальська система, що започаткувала відлік сучасного етапу в розвитку міжнародного права. Зі створенням Ліги Націй пов'язане входження в міжнародне право принципу самовизначення народів. Хоча в ті роки не йшлося про нормативно-правове закріплення цього принципу, апелювання до нього у міжнародно-правовій практиці було достатньо поширеним [115, с. 326].

Своє бачення післявоєнного світоустрою виклали держави-переможниці. Серед відповідних документів чільне місце належить 14 пунктам Президента США В. Вільсона, якими передбачено такі принципові положення: відкрита дипломатія; свобода торгового судноплавства; свобода торгівлі, скорочення озброєнь; урегулювання колоніальних питань; засудження несправедливих війн, національного гноблення, таємної

дипломатії; проголошення принципу самовизначення націй. У 14-му пункті запропоновано створити міжнародну організацію, яка могла б забезпечити повоєнний мир. Лігу Націй створено на Паризькій мирній конференції (1919 р.). Завдання цієї міжнародної організації – боротьба за мир, співробітництво й безпека між народами. Проте її слабкість як інструменту для підтримання миру зумовлювалася Статутом Ліги Націй 1919 р. Рішення ухвалювалися за принципом одностайності. Версальсько-Вашингтонська система закріпила новий розклад сил у повоєнному світі, але внаслідок своїх вад не могла бути стійкою й тривалою.

Єдиною підставою міжнародної правосуб'єктності ЗУНР був її державний суверенітет, тобто повнота внутрішньої влади та незалежність у здійсненні зовнішньої політики. Творці ЗУНР керувались у політиці принципом політичного самовизначення націй, що впливав з основних засад демократії, яка є результатом реалізації природного права нації (народу). Після проголошення ЗУНР територія Західної України стала об'єктом і суб'єктом міжнародного права. Як видається, нагальними питаннями, що потребували вирішення, були:

- 1) визначення та міждержавне закріплення кордонів;
- 2) міжнародне визнання новоутвореної держави.

У виданій Українською Національною Радою Прокламації від 19 жовтня 1918 р. зазначалося: «Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована оцим в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції. Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ гр. Бурянові відмовляється права пересправляти іменем тієї української території» [205, с. 115].

Створення нового суб'єкта права є важливим правовим явищем для кожної правової системи. Тим паче, якщо таким суб'єктом постає держава. Існуючі держави й інші суб'єкти міжнародного права не можуть ігнорувати міжнародну правосуб'єктність новоутвореної держави, але з політичних міркувань вони іноді утримуються від установа двосторонніх

правовідносин чи обумовлюють їх можливість визнанням певних вимог. Однак нормальний розвиток міжнародного співробітництва передбачає, що нова держава отримає в найкоротший термін визнання з боку інших держав та виступить повноправним учасником міжнародних правовідносин. Міжнародно-правове визнання держави – це односторонній правовий акт суб'єкта міжнародного права, яким констатується юридичний факт утворення нової держави та висловлюється намір вступити з новим суб'єктом міжнародного права у міжнародні правовідносини [251, с. 35].

Аналіз правових норм та доктрин початку ХХ ст., які стосуються питання міжнародного визнання, дозволяє дійти висновку про перевагу конститутивної теорії, яка застосовувалася в практиці міжнародних відносин того часу. Відповідно до цієї теорії, умовою, за якої вважається, що новий суб'єкт міжнародного права дійсно виник і став дієздатним, є визнання його іншими державами. Акт визнання обумовлює залучення нової країни до міждержавних взаємин. Юридичні наслідки визнання мають подвійний характер, відповідно до того, чи воно надійшло від усіх держав, чи тільки від декотрих. У першому випадку країна стає повноправним учасником міжнародних відносин. У другому ж – держава підтримує стосунки лише з країнами, що її визнали. Акт визнання має у будь-якому випадку величезне моральне значення та вплив, особливо, тоді, коли він постав під час ще незавершеної боротьби держави з частиною території, яка від неї відокремилась [251, с. 35].

Наприкінці 1918 р. питання про долю західноукраїнських земель уже було на порядку денному більшості антантівських урядів. Посилена увага до цього регіону пояснюється, з одного боку, нафтовими інтересами у Дрогобицько-Бориславському районі, а з іншого – важливістю «східногалицького питання» у загальній архітектурі Версальської системи.

Із «Чотирнадцяти пунктів Вільсона», що містилися в посланні Президента Сполучених Штатів Америки Конгресу США від 8 січня 1918 р., Австро-Угорщини і українських земель стосувалися такі: «10. Народам

Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охороненим і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку [...]. 13. Треба утворити незалежну польську державу, яка мусить містити в собі області, заселені без сумніву польським населенням...» [257, с. 139].

Галицька дипломатія, спираючись на 14 пунктів Вудро Вільсона, розсилала ноти з повідомленням про утворення незалежної держави і польську агресію проти неї. На мирній конференції в Парижі представники Польщі рішуче виступили проти офіційного коментарю 13-го пункту В. Вільсона, де застерігалось, що незалежна Польська держава повинна охоплювати області, «заселені без сумніву польським населенням», протиставляючи ідеї етнічних кордонів «історичні права» на реставрацію Речі Посполитої в межах 1772 р. У дипломатичній боротьбі проти галичан поляки користувалися недостатньою інформованістю західних держав, зображаючи себе як уособлення західних сил регіону, а українців – як пробільшовицькі або проавстрійські елементи [88, с. 31].

Українські представники не були присутніми на Конгресі поневолених Австро-Угорською імперією народів, що відбувся 26–28 березня 1918 р. і проголосив право кожної нації на формування незалежних держав або союз з іншими державами. Отже, до початку роботи Паризької мирної конференції в значній частині зарубіжних політиків не було переконливих аргументів стосовно справедливого права українського народу на суверенну й незалежну державу [194, с. 279–280]. Не випадково польський чинник став визначальним не лише у внутрішній, а й зовнішній політиці ЗУНР. Найрельєфніше це виявилось на Паризькій мирній конференції, де українське питання вирішувалося без українських представників. Річ у тому, що до Парижа делегації УНР і ЗУНР прибули без формального запрошення, а відтак їх не визнали повноправними учасниками. За таких умов УНР і ЗУНР виявилися радше об'єктом, ніж суб'єктом міжнародної політики [84, с. 161].

Навесні 1919 р. ЗУНР мала певні підстави окремо розраховувати на міжнародне визнання. Ліквідація Австро-Угорської імперії здійснювалася на

основі міжнародних домовленостей: і Галичині і Буковині припадали певні матеріальні цінності. Крім того, на Паризькій мирній конференції майбутнє всіх колишніх частин Австро-Угорської монархії вирішувалося в комплексі, тож західноукраїнські землі отримали статус суб'єкта міжнародного права. Дещо ускладнював міжнародно-правове становище ЗУНР факт передання Австрією, за Сен-Жерменським договором, усіх своїх прав на Галичину Найвищій раді Антанти [193, с. 70]. Державно-правовий статус Галичини як окремого утворення зафіксований у Севрському мирному договорі 1920 р. [85, с. 67]. Однак реальне завдання полягало у визнанні ЗУНР на Паризькій мирній конференції, що мала вирішальний вплив на формування кордонів Європи після Першої світової війни і на якій домінували передусім інтереси Великої Британії та Франції.

Важливим чинником розгляду українського питання, передовсім у Галичині, була діяльність із дискредитації ЗУНР польськими представництвами в Парижі й Лондоні. Вони поширювали заздалегідь неправдиву інформацію, що пов'язувалося з намаганням пояснити і виправдати невдачі польської армії на фронті. З огляду на таку ситуацію, українські національні й політичні лідери активізували діяльність через діаспорні організації, керівники яких мали контакти з державними очільниками передовсім у США та Канаді. Через них керівники ЗУНР намагалися обійти тиск насамперед з боку Франції, яка після війни виявилася не лише в найкращому становищі, а й наймогутнішою політичною силою в Європі. Це стало можливим тому, що її давня і постійна суперниця Німеччина та союзниця Росія зазнали політичного краху. За таких умов Франція почала пропагувати концепцію відновлення політичної рівноваги в Європі за рахунок відбудови єдиної Росії та створення сильної на цей раз Польщі як протипаги Німеччині.

Власне польський чинник був тим індикатором, що негативно впливав на коливання європейської суспільної думки і водночас на позицію європейських урядів стосовно українського питання в особі ЗУНР. Пункт 13-й

програми В. Вільсона стосувався відродження Польщі в її етнічних межах, але нічого не згадував про українські землі. У рамках цих концепцій колишні підавстрійські українські землі розглядалися лише як частина Польщі [371, с. 330].

Великі держави були одностайними у засудженні українсько-польської війни, що знецінювала обидві сторони як антибільшовицьку силу і перешкоджала незаконному використанню природних багатств краю. Тому сторонам, котрі воювали, регулярно надсилалися пропозиції сісти за стіл переговорів. Одна з таких пропозицій була прийнята 19 січня 1919 р., і у Львові за ініціативою англійського полковника Вайда відбувся двосторонній діалог. Українська сторона вимагала виведення військ за р. Сян, але представники Варшави з цим категорично не погоджувалися і перемовини були перервані. Аналогічна доля спіткала і миротворчі місії за головування французького генерала Ю. Бартелемі, американського генерала Кернана і південноафриканського генерала Боти: щоразу одна зі сторін незмінно виступала проти чергового проекту. Хоча ці миротворчі місії не змогли примирити воюючі сторони, все-таки наслідком їх роботи став вихід ЗУНР з міжнародної ізоляції [237, с. 302].

Одним з виявів міжнародної правосуб'єктності держав є їхня участь у міжнародних конференціях. Зауважимо: сам факт участі в міжнародній конференції невизнаної влади не веде до автоматичного визнання й не створює юридичних наслідків, якщо відсутній недвозначний протилежний намір країн, котрі приймають участь у роботі конференції [440, с. 37].

Улітку 1920 р. у Спа в Бельгії працювала міжнародна конференція, скликана Верховною радою Антанти. У ній взяли участь Велика Британія, Франція, Італія, Японія, Португалія, Бельгія, а також Німеччина, Польща і Чехословаччина у питаннях, які їх безпосередньо стосувалися. Проблема ЗУНР спеціально не була винесена на порядок денний, однак вона активно обговорювалася у зв'язку з територіальними претензіями Польщі. У липні

1920 р. польський прем'єр-міністр В. Грабський підписав договір, за яким Польща прийняла висунуті союзниками умови [30, с. 62].

Щодо української території, то про неї йшлося як про невизначену міжнародну проблему, спеціальне обговорення котрої мало відбутися на Лондонській конференції за участю українських представників. Ця конференція й прийняла ухвалу про східні кордони Польщі, що увійшли в історію як лінія Керзона. Конференція у Спа не врегулювала проблему існування ЗУНР як об'єкта міжнародного права. Через те уряд Є. Петрушевича надіслав Найвищій раді Антанти звернення [243, с. 88]. У ньому, зокрема, зазначалося, що поляки показали себе повністю нездатними до виконання наданого їм тимчасового мандата в Галичині. Тому уряд ЗУНР закликав Найвищу раду Антанти визнати українську державність. Фактично відтоді уряд Є. Петрушевича офіційно висунув і обґрунтував концепцію самостійності Галичини як основи соборної незалежної України. При чому великі надії він покладав на чергові міжнародні переговори.

У Ризі 21 вересня 1920 р. розпочала роботу мирна конференція. Для участі в ній була сформована делегація на чолі з К. Левицьким. Дипломати отримали чіткі письмові вказівки для дій. Принциповим було доручення Є. Петрушевича вплинути на більшовицьку мирну делегацію, щоб вона у переговорах з поляками дотримувалася позиції визнання державної самостійності Галичини [193, с. 71]. Делегація ЗУНР провела перемовини з представниками Великої Британії, Латвії, еміграційного уряду Білорусі. Рада Ліги Націй 23 лютого 1921 р., завдяки зусиллям уряду ЗУНР, зафіксувала у своїй постанові, що Польща є лише військовим окупантом Галичини, суверенітет якої залишається у розпорядженні держав Антанти. Однак істотної зміни на перебіг подій вони не зробили. За Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 р. між радянською Росією і Польщею, територія Східної Галичини була введена до складу Польщі.

У міжнародному масштабі питання ЗУНР розглядалося на конференції в Генуї у 1922 р. Туди прибув К. Левицький, який 23 квітня вручив Президії

конференції документ з вимогою вирішити державне становище Галичини. У документі аргументувалася мета економічного відновлення і закріплення миру в центральній частині Європи. До цього документа були долучені матеріали і статистичні дані, які підтверджували визначені тези. К. Левицького прийняв прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд-Джордж, заявивши про підтримку вимог західноукраїнської делегації: «3/4 населення Східної Галичини є української народності і вони того самого походження, мають ту саму мову, ту саму релігію, що мешканці України. Поляки держать цей край лише завдяки збройній силі» [21, с. 253].

Завдяки Д. Ллойд-Джорджу, західноукраїнська проблема була винесена на порядок денний конференції 10 травня. Під британським тиском було прийнято рішення передати справу до політичної підкомісії конференції, яка на засіданні 16 травня дійшла висновку, що проблема Галичини є загрозою миру в Європі [64, с. 49]. Проте саме вирішення справи укотре переносилося на невизначений час. Востаннє у міжнародному масштабі проблема ЗУНР розглядалася у червні 1922 р. на З'їзді Товариств Ліги Націй, який відбувався у Празі. Тоді учасники ухвалили прийняти Західноукраїнське (Галицьке) товариство Ліги Націй у свої члени і звернутися до урядів великих країн вирішити державний статус ЗУНР. Рада послів Антанти 14 березня, всупереч загальноновизнаним міжнародним нормам, передала західноукраїнські землі у постійне підпорядкування Польщі [30, с. 62]. Цей міжнародно-правовий акт регламентував статус Східної Галичини до Другої світової війни. За Сен-Жерменським мирним договором, Північна Буковина була передана Румунії [77, с. 6], а Закарпаття – ще і за Тріанонським договором 1920 р. – Чехословаччині. Тобто було проігнороване рішення Буковинського віча від 3 листопада 1918 р. і постанову Всекарпатського з'їзду в Хусті від 21 січня 1919 р. про їх вимогу возз'єднання з Україною [162, с. 81, 83–84].

Участь повноважних представників ЗУНР у різних міжнародних конференціях засвідчила лише правосуб'єктність держави. Оскільки сам факт

участі не є автоматичним її визнанням, то для ЗУНР це мало радше політичне значення [193, с. 71–73].

Важливими виявами міжнародної правосуб'єктності держави є її право та дієздатність, тобто участь в утворенні й прийнятті міжнародно-правових норм шляхом укладення міжнародних договорів.

Утворена 9 листопада 1918 р. рішенням Української національної ради Західно-Українська Народна Республіка також намагалася здобути визнання інших держав. Ситуація значно ускладнювалася кількома вагомими чинниками. По-перше, крім того, що з початку існування територія ЗУНР стала об'єктом зазіхань і військової агресії з боку сусідніх країн, галицьке керівництво опинилося у фактичній міжнародній ізоляції. Однобока орієнтація на Австро-Угорщину й Німеччину під час Першої світової війни означала цілковиту відсутність зв'язків віденської Української парламентарної репрезентації, на основі якої 18 жовтня 1918 р. у Львові й було сформовано УНРаду з урядами держав Антанти і США.

З наближенням кінця війни Є. Петрушевич намагався виправити ситуацію і майже на два місяці затримався в австрійській столиці, щоб мати можливість зустрітися із дипломатичними представниками країн-переможниць. Уже 20 листопада 1918 р. посол Британії в Швейцарії переслав своєму міністрові закордонних справ А. Дж. Бальфуру ноту, вручену йому депутатом Української Національної Ради Є. Левицьким. У документі повідомлялося про заснування західноукраїнської держави й початок польсько-українського збройного конфлікту [61, с. 21]. В. Панейко після вступу 9 листопада 1918 р. на посаду державного секретаря закордонних справ зі свого боку ініціював відправку на ім'я В. Вільсона дипломатичної ноти, в якій, зокрема, наголошувалося: «Утворивши державу 19 жовтня 1918 р. у Львові, ми визначили границю цієї держави тільки провізорчо, очікуючи Вашого рішення, пане Президенте, стараючись оминати захоплення навіть найменшого клаптика землі, який не був населений українцями в переважній більшості, і дотримуючись справедливих принципів Ваших, Пане Президенте,

у цих границях, Українська Національна Рада представляє цю державу і старається не допустити ніякого нелюдського вчинку, а при тім не допускається насильного переступлення влади, яку вона має в руках» [62, с. 149].

Окрім того, було висловлено клопотання до США виступити посередником у врегулюванні українсько-польського збройного конфлікту. Тобто фактично влада ЗУНР спиралася на ст. 2 Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень (Гаага, 18 жовтня 1907 р.). Проте жодної офіційної відповіді від Білого дому не надійшло, хоча для отримання інформації Велика Британія, Франція і США, починаючи з листопада 1918 р., направили до Варшави і Львова низку своїх представників та місій [61, с. 21].

Одночасно тривало створення закордонних представництв та місій, насамперед Держсекретаріат і парламент ЗУНР прагнули забезпечити свої інтереси в країнах, що постали на теренах колишньої Австро-Угорщини. Вже наприкінці 1918 р. Є. Петрушевич призначив своїх представників до Австрії та Німеччини (землевласник і екс-сенатор рейхсрату М. Василько), Чехословаччини (з 18 грудня 1918 р., професор-славист Чернівецького університету й колишній депутат рейхсрату С. Смаль-Стоцький), Угорщини (майор Я. Біберович) [243, с. 90].

У вересні 1919 р. до Югославії було вислано місію на чолі з колишнім керівником пресової служби Галицької армії Г. Микитеєм. Вона мала також представляти й інтереси УНР. Відень узагалі став центром всієї міжнародної діяльності ЗУНР, своєрідним містком, що зв'язував Станіслав з осередком європейської політики. Це пояснювалося як історичною традицією, пов'язаною з участю українців у роботі австрійського парламенту, так і з відносно прихильним ставленням Австрійської Республіки до ЗУНР. Причому віденський уряд був єдиним, хто визнав легітимність представників ЗУНР на своїй території. Крім того, західноукраїнські делегати брали участь у роботі Ліквідаційної комісії, утвореної у Відні для розподілу активів і майна колишньої Австро-Угорщини [406, с. 23].

Місії ЗУНР існували також у Белграді, Римі й Ватикані, а згодом представництво ЗУНР було організоване у США, Канаді та Бразилії.

Галицькі дипломати налагоджували зв'язки із Чехо-Словацькою республікою (ЧСР). У лютому 1919 р. до Станіслава, де перебував уряд ЗУНР, прибула чехословацька місія. У відповідь до Праги поїхала українська делегація. Результат – утворення українського посольства в Празі. Для налагодження українсько-чеських відносин працював провідник Українських січових стрільців Д. Трильовський. Він відвідував Прагу, щоб зблизити позиції з низки питань двох сусідніх держав – ЗУНР і ЧСР [215, с. 99]. Такі контакти сприяли припиненню суперечки, чи розглядати Україну в межах Росії, чи самостійною державою, а 11 квітня підписано угоду між ЧСР і ЗУНР з надією на плідне співробітництво. Ще в січні було здійснено обмін офіційними представниками, у Станіславі та Самборі розгорнули роботу військові репатріаційні місії ЧСР; активно працював консул Д. Поллак.

Утім, після ліквідації прикордонного територіального конфлікту з Польщею в районі Тешина у липні 1920 р., зацікавлення Праги до східногалицької проблеми поступово згасало [53, с. 215]. Чеське керівництво так і не погодилося на офіційне визнання еміграційного уряду ЗУНР і надання йому фінансової допомоги; не йшлося й про повернення Закарпаття, де більшість населення становили українці. Щоправда, чеська влада і громадськість надавали певну допомогу безпосередньо інтернованим галицьким стрільцям. Дружній етап дипломатичних відносин між ЗУНР і ЧСР перервала угода між міністрами закордонних справ Чехословаччини й Польщі від 6 листопада 1921 р., згідно з якою Прага визнала незацікавленість («desinteressement») у вирішенні східногалицької проблеми й пообіцяла розформувати підрозділи Української галицької армії в таборах, а сотні вояків інтернувати. Табори ліквідовано у 1922–1923 рр. [215, с. 98–99]

Угорщина дозволила на своїй території діяльність представникові ЗУНР. Її відносини з Українською державою визначали три чинники – політичний, військовий і економічний. Політичний, по-перше, стосувався

утворення інтегральної Угорщини з довоєнними кордонами, а отже, й територіальних претензій на Закарпаття. По-друге, в офіційному Будапешті були сильні полонофільські тенденції, оскільки уряд М. Карої прагнув знайти Польщі союзника у протистоянні з Чехословаччиною [53, с. 215].

Військовий аспект полягав у тому, що угорський уряд був зацікавлений у поверненні своїх вояків з України, де вони перебували як російські військовополонені. У цьому були певні труднощі, оскільки противилася Антанта і вимагала від уряду ЗУНР не пропускати угорських вояків через свою територію як таких, що заражені більшовизмом. Тому саме економічний чинник виявився найпліднішим у двосторонніх відносинах. Українці гостро потребували зброї, а угорці – нафти. У перемовинах основним каменем спотикання стало військово-політичне питання. Унаслідок цього було укладено 8 березня 1919 р. компромісну угоду про залізничне, поштове, телеграфне і телефонне сполучення. Офіційно оголошено, що сторони домовилися про товарообмін, хоча насправді була досягнута угода про постачання українській стороні зброї та боєприпасів узамін на нафту і бензин [193, с. 72].

Керівництво ЗУНР прагнуло впливати й на реалізацію східноєвропейських планів Ватикану. В 1920 р. зроблено спроби відкрити окреме дипломатичне представництво ЗУНР при Апостольському престолі. Однак особа кандидата П. Карманського викликала несприйняття Ватикану. Часті візити наддніпрянських і галицьких дипломатів спонукали Папу номінувати спеціальну посаду – Апостольського візитатора в Україні, яким 13 лютого 1920 р. іменовано отця Д. Дженоккі. Офіційно він мав аналізувати події на Наддніпрянщині, а неофіційно (щоби про це не знала офіційна Варшава) – у Східній Галичині, що фактично була складовою відродженої Польщі. Апостольський візитатор 30 квітня 1920 р. побував у Відні, де зустрівся не лише з дипломатами УНР, а й головою дипломатичної місії ЗУНР В. Сінгалевичем. Після Відня він мав побувати в Галичині, однак польський

уряд заборонив йому це зробити, і тому він поїхав до Варшави [215, с. 99–100].

Як засвідчує міжнародно-правова доктрина та практика початку ХХ ст., визнання «*de jure*» наступало з укладанням між Ватиканом і даною державою міжнародного трактату, так званого конкордату. Конкордат між Ватиканом і ЗУНР не був підписаний, а призначений Папою на Україну п. Дженоккі перебував лише у ранзі апостольського візитатора. Тому можна говорити лише про фактичне визнання Української держави Ватиканом [440, с. 38].

Отже, налагодити взаємовідносини ЗУНР вдалося тільки з країнами, зацікавленими в економічних зв'язках з нею, тому вони визнали новоутворену державу тимчасово «*de facto*». Це засвідчує обмін дипломатичними представниками. Визнання «*de facto*» має місце за сумнівів щодо життєздатності нової держави, коли встановлюються міжнародні відносини в деяких сферах співробітництва (економічній, культурній, екологічній та ін.), а саме визнання може бути відкликано. Також ЗУНР отримала визнання «*ad hoc*», що передбачало офіційний контакт із невизнаною державою задля вирішення конкретної проблеми у двосторонніх відносинах (наприклад, у випадку ЗУНР – про інтернування іноземних військовослужбовців та цивільних осіб).

Однією з найважливіших галузей міжнародного публічного права є така галузь, як «Права людини». На межі ХVІІІ–ХІХ ст. під впливом ідей гуманізму в суспільстві стало виникати ширше розуміння прав людини, яке вплинуло на становлення міжнародного права прав людини. У цей період у світі почало формуватися усвідомлення того, що в різних державах проживає значна кількість груп людей із властивими їм мовними, релігійними, етнічними особливостями, котрі прагнуть їх зберегти, а тому потребують спеціального юридичного захисту. Першим міжнародним органом, що почав опікуватися правами меншин, стала Ліга Націй, яка ініціювала ухвалення низки міжнародних договорів у цій галузі.

Повалення влади російського і австрійського монархів на територіях, що споконвічно належали українському народові, створило сприятливі умови для активного забезпечення прав людини. Представницькі органи ЗУНР намагалися здійснювати не лише теоретичні, а й практичні положення, що входили у концепцію прав людини в тогочасному розумінні [426, с. 127]. На жаль, ними так і не змогли скористатися українські громадяни з тієї причини, що відроджувана молода українська державність мала безліч і зовнішніх, і внутрішніх ворогів. Сили спрямовувалася переважно на захист власної державності й елементарних прав українців на свободу та самовизначення. Однак було прийнято низку конституційних актів ЗУНР, які закріплювали широкий спектр політичних і особистих прав і свобод громадян України.

Головні норми щодо прав і свобод особи зазначалися у відозвах і посланнях до народу, головних законах Української держави. Вже у перших правових актах новоствореної ЗУНР (відозви «До населення міста Львова» та «Український народе!») вказувалося, що всім громадянам Української держави, без різниці національності й віросповідання, гарантувалися «громадянська, національна і віросповідна рівноправність». Згодом, 13 листопада 1918 року, УНРада прийняла «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» в якому зазначалося: «В народній Республіці не може бути суверена і підданих. Всі громадяни без різниці мови, віри, стану, статі є рівні, вільні... Не може бути прав без обов'язків і обов'язків без права... Не може бути просвічених і темних, привілей науки і просвіти мусить зникнути, вони повинні бути всім доступні... Не може бути багатих і нужденних, нероб і невільників праці, визискувачів і визискуваних... Народне багатство має бути добром цілого народу, щоб кожен своєю працею міг собі запевнити добробут» [393, с. 3–4]. Установлювалася і гарантувалася свобода слова, недоторканість особи, право на збори й організацію спілок і товариств. Кожен громадянин мав «право висловлювати прилюдно свої думки та погляди за поміччю слова,

друку чи представлення у образах» [393, с. 3–4]. Була проголошена свобода преси, ліквідована цензура.

Завданням міжнародного права збройних конфліктів є регулювання воєнних дій з метою полегшення незгод і втрат, що їх супроводжують. Норми спрямовані на захист основних прав і свобод осіб, втягнутих, або тих, хто можуть бути втягненими у збройні конфлікти, забезпечення збереження об'єктів цивільного й медичного призначення, культурних та історичних цінностей. Предметом регулювання правил ведення війни є специфічні суспільні відносини, які складаються між його суб'єктами під час збройних конфліктів.

У другій половині XIX – на початку XX ст. поступово здійснювалася кодифікація законів і звичаїв війни. Наступною в цьому сенсі стала Женевська конвенція 1864 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. Перша ж в історії міжнародних відносин кодифікація законів і звичаїв війни була реалізована на Першій (1899 р.) і Другій (1907 р.) мирних конференціях у Гаазі. На першій були прийняті три конвенції, а на другій – 13. Серед них найзначущих є Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни [353, с. 52]. Друга конференція миру, підсумувала демократичний розвиток класичного міжнародного права в XIX ст. і, сприймаючи найважливіші ідеї цього розвитку, на початку XX ст. прийняла конвенції, спрямовані на гуманізацію воєнних дій.

Право війни, або Гаазьке право, встановило права й обов'язки ворожих сторін під час проведенні воєнних операцій та обмежило їх у виборі засобів і методів завдання шкоди супротивнику. Спеціальний розділ Гаазької конвенції присвячений статусу, прав і обов'язків військовополонених. Принципове значення має положення про те, що військовополонені перебувають під владою ворожого уряду, а не окремих осіб чи загонів, які взяли їх у полон. «З ними слід звертатися людинолюбно» (ст. 4) [179]. У такому дусі людинолюбства встановлюється низка прав військовополонених. Все, що належить їм особисто, за винятком зброї, коней і військових паперів,

залишається їхньою власністю. Утримання військовополонених покладається на Уряд, під владою якого вони знаходяться. У випадку, коли між воюючими не укладена окремих угод, то військовополонені користуються такою ж їжею, приміщенням і одягом, як війська Уряду, що взяв їх у полон. Дозволяється надання допомоги військовополоненим, створюються довідкові бюро, покликані встановити зв'язок військовополоненого з рідними та близькими. Одночасно вказується, що військовополонені підкоряються законам, статутам і розпорядженням, чинним у державі, де вони знаходяться в полоні (ст. 8) [179].

За умов польсько-українського конфлікту 1918–1919 рр. урегулювання статусу військовополонених набувало особливої актуальності. Крім того, в період Першої світової війни українські землі входили до складу двох імперій – Австро-Угорської та Російської. Мільйони українців воювали, гинули і потрапляли в полон. Українська галицька армія та Збройні сили Української Народної Республіки теж керувалися сучасним їм міжнародним правом війни. Відомо, що 1919–1920 рр. в Україні спалахнула епідемія тифу. Вона охопила передусім українські війська і особливо – Українську галицьку армію [353, с. 63].

Міжнародне право стверджує, що бойові дії під час війни можуть проводитися тільки проти збройних сил противника й інших воєнних об'єктів, але не проти мирного населення. Цей загальноприйнятий принцип міжнародного права закріплено в Гаазьких конвенціях 1907 р. Ст. 46 Гаазької конвенції про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 р. передбачає, що окупаційні сили повинні поважати: «честь і права родинні, життя окремих осіб і приватна власність, рівно як і релігійні переконання та справляння обрядів віри, мають поважатись. Приватна власність не підлягає конфіскації» [179]. Проте подібний захист надається лише на окупованій території.

Четверта Гаазька конвенція категорично забороняє: застосовувати отруту чи отрутну зброю; оголошувати, що нікому не буде пощади;

випадків, коли винищувати або захоплювати чужоземну власність, крім випадків, коли подібне винищення або захоплення спричинені воєнною необхідністю; примушувати підданих противної сторони брати участь у воєнних діях, скерованих проти їх країни (ст. XXIII); атакувати або бомбардувати яким-небудь способом незахищені міста, села чи будівлі (ст. XXV) [353, с. 66].

І польська, і українська сторона виявляли прагнення командування враховувати міжнародні норми ставлення до поранених і військовополонених, поважати інтереси цивільного населення. Так, між командуваннями було досягнуто домовленості про санітарні «патролі» у складі не більше п'яти осіб, які могли забирати поранених з бойової лінії.

Було також укладено угоду щодо нейтральності міської електростанції на Персенківці й міської газовні на вул. Джерельній. Обидва заклади оголошувалися екстериторіальними, а їх працівники забезпечувалися відповідними легітимаціями. Їх нейтральність гарантувала комісія з трьох українських і трьох польських представників, які постійно перебували в них [257, с. 172–173].

Українське керівництво намагалося тримати процес інтернування польського населення під контролем. Голова повітової УНРади Камінки Струмилової о. М. Цегельський, завдяки посередництву сина Лонгина, Державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР, зумів врятувати з-під арешту кількох польських діячів. Військового коменданта Бориславської округи, який зловживав владою у ставленні до цивільного польського населення, було звільнено з посади, а на його місце призначено поляка. Інтернування цивільного населення набуло паритетного характеру: по інший бік фронту польська влада здійснювала масові репресивні заходи щодо українців. Центральні та повітові часописи ЗУНР інформували громадськість про інтернування української інтелігенції та залізничників у захоплених польськими військами місцевостях Галичини.

У грудні 1918 р. польська влада провела обшуки й арешти серед видатних українських діячів у Львові та Перемишлі. Український політичний

діяч М. Лозинський 15 грудня 1918 р., перебуваючи у рідному місті на нелегальному становищі, надіслав листа Ю. Пілсудському де намагався привернути увагу керівника відродженої Польщі на brutальне нехтування окупаційною владою громадянськими правами і свободами, незаконні арешти і свавілля польської адміністрації щодо українських громадян та установ [490, р. 11–19]. Крім того, польська сторона скомпрометувала себе у Львові й тим, що після повної його окупації допустила триденний погром єврейського населення.

На порушення польськими військами прав людини акцентувалося у меморіалі, який 30 березня 1920 р. передали Папі Римському Бенедикту XV дипломатичні представники ЗУНР у Римі – о. Ксаверій Бонн і Петро Карманський. На жаль, і частина українців також проявляла нетерпимість до поляків. Так, розпочалося стихійне руйнування польських пам'ятників, що було порушенням ст. 56 Гаазької конвенції про закони і звичаї суходільної війни 1907 р. Нерідко інтерновувалися польські жінки та діти. Розголосу набули факти страти полонених польських військових у Золочеві й під Микулинцями навесні 1919 р. [257, с. 175].

Яскравим проявом порушенням прав людини і національних меншин в умовах війни, стали єврейські погроми у 1919 р. Впливові євреї з Американського єврейського комітету і Сіонської організації Америки мали легкий доступ до Вільсона та Гауза, а чутливий до порушень прав людини Білий Дім охоче брав на себе роль виразника їхніх інтересів. Українці, однак, нічого не зробили, щоб установити зв'язок з цією впливовою силою. Натомість І. Падеровський підтримував з єврейськими організаціями постійні контакти, а Р. Дмовський прямо запропонував у грудні 1918 р. покласти край антисемітизму в обмін на підтримку Польщі їхньою делегацією в Парижі [276, с. 79–80].

Наприкінці 1918 р. на українській території було створено декілька таборів для інтернованих та полонених поляків, яких українська влада вважала небезпечними для свого режиму. Такі табори облаштували при

поміщицьких дворах, монастирях, школах, гімназіях. Із документів відомо про існування таборів у палаці Бадені поблизу Радехова, у Виткові й Волиці Барилувій (Радехівський повіт) і Золочеві. Заарештованих поляків розмістили також у Бродах. Близьке розташування до лінії фронту спонукало українську владу перевозити арештованих поляків углиб території ЗУНР [107, с. 205]. Окрім утримання інтернованих у спеціально обладнаних під в'язниці приміщеннях чи таборах, українська влада практикувала інтернування під домашнім арештом у помешканні затриманого чи іншого власника, що мало назву «конфінування». У приватних будинках конфінували переважно польську інтелігенцію, яка не брала безпосередньої участі в організації збройного спротиву українській владі.

Факти масового інтернування цивільного населення по обидва боки лінії фронту спричинили серйозне занепокоєння в середовищі української та польської спільнот. Президія Ради державних секретарів (далі – РДС) ЗУНР на своєму засіданні 15 січня 1919 р. ухвалила уповноважити депутатів УНРади Лева Ганкевича, Володимира Охримовича та Степана Томашівського від імені української сторони укласти угоду (конвенцію) з польськими урядовими представниками. Тоді ж уряд уповноважив членів УНРади, що перебували у Львові, вступити в перемовини з поляками «в цілі тимчасового уладження справ культурних, комунальних і гуманітарних місцевого характеру при збереженні інтересів і достоїнства Української Держави» [242].

Перемовини відбулися у Львові на п'яти засіданнях від 21 січня до 2 лютого 1919 р. Першу українсько-польську угоду про двосторонню санітарну діяльність і обмін полоненими й інтернованими представники польської сторони фактично підписали 2 лютого 1919 р.

Щодо затримання цивільних осіб, у документі зазначалося: «Інтернування треба обмежити до цілком виїмкових випадків, іменно до тих, в яких заходить оправдане побоювання, що дана особа може ділати на шкоду армії. Всі інші інтерновані доси мають бути безпроволчно випущені на

волю, евентуально – на скільки їх місце осідку лежить на тіснішій операційній терені – конфіновані» [179].

Сторони, враховуючи статті Гаазької конвенції про закони і звичаї суходільної війни, прийнятої від 18 жовтня 1907 р. (ст. 4–21) [179], домовилися про обопільне дотримання певних побутових умов у концентраційних таборах: відповідно пристосувати приміщення (літні бараки мали бути замінені утепленими); під час розміщення інтернованих брати до уваги «ступень інтелігенції зглядно образования»; денний харчовий раціон мав відповідати щонайменше військовому продовольчому пайку; забезпечити необхідний лікарський нагляд; задовільнити релігійні потреби арештованих (відповідно до їхньої обрядової приналежності); видавати розпорядження щодо дотримання чистоти в таборах; виплачувати інтернованим денні грошові відшкодування («причинки») від 3 до 5 корон «відповідно життєвій стопі інтернованого і місцевим відносинам» [179]; у місцях розташування таборів запровадити для місцевого польського населення видачу постійних посвідчень («легітимацій») з правом відвідувати інтернованих і доставляти безпосередньо їм продукти харчування, одяг, літературу тощо.

У ст.10 угоди стверджувалося: «Обі сторони будуть вести приміт (евіденцію) полонених, ранених і інтернованих та відповідні викази будуть пересилати собі обопільно що найменше раз у місяць» [179]. Керівник адміністрації ПЛК і Правлячої комісії З. Лясоцький у спогадах зазначив: угода від 1 лютого 1919 р. була єдиним позитивним наслідком польсько-українських перемовин під час військового конфлікту.

Сьомого лютого 1919 р. РДС схвалила укладену угоду і видала спеціальну постанову щодо її чинності. Механізм реалізації угоди з української сторони було визначено у документі «Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх і військових справ, виданий 16 лютого 1919 р. в порозумінню з причасними державними секретаріатами в справі виконання умови заключеної дня 1 лютого 1919 у Львові між українською і польською

воюючою стороною щодо усталення засад обопільного трактування ранених, полонених та інтернованих» [192, с. 30].

Натомість польська сторона зволікала з підготовкою відповідного розпорядження: аналогічний документ щодо українців був оголошений на терені Начальної команди групи «Схід» лише 3 березня 1919 р. Виконання угоди від 1 лютого 1919 р. влада ЗУНР розпочала оперативно. Згідно з даними української влади, на 19 березня 1919 р. на волю було випущено 1149 поляків. Крім того, звільнено всіх чоловіків, яким виповнилося понад 50 років, інваліди, жінки та діти [192, с. 32].

Рішенням від 9 березня 1919 р. РДС ЗУНР, на прохання митрополита А. Шептицького, звільнила на волю священників латинського обряду. Незабаром український уряд уповноважив К. Студинського та В. Охримовича представляти українську сторону в гуманітарних питаннях, і саме зусиллями цих двох депутатів чимало поляків були звільнені з таборів і в'язниць. На початку березня 1919 р. із табору в Коломиї відвезли до Рудківського повіту селян-латинників, котрих мали конфінувати у місцевості їхнього проживання. Умови утримання інтернованих значно поліпшилися після прийняття 1 лютого 1919 р. Згадуваної угоди. Сторони узгодили склад інспекційних комісій для відвідування таборів полонених, інтернованих та лікарень.

У документі Українського Червоного Хреста було зазначено: «Делегація Укр. Червоного Хреста, яка разом з членами Місії Швейцарського Червоного Хреста працювала в Українській Народній Республіці над поправою санітарних відносин, також і серед полонених Поляків, була сьвідком: що полонені польські, котрих число досягало кілька тисячів разом з цивільними інтернованими, приміщені були в дворах, монастирах і школах, часто по селах серед городів, що они мали постійну опіку зі сторони польських Комітетів пань, які щоденно могли відвідувати кожний табор і шпиталь та заносити обіди, одіж і книжки. Не було ніколи случаю масового побиття в таборах, як се діялось на Домбю. Хорих приміщувано в окремих шпиталях, а коли шпиталів не було, засновувано їх або спроваджувано в шпиталі з Київ та Одесси. Коли

в однім шпитали, де лежали польські полонені, запримітила Місія Черв. Хреста з Женеві брак простирал, сейчас післано їх на приказ Секретаріату в Станиславові. Одним словом, власти завсігди на руку Комітетам опіки над раненими, інтернованими і хорими» [257, с. 235].

Польські делегатки Червоного Хреста М. Дулемб'янка, М. Опеньська та Т. Дідушицька у своєму звіті визнали, що «українська влада завжди і без винятку відносилася до нас дуже коректно і цілком привітно. Всюди в наше розпорядження надавалися автомобілі, коні, помешкання (навіть теплі кожушки), що коштувало владі великих витрат. Де не було ресторанів, нас пригощали в комендатурах» [257, с. 235]. Поляки створювали спеціальні грошові фонди для інтернованих одноплемінників, здавали кошти на потреби Червоного Хреста українській владі. Як відомо, власниця фільварку в Жашкові Золочівського повіту пожертвувала у такий спосіб 960 корон [257, с. 235].

Після укладання українсько-польської угоди, яка надала цивілізованого характеру взаємовідносинам між ворожими сторонами, керівництво львівської Палати адвокатів звернулося до головного командування польських військ групи «Схід» із проханням дозволити адвокатам з різних місцевостей Східної Галичини, що з різних причин опинилися у Львові, виїхати за лінію фронту до місця їхнього постійного проживання. Згідно з долученим списком, на підконтрольну ЗУНР територію виявили бажання переїхати 75 осіб єврейської, польської та української національностей разом з сім'ями.

Для організації безпеки військ та підтримання належного порядку в місцевостях їх дислокації створювали так звані помічні формації: польову жандармерію, булавні (штабні) сотні й стаційні (місцеві) команди. Ці підрозділи дбали про відповідний режим у бойових і прифронтових смугах. Усі вони існували лише при провідних командах – від бригадної й вище. Булавні сотні охороняли свої команди у місцях їх постою. Вони також допомагали стаційним командам, котрі відповідали за порядок там, де розташовувались військові частини або команди. Їх завданням було охороняти

військові установи, команди, забезпечувати порядок серед цивільного населення, підтримувати зв'язок з державними та самоврядними установами, які знаходились на території стаційної команди [367, с. 67].

Отже, характеризуючи норми міжнародного права, що застосовувала правова система ЗУНР, зауважимо: саме відсутність міжнародних правових норм та організацій, які б гарантували справедливе післявоєнне облаштування світу на основі дотримання національного суверенітету й демократичних засад державотворення, не дали можливості становленню новоутвореної ЗУНР у вигляді повноправного суб'єкта міжнародної політики, оскільки її визнання відбулося «de facto» і «ad hoc», а не «de jure».

Міжнародне становище ЗУНР і наявність перманентного польсько-українського конфлікту зумовили використання норм і принципів міжнародного публічного права, зокрема у сфері гуманітарного права, що особливо виявилось у польсько-українських взаєминах. Гострота стосунків та відкрите збройне протистояння не спонукали до конструктивного діалогу, тому міжнародне право війни, не завжди дотримували обидві сторони.

У ЗУНР намагалися додержуватися основних принципів міжнародного публічного права в галузі міжнародного співробітництва через укладання міждержавних договорів, створення дипломатичних представництв та участі у міжнародних конференціях. Така політика давала насамперед змогу постійно підтримувати актуальність «галицького питання».

Позитивною виявилася законодавча діяльність ЗУНР у галузі дотримання прав людини й основних свобод людини та національних меншин. У відновному судівництві ЗУНР чітко простежувалися морально-етичні норми права, притаманні й правовому звичаю кінця XIX – початку XX ст. Міжнародно-правові норми реалізовувалися через гарантування прав національних меншин та поводження з військовополоненими.

Висновки до розділу 3

Проаналізувавши джерела до формування правової системи ЗУНР, доходимо до таких висновків:

– важливим джерелом правової системи ЗУНР стали норми звичаєвого права. Правовий звичай, який активно регулював основні сфери суспільних відносин у ХІХ ст. не втратив впливу на процес законотворення початку ХХ ст. Революційні події на західноукраїнських землях допомогли ширше застосувати притаманні українському суспільству правові звичаї в практичних нормах права;

– у законодавстві Австро-Угорщини звичаєве право як норма вирішення правових відносин була заборонена офіційно, але в українських селах Галичини, Буковини та Закарпаття саме правовий звичай став основним джерелом розв'язання суперечок у сфері земельних відносин і шлюбно-сімейного права. Успадкування майна, землі, укладання шлюбу та визначення прав його учасників визначалися традиційними звичаєвими нормами й успішно поєднувалися з офіційним цивільним законодавством;

– притаманна для українського суспільства релігійність стала запорукою поширення морально-етичних норм, властивих передусім християнській правовій системі. Авторитет Греко-католицької церкви у Галичині та її митрополита А. Шептицького перетворили церкву на головного «правового арбітра», який спрямовував основний вектор розвитку держави, процес правотворення, а також сприяв налагодження взаємин з поляками. Християнські морально-етичні відображені у нормах цивільного і кримінального права, що дає змогу кваліфікувати їх як важливий регулятор суспільних відносин у ЗУНР;

– специфічною рисою правової системи ЗУНР було дотримання норм міжнародного права. Це набуло особливої актуальності в контексті польсько-української війни та поводження з військовополоненими. На відміну від Польщі, керівники УЗНР намагалися дотримуватися загально-правових принципів ведення війни і толерантно ставилися до військовополонених, що

сприяло розвитку практики відновного судівництва. Одночасно гострота українсько-польських стосунків, яка сформувалася упродовж попередніх століть, не дозволяла гарантувати додержання правових відносин між народами в умовах збройного конфлікту.

РОЗДІЛ 4

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АКТИ ЗУНР

Після створення Української Національної Ради розпочався процес формування національного законодавства. Зайнявши всі найважливіші стратегічні пункти у Львові (пошту, телеграф, військові казарми, будинок сейму тощо), українці проголосили створення власної держави – ЗУНР і активно розпочали формування засад державного будівництва, адміністративних перетворень, регламентування усіх сфер суспільних відносин. Процес інституційного оформлення незалежності ЗУНР тривав з 1 до 13 листопада 1918 р., тобто від часу «Листопадового зриву» до прийняття «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії».

Проголошення незалежності й офіційне оповіщення цього рішення 9 листопада 1918 р. мало доленосне значення і засвідчило, що українці єдині у прагненні до створення незалежної держави. Після цього спрямували зусилля на активне конституційне оформлення нової влади та законодавчого забезпечення гармонійного функціонування державного апарату.

Законодавча діяльність періоду ЗУНР найактивніше виявилася саме у сфері конституційного законодавства. Основні галузі права залишилися чинними, зокрема у сфері цивільних та кримінальних правовідносин, інші були запозичені дещо менше, оскільки законотворці стежили за вимогами часу, настроями народу й умовами, які виникали під час українсько-польської війни.

Період ЗУНР демонструє для сучасних правників та політиків яскраву модель пошуку й трансформації Основного закону держави. За короткий період сформовано кілька основних проектів Конституції, а у 1921 р. на розгляд Ліги Націй представлено проект одного із найдемократичніших Конституційних актів тогочасної Європи. Цей документ мав насамперед вагомий політичний вплив, оскільки засвідчив факт безперервної роботи з

пошуку міжнародного визнання для незалежної держави галичан та постійної актуалізації «українського питання» у післявоєнні роки.

4.1. «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель» – тимчасова конституція ЗУНР: причини розробки, основні положення та значення для розвитку законодавства

Після проголошення незалежності одним з головних завдань, яке постало перед Українською Національною Радою ЗУНР, було розробка і затвердження Конституції держави – Основного закону, що підтвердить факт державної самостійності й визначить основи державного та суспільного ладу. Зауважимо: галицька традиція конституційного законодавства періоду національної революції надзвичайно різноманітна. Це пояснюється тим, що більшість учасників державотворчого процесу того часу були правниками, випускниками юридичного факультету Львівського університету і мали власне бачення структури, принципів та механізмів побудови і функціонування держави.

За підрахунками дослідниці Х. Томенчук, УНРада ухвалила близько 20 нормативно-правових актів, які визначали структуру, зміст, функції та повноваження вищих органів влади й органів місцевої влади і адміністрації [404, с. 180]. У законодавчій діяльності УНРади, дослідниця пропонує виокремити два періоди. Перший тривав упродовж листопада 1918 р., коли приймалися переважно законодавчі акти тимчасового характеру, а на другому етапі (січень-квітень 1919 р.) видавали «модернізовані» закони, які враховуючи об'єктивні умови розвитку держави, приймалися з розрахунку на тривалу перспективу [404, с. 180].

З нашого погляду, перший етап законодавчої діяльності ЗУНР закінчився з прийняттям саме «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», що ознаменував початок повноцінної життєдіяльності ЗУНР як незалежної

держави. Другий етап тривав упродовж зими 1918 – літа 1919 рр., коли більшість із прийнятих законів були наслідком тогочасних суспільно-політичних та міжнародно-правових обставин. Третій етап законодавчої діяльності ЗУНР відноситься до періоду еміграції УНРади та керівництва держави.

Для розуміння цілісної картини законотворчого процесу потрібно здійснити класифікацію основних нормативно-правових актів того часу. Це зумовлено потребою у формуванні системного підходу до вивчення змісту та спрямованості законодавчих і підзаконних актів ЗУНР. Не зважаючи на те, що питання правової бази діяльності ЗУНР, її нормативно-правових актів неодноразово поставало предметом дослідження в історико-правовій науці, ми вважаємо за доцільне запропонувати власну класифікацію.

Нормативно-правові акти ЗУНР можна диференціювати за певними критеріями. Найдоцільнішою, на нашу думку, є їх диференціація за юридичною силою. Причому пріоритетне значення як акт вищої юридичної сили, що виконував функцію Конституції, становив «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», прийнятий 13 листопада 1918 року [221, с. 62–63; 239, с. 256; 370, с. 236].

Наступними за пріоритетністю були так звані органічні закони ЗУНР, які деталізували повноваження державних органів ЗУНР. До них можна зарахувати Закони:

- 1) «Про організацію Української галицької армії» від 13 листопада 1918 р.);
- 2) «Про тимчасову адміністрацію ЗУНР» від 15 листопада 1918 р.;
- 3) «Про тимчасову організацію судів» від 16 листопада 1918 р.;
- 4) «Про Виділ Української Ради» від 4 січня 1919 р., яким утворено колегіальний орган влади у державі з 9 осіб на чолі з президентом УНРади;
- 5) «Про вибори до Сейму Західної Області Української Народної Республіки»;

б) «Про скликання Сейму Західної області Української Народної Республіки».

Два останні законодавчі акти мали визначати порядок обрання, скликання та діяльності нового парламенту, вибори до якого мали відбутися у червні 1919 р.

Специфікою у системі нормативних актів ЗУНР вирізняються так звані процедурні закони. Яскравим прикладом такого виду законодавчих актів став Закон «Про спосіб оповіщення законів і розпорядків». Він регламентував процедуру набуття чинності законодавчими актами та порядок їх оголошення.

Окреме місце у системі нормативних актів посідали законодавчі акти про права особи та реалізацію прав особи. У системі цих актів виокремимо:

1. Закон «Про право горожанства (громадянства) на Західній області Української Народної Республіки» від 8 квітня 1919 р. За ним, кожна особа, яка у день його оголошення належала до однієї з громад краю, вважалася громадянином ЗОУНР. Рішення про надання громадянства чужинцям мав приймати Державний секретаріат. Окрім того, в окремому положенні Закону зазначалось, що громадяни Придніпрянської України (громадяни УНР) є тими самими громадянами ЗОУНР. Процедура відмови від громадянства передбачала подання відповідної заяви впродовж 1,5 місяця після публікації Закону. Іноземці й особи без громадянства набували статус громадянина після п'яти років постійного проживання на території Республіки.

2. Закон «Про вживання мови у внутрішнім та зовнішнім урядуванні властей і урядів, публічних інститутів; державних підприємств на Західній області Української Народної Республіки» від 15 лютого 1919 р. Він затверджував статус української мови як державної. Державні органи і службовці, публічні інституції та державні підприємства зобов'язувалися послуговуватися українською мовою у внутрішніх та зовнішніх відносинах. Національним меншинам на законодавчому рівні гарантувалося право застосовувати в офіційних взаємовідносинах з державними властями, організаціями й установами усну чи письмову рідну мову, а властям,

державним інституціям – відповідати громадянам їхньою мовою. Національним меншинам гарантувалося право вільно розвивати свої мови, культуру, мати школи, бібліотеки, видавництва, періодику.

Особлива увага також приділялась законам, які врегульовували окремі сфери суспільного життя. Це такі законодавчі акти:

1. У сфері освіти – Закон «Про основи шкільництва» від 13 лютого 1919 р. У ньому зазначалося: українська мова є основною в усіх державних школах; дозволялося створення приватних шкіл; публічні школи ставали державними, а вчителі – державними службовцями; не ущемлювалися права національних меншин, оскільки вони мали право на навчання рідною мовою. Серед нормативних актів, які регулювали діяльність державних органів щодо створення освітньої системи, – Закон «Про основи улаштування шкільництва на Західній області Української Народної Республіки», Закон «Про полегшення при іспитах учителів середніх шкіл», Розпорядження «В справі приватних шкіл» та низка інших правових актів. Унаслідок прийнятих законодавчих актів було відкрито 30 середніх шкіл, з них – 20 гімназій. Учителів визнано державними службовцями та присвоєно службові ранги. З дозволу органів влади ЗУНР далі діяли польські та єврейські навчальні заклади. На вільні посади вчителів оголошувався конкурс у пресі. Для матеріальної підтримки вчителів та членів їхніх сімей прийнято низку законів та розпоряджень про підвищення зарплати.

2. У сфері земельних відносин – Закон «Про земельну реформу» від 14 квітня 1919 р., відповідно до якого передбачалася конфіскація монастирських, поміщицьких, церковних та земель інших заможних землевласників, у випадку, коли вони перевищували встановлений максимум. Цей закон містив 23 параграфи (його системний аналіз див. у пункті 5.2.2.). До цієї групи належав також Закон «Про привласнення великих феодальних маєтностей». Його прийняття обумовлювалось тим, що аграрна проблема в ЗУНР набула не лише економічного, а й політичного значення, адже майже половина орних земель та пасовищ, більшість лісів за Австрії у Галичині належали поміщикам

і церкві. Натомість понад 2/3 селянських господарств були дрібноземельними або «безземельними». Саме тому аграрну реформу на селі започаткував названий Закон. Він установлював порядок конфіскації земель у великих землевласників. Так, націоналізовані землі переходили у тимчасове управління повітових земельних комісій, які розподіляли їх поміж селянами [203, с. 112];

3. У сфері розбудови правоохоронних органів ЗУНР – Закон «Про Корпус української державної жандармерії» від 6 листопада 1918 р. [370, с. 181]. Згідно з цим Законом, стару австрійську жандармерію розпустили, а на її основі створили українську жандармерію зі штабом – Командою української державної жандармерії з осередком у столичному Львові. На місцях мали сформуватися окружні й повітові команди жандармерії, міські та сільські станиці жандармерії; комендантів і особовий склад жандармерії підбирали повітові комісари й військові коменданти [201, с. 181–182].

Подальші заходи УНРади були неоднозначними і стосувалися насамперед обговорення потреби налагодження перемовин з поляками для припинення кровопролиття. Причиною стало те, що, крім відкритого збройного протистояння, Д. Вітовський доповідав, що часті випадки вбивств українських вояків польськими громадянами, навіть у людних місцях. У зв'язку з загостренням військової ситуації УНРада 5 листопада 1918 р. видала чергову відозву «Під оружя!» [169, с. 18]. У відозві акцентувалося не лише на природне право українців на самовизначення, а й на задекларовані В. Вільсоном права народів і рішення австрійського уряду від 31 жовтня 1918 р. про легітимність Української держави у Галичині. Український народ закликали, «щоби він, проливши стільки крові за чужу справу, постояв ще короткий момент за свої права, за свою землю і волю і спішив до українського війська» [139, с. 262].

Особливістю тогочасних програмних документів УНРади став заклик народу до мобілізації. Адже розуміння того, що українсько-польська війна неминуча, було невід'ємною складовою національного політикуму [492, с. 15].

На відміну від Української Центральної Ради, яка відмовилася від організації власних Збройних сил, УНРада чітко усвідомлювала, що тільки велика національна армія може захистити лад і державу. Тому вона звернулася до населення з гаслом «До зброї»: «Кому тільки доля рідного краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, хто натомість бажає собі справедливого ладу без хлопа і пана, хто не хоче більше жити в неволі, темноті і убожестві, бути визискуваним і поштуркуваним, той зараз як стій пристане до українського війська» [139, с. 262]. Мобілізаційні заклики УНРади давали результати, оскільки рівень національної свідомості й очікування від утворення власної держави були надзвичайно високими [142, с. 7].

УНРада 5 листопада 1918 р. видала чергове звернення «Український народе!», яке стало надзвичайно важливим документом, і з правового, і з політичного погляду. В цьому документі йшлося про головні напрями політики УНРади і зазначалося: «по п'ятьсот сімдесята і осьми літах неволі, упокорення і наруги, став Ти, Український народе, знов сам собі господарем на своїй землі, сам собі сувереном. Пірвані кількосотрічні кайдани, розвалена довговічна тюрма, і перед Тобою, Український народе, відчиняється сонячний шлях до світлої народної будуччини. Подвиг Твій – це перемога правди над кривдою, волі над неволею, світла над тьмою, це перемога демократії, народоправства над олігархією, над поневоленням більшості упривилейованою меншістю!» [46]. Отже, декларувалася спадкоємність Галицько-Волинської держави й історичне право українського народу на самовизначення. З політичної точки зору, для сьогодення цікаве саме формулювання ідеї зверхності народоправ'я над олігархією, що є актуальним питанням в умовах розбудови української державності у XXI ст.

Здобутком у правовій сфері УНРади можна вважати окреслення чіткої перспективи розвитку українського народу та національної держави. Основоположним змістом програми української держави на західноукраїнських землях було те, що в новій державі «не буде поневолення

нації нацією і не сміє бути панування багатших і економічно сильніших над бідними й економічно слабшими» [46]. Соціальна програма держави виявилася надзвичайно привабливою для населення, бо декларувала широкі демократичні й соціальні норми. Передбачалося, зокрема, що усі громадяни Української держави, «без різниці мови, віри, роду, стану чи пола, будуть справді рівними перед правом, а наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім, безпосереднім, тайнім і пропорціональнім виборчим праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у державі демосові, масам робочого народу. Хлібороб і робітник будуть основою і керманичами держави» [46].

Однак такі заяви мали виключно декларативний характер. Як ми вже зазначали, УНРада не зовсім була готова до викликів державного будівництва, а вжиті практичні заходи підтверджували відсутність кадрового забезпечення, хоча воно б дало змогу ефективно розв'язати усі нагальні проблеми. Особливо гостро постало земельне питання, адже декларувалося, що земельна реформа втілюватиметься у життя лише після того, як «край успокоїться». Малося на увазі, що регулювання аграрних відносин стане можливим тільки тоді, коли держава буде повноцінно уконституйована та не відчуватиме зовнішньої військової агресії.

Єдиний суттєвий крок, який передбачав регулювання земельних відносин, – формулювання про передання «великих земельних дібр» у власність малоземельних і безземельних селян. Однак і таке декларування викликало неоднозначне ставлення суспільства, що не розуміло значення категорії «великі земельні дібра»: чи це лише великі магнатські земельні володіння, чи державні, церковні, монастирські землі... Не чітко визначався механізм передання землі селянам – за викуп чи безплатно. Селян це лякало, бо ж вони ще не розплатилися за реформу 1848 р. [144, с. 149].

Безперечно, діяльність УНРади у перші дні після здійснення листопадового перевороту мала вагоме правове значення, оскільки були задекларовані основні вектори розвитку національного законодавства. Окрім

того, захоплення Львова та видання УНРадою нормативно-правових актів у вигляді відозв мали вагомий суспільний резонанс. Адже цим забезпечувалася висока морально-політична готовність народу до боротьби за українську державність, що стало запорукою успіху в цій великій справі.

Єдиною проблемою, яка потребувала негайного вирішення, стало формування національного уряду, оскільки УНРада за своїми функціями була законодавчим та управлінським органом. Формування виконавчої гілки влади мало засвідчити готовність до активних практичних дій. Питання створення уряду було важливим з огляду на те, що 7 листопада 1918 р. у Любліні поляки створили Тимчасовий польський уряд – «людовий» (народний) уряд на чолі з галицьким соціалістом І. Дашинським. Коли 11 листопада повернувся до Варшави з німецького полону Ю. Пілсудський, він доручив І. Дашинському сформувати постійний уряд для всієї Польщі [108, с. 214].

Отже, з боку поляків назрівала і військова, і політична загроза. Вони швидше створили власний уряд, який, окрім інших справ, акцентував на анексії Східної Галичини та розгортанні інформаційної політики на міжнародній арені з метою компрометувати українців та довести їхню неспроможність і правову безпідставність формування власної держави.

За цих умов, питання власного уряду стало основним. На засіданні УНРади 9 листопада 1918 р. було затверджено склад першого уряду за керівництва Костя Левицького [491, р. 7]. Новостворений орган отримав назву Тимчасового Державного Секретаріату. Знаковим засідання і рішення УНРади від 9 листопада виявилися з огляду на те, що було затверджено державний герб – Золотий Лев на синьому полі, а також розглянуто питання стосовно назви новоствореної Української держави. Це питання спричинило жваву дискусію між політиками. Активну участь в обговоренні назви держави взяли Л. Цегельський, Б. Барвінський, С. Баран, Л. Ганкевич і В. Охрімович [144, с. 250]. Саме за пропозицією В. Охрімовича було затверджено офіційну назву «Західно-Українська Держава» [94].

Виявом високої духовності тогочасного політикуму стало те, що члени новообраного уряду відправилися до будинку Намісництва, де віце-спікер австрійського парламенту Ю. Романчук зачитав символічний акт передання влади й основні завдання, які постають перед урядом [182, с. 175]. Після того зачитано текст присяги членів уряду. К. Левицький, заявив, що всі члени його уряду «свідомі свого великого обов'язку» [139, с. 266]. Усе дійство закінчилося церковним благословенням членів уряду.

Гострота політичних і правових питань, які виникли в перші дні після здобуття влади у Львові, спонукали до прийняття «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії». Фактичний праобраз майбутньої Конституції ЗУНР був представлений в австрійському парламенті в жовтні 1918 р. То був час, коли імперії Габсбургів розпадалася, а народи імперії демонстрували власні політичні устремління та декларували національні права на самовизначення. Автором українського конституційного проекту під назвою «Устрій Галицької Держави» був професор Львівського університету С. Дністрянський [385, с. 59–60]. Цей конституційний проект складався з двох частин. У першій частині «Основні закони» встановлено головні принципи конституційного ладу, тобто положення про:

- державну територію як єдність українських етнографічних земель: це – «усі злучені землі, заселені споконвіку українським народом у межах теперішньої австро-угорської монархії»;
- те, що саме український народ на своїй території здійснює народну владу, а іншим народам, які проживають у Галицькій Державі, надається право «народної самоуправи»;
- основні права і свободи громадян Галицької Держави, зокрема про свободу думки, віри, науки, преси, право вільного «плекання своєї народності та мови» [172, с. 154–155; 239, с. 257].

Другий розділ «Народний устрій» детально регламентував основи державного управління майбутньої держави. Він складався з трьох частин:

«Народна рада»; «Старійшина Народної ради»; «Народна управа». Відповідно до цього проекту держава галичан мала являти собою парламентську республіку, а законодавча влада – належати Народній раді, обраній на Народному зборі 18 жовтня 1918 р. До її складу пропонувалося ввести всіх парламентських та сеймових послів-українців, обраних від Галичини та Буковини з пізнішим кооптуванням представників угорської України та представників національних меншин, котрі проживають на території західноукраїнських земель [239, с. 257]. Народна рада мала б виконувати «...законотворчу власть у цілій державі на всіх полях публічного і приватного права» та підготувати одним із перших проект закону про вибори до парламенту (Народного Сейму) на засадах «...загального, рівного, таємного й безпосереднього права голосування з пропорційним заступництвом для національних меншостей». Виконавча влада мала належати Уряду – Народній управі. Сюди повинні були увійти шість управ – Внутрішня, Загранична, Військова, Культурна, Оборотова, Судова. Керівники цих міністерств мали б призначатися парламентом. Наприкінці Проекту містяться два важливих положення про рівність усіх громадян Галицької Держави перед законом і про те, що цей документ (Конституція) тимчасовий та діє до «постанови нового устрою через Народний Соїм, обраний по загальному, рівному, безпосередньому та тайному виборчому праву» [385, с. 61–64].

Правову спадщину С. Дністрянського ґрунтовно досліджували вітчизняні науковці, в тому числі З. Боярська, В. Возьний, А. Коваль, П. Стецюк та ін. Однак акцентування в нашому дослідженні на конституційних поглядах С. Дністрянського важливе тому, що під час розвитку державотворчих процесів ЗУНР його погляди на державу і право трансформувалися. Це відображено у новому конституційному проекті 1920 р., який, власне, був взятий за основу конституційного акта, поданого українцями 30 квітня 1921 р. для розгляду Ліги Націй.

У повоєнні роки, зауважує А. Савчак, Конституція нової держави, на переконання С. Дністрянського, повинна закріпити своєрідний

«конституційний мінімум» – необхідний набір відповідних нормативних положень [355, с. 182]. Серед обов'язкових «елементів» Конституції галицький правник називав положення, які 1) визначають сталі основи конституційного ладу; 2) закріплюють суверенітет народу; 3) закріплюють загальновизнані права та свободи особи та громадянина; 4) установлюють систему органів державної влади на основі принципу її поділу на окремі гілки («три власти»); 5) визначають засади взаємовідносин органів центральної влади з органами місцевого самоврядування [355, с. 182–183].

Особливу увагу С. Дністрянський звертав на те, що без закріплення в системі державних органів принципу розподілу влади на окремі гілки та забезпечення прав і свобод громадян, як мінімум не може існувати конституція в її новітньому розумінні, а перелічені положення називає «загальними елементами конституції» [98, с. 192–193].

Однак цьому проекту С. Дністрянського не судилося втілитися на практиці, оскільки ідея проголошення Галицької Республіки як самостійної держави підтримувалася меншістю українських парламентарів, більшість з них розглядали можливість такого утворення у межах Австрії на правах широкої автономії [238, с. 70]. Проте на практиці було реалізовано засаду формування Національної ради як основного законодавчого органу. Українська Національна Рада була створена 18 жовтня 1918 р., що й започаткувало формування національної державності на західноукраїнських землях.

Менше ніж за місяць, 13 листопада 1918 р., УНРада прийняла тимчасову Конституцію, що отримала назву «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії». За обсягом Конституція ЗУНР була надзвичайно стислою, але лаконічною і доступною за змістом. Загалом цей нормативно-правовий акт складався з п'яти розділів (артикулів): I. – Назва, II. – Границі, III. – Державна суверенність, IV – Державне заступництво, V. – Герб і прапор» [393, с. 3–4].

Незважаючи на незначний обсяг, у Основному законі ЗУНР декларувалися положення, які визначали засади організації та функціонування держави.

Так, у першому розділі «Назва», зазначалося, що підставою до проголошення незалежності є право на самовизначення народів. Це й засвідчено створенням 18 жовтня у Львові Національної ради. Назва держави визначалася як Західно-Українська Народна Республіка [393, с. 3]. Самою назвою підтверджено той факт, що галичани свідомо відмовилися від назви «Галицька Держава», яка передбачалася конституційним проектом С. Дністрянського. Причиною стало й те, що держава проголошувалася на території проживання українців у межах Австро-Угорщини, тому повинна охоплювати і територію Буковини та Закарпаття. Крім того, назва запозичена з Наддніпрянської України, що було виявом поборницьких устремлінь українців та прагненням об'єднати всі українські землі – це, власне, і відбулося 22 січня 1919 р.

Таке твердження засвідчує зміст другого артикула «Границі», в якому зазначається, що територія ЗУНР «покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої Австро-Угорської монархії, – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земляни, Уг, Берег, Угоча і Мараморош» [393, с. 4]. Здійснено навіть уточнення визначених територіальних меж відповідно до етнографічної мапи Австрійської монархії Карла барона Черніга, складеною у 1855 р.

Виявом демократизму «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» було декларування принципу народовладдя у країні й проголошення загального, рівного, безпосереднього, таємного і пропорційного права голосу із рівними правами чоловіків та жінок. Цим шляхом передбачалося скликання Установчих зборів, які й мали здійснювати державну владу від імені українського народу. До часу їхнього скликання вся повнота влади належала

УНРаді, яку М. Мацькевич пропонує класифікувати у вигляді конституюнти й одночасно загальнонаціонального законодавчого органу [239, с. 258] та Державного секретаріату, що мав виконавчі функції.

У п'ятому артикулі «Герб і прапор» визначено основні державні символи. Державним гербом ЗУНР було встановлено зображення «Золотого Лева на синьому полі, оберненого у свою праву сторону» [393, с. 4], а також синьо-жовтий державний прапор. На державній печатці держави мала бути зазначена її назва.

Отже, «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» став документом, який офіційно засвідчив проголошення Західно-Української Народної Республіки, визначав її кордони, органи влади та державні символи. Звісно, за обсягом і змістовим наповненням, цей конституційний акт не був повним. Його видання мало підтверджувати функції державного самоутвердження, а прийняті упродовж наступних місяців нормативно-правові акти конституційного характеру доповнили його зміст та визначили основну структуру й характер ЗУНР у вигляді самостійної держави (згодом як ЗОУНР – частини Української Народної Республіки).

За твердженням авторитетного львівського професора Б. Тищика, до конституційних актів ЗУНР варто зарахувати: Закон Української Національної Ради «Про тимчасову адміністрацію» від 16 листопада 1918 р., «Про доповнення Статуту Української Національної Ради: утворення Президії», «Про Виділ Української Національної Ради», «Про незайманість членів Української Національної Ради», «Про спосіб оповіщення законів і розпорядків», прийняті 4 січня 1919 р.; «Закон про мови» від 15 лютого 1919 р. [398, с. 303–308].

Ми погоджуємо із цим твердженням відомого українського дослідника, але, вважаємо за доцільне розширити перелік нормативно-правових актів, що мали конституційний характер. Важливим конституційним актом був Тимчасовий закон про адміністрацію ЗУНР, прийнятий ще 16 жовтня 1918 р.,

однак його положення зберігали чинність і після проголошення незалежності. До групи конституційних актів, що доповнювали тимчасову Конституцію належить, на нашу думку, передвступний договір (Угода про об'єднання ЗУНР і УНР, 3 січня 1919 р.). Низка важливих законів, які мали предметом правового регулювання конституційно-правові відносини, були прийняті УНР після «Акта Злуки» і перетворення ЗУНР на Західну Область УНР. Це Закони «Про основи шкільництва у ЗУНР» (13 лютого 1919 р.), «Про право громадянства у Західній Області УНР» (8 квітня 1919 р.), «Земельний закон для ЗУНР» (14 квітня 1919 р.), «Про скликання Сейму ЗУНР», «Про вибори (виборчу ординацію) до Сейму ЗУНР» (15 квітня 1919 р.) та інші акти і документи нормативного характеру [189, с. 162–166].

Важливість цих нормативно-правових актів полягає в тому, що вони регламентували роботу окремих органів влади та доповнювали зміст «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії». Так, Закон «Про тимчасову адміністрацію», окрім того, що залишив у дії норми австрійського законодавства, які не суперечили засадам національного будівництва, чітко регламентував процес організації органів місцевого самоуправління, зокрема повітових. Ст. 3 визначала: Державний секретаріат є основним виконавчим органом влади і має у підпорядкуванні повітові органи влади [131, с. 5]. Особливістю цього нормативно-правового акта у сфері конституційного законодавства є норма, що до компетенції повітових органів влади не входять суди, а також об'єкти інфраструктури – пошта, телеграф та залізниця [131, с. 5]. Таке формулювання цінне оскільки УНРада здійснила спробу унезалежнити судову гілку влади від виконавчої.

Важливу групу конституційного законодавства ЗУНР становлять закони УНРади, які чітко регламентували її роботу та сферу повноважень. Перебуваючи у Станиславові, УНРада 4 січня 1919 р. прийняла Закон «Про доповнення Статуту Української Національної Ради: утворення Президії» [132, с. 2]. Він передбачав формування Президії УНРади як її керівного

органу, що складався з президента (найстаршого за віком члена ради) та чотирьох заступників. До обов'язків Президії входило скликання Української Національної Ради та проведення засідань. Цей Закон також передбачав створення канцелярського апарату в складі двох секретарів та заступника, котрі б займалися діловодством, формуванням протоколів нарад [132, с. 2].

У Законі «Про Виділ Української Національної Ради» передбачалася процедура та механізм формування постійно діючого, керівного органу УНРади, яка повинна складатися з дев'яти членів, а десятим мав бути президент або найстарший за віком член [120, с. 2–3]. Інші Закони від 4 січня 1919 р. – «Про незайманість членів Української Національної Ради» та «Про спосіб оповіщення законів і розпорядків» – ь визначали правила імунітету членів УНРади та процедуру публікації законів, що приймалися.

Важливим з погляду конституційного регламентування основ державного устрою був прийнятий 15 лютого 1919 р. «Закон про мови». Його ст. 1 визначала, що «державною мовою на Західній Области Української Народної Республіки є мова українська» [125, с. 12]. Як і сьогодні, так і 100 років тому мова для українців поставала одним з ключових чинників політичної самоідентифікації. «Закон про мови» ЗОУНР передбачав: українська мова є офіційною мовою діловодства держави у внутрішній та зовнішній політиці й діловодстві усіх промислових об'єктів держави [48, с. 44]. Одночасно ст. 3 залишала право за національними меншинами використовувати рідну мову і в побуті, й під час діловодства з державними органами влади [125, с. 12]. Така мовна толерантність УНРади була закономірною, оскільки давала можливість зберегти існуючий управлінський апарат, більшість у якому (на місцях) становили поляки. Останні могли зберегти свою посаду за складання письмової присяги на вірність ЗУНР. Окрім того, серед населення Східної Галичини значну кількість населення, зокрема міського, становили поляки та євреї, а врахування їхніх інтересів було ключовим у процесі забезпечення економічної стабільності держави.

Після укладання «Акта Злуки», керівництво УНР та ЗОУНР розпочали активну роботу щодо підготовки нової (єдиної) Конституції УНР. Однак це відбувалось у складних умовах воєнного часу, коли загроза національній державності українського народу мала буквально смертельний характер [239, с. 259].

Важливим доповненням до системи конституційних норм періоду ЗУНР був прийнятий 8 квітня 1919 р. Українською Національною Радою Закон «Про громадянство Західної Області УН Республіки». Він урегулював низку проблем, пов'язаних з цим державно-правовим інститутом [291]. У Законі зазначалося: громадянами держави є всі особи на момент оголошення Закону. В тому випадку, якщо хтось вважає себе громадянином іншої держави, то зобов'язаний до 20 травня 1919 р. подати в органи місцевої адміністрації відповідну заяву [127, с. 69]. Одночасно, законодавчо визначалося положення, за яким державні органи влади можуть не прийняти до уваги заяви про зміну громадянства. Офіційною підставою для цього було твердження, що особа цією заявою відмовляється від виконання громадянських обов'язків [127, с. 69–70]. Причиною такої норми стало те, що в країні відбувалися мобілізаційні процеси, тому кожен громадянин вважався вагомим об'єктом правових відносин і цінним ресурсом.

Цей Закон належав до нормативно-правових актів, який узгоджували правові норми УНР та ЗУНР. Так, ст. 2 проголошувала: громадяни Наддніпрянської України автоматично отримують громадянство ЗОУНР [127, с. 69–70]. Окремо визначалося право отримання громадянства іноземцями. Це можливо у тому випадку, коли вони мають нерухоме майно на території ЗОУНР та володіють ним не менше 5 років [127, с. 70]. За нескладання заяви про відмову від громадянства вони автоматично ставали громадянами ЗОУНР. Цікава з правового погляду ст. 5 Закону. В ній зазначено: особи, які проживають на території країни та мають статус громадянина іншої держави, не можуть ухилятися від виконання своїх громадських обов'язків на користь ЗОУНР [127, с. 70].

Отже, закони про мови та громадянство, були важливими складовими конституційного законодавства ЗУНР та суттєво доповнювали «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії». Державний статус української мови та визначення статусу громадянина були ключовими принципами дотримання громадянських прав та свобод і задекларували ідеї соборності, зокрема під час отримання громадянства.

Спеціальний Закон «Про сейм» видано 15 квітня 1919 р. Цей конституційний акт завершив юридичне оформлення процесу становлення вищих державних органів влади. Так, згідно зі Законом планувалося скликати однопалатний Сейм у кількості 226 депутатів, з яких 160 місць було закріплено за українцями, 33 – за поляками, 26 – за євреями, 6 – за німцями [129]. Виборчий процес ґрунтувався на принципах активного загального, таємного, пропорційного і безпосереднього виборчого права та на основі гендерної рівності. Сейм мав почати роботу після 14 днів від моменту оголошення результатів виборів та їх підписання Президентом. Після початку роботи Сейму Українська Національна Рада мала припинити повноваження. Цікавим було положення відносно спікера Сейму (регуляміна), обов'язки якого до моменту обрання Сеймом, виконував спікер УНРади [129]. Передбачалося, що новообраний Сейм повинен розпочати діяльність у червні 1919 р. [153; 160].

Отже, «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» від 13 листопада 1918 р. був остаточним документом, який ознаменував процес формування національної державності на західноукраїнських землях. Незважаючи на лаконічний характер цього конституційного акта й обмежене поле регульованих ним сфер діяльності, він забезпечив основоположні засади ідентифікації суверенітету держави. Лаконічний характер «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» сприяв тому, що впродовж кількох наступних

тижнів прийнято низку законів, що мали конституційний характер і регулювали повноваження та функції Української Національної Ради, статус громадян, державної мови, адміністрації та виборів до Сейму.

Безсумнівно, що прийнятий 13 листопада 1918 р. конституційний акт був недосконалим, і галицькі правники, котрі це усвідомлювали, шукали шляхів до його вдосконалення. У кінцевому підсумку традиція галицького правотворення у сфері конституціоналізму багата двома яскравими зразками – Проектом Конституції ЗУНР С. Дністрянського (1920 р.) та «Проектом основ державного устрою Галицької республіки», що був представлений на розгляд Ліги Націй у квітні 1921 р.

Для цілісного розуміння національної традиції правотворення у сфері конституційного права та визначення основних аспектів розвитку ЗУНР звернемо увагу на характеристику Проекту Конституції С. Дністрянського 1920 р. Він складений галицьким правником на замовлення керівництва ЗУНР та особисто Є. Петрушевича [354, с. 59].

Кінцевий Проект, представлений С. Дністрянським, як зауважує П. Стецюк, увібрав у себе весь багаж європейської конституційної думки того часу [358]. Проект містив 130 розгорнутих положень (параграфів), логічно об'єднаних у три глави – «Держава і право», «Державна влада» та «Право народів на самовизначення» [185].

Перша глава складається із розділів «Правова держава», «Людські та громадянські права», «Права народу». Друга глава містила розділи «Основи державної влади», «Організація народної волі» та «Виконання народної волі». Третя глава – «Право народів на самовизначення» – найкоротша і не поділена на розділи [185].

Аналізуючи Проект Конституції С. Дністрянського, П. Стецюк виокремлює три блоки положень, які становлять основу конституційного ладу майбутньої ЗУНР. Це - положення про ЗУНР як: 1) правову, самостійну (суверенну), демократичну, соціальну та національну державу; 2) державу, що визнає людину, з її правами та свободами, важливою соціальною цінністю; 3)

державу, в котрій державна влада побудована за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову, а держава визнає місцеве самоврядування [384].

На нашу думку, досвід конституційного законотворення ЗУНР, може стати важливим уроком для сучасних українських політиків. Основоположні правові засади, покладені в Проект Конституції С. Дністрянського, дають змогу стверджувати про послідовність у процесі побудови держави соціального типу з високими демократичними нормами та повною незалежністю гілок влади.

Проект Конституції С. Дністрянського 1920 р. передбачав створення ЗУНР у формі президентської республіки та чіткий поділ влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищим законодавчим органом влади пропонувалося створити Народну палату (однопалатний парламент), члени якої обиралися терміном на 4 роки через загальне, рівне і пряме виборче право. Головні повноваження парламенту визначалися у вигляді «творення законодавства про всі ті предмети, які вимагають уніфікованого врегулювання в державі» [185]. Для керівництва роботою парламенту пропонувалося обрати з-поміж його членів голову та двох його заступників, а для ефективності роботи, усі попередні рішення мали прийматися у відповідних комітетах. Депутатам парламенту гарантувалася недоторканість та фінансове утримання з державної скарбниці (§ 63–64) [185].

С. Дністрянський запропонував своєрідну процедуру прийняття змін і доповнень до Конституції. Ці функції мав виконувати спеціальний представницький орган влади – Загальнонародна рада. Її скликав президент держави внаслідок відповідного рішення парламенту чи за рішенням республіканського референдуму (§ 77) [185]. Окрім ревізії Конституції держави, Загальнонародна рада приймає рішення про надзвичайні заходи в управлінні державою на випадок війни та про дострокове зміщення з поста Президента Республіки [185].

Органи виконавчої влади, за С. Дністрянським – це Президент Республіки, Державна рада (уряд) та місцеві органи виконавчої влади. Президент Республіки відповідно до § 94 Проекту, обирається народом терміном на 4 роки. Обиратися може кожен громадянин української національності, що досягнув 35-ти річного віку. За характером своїх повноважень Президент Республіки є одночасно главою держави і главою виконавчої влади. Як глава держави Президент ЗУНР представляє державу у міжнародних зносинах, акредитує і приймає «посланників», є головнокомандувачем Збройними силами держави, присвоює офіцерські звання та звільняє офіцерів, призначає і звільняє Голову Державної юстиції, здійснює право помилування та ін. [185]. У прямій залежності від Президента перебуває уряд. Президент як глава виконавчої влади «підкується про єдність дій Уряду і слідкує за законністю управління» (§ 96) [185].

На підтвердження розмежування законодавчої та виконавчої влади, Президенту заборонялося бути членом парламенту, а також передбачалася можливість застосування щодо нього низку кримінальних покарань, але зі згоди Народної ради [185]. При Президентові створювався постійно діючий дорадчий орган – рада (Прибічна рада). До неї входять шість членів, четверо з котрих українці, й по представнику від польської та єврейської національності. За головування Президента цей орган «утворюють комітет національних справ» [185]. Обрані до числа Прибічної ради члени парламенту автоматично втрачали свій мандат і не могли обіймати будь-які інші державні чи громадські посади. Прибічна рада являла собою праобраз сучасної Ради національної безпеки та оборони.

Що стосується уряду, то Державна рада – визначалася «верховним центральним органом для внутрішнього управління державою» (§ 105) [185]. Керівником уряду був Президент, який і призначав шістьох її членів (міністрів) на основі дотримання пропорційності, що застосовувалася по відношенню Прибічної ради (4 – українці, 1 – поляк, 1 – єврей). Відповідно передбачалося створення шістьох міністерств: Внутрішніх справ, Фінансів,

Релігії та освіти, Сільського і лісового господарств, Торгівлі й промислу, Сполучень [185]. Для ефективної роботи міністерств і для вирішення внутрішніх проблем планувалося скликати «дорадчі колегії» [185].

Цікавою з правового погляду є регламентація повноважень судової системи, яка, за Проектом Конституції С. Дністрянського мала складатися зі судів, Державного судового трибуналу та Голови Державної юстиції. Члени суддівського корпусу згідно з § 117 призначалися довічно Президентом або Головою Державної юстиції (володів функціями заступника Президента з питань правосуддя) [185].

Голову Державної юстиції також призначав і звільняв з посади Президентом, а його основним завданням було «підприємство про забезпечення порядку в правосудді» [185]. Найвищою судовою інстанцією мав бути Державний судовий трибунал, який складався з 12 членів (шістьох обирає парламент; шістьох призначає Президент Республіки за поданням Голови Державної юстиції з числа фахових суддів або юристів «вільних професій»). До повноважень Державного судового трибуналу також належало: визначення законів на предмет їхньої конституційності; відміна неконституційних законів; розв'язання конфліктів між представницькими органами; розв'язання конфліктів між установами стосовно меж їх компетенції; підтвердження або заперечення фактів невиконання обов'язків депутатами парламенту; прийняття рішень щодо політичних звинувачень, висунутих парламентом та ін. (§ 124) [384].

Головну увагу, Проект Конституції С. Дністрянського приділяв питанням правового статусу особи та громадянина, ґрунтуючись на притаманним для сучасного конституціоналізму принципам рівності, гарантії прав і свобод, недоторканності особи, недоторканності житла, свободі поселення та пересування, таємниці особистого життя, а також свободі совісті, свободу наукової творчості. Важливим був блок політичних свобод особи, таких як свобода зборів, право на створення громадських спілок, право на подання петицій, свобода думки та слова, виборчі права громадян та

економічна свобода. Основним демократичним принципом було право на захист з боку держави.

Власне, принцип рівності С. Дністрянський розглядав у трьох ракурсах – рівність між чоловіками і жінками (гендерна рівність), рівність усіх громадян перед законом та рівність щодо правового захисту незалежно від громадянської приналежності («Іноземці користуються тим самим правовим захистом, як і населення держави, з умовою взаємності» – ч. 3, § 25) [185].

За § 4, статус громадянина можна було отримати шляхом:

- проживання на території держави («осілість»);
- народження;
- одруження;
- державної натуралізації (тобто набуття громадянства через вступ до нього).

Одночасно у Проекті Конституції С. Дністрянського прописувалася низка обов'язків громадян перед державою:

- обов'язок військової служби;
- обов'язок сплачувати податки;
- обов'язок дотримуватись законів держави;
- обов'язок відвідувати початкові школи [185].

На нашу думку, цікаві правові норми закладені в останній розділ проекту «Право народів на самовизначення», § 126 якого визначав, що «український народ є носієм територіального верховенства в державі. Він користується повним правом самовизначення, яке витікає з його безпосереднього зв'язку з державною територією...» [185]. Найвищі державні посади могли обіймати тільки українці. У § 129 Проекту зазначено, що «Кожен громадянин має не тільки право на використання своєї рідної мови в установах і судах, але він може вимагати, щоб зовнішня ділова і судова мова була рідною мовою того чи іншого громадянина. Службовці і судді повинні тому володіти національними мовами громадян» [185].

Отже, правовий аналіз «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» спонукає до висновку, що конституційне законодавство періоду ЗУНР становило собою приклад якісної законотворчої практики галицьких українців та стало ключовим етапом вітчизняного конституціоналізму.

У прийнятому 13 листопада 1918 р. «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», попри його лаконічність, чітко відображалися засадничі положення організації державної влади, механізми функціонування державного апарату та принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Він також гарантував широкі соціальні та національні права, а також релігійну терпимість. Особлива увага зверталася на забезпечення політичними правами представників національних меншин – поляків, євреїв та німців, які мали рекомендувати на пропорційній основі своїх представників до законодавчих органів влади.

Оперативність у прийнятті Тимчасового основного закону сприяла тому, що впродовж наступних місяців УНРада прийняла низку законодавчих актів конституційного характеру, які, зокрема, визначали статус державної мови, права громадянства, процедуру організації та роботи Сейму.

Важливою з правового погляду є діяльність С. Дністрянського, який став автором низки конституційних проектів, а окремі його погляди були закладені у зміст Тимчасового основного закону ЗУНР від 13 листопада 1918 р. Його Проект Конституції 1920 р., за оцінкою дослідників, – один із найкращих конституційних актів міжвоєнного періоду.

4.2. «Акт Злуки» УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. та його вплив на розвиток права і системи законодавства ЗУНР

Ідея соборності українських земель була ключовою в контексті розгортання Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Властиво, що кожен з українських урядів по-різному розумів потребу в об'єднанні усіх етнічних українських земель, але основоположним змістом була ідея єдності як запорука формування могутньої самостійної держави та можливості забезпечити гідний опір зовнішньому агресору.

Події 22 січня 1919 р. стали кульмінаційними в державотворчих змаганнях періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Видається, що проголошення акта соборності Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки детерміновано низкою вагомих міжнародних та внутрішньополітичних причин і потягнули за собою низку наслідків, які в історико-правовій науці тривалий час викликають суперечливість. Попри вагомий комплексний доробок науки у вивченні цього питання, воно не втрачає актуальності. З наукового погляду і зараз ведуться дослідження щодо передумов, котрі, все ж таки змусили після тривалого часу об'єднати територію України, але з практичної сторони – причин, з яких «Акт Злуки» не означав соборність для українських земель.

Унікальну можливість власного державотворення й об'єднання етнічних українських земель у межах власної незалежної держави вперше за багато століть створила саме Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр. [493, р. 97].

У Наддніпрянській Україні 14 грудня 1918 р. до влади прийшла Директорія, яка проголосила відродження Української Народної Республіки (УНР). Це була третя форма української державності часів революції 1917–1921 рр., що заявила, що буде рішуче боротися за «соціальні й демократичні права українського трудового народу» [35, с. 168]. Головою Директорії був обраний В. Винниченко; новий уряд – Раду народних міністрів УНР – очолив український соціал-демократ В. Чехівський.

Директорія 26 грудня 1918 р. проголосила Тимчасову Конституцію України, в якій, уперше після свого утворення, чітко заявила про основні програмні цілі та чинники їх реалізації. Директорія оголосила себе «верховною владою революційного часу», зазначивши свою тимчасовість,

оповіщала про скликання Конгресу трудового народу України, який розглядався як Тимчасовий передпарламент. Проголошувалися також соціально-економічні гасла: робітничий контроль; боротьба зі спекуляцією; «національна злагода всіх націй, що заселяють українську землю», тощо. Було скасовано всі закони і постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики: повернено 8-годинний робочий день, право коаліції та страйків, колективні договори. Відновлювалась національно-персональна автономія тощо [226, с. 151].

Отже, перед Директорією в галузі внутрішньої політики постали складні завдання, але реалізувати їх в умовах війни було практично неможливо. Діяльність Директорії часто суперечила принципам, задекларованим у Тимчасовій Конституції України. Реальна влада зосереджувалася не в Директорії, а у виборних отаманів напівпартизанських загонів, з яких складалася армія Української Народної Республіки. Отамани часто самовільно придушували страйки, забороняли робітничі організації, навіть розганяли профспілки. Тому в робітництва виникало враження й переконання, що нова влада така сама, як гетьманська, – контрреволюційна й ворожа до робітництва.

Після того, як у жовтні 1918 р. почався процес розпаду Австро-Угорської імперії, західноукраїнські землі публічно заявили про самовизначення.

У Львові польські військові загопи на чолі з Ю. Пілсудським вже в ніч з 3 на 4 листопада 1918 р. почали бойові дії проти українців [475, s. 51]. Запеклі бої велися за головні стратегічні пункти міста – поштамт, вокзал, сейм, цитадель, арсенал. Українські частини 21 листопада 1918 р. залишили Львів. Уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а згодом до Станиславова. До кінця 1918 р. польські війська зайняли 10 з 59 повітів ЗУНР і продовжували наступ [57].

Розуміючи, що сили нерівні й поодинці вистояти не вдасться, уряд ЗУНР направив делегацію до Східної України для перемовин про взаємодопомогу. Складні політичні умови на Східній Україні також були

чинниками, які сприяли об'єднанню двох держав, бо уряд УНР також розраховував на підтримку ЗУНР (зокрема армії).

Однак ідея соборності в політичній діяльності українських національних урядів виникла набагато раніше. Так, на території Галичини, ще в період «Весни народів» 1848–1849 рр. Я. Головацький в одному з виступів заявляв про єдність українців по обидві сторони р. Збруч. Наприкінці ХІХ ст. ця ідея ще більше поширилась. На початку 1918 р. практично кожен виступ українського посла в австрійському парламенті супроводжувався відстоюванням ідеї єдності усіх етнічних українських земель.

Вважаємо, що ідея соборності мала і політичне, і юридичне підґрунтя. З політичного погляду, ідея соборності була засобом демонстрації єдності й спільності устремлінь українців до формування власної держави та підтвердження власних історико-правових підстав для цього. У юридичному сенсі, реалізація цього завдання виявилася важкою, оскільки, крім утворення самостійної держави, необхідно було узгодити низку практичних аспектів та уніфікувати законодавство. Вагомим чинником у процесі забезпечення юридичного аспекту злуки був геополітичний чинник та особиста воля керівників національних урядів ЗУНР та Наддніпрянщини.

На черговому засіданні УНРади 10 листопада 1918 р., за головування Л. Ганкевича, член Ради М. Новаківський «зголошує нагле внесення такого змісту: УНРада Західно-Української Держави проголошує злуку цієї держави з всією Україною і взиває свій Секретаріат до негайного переведення цієї злуки в життя» [87]. Ця пропозиція спричинила жваву дискусію серед членів УНРади. Прихильником злуки виступив Р. Перфецький, який аргументував: «Ми є одною нацією, мусимо бути й одною демократичною державою. Те, що віддавна горіло в наших серцях, мусимо тепер засвідчити перед усім світом, перед лицем усіх народів і держав» [95]. Після цього він заявив, що основним і першочерговим завданням УНРади як органу, що володіє найбільшою владою на українських землях колишньої Австро-Угорської імперії, є початок

роботи з організації необхідних заходів для «з'єдинення українських земель в одну державу» [95].

Прихильником негайної ідеї об'єднання усіх українських земель був також М. Лозинський: «Маємо з'єднатися з Україною, із справдішньою народною Україною, а не з тими, котрі репрезентують об'єдинительну думку» [95; 220]. Ці слова викликали неоднозначну реакцію серед членів УНРади. Причиною цього, на думку О. Карпенка, було те, що М. Лозинський поставив під сумнів можливість об'єднання з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського [144, с. 151]. Дискусію продовжив секретар військових справ Д. Вітовський, який заявив: немає сумніву, що усі галичани і члени УНРади виступають за «з'єднання з Великою Україною, всі змагаємо до здійснення нашого ідеалу – ...мусимо народові виразно сказати, що стоїмо на точці з'єднання, тим більше, що широкі маси селянства, робітництва і все військо бажають з'єднання. Відкладати цього не можемо, мусимо йти по лінії бажань і змагань народу» [95; 220].

З нашого погляду, керівництво ЗУНР, попри активне відстоювання ідеї соборності українських земель, чітко усвідомлювало гостроту політичних протиріч які існували або могли виникнути між національними урядами УНР та ЗУНР. По-перше, основна суперечність полягала у політичних поглядах державних керівників. По-друге, вагому роль відігравала геополітична ситуація: з одного боку, вона сприяла об'єднанню українських державних утворень; з іншого – могла спричинити виникнення реальної загрози (насамперед військової). По-третє, перемовини про об'єднання велися практично одночасно і з гетьманом П. Скоропадським, і з представниками майбутньої Директорії.

Зважаючи на те, що члени УНРади були одноставні у своєму бажанні до соборності всіх українських земель, О. Колесса звернувся з відповідним запитом до керівника уряду К. Левицького. Відповідь була швидкою та однозначною й стосувалася повної згоди зі запропонованими Р. Перфецьким висловлюваннями [95; 220]. Обговорення ідеї соборності українських земель

продемонструвало не стільки факт намагання УНРади до об'єднання з Наддніпрянщиною, скільки спільну позицію УНРади та уряду [364, с. 147].

Як видається, правове значення проголошення суверенної держави на західноукраїнських землях полягає в тому, що були сформовані органи державної влади, визначені основні напрями їхньої діяльності й задекларовано ідеал соборності усіх українських земель [231, с. 25]. Останнє рішення мало колосальний вплив на тогочасне галицьке суспільство. Упродовж наступних днів газета «Діло» опублікувала серію статей про роботу уряду й ідею соборності українських земель. У статті «Ідеал цілої нації» редактори газети визначали основні прерогативи УНРади та уряду на шляху до об'єднання українських земель. У публікації зазначалося: «ухвалюючи одногосно цю резолюцію, УНРада вступила на шлях виконання віковичного заповіту всіх тих славних синів України в минувшині, котрі чи то з зброєю в руках, чи політичною акцією від шістьох віків, відколи польські анексіоністи роздерли живе тіло українського народу, докладали всіх зусиль, щоб наново з'єдинити в одну цілість всі українські землі» [95]. Ця важлива акція була втіленням у життя мрій цілих поколінь, які «вилеліяли в своїм серці ідеали з'єдинення української нації на цілій її території розселення і зложили Ганнібалову присягу, що своє життя за цю ідею положать» [144, с. 151].

На нашу думку, публікація має цінність, адже в ній визначалися ключові політичні сили, які спричинилися до проголошення національної держави в Галичині та виступали за реалізацію ідеї соборності українських земель. Йшлося, зокрема, про українське січове військо, «живу» частину української інтелігенції, все селянство в західних українських землях, а у Наддніпрянщині – про Український національний союз (УНС), що об'єднував усі політичні й громадські організації (керівник – В. Винниченко).

Також можемо стверджувати: проголосивши ідеї соборності українських земель, УНРада та Державний секретаріат ЗУНР підтримували у своїх об'єднувчих устремліннях членів майбутньої Директорії, хоча

продовжували вести перемовини з гетьманом П. Скоропадським про військову та продовольчу допомогу [373].

Основні завдання, які висувалися перед новою державою, були надзвичайно складними. Окрім того, що західноукраїнські землі були позбавлені власної державності впродовж багатьох століть, потрібно було сформувати таку модель державного розвитку, яка б одночасно могла гарантувати, з одного боку, демократичні й соціальні засади розвитку суспільства, а з іншого – відображати реалії військового протистояння з поляками і гострої продовольчої кризи, зумовленої цілковитим крахом економіки в роки Першої світової війни.

Основна проблема на шляху реалізації ідеї соборності полягала, на нашу думку, в тому, що основні засади формування єдиної Української держави мали формуватися саме УНС у Києві. Члени УНРади мали чітко це усвідомлювати і бути готовими йти на численні поступки [76, с. 259]. Про рівень взаємних поступок та механізми реалізації внутрішньої політики можна здогадатися із визначених «Ділом» засад побудови майбутньої держави, яка мала згуртувати «частини українського народу, що живе на західних землях, коло прапору та програми,... в одну державу, але державу демократичну», в якій буде «переведено земельну реформу по бажанню народних мас», державу, де було б створено законодавство в інтересах робітництва, «де воля зорганізованих народних мас була б дороговказом державного будівництва» [95].

Загалом злука УНР та ЗУНР мала передбачати поступову уніфікацію законодавства двох держав та створення єдиного законодавства. Проте події початку ХХ ст. ускладнювали цей процес.

Фактичним ініціатором злуки виступало керівництво ЗУНР. Одразу після завершення у Львові військового перевороту, голова Генерального військового комітету у Львові, сотник Д. Вітовський направив 1 листопада 1918 р. УНС у Київ телеграму такого змісту: «Зайнятий українськими

військами Львів посилає поклін Києву – столиці Соборної України» [67, с. 355].

Згодом делегація ЗУНР здійснила візит до Києва для ведення перемовин про взаємодопомогу ЗУНР та Української Держави гетьмана П. Скоропадського. У контексті розкриття всієї складності процесу погодження злуки двох частин України, заслуговують спогади О. Назарука, який разом з Р. Шухевичем 5–6 листопада 1918 р. вирушили до Києва для перемовин з гетьманом П. Скоропадським про допомогу. Цікавим видається така заувага: перше, про що запитав гетьман делегатів від ЗУНР, було: «Скажіть одверто: хочете вирізати панів?». На це О. Назарук відповів: «Хочемо будувати Українську державу» [139, с. 343]. Зрештою, гетьман погодився надіслати у допомогу ЗУНР полк Січових стрільців з Білої Церкви, але з великою насторогою: для того, аби не бути втягнутим у війну проти Польщі. Далі О. Назарук описує, що відправився в УНС і зустрівся з В. Винниченком. Останній розкритикував учинок послів ЗУНР, оскільки полк Січових стрільців, які гетьман надіслав їм у допомогу, мав очолити збройний виступ проти гетьмана. З позиції сьогодення може видатися дивним той факт, що після слів В. Винниченка, Р. Шухевич здійснив черговий візит до гетьмана, повідомивши йому: для захисту кордоні ЗУНР вистачить і половини виділеного війська.

Отже, ці події продемонстрували дипломатичну обережність гетьмана П. Скоропадського у справі об'єднання зі ЗУНР, оскільки він боявся втягнення у війну проти Польщі. Натомість В. Винниченко як один з майбутніх керівників Директорії УНР схвально поставився до ідеї соборності та єдності українських земель і погодився узгоджувати надалі політику національних урядів.

Слушними в цьому контексті є слова М. Шаповала: «Доки не було УНР, доти не могло бути мови про соборну Україну, яку творити можна при передумові, що кожна частина нашої землі стає вільною. Листопадова

революція в Галичині і листопадова революція на Наддніпрянщині відкрили цю можливість соборності» [447, с. 11].

На Наддніпрянщині саме УНС, ще в середині жовтня 1918 р. виступив з широкою програмою Соборної України, розрахованою на міжнародну громадську думку: «Грунтуючись же на праві кожної нації на визначення свого національно-державного життя, так виразно проголошеному в мировій програмі Вільсона, а також спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одно ціле відірвані від його часті, Український Національний Союз, вважає цілком природним і необхідним злучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української держави, цебто: Східної Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорноморії і Кубані» [426, с. 112]. Власне, представники УНС після оголошення УНРрадою 19 жовтня 1918 р. у Львові створення Української держави привітали їх у телеграмі, чітко заявивши про повну підтримку боротьби за «об'єднання всіх українських земель в одно державне тіло» [410].

Вважаємо, що розраховувати на введення усіх цих земель до складу єдиної держави було програмою максимум УНР. Керівництво Директорії усвідомлювало декларативний характер такої заяви і, окрім орієнтації на проголошені В. Вільсоном ідеї самовизначення нації, орієнтувалися на підтримку самих українців, що проживали у згаданих етнографічних умовах. Однак за складної соціально-економічної ситуації та розгортання громадянської війни населення (переважно селянське) було далеке від політичних устремлінь Києва. По-іншому склалася ситуація в Галичині, де бажання соборності УНРади та населення краю збігалося.

Можна стверджувати, що ідея соборності була закладена в основу державотворчого процесу ЗУНР та норми адміністративного й конституційного законодавства. У процесі формування кордонів керівництво

ЗУНР брало до уваги дотримання етнографічних меж проживання українців у Австро-Угорщині. Погоджуємося з твердженням І. Гошуляка: навіть самою назвою – «Західно-Українська Народна Республіка» – вона виражала, з одного боку, принцип соборності, охоплюючи всі західноукраїнські землі, а з іншого, демонструвала нерозривний зв'язок зі всією Україною, зокрема з традицією створеної Центральною Радою УНР [67, с. 356]. Таке зауваження надзвичайно слушне, оскільки керівництво УНРади з самого початку відкинуло ідею назви держави «Галицька республіка».

Перешкодою до об'єднання України була позиція гетьмана П. Скоропадського та ставлення до нього керівництва УНРади. Гетьман відмовився від умов Брестського миру, а відповідно, не визнавав окремішності західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини. Хоча й сама УНРада, враховуючи позицію Антанти, ще певний час орієнтувалися на утворення Української держави в рамках австрійської федерації [67, с. 376].

Як згадував з цього приводу К. Левицький, у Галичині існували дві протилежні ідеї: «одні хотіли передусім устійнити державно-правне становище західноукраїнської держави та опісля поладнати її відношення міждержавне до Придніпровської України, а другі добачували відразу ціле розв'язання проблем Соборної України в заяві сполуки з Придніпрянською Україною» [408, с. 119].

Досліджуючи юридичне оформлення «Акта Злуки», виокремимо п'ять етапів, упродовж яких відбувалося об'єднання УНР та ЗУНР в одну державу.

На першому етапі, який прийнято називати підготовчим (етап попередньої домовленості між органами державної влади УНР і ЗУНР), то тут відбулася попередня домовленість між органами державної влади УНР і ЗУНР. Хронологічно він тривав від 1 грудня 1918 р. до 3 січня 1919 р. Саме на підготовчому етапі досягнуто попередньої домовленості про об'єднання українських земель в одну державу. Йдеться переважно про перемовини керівництва ЗУНР та УНР, наслідком яких стало підписання 1 грудня у Фастові «Вступного (прелімінарного) договору про об'єднання». Статті угоди

констатували: ЗУНР заявляла про «непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою» [221, с. 67]. Однак, УНР також проголошувала, що вона дає згоду «прийняти всю територію і населення Західно-Української Народної Республіки як складову частину державної цілості в Українську Народну Республіку» [221, с. 67].

З юридичного погляду в цьому документі заслуговують на увагу два формулювання. Пунктом першим зазначається, що саме ЗУНР виявляє бажання об'єднатися з УНР і цим самим «заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народну Республіку» [184, с. 108–109]. Зі свого боку УНР «заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народної Республіки, як складову частину державної цілості, в Українську Народну Республіку» [184, с. 108–109]. Фактично договір чітко визначив правовий статус двох республік і тим самим припинив існування ЗУНР як самостійного державного утворення. Отримавши статус територіальної автономії у складі УНР, територіальні межі ЗУНР повинні були бути визначені роботою окремої ратифікаційної комісії [20, с. 31].

Підписання Передвступного договору отримало неоднозначну оцінку сучасників і дослідників. Так, М. Стахів назвав цей крок «першим і основним актом соборності» [380, с. 41]. Неоднозначно висловлювався про підписання у Фастові Передвступного договору М. Шаповал. Він стверджував, що договір був передчасним і з самого початку містив суттєві правові помилки, основною з яких учений називав бажання «суверенності» двох урядів, оскільки «для цілої України воно було шкідливе, бо залишало ґрунт для двоєвласти» [447, с. 12].

Отже, Передвступний договір значно впливав передусім на правосвідомість населення України, і, на думку І. Гошуляка, активізував боротьбу за національну і територіальну консолідацію українців [67, с. 383]. Особливе суспільне піднесення з нагоди підписання цього правового акта

спостерігалось у Галичині. Про ті події Є. Коновалець згадує: «цілий Галицький український народ всею душею стремиться до одної мети – до з'єднання з Україною в одно ціле, в одну державу – Республіку. Ця ідея найпопулярніша в краї і для її переведення в життя народ готовий на найбільші жертви» [328].

Підписання цього правового акта мало й інше значення, – воно посприяло усуненню гетьмана П. Скоропадського від влади та відродженню УНР. Оскільки діалог ЗУНР з Директорією був значно конструктивнішим, і після цього об'єднавча політика ЗУНР і УНР значно активізувалась. Однак практичній ратифікації Передвступного договору перешкодив несприятливий перебіг війни.

Центральним в юридичному оформленні злуки українських земель був другий етап – «конституційно-правової оферти» з боку ЗУНР (етап юридичного оформлення волевиявлення ЗУНР ввійти до складу УНР як адміністративно-територіальна одиниця). Він тривав від подій 3 січня 1919 р. до 22 січня 1919 р. У цей час західноукраїнський уряд змушений був переїхати зі Львова до Тернополя, а згодом – до Станиславова, де 3 січня 1919 р. УНРада постановила Ухвалу Української Національної Ради від 3 січня 1919 р. про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою. Цим документом проголошувалося «з'єднання з нинішнім днем Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку» [418].

Цією ж Ухвалою юридичну силу було надано Передвступному договору, укладеному 1 грудня 1918 р. між ЗУНР та УНР, і визначено обов'язок Державного секретаря – негайно розпочати перемовини з Київським урядом для «сфіналізування» договору про злуку [418]. Крім того, встановлювалося, що до часу зібрання Установчих зборів законодавчу владу на території Західноукраїнської Народної Республіки виконує Українська Національна Рада. Цивільні та військові повноваження покладалися на

Державний секретаріат, визначений Українською Національною Радою виконавчим органом.

Ухвала від 3 січня 1919 р. мала неабиякий резонанс у галицькому суспільстві. У містах краю спостерігалися численні мітинги і паради на підтримку цього рішення. Військовий парад відбувся і в тимчасовій столиці ЗУНР Станиславові. Відомий громадський діяч Р. Заклинський в одній зі своїх аналітичних розвідок у тогочасній пресі провів історичну канву підписання договору про єдність УНР і ЗУНР з періодом гетьманства Б. Хмельницького. Він зазначав, що основне завдання національних урядів – зробити все для того, аби підписаний акт мав користь для «будучности нашого народу і щоби як найспокійніше був переведений еволюційною дорогою» [141, с. 10].

Для урочистого й офіційного проголошення цієї Ухвали та завершення юридичного оформлення злуки двох республік було відряджено до Києва представницьку делегацію (36 осіб) на чолі з віце-президентом УНР Л. Бачинським. На урочистій нараді Директорії та Раді Народних Міністрів УНР з приводу об'єднання республік члени делегацій ЗУНР вручили 19 січня 1919 р. на підтвердження своїх повноважень вірчу грамоту УНР про об'єднання ЗУНР з Великою Україною. Заслухавши всі акти соборності, Рада схвалила їх та Універсал Директорії про злуку ЗУНР та УНР. Щодо Універсалу, то це була своєрідна відповідь Директорії на Ухвалу Української національної ради від 3 січня 1919 р. про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою, проголошену в Станиславові.

Обговоривши 20 січня справу об'єднання УНР і ЗУНР, Рада народних міністрів ухвалила:

- 1) призначити урочисте святкування об'єднання України на 22 січня;
- 2) доручити міністру освіти організацію цього свята;
- 3) оголосити на ньому декларацію Директорії про об'єднання УНР і ЗУНР;
- 4) асигнувати на витрати для влаштування свята 100 тис. крб;

5) у зв'язку зі святом об'єднання надіслати до Галичини делегацію з представників уряду в складі міністрів народної освіти, пошт і телеграфів, земельних справ [67, с. 404; 258].

Перемовини про об'єднання двох держав тривали до пізнього вечора 21 січня 1919 р. Вони, як і процес майбутнього офіційного об'єднання, відбувалися у непростих умовах. І для УНР, і для ЗУНР виявилися вкрай несприятливі зовнішньополітичні чинники – обидві республіки зазнали поразки у боротьбі з більшовиками та поляками відповідно. Серед галицьких політиків, котрі були присутні на перемовинах у Києві, спостерігався страх, що з успішним наступом більшовиків на УНР остання перестане існувати як незалежна держава. Водночас, галичани висували вимогу спільної військової боротьби проти Польщі й невтручання Директорії УНР у соціальну сферу життя ЗУНР. Особливе занепокоєння серед галицьких політиків викликало земельне законодавство, яке в УНР було здійснено в дусі соціалізму та заперечувало ідею приватної власності на землю [235, с. 15].

Можна одночасно стверджувати, що Директорія змушена була піти на певні поступки для галичан. Окрім того, матеріали домовленості зазначали: «Західна Україна застерігає собі право відділитися від Східної України, якщо б дійшло до якої-небудь федерації з Росією» [430, арк. 82].

Третій етап «конституційно-правового акцепту» з боку УНР у вигляді Універсалу Директорії УНР про об'єднання (злуку) УНР та ЗУНР мав місце власне 22 січня 1919 р. Саме 22 січня 1919 р., у першу річницю проголошення четвертого універсалу, в Києві на Софійській площі відбулися урочисті збори, де проголошено «Акт Злуки» (об'єднання) українських земель, засвідчений Універсалом про об'єднання УНР і ЗУНР в одну Українську державу. Рівно о 12 год. розпочалася урочиста церемонія проголошення «Акта Злуки» [93]. Посол Західноукраїнської Народної Республіки Л. Цегельський передав грамоту Національної Ради «Про об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Великою Східною Україною» голові Директорії В. Винниченку.

Член Директорії професор Федір Швець обнародував універсал, в якому зазначалося: «Іменем Української Народної Республіки Директорія оповіщає народ Український про велику подію в історії землі нашої української. 3-го січня 1919 року в м. Станиславові Українська Національна Рада Західноукраїнської Народної Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і як найвищий їх законодавчий орган, офіційно проголосила злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Наддніпрянською Народною Республікою – в одноцільну, суверенну Народну Республіку. Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народної Республіки ухвалила ту злуку, прийняла і здійснила на умовах, які зазначені в Постанові Західноукраїнської Народної Республіки від 3-го січня 1919 р. Однині воєдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Однині народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду» [283].

Четвертий етап ратифікації «Акта Злуки УНР і ЗУНР» – 23 січня 1919 р., коли «Акт Злуки» одностайно ратифікувала сесія всеукраїнського парламенту – Трудовий конгрес, що відкрився у Києві [361, с. 67]. Він, власне, і мав виконувати функцію всеукраїнського парламенту. Цей представницький орган ратифікував Акт соборності та, беручи до уваги загрозливе міжнародне становище, вирішив надати всю повноту влади Директорії до скликання Установчих зборів. Вона мала поповнитись представником від Західної України. На цій підставі 12 березня 1919 р. Президента Ради УНР Є. Петрушевича введено до складу Директорії.

Щодо проведення Трудового конгресу, то цей процес супроводжувався взаємними вітаннями українців УНР та ЗУНР. На його відкритті виступив Л. Бачинський, який заявив: «Здійснились мрії, котрими жили кращі сини українського народу... Утворилась єдина Українська Народна Республіка. Ми, українці Галичини, Буковини й Угорської Русі особливо вітаємо цей момент» [67, с. 416]. Він також покладав надію на Директорію як на керівника УНР і основний орган, що забезпечить повноцінне функціонування Соборної України. На ці слова посол від Наддніпрянщини М. Любинський відповів: «Коли брат зустрічає брата після довгої розлуки, то від хвилювання він не може говорити, але я, вітаю Вас від імені Наддніпрянської України» [67, с. 417]. Отже, підписання «Акта Злуки» стало миттю найвищого піднесення українського політичного та національного руху доби Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Розуміючи всю складність ситуації, яка виникла перед соборною державою, представники Галичини та Наддніпрянщини вітали один одного та покладали надії на плідну співпрацю.

На основі «Акта Злуки» Західно-Українська Народна Республіка перейменувалась на Західну Область УНР (ЗОУНР). Відносини між ЗУНР та УНР повинні були мати конфедеративний характер: законодавча влада, як і раніше, належала Українській Національній Раді, виконавча і розпорядча – Державному секретаріату. Єдиним державним гербом став тризуб, замість раніше затвердженого для ЗУНР Золотого Лева на голубому полотні [443].

П'ятий постратифікаційний етап (на ньому закладались подальші правові засади розвитку та функціонування об'єднаної Української держави) наступив після 23 січня 1919 р. У той час особливо спостерігалася відмінність у баченнях правових систем урядів ЗОУНР та УНР, які вирізнялися поєднанням децентралізаційних та централізаційних тенденцій у державо-правотворчому об'єднанні України.

Прикладом децентралізації можна вважати Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію від 24 січня 1919 р. Щодо централізації,

то доказом цього стала низка законодавчих актів, з-поміж яких – Закон «Про Надзвичайні військові суди», прийнятий 26 січня 1919 р., а пізніше – новій редакції 4 серпня 1920 р., і Закон від 14 лютого 1919 р. «Про порядок внесення і затвердження законів в Українській Народній Республіці», в якому Директорія зробила спробу встановити єдину процедуру законодавчого процесу в Україні [136, с. 160; 137].

Водночас між урядами УНР і ЗОУНР існували серйозні суперечності, зумовлені двома головними причинами. По-перше – міжпартійна боротьба. Це виявилось у тому, що помірковані партії Галичини вважали Директорію надто лівою та соціалістичною [195, с. 183]. Натомість соціалістичні партії УНР звинувачували уряд ЗОУНР у «буржуазності». По-друге – суперечності виявлялися у відмінному міжнародному становищі УНР та ЗОУНР і, відповідно, різними зовнішньополітичними пріоритетами [210, с. 110; 362, с. 40]. Головну небезпеку для ЗОУНР, із перших днів її утворення, становила агресія Польщі. Директорії УНР, якій доводилося оборонятися одночасно від «червоної» та «білої» Росії, було не під силу втручатись у події на польсько-українському фронті в Східній Галичині. Ці та низка інших соціально-політичних причин стали визначальними факторами, які унеможливили впровадження «Акта Злуки» в життя.

У зв'язку з цим висловимо певні міркування. Отже, хоча формально обидві частини й об'єдналися, але кожна проводила власний політичний курс. Наддніпрянці продовжували виснажливу боротьбу проти більшовиків, а галичани чинили опір полякам. В умовах повоєнного врегулювання міжнародних відносин для Антанти розв'язання галицько-польського конфлікту стало одним із пріоритетних. Це давало змогу зупинити наступ більшовизму на Європу, а також створити на східних кордонах Німеччини сильну державу для запобігання нової війни.

Об'єднання українських земель відбулося юридично та політично, але через низку причин фактичного державного об'єднання не відбулося.

Думки вчених розділилися з приводу причин невдачі доведення до кінця об'єднання України. Головна з них – скрутне становище, в якому незабаром опинилася Директорія та наддніпрянський уряд [350, с. 200]. Натиск переважаючих військових сил Червоної армії змусив їх залишити майже всю територію Великої України. На західноукраїнських землях серед багатьох державних діячів теж не спостерігалось прагнення до негайного повного об'єднання. Причиною цього було, на жаль різне бачення шляхів побудови й утвердження незалежної держави [351, с. 157].

Хоча зауважимо:, у перші місяці робились певні спроби до глибшої інтеграції: Є. Петрушевича фактично було введено до складу Директорії; С. Петлюра неодноразово відвідував Галичину, брав участь у роботі засідань уряду В. Голубовича; 30 березня 1919 р. на спільному засіданні за участю членів уряду ЗОУНР – особисто Є. Петрушевича і С. Петлюри – ухвалено рішення надіслати звістки усім державам світу про об'єднання українських держав. Проте у зв'язку з важкими поразками Дієвої армії УНР на більшовицькому фронті й утратою майже всього Правобережжя, міжнародною ізоляцією УНР С. Петлюра, несподівано для галичан, спрямовує зовнішньополітичний вектор у бік Польщі [161, с. 75; 237, с. 185]. Він шукав порозуміння з метою ліквідувати польський фронт УНР, а головне – за її допомогою подолати міжнародну ізоляцію й зав'язати стосунки з Антантою для отримання політичної та матеріально-технічної допомоги в боротьбі з більшовизмом [212, с. 298]. Ці заходи болісно сприймалися проводом ЗОУНР і підривали основи співпраці.

Загарбницька війна Польщі проти ЗУНР була також негативним чинником для реалізації положень «Акта Злуки». Спочатку представники ЗУНР прикладали чимало зусиль для мирного вирішення проблемних питань із Польщею. Для врегулювання відносин між поляками й галичанами було організовано перемовини, що відбулися у м. Ходорів. Генерал Ж. Бартелемі 28 лютого 1919 р. запропонував варіант нового кордону, за яким майже третина Східної Галичини мала відійти до поляків, у тому числі Львів і

Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. Зрештою, йшлося про те, що це буде тимчасовий кордон між державами, а остаточне розв'язання проблеми відбудеться у Парижі. Однак галичани відмовили, посилаючись на положення «Акта Злуки», де йшлося про об'єднану державу, а Польща обіцяла визнання тільки галицької державності [192, с. 30]. Це спричинило всі можливі негативні наслідки не лише для Галичини, а й для соборності України.

Головний отаман С. Петлюра радив членам галицької делегації прийняти пропозиції генерала Бартелемі, стверджуючи, що це відкриє шлях до визнання України в Європі й дасть змогу отримати допомогу амуніцією та військовими товарами для продовження боротьби за незалежність України. Цю позицію він виклав й у листі до генерал-хорунжого М. Удовиченка: «Ознайомившись із ситуацією, я прийшов до висновку, що фронт зломиться, бо Галичина заблокована з усіх боків. Хоч дана угода й не відповідала інтересам галичан, але я настоював на прийнятті її, бо цим досягли б ми: а) фактичного визнання України з боку Антанти; б) отримали б можливості створити бази для підвозу амуніції з Європи; в) оперлися б фактично на Європу в нашій боротьбі з большевиками – себто з Москвою. Галичани за допомогою Омеляновича-Павленка, який ніколи не орієнтувався в державних справах, відкинули ці умовини...» [285, с. 520].

За цих умов, Є. Петрушевич керувався власними мотивами. Адже населення Галичини не зрозуміло би таких дій: як можна, маючи велику армію, майже на рівних тримаючись у боротьбі проти поляків, – віддавати столицю і найбагатший басейн? Тому він вирішив піти іншим шляхом. Це мало наслідок у формі поразки для ЗУНР, покинутої світовим співтовариством і без реалізації своїх планів.

На нашу думку, об'єднання УНР і ЗУНР стало моделлю цивілізованого демократичного, неекспансіоністського збирання територій в єдиній суверенній державі. Етнонаціональна консолідація ґрунтувалася на засадничих принципах, – історичному самоусвідомленні спільності, ідеалах свободи і незалежності, добровільному волевиявленні, опорі на власні

політичні та матеріальні ресурси. Звісно, для реалізації такого задуму, саме на таких засадах, ні в УНР ні в ЗУНР не було ресурсів та зовнішньополітичної підтримки. Цей крок, засвідчив наявність чіткого переконання у праві на соборні державу, яка повинна включати усі етнічні українські землі.

Проголошенням і затвердженням найвищими державними органами «Акта Злуки» було завершено важливий етап боротьби українського народу за створення та розвиток національної державності й соборності всіх українських земель. На жаль, умови, в яких розвивалася об'єднана держава, були вкрай складними і перетворили соборність на правову формальність, оскільки національні уряди УНР та ЗУНР намагалися вирішувати насамперед внутрішні питання.

Отже, згідно з етапами злуки УНР та ЗУНР у єдину державу, можна вирізнити особливості юридичного визначення конституційних повноважень та розподілу позитивної (перспективної) конституційно-правової відповідальності органів державної влади УНР і ЗУНР в умовах формування й утвердження єдиної держави. На етапі попередньої домовленості між органами державної влади УНР і ЗУНР йшлося про плановане передання основної частини владних повноважень з боку ЗУНР до компетенції державної влади УНР як єдиного центру. Відтак, попередня домовленість також мала на меті передання значного обсягу позитивної (перспективної) конституційно-правової відповідальності до державної влади УНР.

На етапі юридичного оформлення волевиявлення ЗУНР увійшла до складу УНР як адміністративно-територіальної одиниці, утвердилась воля державної влади ЗУНР передати більшу частину владних повноважень та позитивної (перспективної) конституційно-правової відповідальності на користь УНР.

На етапі «конституційно-правової оферти» з боку УНР, у вигляді Універсалу Директорії УНР про об'єднання (злуку) УНР та ЗУНР, оформлено згоду центральної державної влади УНР перейняти на себе основну масу

конституційних повноважень і конституційно-правової відповідальності за державотворчі й правотворчі процеси в об'єднаній Україні.

Етап ратифікації «Акта Злуки» УНР і ЗУНР Трудовим конгресом ознаменував легалізацію повноважень та відповідальності влади УНР у межах об'єднаної території України, а також добровільне їх передання з боку ЗУНР. Такий крок керівництва ЗУНР – прояв абсолютного демократизму та бажання до реалізації ідеї соборності.

Постратифікаційний етап ознаменувався пошуком балансу владних повноважень і конституційно-правової відповідальності між центральними органами державної влади УНР, з одного боку, і автономної влади ЗОУНР – з іншого. При чому такий баланс сторони намагались забезпечувати через принцип поєднання централізації та децентралізації в управлінні державою.

4.3. Особливості та оцінка нормотворчої діяльності ЗУНР

Процес державного будівництва в ЗУНР відбувався за складних політичних обставин. Попри необхідність розв'язання низки внутрішньополітичних питань, зокрема земельного, адміністративного й інших, керівництво ЗУНР змушене було розгорнути активну зовнішньополітичну діяльність.

Як слушно зазначає М. Литвин, міжнародне становище ЗУНР тривалий час залишалось невизначеним [209, с. 106]. На початку листопада молода республіка за площею 70 тис. км² майже не відрізнялася від інших середніх держав континенту – Австрії, Угорщини чи Греції, а щодо населення – 6,2 млн осіб – залишила позаду Швецію, Норвегію, Фінляндію, Голландію, Данію. Однак у таких розмірах ЗУНР проіснувала недовго, оскільки впродовж місяця майже половину її території окупували Польща й Румунія, наприкінці року – Угорщина, а в квітні–травні 1919 р. Чехословаччина. Крім того, ЗУНР опинилася в міжнародній ізоляції [209, с. 106].

Зауважимо, що досягнення визнання на міжнародній арені було надзвичайно актуальним для ЗУНР. На перший погляд, ситуація виглядала сприятливою, оскільки за короткий проміжок часу були встановлені дипломатичні відносини з Австрією, Німеччиною, Чехословаччиною, Угорщиною, Югославією, Італією, Ватиканом, США, Канадою, Бразилією [229, с. 61]. Проте, це не могло гарантувати державного суверенітету, оскільки європейські кордони після завершення Першої світової війни формувалися у процесі Паризької мирної конференції. Саме у столиці Франції та її передмісті у 1919–1920 рр. укладено низку міжнародно-правових договорів між країнами переможцями та переможеними [14, с. 10].

Власне, система права і законодавства не могла виглядати як цілісне утворення без офіційного міжнародного визнання та відповідного введення ЗУНР до системи міжнародних правових відносин. Міжнародно-правове становище ЗУНР ускладнювалося тим, що Австрія, за Сен-Жерменським договором, усі свої права на Галичину передала Раді країн Антанти. На початку 1919 р. українському політикуму стало зрозуміло: здобути державну незалежність за допомогою власних сил, навіть за умови максимальної мобілізації людських, матеріальних, фінансових ресурсів – завдання майже недосяжне [87, с. 35]. У цих важких суспільно-політичних умовах уряди УНР і ЗУНР великі надії покладали на міжнародну спільноту, зокрема справедливе рішення Паризької мирної конференції [74, с. 112]. Паризька мирна конференція відкрилася 18 січня 1919 р. і тривала з перервами до 21 січня 1920 р. У її роботі взяли участь 27 держав, які воювали на боці Антанти й були залучені до вирішення проблем повоєнного устрою Європейського континенту. Домінуючий вплив на діяльність керівних органів конференції, безперечно, мали Президенти – Франції Ж. Клемансо та США В. Вільсон, прем'єр-міністри Великої Британії Д. Ллойд-Джордж та Італії В. Орландо, які склали Найвищу раду, або так звану Раду чотирьох [277, с. 369].

Галицький дипломат М. Лозинський влучно зауважив, що на конференцію покладалися надії, як на «збір рівноправних делегацій усіх тих

дотеперішніх і нових держав, які заінтересовані в заключенні миру і впорядкуванню міжнародних відносин» [221, с. 113]. Насправді ж Паризька мирна конференція – це: «трибунал, зложений у першій мірі з делегацій «головних держав Антанти», себто Англії, Франції, Америки, Італії та Японії»; далі – з делегацій низки менших держав, які або воювали на стороні головних держав Антанти, або формально прилучилися до них, не маючи нагоди вести війни; наприкінці з делегацій тих нових держав, «які постали наслідком побіди головних держав Антанти та які Антанта признала своїми союзниками (Чехословаччина і Польща)» [86, с. 122].

Безперечно, про справедливе ставлення великих європейських держав до ЗУНР та УНР узагалі говорити не доводиться: домінували геополітичні розрахунки та стратегічні інтереси. В. Винниченко зазначав, що Антанта на той час робила ставку на дві сили – російську контрреволюцію (О. Колчак, А. Денікін) та новостворену буржуазно-поміщицьку Польщу [85, с. 62]. Коли у громадянській війні в Росії переможуть білогвардійці, тоді відновлюється єдина і неподільна Російська імперія, до складу якої увійде, звичайно, Наддніпрянина, а Галичина буде для неї винагородою у війні. Коли ж ні, то Східну Галичину отримає Польща як заохочення для майбутньої ролі жандарма Східної Європи. Франція мала на меті не допустити відродження могутньої Німеччини [64, с. 45]. Зрештою, про ігнорування інтересів ЗУНР і УНР засвідчує факт, що Антанта без них узгоджувала питання стосовно анексії Закарпаття – Чехословаччиною, Буковини і Бессарабії – Румунією.

На основі Паризької та Вашингтонської мирних конференцій було формально закріплено Версальсько-Вашингтонську систему побудови повоєнного світу, де, на жаль, місця для самостійної української держави не знайшлося. Йдеться не лише про ЗУНР, а й про УНР, оскільки українські національні держави по обидві сторони Збруча представляли у Парижі спільну делегацію.

Попри активну дипломатичну діяльність напередодні конференції, об'єднана українська делегація прибула до Парижа без чіткої, узгодженої

інструкції про свої дії. Формально спільну позицію було вироблено тільки 30 березня 1919 р. після тривалих дискусій між урядами Директорії і ЗУНР. Офіційне звернення української делегації з проханням визнати Україну як незалежну і суверенну державу відбулося тільки 1 лютого 1919 р., коли частина українських земель, зокрема Буковина та Закарпаття, були розподілені між Румунією та Чехословаччиною. Окрім того, наприкінці лютого 1919 р. Рада десяти погодилася з територіальними претензіями Польщі стосовно західноукраїнських земель.

Однак дуже складно говорити про спільність дій української делегації у Парижі. Домовленість між урядами УНР і ЗОУНР щодо спільного підходу до розв'язання «українського питання» на міжнародній арені відбулася у березні 1919 р. На практиці перші дні діяльності конференції продемонстрували, що між українцями виявилось більше суперечностей, ніж порозуміння в процесі досягнення кінцевої мети. Можна стверджувати, що делегати ЗУНР поклали об'єктивно серйозніші сподівання на конференцію і вели активну переддипломатичну діяльність, особливо у США, яких вважали основним союзником. Зовнішньополітичний вектор УНР був скомпрометований підписанням у лютому 1918 р. Брестського миру з країнами Четверного союзу та безкомпромісним відстоюванням ідеї повної незалежності. Суттєві розбіжності між українськими дипломатами призвели до того, що представники ЗУНР в грудні 1919 р. вийшли зі спільної делегації УНР і діяли цілком самостійно [66]. Це було виправдано тим, що учасники конференції мали різне бачення розв'язання «українського питання» та визначення долі УНР і ЗУНР. Власне, проблема Східної Галичини та ЗУНР посідали чільне місце в діяльності конференції.

Єдиний приклад узгодженості дій – направлення Г. Сидоренком 12 лютого 1919 р. країнам-учасникам конференції ноти про ворожу політику Польщі щодо України, яка була укладена на основі документа МЗС УНР «Державні межі України». У ноті йшлося про те, що галицький народ на історико-юридичних підставах і принципі самовизначення проголосив себе

Західною Народною Республікою й організував для того потрібний державний апарат. Подальшим актом Західної України обидві вони, як єдиноплемінний народ, злучилися в одну суверенну Українську державу і виступають одним суб'єктом міжнародного права [363]. У березні 1919 р. було подано ноти про самовизначення Закарпатської України, а також протест проти порушень прав людини в окупованій Буковині [92, с. 86].

На жаль, за весь час роботи конференції українське питання окремо не обговорювалося, а лише у зв'язку з вирішенням двох інших, на думку її організаторів, набагато важливіших питань – російського та польського. Останнього – у зв'язку з українсько-польською війною за Східну Галичину і з проблемою східних кордонів Польщі. Наддніпрянську ж Україну розглядали як одну з територій колишньої Російської імперії, а отже, частиною російського питання. Обговорення його розпочалося на засіданнях Ради десяти вже на самому початку конференції. Відразу виявилось два підходи до його вирішення:

- 1) союзна військова інтервенція в Росію, у тому числі на південь України;
- 2) досягнення компромісу між усіма політичними силами в Росії, зокрема більшовикам.

Антанта, після зриву плану мирного врегулювання російського питання через проведення конференції всіх зацікавлених сторін на Принцових островах, все більше схилялася до політики воєнної інтервенції та створення так званого санітарного кордону щодо більшовицької Росії. Під час розгляду цього питання 15 лютого висвітлювалась також ситуація в Україні. Учасники засідання були поінформовані про захоплення більшовиками Харкова, Катеринослава, Києва, частини Донбасу, наближення їх до окупованих військами Антанти південних міст України і, відповідно, про великі невдачі Директорії УНР, перехід значної частини її військ на бік Червоної армії. Ця інформація не могла не вплинути на позицію керівників Антанти, які й до

цього, завдяки шаленій наклепницькій пропаганді росіян і поляків, з великою недовірою ставилися до українського руху [484, s. 126].

Згодом, 8 травня 1919 р., Найвища рада конференції розглядала питання про перемир'я між Польщею і Західною Україною. В. Вільсон і Л. Джордж заявили, що «українське питання» є частиною загальноросійського [225, с. 27]. І хоча згодом ще тричі на порядок денний засідань Найвищої ради виносили справу Західної України у зв'язку з нападом на неї Польщі, але питань про загальноукраїнські проблеми не торкнулися.

У той час на Паризькій мирній конференції остаточно перемогла зовнішньополітична орієнтація країн Антанти на «єдину і неподільну Росію». Справа Галичини була єдиною, з приводу якої конференція офіційно вела перемовини з делегацією УНР. Важливим для української делегації був Сен-Жерменський мирний договір, підписаний 10 вересня 1919 р. між країнами-переможницями та державами, що утворилися на руїнах Австро-Угорської імперії. Саме умовами цього договору визначався правовий статус Буковини та Закарпаття. Так, ст. 59 Сен-Жерменського договору передбачала приєднання території Буковини до складу Румунії. Проте, в умовах договору абсолютно ігнорувалися вимоги Буковинського народного віча у Чернівцях від 3 листопада 1918 р. про приєднання української частини Буковини до складу єдиної Української держави [100]. Організатором віча виступив Український крайовий комітет Буковини – буковинська секція Української Національної Ради, що виник 25 жовтня 1918 р. (керівник – О. Попович).

Буковинське віче прийняло спільну резолюцію, яка складалася з 6 пунктів. Основні положення визначали чіткі територіальні межі українського державного утворення з центром у Чернівцях та повне політичне підпорядкування УНРаді у Львові. Засуджуючи румунську агресію стосовно окремих регіонів краю, віче прийняло рішення «прилучення австрійської часті української землі до України» [100].

Звісно, політичні події, що відбувалися у Галичині та Буковині, не були актуальними для організаторів Паризької мирної конференції та країн, що

підписували Сен-Жерменський мирний договір. Формально основним об'єктом дипломатичних домовленостей була територія Австро-Угорщини, а правовий статус отримали новоутворені держави, які змогли швидше й ефективніше самоорганізуватися у правовому плані.

Що стосується правового статусу Закарпаття, то ст. 53 договору визначала повну незалежність Чехословаччини, до складу якої, на правах автономії, було введено Підкарпатську Русь (Закарпаття) [483, s. 207]. До речі дипломати не взяли до уваги також і бажання українців Закарпаття приєднатися до складу ЗУНР, висловлене на Соборі русинів у Хусті 21 січня 1919 р. [15].

Зазначимо також: революційні події на Закарпатті кардинально відрізнялися від подій у Буковині та Галичині. За приєднання до України висловилися народні з'їзди в Любовні, Сваляві, Сиготі та Хусті, водночас Ужгородська народна рада висловилася за підтримку Угорщини, а рада Пряшева – Чехословаччини [15]. Таку ситуацію можна пояснити тим, що на момент проведення народних з'їздів. Пряшів окупували чеські війська, східну частину Закарпаття – румуни (за винятком низки сіл, де було утворено Гуцульську республіку), західну частину – чехи, а Березький комітат – угорці [15]. Саме угорці мали план окупації Закарпаття, тому розпочали з русинами дипломатичні перемовини, пропонуючи їм культурно-адміністративну автономію. Однак українці Закарпаття, які перебували у залежності від Угорщини впродовж останніх століть, вирішили шукати альтернативного протектора. Ужгородська, хустська і пряшівська ради утворили 8 травня 1919 р. Центральну руську народну раду й оголосили об'єднання Закарпаття з Чехословаччиною [15].

Ідея приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини початково була висловлена під час завершення Першої світової війни на американському континенті [280, с. 153]. Створена 23 липня 1918 р. Американська народна рада угро-русинів звернулася 21 жовтня 1918 р. до президента В. Вільсона з меморандумом, пропонуючи три шляхи розв'язання політичної ситуації в

Закарпатті. Пропозицію відносно незалежності Закарпаття та утворення незалежної держави у складі Галичини, Буковини і Закарпаття американський президент відкинув як «нереальну» [280, с. 154]. Третя пропозиція, що передбачала входження Закарпаття на правах автономії до складу Угорщини, також не знайшла підтримки, оскільки В. Вільсон заявив: автономія можлива у складі будь-якої сусідньої слов'янської держави [489, с. 49].

У зв'язку з такою позицією США українська діаспора 23 жовтня 1918 р. розпочала перемовини з Т. Масариком. На підтримку цього рішення серед представників української діаспори був організований плебісцит, у якому взяли участь 1113 делегатів [280, с. 155]; 2/3 учасників опитування висловилися за приєднання до Чехословаччини. Паризька мирна конференція 10 вересня 1919 р. санкціонувала це приєднання, але з умовою надання автономного статусу [482, с. 18; 494, с. 34].

Характеризуючи шанси ЗУНР на позитивне рішення Паризької мирної конференції стосовно гарантії національного суверенітету, можна стверджувати: ці шанси існували, однак аргументи української дипломатичної місії поступалися аргументам польських дипломатів [371, с. 329]. Власне, поляки упродовж XIX ст. сформували міцне дипломатичне лобі в особі Франції. Найзацікавленішими в об'єктивному розв'язання українського питання та правового статусу ЗУНР були США, які стали об'єктом активної дипломатичної діяльності української діаспори й еміграційного уряду. Саме з ініціативи США до Галичини і до Львова зокрема, було направлено кілька дипломатичних місій, котрі мали на засіданнях мирної конференції у Парижі доповісти про глибину українсько-польського конфлікту.

Так, упродовж січня-червня у Львові перебували дипломатичні місії англійського військового аташе полковника Г. Вейда, американського генерала Ф. Кернан. Найбільшою була місія французького генерала Ю. Бертелемі у складі 70 осіб [212, с. 261]. Перебування у Галичині місії Ю. Бертелемі виявилось на користь поляків, оскільки війська ЗУНР проводили тоді успішну Вовчухівську операцію. У Ходорові Ю. Бертелемі

зустрівся з керівником УГА М. Омеляновичем-Павленком. У спогадах керівник армії ЗУНР також згадував про польську спрямованість поглядів Ю. Бертелемі [86, с. 129]. Ці слова підтвердили і пропозиції, запропоновані українцям з боку дипломатичної місії, які передбачали повну капітуляцію. Тому українці не погодилися на вкрай негативні та принизливі умови перемир'я з поляками. На Паризькій мирній конференції країни-ініціатори місії Ю. Бертелемі негативно оцінили відмову українців від запропонованого перемир'я і сприйняли цей факт як зневагу до дипломатичних устремлінь великих європейських держав [2, с. 31].

Власне, 18 червня 1919 р. Найвища рада повернулася до розгляду проблеми ЗУНР на спеціальному засіданні глав зовнішньополітичних відомств за головування міністра закордонних справ Франції П. Пішона [86, с. 133]. Ключовим у процесі дискусії виявився геополітичний чинник, кінцевим варіантом якого постала сильна Польща у вигляді ключового противника більшовицької Росії, а сильної Польщі без Галичини не могло існувати.

За цих умов 25 червня 1919 р. Рада чотирьох на терміновій нараді прийняла фатальне для українців рішення: «Із метою забезпечити особи й майно мирного населення Східної Галичини супроти небезпеки, яка йому загрожує від більшовицьких банд, Найвища рада союзних держав вирішила вповноважити сили Польської Республіки вести свої операції аж до річки Збруч. Цей дозвіл не включає у себе рішень, які Найвища рада постановить пізніше в питанні політичного статусу Галичини» [103, с. 443]. Формально Польщі дозволялося окупувати українські території на 10 років на правах автономії та забезпечити національним меншинам умови для вільного розвитку.

Однак треба віддати належне українській делегації, що вона не припиняла перемовин і відстоювати право національної державності. Негативно на таке рішення відреагували і пересічні галичани, котрі від самого початку виявили опозиційне ставлення до окупаційного режиму. Галицькі

українці саботували перепис 1921 р. і парламентські вибори 1922 р. як такі, що порушують спеціальний статус Галичини. «Галицьке питання» залишалося актуальним до 1923 р.; у Відні до того часу існував еміграційний уряд ЗУНР, який домагався від Ліги Націй відновлення незалежності західноукраїнських земель та надсилав їй численні ноти протесту проти польської окупації краю.

Однак ЗУНР опинилася у складній геополітичній ситуації. Так, 21 квітня 1920 р. між УНР та Польщею підписано Варшавський мирний договір, у якому територія ЗУНР стала розмінною монетою в обмін визнання Польщею незалежності УНР; 18 березня 1921 р. у Ризі між Москвою і Варшавою підписано союзний договір, який передбачав радянські поступки Польщі, аналогічні до умов Варшавського договору [34, с. 358].

Ризький договір між Польщею та Радянською Росією, підписаний у квітні 1921 р., ще більше загострив ситуацію: зменшувався авторитет уряду УНР, загальмувалась продуктивність парламентської діяльності. У вимогах, які висунула польська сторона (їх представив С. Петлюра Президії ради республіки та прем'єр-міністру) передбачалось: згортання діяльності Ради республіки; скликання її за потребою Ради міністрів; припинення існування Державного Центру УНР у Тарнові [236, с. 295]. Робота урядових структур набувала конспіративного характеру, гарантій офіційній діяльності Раді Республіки на території Польщі не надавалось [420, с. 31–32].

Підписання Ризького мирного договору дуже негативно вплинуло на акцентуванні міжнародної спільноти на «українському питанні». Як слушно зауважував з цього приводу учасник тих подій І. Мазепа, політичне життя Державного Центру УНР на еміграції після підписання договору завмирало [228, с. 447]. Ризький мирний договір відтягнув визнання Польщею уряду УНР, що втратив спеціальний статус на території Польщі. Українське посольство у Варшаві замінили Центральним комітетом української еміграції [54, с. 233; 60, с. 25].

Перебуваючи в екзилі, національний уряд ЗУНР зосередив основну увагу насамперед на дипломатичній діяльності та досягненні міжнародного

визнання [214, с. 425]. Основні запити, які надсилали українці на розгляд Ліги Націй, стосувалися порушення поляками національних прав населення Галичини та недотримання умов зі забезпечення політичної автономії українців [53, с. 204]. Одним із головних ініціаторів звернень до найвищих міжнародних інстанцій був Є. Петрушевич. Більшість звернень українців залишалися поза увагою, але, на початку 1921 р. настав сприятливий час для активізації на міжнародній арені українського питання. Рада Ліги Націй 23 лютого 1921 р. визнала, що Галичина перебуває поза кордонами Польщі, тому для неї не можуть поширюватись постанови мирного договору про права національних меншин; питання правового становища Галичини повинна була вирішити Рада Амбасадорів [221, с. 216]. Загальні збори Ліги Націй ухвалили 27 вересня 1921 р. резолюцію про те, щоб її Рада звернула увагу головних союзних і прихильних держав на потребу унормувати правове становище Східної Галичини [9, с. 105].

Одночасно 30 квітня 1921 р. вступив у силу Ризький договір, підписаний між Польщею та Росією, який остаточно перекреслював плани галицьких українців на відновлення суверенної держави. Хоча, це був оптимальний момент для представлення на розгляд держав Антанти проекту «Основ державного устрою Галицької республіки», що було здійснено Є. Петрушевичем 30 квітня 1921 р. Основним засадничим принципом цього документа стала ідея звільнення Східної Галичини від польської окупації та визнання незалежності краю [221, с. 211].

У правовому аспекті Проект «Основ державного устрою Галицької республіки» вважався конституційним проектом, який складався з 12 розділів та перехідних положень, що загалом вміщували 42 статті (артикули). Розділи мали назву: «Державна суверенність»; «Державна територія»; «Державні народности»; «Форма правління»; «Загальні права горожан»; «Державна рада»; «Президент Держави»; «Державна міністерія»; «Національні права»; «Судівництво»; «Адміністрація»; «Оружна сила» [4]. Проект був об'ємним і, мабуть, найдемократичнішим серед тогочасних європейських конституцій.

Головний принцип цього Проекту – принцип народовладдя, оскільки саме жителям країни належали суверенні права держави [4].

Найбільш контроверсійним був розділ II «Державна територія». Визнаючи право на власну державність, пропонувалося кордони Галицької республіки визначити на заході р. Сян, охоплюючи Перемишль та Лемківщину, а також «ті етнографічні українські області давньої австро-угорської монархії, котрі їй приділять великі держави Антанти» [4]. Фактично українці претендували на Північну Буковину та Закарпаття, які відійшли до Румунії та Чехословаччини. Звісно, забезпечити виконання таких конституційних вимог Ліга Націй не могла, адже повоєнні кордони Центрально-Східної Європи формувалися в умовах складних і довготривалих перемовин.

Проект пропонував республіканську форму правління для Галичини. На думку авторів, це мало забезпечити моральний і матеріальний добробут жителів [138, с. 567]. До речі, акцентувалося саме на моральному забезпеченні населення краю. Можна припустити, що ця норма спричинена розумінням всієї кризи й утисків, яких зазнавали українці, перебуваючи у складі Польщі. У розділі 5 йшлося про широкі громадянські й політичні права:

- 1) «право горожанства» – право на громадянство;
- 2) рівність перед державою та законами;
- 3) доступ до публічної влади;
- 4) недоторканість майна та побуту;
- 5) право підприємницької діяльності;
- 6) недоторканість особистих прав і свобод;
- 7) право недоторканості житла;
- 8) таємниця листування;
- 9) право на збори та заснування об'єднань;
- 10) право публічного висловлювати власні переконання;
- 11) свободу віросповідання;
- 12) право на освіту та заняття наукою [138, с. 567–568].

Роз'яснюючи принцип свободи віросповідання, автори Проекту чітко вказували на розрив світської та духовної влади, а представникам окремого віросповідання було дозволено формувати власну організаційну структуру й управляти нею [138, с. 568]. Проект також установлював обов'язковість шкільної освіти.

Цікавими з політичного погляду є положення розділу «Державна рада», де визначаються основні функції, склад та повноваження цього найвищого державного органу влади, що обирався раз на три роки. Демократичний зміст задекларованих у розділі положень засвідчує той факт, що полякам та євреям дозволялося обирати окремих представників до Державної ради на рівних правах з українцями, а представники решти національних меншин обирали спільного представника [138, с. 568]. Ст. 10 визначала: з-поміж чотирьох заступників президента (спікер), яким міг бути тільки українець за національністю, один має бути поляком і один – євреєм [138, с. 568].

Виконавчу владу, згідно з пропонованим Проектом здійснював Президент, що обирався на принципах загального виборчого права і складав присягу перед спікером Державної ради. Його обирали раз на 6 років. Президентові підпорядковувалася Рада міністрів (уряд). Ст. 24 визначала українську мову державною, але не забороняла використовувати у правовому обігу польську та іврит у випадку, коли поляки чи євреї були суб'єктами правових відносин [138, с. 572]. Трьома мовами мали публікуватися усі офіційні звернення та законодавчі акти [138, с. 572]. Заслуговує на увагу і те, що знання національних мов було основною вимогою, поряд зі статусом громадянства, для обіймання державних посад. Так, ст. 29 встановлювала: «урядниками і службовниками у Галицькій Республіці можуть бути іменовані лиш горожане держави, що володіють щонайменше двома мовами національностей держави» [4].

Досягненням галицької правової традиції було забезпечення незалежності судової гілки влади. У Проекті «Основ державного устрою Галицької республіки», поданого на розгляд Ліги Націй, чітко визначалася

структура судової системи держави. Було розділено цивільне і кримінальне судочинство, проголошено відкритість і гласність судової системи. Одночасно ст. 33 передбачала судову відповідальність державних чиновників, але детальне регламентування цього положення переносилося до компетенції окремого правового акта [4].

Найцікавішим, з політичного погляду, видається розділ з перехідними положенням. Задекларувавши основні принципи державного устрою та повноваження основних гілок влади, автори Проекту запропонували саме Лізі Націй взяти безпосередню участь у організації державності на території Галичини. Для цього у ст. 39 пропонувалося створити Міжкоаліційну комісію для Галицької Держави, до якої країни Антанти мали надіслати по представнику [4]. Для допомоги цьому органу в організаційних питаннях і врахування внутрішніх інтересів жителів краю пропонувалося створити Адміністративну раду, до якої мали ввійти 7 українців, 3 поляки та 2 євреї. Такий розрахунок зроблено із відсоткового співвідношення національної приналежності жителів Галичини. Саме Адміністративній раді належало передати тимчасову владу на місці, саме вона зобов'язана була здійснити вибори до законодавчого органу, простежити за обранням і дотриманням присяги Президента республіки [4].

Отже, Проект «Основ державного устрою Галицької республіки» був одним із багатьох конституційних проектів, розроблених у період функціонування ЗУНР. Його практична реалізація та дотримання умов було декларовано міжнародному співтовариству, зокрема Лізі Націй, але така ініціатива не мала жодних практичних юридичних наслідків. Це був правовий акт з глибоким політичним змістом, який продемонстрував ставлення міжнародної спільноти до українського питання.

Зауважимо: з лютого 1921 р. до 14 березня 1923 р. у Парижі постійно перебувала дипломатична місія ЗУНР на чолі з С. Витвицьким [236, с. 293]. Париж був обраний не лише тому, що тут відбувалися головні перемовини в рамках мирної конференції, а й тому, що Франція була основним сателітом

Польщі та всіляко підтримувала устремління поляків на поширення їхньої влади у Східній Галичині. Як уже зазначалося, ця підтримка зумовлювалася тим, що саме Польща розцінювалася як буфер у протистоянні з більшовицькою Росією. Успіхи Польщі у війні проти Росії тільки підтвердили переконання європейських політиків. Головним завданням української дипломатичної місії було постійно нагадувати про важливість «українського питання» та намагання забезпечити для жителів краю найширших автономних прав, а у випадку успіху – незалежності.

Місія С. Витвицького підтримувала постійні контакти з Міністерством закордонних справ Франції, періодично відвідуючи його поодиноких референтів, надаючи їм відповідні меморандуми, в яких повідомлялось про польський режим у Галичині та створене ним положення, приверталась увага до опору українського населення [236, с. 293]. Унаслідок цього, французькі послы та сенатори неодноразово піднімали «галицьке питання» на засіданнях парламенту. Особливу увагу українські дипломати приділяли публікаціям у французькій пресі. До схожих дій українці вдавалися і у Великій Британії [9, с. 103–104].

Основним ідеологом дипломатичної боротьби у цей період був Є. Петрушевич, який проводив численні зустрічі з європейськими політиками. Але сукупність суб'єктивних і об'єктивних чинників, що містилися насамперед у геополітичній площині, призвели до того, що українське питання було не вирішеним. Як слушно зауважує О. Малюта, помилкою Ради міністрів УНР та Є. Петрушевича було те, що вони не проводили роботу з населенням Галичини, застерігали його «від будь-яких рухів», вимагаючи сліпої покори й очікування рішення міжнародної спільноти. Є. Петрушевич вважав, що подальшу діяльність має визначати не народ, а політичний центр за кордоном [236, с. 293].

Недоліком українського уряду ЗУНР на міжнародній арені було також те, що вони не врахували польський дипломатичний авторитет [423, с. 238]. Останні не припиняли перемовин з Францією та Великою Британією стосовно

офіційного оформлення юридичного входження Галичини до складу відновленої Речі Посполитої. На початку 1923 р. Велика Британія погодилася на дипломатичні поступки Франції на Близькому Сході й анексію Східної Галичини Польщею. Рада послів Антанти 14 березня 1923 р. прийняла рішення про передання управління Галичиною відновленій Польщі [58, с. 10]. Це рішення стало остаточним фіаско українських визвольних змагань на міжнародній арені та останнім етапом розподілу українських земель у повоєнному світі між чотирма державами – СРСР, Румунією, Чехословаччиною та Польщею [1].

Прийняття подібного рішення перекреслило усі сподівання галицьких українців на утвердження національної держави. Причинами такого міжнародного акту була низка об'єктивних та суб'єктивних чинників, передусім – геополітичні обставини, в яких не було місця незалежній державі галичан. Окрім того, певний радикалізм українських дипломатів та небажання поступитися певними територіями, зокрема Львовом, на користь Польщі не сприяли досягненню політичного консенсусу.

Отже, запропонований на розгляд Ліги Націй 30 квітня 1921 р. Проект «Основ державного устрою Галицької республіки» мав важливе політичне значення, а участь української делегації в роботі Паризької мирної конференції стала виявом активної міжнародної діяльності ЗУНР та продемонструвала прагнення вітчизняного політикуму всіма можливими засобами акцентувати на актуальності «українського питання».

Проект «Основ державного устрою Галицької республіки» засвідчив неперервність боротьби українського національного уряду за відродження національної державності й активну роботу з її конституційному оформленню. Цей документ мав насамперед вагомий політичний вплив, оскільки підтвердив готовність галицьких українців до розв'язання «українського питання» саме країнами Антанти, з одного боку, з іншого – «українське питання» залишалося актуальним для дипломатичних кіл Європи до 1923 р. Проект ґрунтувався на дотриманні основних демократичних

правових принципів, поділу і незалежності трьох гілок влади, а також національній терпимості.

Практичній реалізації норм, задекларованих у Проекті, перешкодили передусім геополітичні чинники, адже ЗУНР не розглядалася країнами – учасницями Паризької мирної конференції як вагома протидія більшовицькій Росії, хоче польське політичне лобі в середовищі французького політикуму було надзвичайно активним.

Нормотворча діяльність ЗУНР та її залучення до участі в міжнародних правових заходах, які були покликані вирішити долю повоєнного світу, значно вплинула на систему права та законодавства, оскільки разом з внутрішньополітичними чинниками виявляла основний вектор розвитку новоствореної держави, і формувала чіткі перспективи подальшого існування ЗУНР.

Висновки до розділу 4

Розкриваючи сутність конституційно-правових основ ЗУНР, що становлять важливу сторінку вітчизняного конституціоналізму та є зразком проникнення передових демократичних і соціальних норм, можна стверджувати:

– після «Листопадового зриву», для УНРади головним питанням була проблема легітимізації влади та формування основ державного устрою; активізація українсько-польського збройного протистояння у Львові прискорила державотворчі процеси і сприяла проголошенню 9 листопада 1918 р. суверенності ЗУНР;

– правове значення проголошення суверенності полягає в тому, що вперше за багато століть на західноукраїнських землях постала національна держава, яка ґрунтувалася на дотриманні демократичних і соціальних норм. На відміну від Української Центральної Ради Наддніпрянщини, керівники ЗУНР взяли беззаперечний орієнтир на національний суверенітет, приділяючи, з-поміж іншого, особливу увагу організації Збройних сил;

– за короткий час було прийнято «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», який закріпив принципи державного будівництва, декларував творення законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, а також широкі принципи народовладдя. Народ проголошувався джерелом влади, а національні меншини наділялися широкими політичними повноваженнями. Прийняття «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» ознаменувало процес організації державної влади, а її тимчасовий статус говорив про незавершеність процесу законотворення, зокрема у сфері конституційно-правових відносин;

– У Києві 22 січня 1919 р. було оголошено про підписання «Акта Злуки» УНР та ЗУНР, після чого остання змінила свою назву на Західну Область Української Народної Республіки. Цим актом українські землі об'єдналися в одну державу, що утвердило віковічні прагнення українців до соборності й незалежності. Негативним виявилось те, що «Акт Злуки» був формальним, а уряди УНР та ЗОУНР здійснювали відносно самостійну політику;

– ЗУНР вела активну зовнішньополітичну діяльність, важливу з огляду на необхідність міжнародного визнання. У 1921 р. на засідання Ліги Націй, галицькі політики подали «Проект основ державного устрою Галицької республіки», який мав важливе політичне значення, оскільки демонстрував послідовність поглядів і боротьби українців за національну державність. Нормотворча діяльність УНРади ЗУНР та прагнення до міжнародного визнання визначали дух законодавства, а також основний вектор розвитку правової системи новоствореної держави.

РОЗДІЛ 5

ЗАКОНОДАВСТВО ЗУНР ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Проголошення ЗУНР започаткувало активну правотворчу діяльність. Незважаючи на постійні військові дії, керівництво держави на чолі з Є. Петрушевичем доклало чимало зусиль для організації ефективного державного апарату, розв'язання аграрного питання, актуального для селянства, а також регламентування сфери цивільно-правових та кримінально-правових відносин. Становлення Західно-Української Народної Республіки та її юридичне закріплення, обумовлене зовнішньополітичною ситуацією та одвічним прагненням населення до політичної окремішності українських земель. Хоча, цей процес, як уже зазначалося, не мав успішного завершення, головні ідеї та діяльність проводу ЗУНР, їхня організаційна та законодавча діяльність заслуговують на увагу.

Питання правової бази діяльності ЗУНР, її нормативно-правових актів неодноразово зацікавлювало історико-правову науку. Одночасно, з метою формування системного підходу до вивчення змісту, спрямованості законодавчих та підзаконних актів ЗУНР виникає потреба у їх класифікації за певними критеріями та сферами впливу на тогочасне українське суспільство.

У цьому контексті важливим є те, що уряд ЗУНР свідомо погоджувався на використання норм австрійського й угорського законодавства, що було закономірним у зв'язку з обмеженими термінами та умовами для власного правотворення. За короткий час був також накопичений значний масив власних законодавчих та підзаконних актів, які регулювали сферу адміністративного устрою держави, сфери цивільного, трудового та земельного законодавства, а також кримінально-правові відносини.

Законодавчі акти ЗУНР становлять важливе джерело з дослідження вітчизняної традиції державотворення. Особливо актуальні вони у контексті порівняння з відповідною правовою практикою українських національних

урядів Наддніпрянщини (УНР, Гетьманату, Директорії). Крім того, після «Акта Злуки», низка законодавчих актів потребувала уніфікації.

Важливий чинник впливу на правотворчу діяльність ЗУНР – геополітичне становище, яке з одного боку, вимагало чіткого реагування на виклики міжнародної спільноти, що визначала долю ЗУНР як самостійної держави, а з іншого – військова агресія з боку Польщі стимулювала до формування надзвичайного законодавства, ефективного саме у військових умовах.

5.1. Особливості застосування австрійських нормативно-правових актів у ЗУНР

Утворення ЗУНР було не спонтанним явищем, а наслідком багаторічної активної політичної діяльності українців у Галичині, Буковині та на Закарпатті. Процес організації держави потребував насамперед забезпечення ефективного законодавства, яке б регулювало усі аспекти суспільно-політичного, культурного й економічного життя. У зв'язку з війною з Польщею, часу для формування власних законодавчих актів у керівництва ЗУНР було недостатньо, а ті закони, що приймалися, ґрунтувалися переважно на австрійській системі правотворення, яка продемонструвала ефективність упродовж XIX ст. Використання норм австрійського, а на Закарпатті – угорського права було закономірним явищем за існуючої кон'юнктури державно-правових відносин. окрім того, Польща, що на відміну від ЗУНР, отримала гарантії державного суверенітету на Паризькій мирній конференції, до середини 30-х років XX ст. ефективно застосовувала на практиці норми австрійського цивільного права.

Використання норм австрійського права у ЗУНР зумовлено ефективністю самого законодавства Австро-Угорської імперії, яке впродовж кінця XVIII – у XIX ст. зазнало низки суттєвих трансформацій, що відповідали духу правової ідеології притаманної для Європи, а це –

дотримання прав і свобод громадян, гарантування їм соціального захисту.

Позитивний вплив австрійського періоду засвідчує факт, що в період існування ЗУНР саме австрійське законодавство стало важливим чинником державотворення. Тому воно й визначило свідомісно-правовий зміст і орієнтацію українців Галичини, Буковини і Закарпаття під час боротьби за власну державність. Якщо уряди Наддніпрянщини змінювали зовнішньополітичні орієнтири і здебільшого погодилися на дипломатичні компроміси з країнами Четверного союзу, то політикум ЗУНР орієнтувався виключно на країни Антанти та США. Водночас зауважимо: після проголошення незалежності ЗУНР у листопаді 1918 р. галицькі українці прихильно ставилися до Австрії, цінуючи досвід, отриманий у діяльності представницьких та імперських органів влади, а також систему права, яка визначала достатній рівень забезпечення національних, політичних та релігійних прав і свобод.

Австрійське законодавство передбачало комплекс нормативно-правових актів, що регламентували найважливіші сфери суспільного життя. Наприкінці XVIII – у XIX ст. тривав процес кодифікації законодавства, спричинений лише потребою в уніфікації норм права, а й відповідністю їх духові часу. Галичина після приєднання до складу Австрійської імперії відіграла вагомую роль, оскільки для імператора Йосипа II вона перетворилась на регіон, де нові закони проходили практичну апробацію і після того застосовувалися щодо інших народів імперії. Такий підхід мав і позитивні, і негативні наслідки. З одного боку, відбувалася часта зміна окремих правових приписів, зокрема у сфері цивільних правовідносин, з іншого – з другої половини XIX ст. українські послы Галицького крайового сейму та австрійського парламенту брали безпосередню участь у правотворчій діяльності. Деякі з них стали керівниками ЗУНР, скажімо, Є. Петрушевич, К. Левицький, Ю. Романчук та ін. Це був украй важливий, передусім парламентський досвід, який отримав практичне застосування у 1918–1919 рр.

Саме тому, потрібно розкрити головні аспекти кодифікації

австрійського законодавства та його основний зміст, у тому числі, в частині практичного застосування в період існування ЗУНР, а також визначити ключові джерела права того часу.

З-поміж найважливіших джерел тогочасного австрійського права назвемо: звичаєве право; об'єднані Малопольсько-Великопольські статuti (регулювали норми цивільного права); сеймові ухвали (починаючи з XVI ст.); королівське законодавство; едикти, що гарантували особисті майнові й немайнові права; магдебурзьке право; конституційні акти середини XIX ст. Кожне зазначене джерело права вирізняється специфічною унікальністю та регламентує окремі сфери суспільно-правових відносин. Маючи на увазі детально охарактеризувати наведені джерела права, зауважимо: норми звичаєвого права були заборонені для використання ст. 10 Йосифінської книги законів, а імператорським патентом від 1811 р. звичаєве право взагалі було ліквідоване [438, с. 401].

Правова система Австрійської імперії формувалася зведенням звичаїв і традицій декотрих австрійських провінцій у крайові права. Цей процес, що розпочався у XIII ст., заклав основу для систематизації правових норм в окремі збірники, які у другій половині XVI ст. були вже в усіх провінціях. Упродовж XVIII ст. видавалися уже загальноавстрійські збірники законів і розпоряджень. Було видано чотири таких збірники (1704–1771 рр.). Вони містили прийняті у різні роки акти цивільно- і кримінально-правового характеру. Однак через суперечності між ними з часом виявилася невідповідність цих актів інтересам розвитку держави. Це стало однією з причин кодифікації цивільного й кримінального права в Австрійській імперії. Систематизація правових норм в Австрії, яка здійснювалася фактично водночас із загарбанням західноукраїнських земель, у поширенні австрійської імперської системи права на західноукраїнські землі зумовила системний підхід.

Цивільно-правові норми почали систематизувати раніше від інших. На вимогу ерцгерцогині Марії Терезії законодавча комісія уклала з урахуванням

прав кожної провінції, Кодекс цивільних законів, в основу якого покладено римське й магдебурзьке право, а також право інших держав. Кодекс, що отримав назву Терезіанського (1776 р.), складався з трьох розділів (права особи, майнові права й облігаційні права) і містив вісім томів. За Кодексом, право розподіляли на законне та звичаєве. Згодом імператор Йосиф II висунув вимоги доповнити збірник новими розділами. На виконання цього законодавча комісія додала до першого розділу Кодексу положення сімейно-шлюбного характеру (про права подружжя, взаємні права й обов'язки батьків і дітей). Цісарські доповнення, що мали важливе значення для розвитку суспільства і держави загалом, набували чинності в австрійських провінціях від 1787 р. Найважливіші з цісарських патентів стосувалися регулювання проблем сімейного права (1783 р.) і питань спадкування за законом (1786 р.). Згодом цісарські доповнення почали називатися Йосифінською книгою законів. Її характерну рису становила заборона використовувати категорії звичаєвого права, що як джерело права було згодом (1811 р.) скасоване відповідним цісарським патентом.

На розвитку законодавства в імперії позначився особливий статус угорських земель, до котрих належало українське Закарпаття. На території останнього, крім названих кодексів, діяло також поточне королівське законодавство, «Урбаріум» (1741 р.), нормами якого визначалися обов'язки кріпосних селян, а в міських судах – ще й «Трипартітум» [391, с. 352].

Із середини 60-х років XVIII ст. австрійські правителі Марія Терезія та її син Йосиф II розпочали управляти монархією згідно з принципами просвіченого абсолютизму. Своєю опорою вони зробили вузьке коло освічених бюрократів та регулярну армію. Серія селянських виступів, зокрема у регіонах, де жили українці (на Закарпатті), були жорстоко придушені дворянством і армією у 1766 р. Саме вони посприяли усвідомленню того, що зростання податкової спроможності селянства можна досягти лише тоді, коли центральна влада буде активним суб'єктом у відносинах між поміщиком і кріпаком та регулюватиме законом ці відносини.

Відтак у державі розпочалась підготовка реформ, центром яких повинна була стати відстала частина монархії Габсбургів – землі Угорського королівства. Реформу планувалося здійснити упродовж двох місяців, але у русинських комітатах її реалізація затяглась майже на вісім років через опір місцевого дворянства. Втручання держави у відносини між феодалом і кріпосним селянином було в інтересах кріпосної маси, адже мала на меті покращити її становище [165, с. 9].

Найактивніше кодифікаційні процеси відбувалися у сфері цивільного права, початок чому покладено ще у XVII ст. Акцентувалося на ліквідації впливу партикулярних норм на сферу цивільно-правових відносин. Для цього у 1753 р. Марія Терезія створила кодифікаційну комісію, наслідком роботи якої була систематизація існуючих норм права під назвою «Терезіана» (1766 р.). «Терезіана» ґрунтувалася на принципах римського права, а у сфері цивільно-правових відносин орієнтувалася на норми магдебурзького права. Кодекс однак, не був введений у дію, оскільки виявився громіздким за розмірами. Крім того, він ґрунтувався на принципах римського права, не притаманного для Австрії.

Наступний етап кодифікації австрійського цивільного права – остання чверть XVIII ст., період коли до складу Австрії було введено Галичину та Буковину. У 1772 р. Марія Терезія створила нову кодифікаційну комісію з вимогою чіткого формулювання законів на основі природної справедливості та людяності. Така вимога стала перешкодою в термінах кодифікації, оскільки робота продовжилася в період правління Йосипа II, який, на відміну від своєї матері, забажав розширити Кодекс новими розділами, що чіткіше б регламентували усі сфери цивільно-правових відносин [438, с. 403].

Офіційно перша частина Кодексу була затверджена імператорським патентом від 1 листопада 1786 р. і отримала назву Йосифінської книги законів [200, с. 42]. Вона являла собою зібрання норм права, що регулювали права підданих (право опікунської власності), сімейне та опікунське право. Така кодифікація законів не була досконалою, і відображала тільки окрему частину

цивільно-правової сфери. Це й призвело до подальшого її удосконалення, а також пристосування до вимог часу. Прикладом останнього може слугувати прийняття нового державного «Закону про води» від 30 травня 1869 р. та Крайового закону для Галичини від 14 березня 1875 р. [155, с. 41].

Імператор Леопольд II продовжив роботу з кодифікації законодавства, створивши нову кодифікаційну комісію. Результатом роботи комісії стало видання трьох збірок законів у 1794, 1795 та 1796 рр. які отримали назву «Леопольдіана». Кодекс законів під назвою Галицької книги законів 8 вересня 1787 р. був введений у Східній Галичині, а дещо раніше – 13 лютого 1787 р. – у Західній Галичині [152, с. 18].

Галицька книга законів мала експериментальний зміст і неодноразово змінювалася, що було зумовлено впливом звичаєвого права на чинні державні норми. Інший чинник впливу на австрійське законодавство, яке діяло в Галичині, – польське феодальне право. Причиною цього стало те, що поляки вміло лавірували і торгувалися з австрійським урядом, а останні розцінювали Галичину саме польською територією. Унаслідок експерименту з упровадженням «Леопольдіани» у Галичині вже у 1808 р. комісія Надвірної канцелярії внесла на розгляд імператору новий Проект кодексу зі змінами і доповненнями. На підставі цього 1 червня 1811 р. був затверджений, а 1 січня 1812 р. введений у дію Цивільний кодекс Австрійської імперії – «Загальне цивільне уложення для спадкових земель Австрійської монархії» [200, с. 43–44]. Особливість його полягає в тому, що він зберігає чинність дотепер. На території західноукраїнських земель, зокрема Галичини, він діяв навіть після її введення до складу Польщі на підставі Ризького мирного договору аж до 1933 р. [204, с. 70].

У Буковині Австрійський цивільний кодекс 1811 р. запроваджено у лютому 1816 р. Він зберігав чинність навіть у період анексії краю Румунією, аж до 1939 р. [19, с. 95]. Загальною його особливістю було те, що він ґрунтувався на принципах римського права [468, с. 158]. За положеннями Кодексу, закон оголошувався загальнообов'язковим, а незнання законів не

звільняло від відповідальності. Цікавою була інтерпретація використання норм звичаєвого права, що дозволялося здійснювати судами у випадку, коли подібне не суперечило чинному законодавству.

Кодекс складався зі вступу та трьох Книг загальною кількістю 1502 статті. Так, Книга I «Про особисте» присвячена приватним особовим питанням і регламентувала норми шлюбно-сімейного права. Сучасний український дослідник Г. Ліпак, зазначає: Австрійський цивільний кодекс 1811 р. містив цікаві законодавчі рішення, які спостерігаються в чинному Сімейному кодексі України, зокрема стосовно питання про заручини [217, с. 255]. Дослідник також звертає увагу, що Цивільний кодекс 1811 р. наділяв широкими повноваженнями у врегулюванні відносин між подружжям органи прокуратури в Галичині [217, с. 256]. Цікавою з позиції аналізу шлюбно-сімейного права є норма про інститут сепарації: він одночасно дозволяв розлучення, але забороняв повторно вступати у шлюб [471, s. 67–75]. Такі норми були наслідком впливу церкви, попри те, що Йосиф II на початку кодифікації законодавства вимагав ліквідувати норми партикулярного права, які містилися у цивільному законодавстві.

Шлюбно-сімейне законодавство становило складову Австрійського цивільного кодексу 1811 р. і було основою відповідної галузі права періоду ЗУНР. Важко визначити причину повної використання таких норм. Можна припустити: це зроблено унаслідок того, що, по-перше, інститут сепарації відповідав засадам християнського вчення греко-католицької церкви, авторитет якої на тогочасне суспільство був незаперечний; по-друге, шлюбно-сімейне право не було ключовим на першочерговому етапі розбудови ЗУНР.

У Книзі II «Про особисті права по відношенню до речей» розкрито норми речового та зобов'язального права, а Книга III «Про особливі визначення прав особистих і речових» регулювала право судового захисту особистих і речових прав, та визначала міру правового співвідношення між панами і селянами [471, s. 70].

Позитивні риси Австрійського цивільного кодексу 1811 р.: у ньому

визначена загальна цивільна правоздатність і позастанова рівність громадян у приватному праві; він підтверджував ліквідацію особистої залежності селян, а взаємини останніх з панами визначалися рамками майнових прав на землю; тут установлена рівність усіх громадян незалежно від віросповідання, а також повна цивільна правоздатність жінок. Такі передові для того часу правові норми пояснюються впливом на формування Кодексу французьких правових норм, оскільки кодифікація та видання Австрійського цивільного кодексу 1811 р. відбувалося під час наполеонівських воєн. Окрім того, Кодекс визначав рівні права для іноземців у сфері приватного права, чого не передбачав Кодекс Наполеона 1804 р. [477, s. 172].

На початку ХХ ст. Австрійський цивільний кодекс 1811 р. зазнав певної ревізії, що спричинено вимогами часу. Так, у 1904 р. за керівництва австрійського юриста Й. Унгера була створена робоча комісія для перегляду Кодексу, але її робота виявилася безрезультатною. Певні зміни були внесені через видання окремих урядових новел, зокрема 12 жовтня 1914 р., 22 липня 1915 р. та 19 березня 1916 р., які переважно стосувалися розширення прав жінок [466, s. 108]. Цікавий факт, що під час розгляду поправок в імперському парламенті, керівником робочої групи обрали українського юриста, професора Львівського університету С. Дністрянського. Однак роботу комісії, як і реалізацію нових поправок, перервав розпад Австро-Угорської імперії [199, с. 44].

У 1763 р. був затверджений в Австрії Кодекс вексельного права, який налічував 53 статті й охоплював низку норм, що регулювали питання кредиту. У 1775 р. дія Кодексу поширилася на Галичину, де до того вексельні справи регулювалися звичаєвим правом. Після скасування в Австрії кріпосного права у 1848 р. відбулося пожвавлення і внутрішньої, і зовнішньої торгівлі та виявилась гостра потреба в розробленні Торгового кодексу, який був затверджений в 1862 р. [199, с. 58].

Дещо складніше проходив процес кодифікації Цивільного процесуального кодексу. Він введений у дію 1781 р. (з 1 травня 1782 р. – у

Галичині), але характеризувався недосконалістю та тяглістю процесу, тому підлягав частому реформуванню й удосконаленню. У 1807 р. з певними змінами та доповненнями Цивільний процесуальний кодекс був остаточно введений у правовий обіг Східної Галичини під назвою Галицького цивільного процесуального кодексу [486, с. 62]. Він складався з 43 розділів, які містили 617 статей і детально регулювали всі стадії цивільного процесу. В 1825 р. на розгляд імператору був запропонований новий проект цього Кодексу, але його не ратифікували.

Новий Цивільний процесуальний кодекс затверджено за проектом відомого австрійського процесуаліста Кляйна у 1895 р. і введено в дію з 1898 р. [199, с. 59]. Він містив 6 частин і 602 статті. Цей Кодекс, порівняно з попереднім, був меншим за обсягом, але набагато ефективніше регулював процесуальні рамки. Його позитивними моментами було те, що проголошувалася усність і гласність цивільного процесу. Для врегулювання процесу виконання судових рішень та винесених вироків, у 1896 р. до Цивільного процесуального кодексу видано доповнення у вигляді окремого положення про екзекуції (402 статті) [199, с. 59].

Отже, система цивільного судочинства Австрійської імперії впродовж ХІХ ст. зазнала чимало трансформацій, особливо у сфері процесуального права. Норми Австрійського цивільного кодексу та Цивільного процесуального кодексу активно використовували у практиці ЗУНР, якщо вони не суперечила національним інтересам держави. Навіть окреме законодавство прийняте урядом ЗУНР співвідносилося з нормами австрійського права. Прикладом може слугувати такий факт: скажімо, чинною залишалася дія норм відносно терміну стажування випускників юридичного факультету для їхньої служби в органах судочинства. Натомість 11 лютого 1919 р., за поданням Державного секретаріату судівництва, прийнято Закон «Про скорочення підготовляючої судейської служби» [315, с. 9], яким термін стажування на посаду суддів зменшувався з трьох до двох років за наявності вакантних суддівських посад [200, с. 68]. Однак практика засвідчує, що

кандидатів на суддівські посади за цим Законом частково звільняли від проходження стажування [200, с. 69].

Особливе значення у процесі кодифікації австрійського права надавалося нормам кримінального законодавства, адже це стосувалося сфери взаємовідносин громадян у імперії. Так, починаючи з 1753 р. було створене Кримінальне уложення Марії Терезії, видане у 1768 р. з назвою «Терезіана» [18, с. 71]. «Терезіана» складалася з двох частин – «Про кримінальне судочинство», «Про злочини, які підлягали кримінальному розгляду і покаранню». Вони містили загалом 104 статті. Кодекс чітко поділяв усі злочини на публічні та приватні [452, с. 96].

Основною особливістю Кримінального кодексу було те, що він мав інквізиційний характер і передбачав чимало тортур у вигляді покарання, які були скасовані лише у 1776 р. Найвищою мірою покарання була смертна кара, далі, за ступенем жорстокості, – тілесні покарання, а відтак найгуманнішим видом покарання за кримінальні проступки вважалися публічні роботи, заслання, тюремне ув'язнення. Перед стратою дозволялося вирізати ремені з людської шкіри [24, с. 226].

Як і цивільне законодавство, кримінальне право Австрійської імперії також здійснювалося на основі постулатів римського права, особливо це простежувалося у визначенні заслання як міри покарання. У Галичині Кримінальний кодекс 1768 р. діяв лише у частині процесуального права і то з низкою суттєвих змін і доповнень, що були здійснені впродовж наступних років. Так, норми кримінального судочинства регламентувалися імператорським патентом від 23 лютого 1786 р., який затвердив «Загальну судову інструкцію для судів усіх інстанцій».

Під впливом численних змін та доповнень до Кримінального кодексу 1768 р. та з огляду на його архаїчний інквізиційний характер 13 січня 1787 р. Йосип II видав новий Австрійський кримінальний кодекс – «Про злочини та їх покарання». Він став результатом австрійської кримінальної політики «освіченого абсолютизму» [18, с. 73]. Кодекс кардинально і позитивно

різнівся від попереднього, зокрема містив тільки норми матеріального права, а процесуальні відносини регулювалися окремим актом – судовою інструкцією від 23 лютого 1786 р., яку надалі, 1 червня 1788 р., замінено загальним кримінальним судовим порядком [267, с. 14–17].

Кодекс 1787 р. ліквідував торттури як вид покарання, а звинуваченому гарантувалося право на захист. Смертна кара у вигляді найвищої міри покарання застосовувалася лише у надзвичайних випадках. Ознакою цивілізованого характеру нового кримінального законодавства було те, що сім'я злочинця звільнялася від відповідальності. Уперше в історії австрійського кримінального права цей Кримінальний кодекс, увійшовши в історію під назвою «Йозифіна», поділив злочинні дії на кримінальні злочини (184 ст.), які розглядали суди, і так звані політичні злочини (82 ст.), тобто менш серйозні правопорушення, що розглядалися адміністративними органами [200, с. 46]. У Східній Галичині практична реалізація норм «Йозифіни» почала здійснюватися з 1797 р. [18, с. 74].

У 1803 р. імператор Франц II видав новий Кримінальний кодекс, який отримав назву «Францішкана». Кодекс складався з двох частин (злочини і тяжкі поліцейські проступки), кожна з них мала два розділи – один стосувався норм кримінального матеріального права, а другий – процесу [18, с. 75]. Кодекс все ще зберігав смертну кару, – найвищу міру покарання, але значно скоротив типи злочинів під час здійснення яких вона присуджувалася. Офіційна статистика підтверджує, що зі 1304 смертних вироків, винесеними австрійськими судами до 1848 р., виконано лише 448, а всі інші були замінені позбавленням волі на різні строки [157].

Черговим етапом трансформації кримінального законодавства стали революційні події 1848 р. У 1852 р. був переглянутий Кримінальний кодекс, а згодом виданий у новій редакції, яка залишалася чинною у Галичині до 1932 р. Кримінальний кодекс 1852 р. запровадив поділ на злочини і проступки. Він містив дві частини: 1) Про злочини (ст. 1–232); 2) Про проступки (ст. 233–532) [199, с. 60]. У Кримінальному кодексі 1852 р. уже не

було процесуальних норм, його доповнено злочинами з використанням друкованого слова, дещо розширено межі необхідної оборони, зменшено кількість злочинів, за які передбачали покарання у вигляді смертної кари [18, с. 76]. Основними видами покарання за злочини було тюремне ув'язнення на різні терміни, а за проступки – грошові покарання, арешт до шести місяців, тілесні покарання, заборона проживати в даній місцевості та ін. Тілесні покарання офіційно скасовувалися Законом від 15 листопада 1867 р., але в Галичині на практиці застосовували норми патенту від 20 квітня 1854 р., ст. 11 якого, крім арешту і штрафу, передбачала також биття різками [18, с. 77].

У 1855 р. Кримінальний кодекс 1852 р. доповнено низкою законодавчих актів, що регламентували кримінальну відповідальність військовослужбовців та низкою інших законів [18, с. 77]. Ми не будемо характеризувати ці поправки, оскільки в період існування ЗУНР та в умовах ведення військового конфлікту проти Польщі використовувалися власні правові акти, які регулювали боротьбу із дезертирами й іншими військовими злочинами.

Зауважимо: Кримінальний кодекс 1852 р., попри низку позитивних змін, що відповідали духу часу, ґрунтувався на правових принципах Кодексу 1803 р., тому викликав жваву дискусію в середовищі австрійських правників. Основна увага була зосереджена довкола смертної кари як міри покарання та гуманності її здійснення.

У контексті визначення рівня використання норм австрійського законодавства у правовій системі періоду ЗУНР, доцільно акцентувати увагу на тому факті, що дія законів ЗУНР не поширювалася повноцінно на Закарпаття. Оскільки кримінальному законодавству Австро-Угорщини властивий дуалістичний характер, то Кримінальний кодекс 1852 р. діяв лише в Австрії, в тому числі в Галичині й на Буковині [250, с. 160]. В Угорщині тільки у 1879 р. видано власний Кримінальний кодекс, який поширив чинність на територію Закарпаття [18, с. 78]. Цивільне право в Угорщині кодифіковане не було, а складений наприкінці XIX ст. проект Цивільного кодексу не був

затверджений [199, с. 47–48].

Щодо процесуальної складової кримінального законодавства, то до 1853 р. діяли процесуальні норми Кримінального кодексу 1803 р. Лише у 1853 р. прийнято окремий закон про кримінальне судочинство, який запроваджував частково гласність процесу, але не допускав жодної участі громадськості у здійсненні правосуддя. Особливість кримінального процесу австрійської імперії полягала в тому, що більшість справ про проступки було передано на розгляд органів поліції (з 1852 р.). Позитивний крок у процесі реформування кримінального законодавства, зокрема у частині його процесуальної складової, – прийняття у 1862 р. «Закону про охорону особистої свободи».

У другій половині XIX – на початку XX ст. у зв'язку з посиленням революційного руху серед слов'янських народів імперії значно розширився поліцейний апарат. Це вело до формування надзвичайного законодавства, яке розширювало каральні функції органів поліції. Загалом у 1873 р. затверджено новий Кримінально-процесуальний кодекс, який проіснував з незначними змінами аж до розпаду Австро-Угорщини у жовтні 1918 р. Кодекс налічував 27 розділів, і містив 474 статті [428]. Основним нововведенням стало започаткування гласності процесу, введення суду присяжних у розгляді тяжких злочинів та ін. Особливістю процесуального законодавства згідно з Кримінально-процесуальним кодексом 1873 р. було те, що осіб, котрі фігурували у кримінальних справах як підозрювані, обвинувачені, підсудні, заарештовували. Розрізняли тимчасове затримання й арешт. Перше затримання могло мати місце лише на стадії дізнання, що здійснювала поліція. Підставою для такого затримання була підозра у вчиненні злочину [428].

Отже, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство Австрійської імперії вирізнялося інквізиційним характером та застосуванням смертної кари як найвищої міри покарання. У контексті визначення рівня використання цих норм у законодавстві ЗУНР варто зауважити, що, попри загальне запозичення правових підходів, керівництво Української держави

відмовилося від інституту смертної кари.

Загалом правова система ЗУНР не обмежувалася нормами цивільного та кримінального права, а містила низку норм, які регламентували сферу соціального та майнового забезпечення. Закономірно, що земельне законодавство, яке здійснювалося в рамках аграрної реформи стало яскравим прикладом вітчизняного законотворення початку ХХ ст.

Чимало запозичень здійснено Українською Національною Радою ЗУНР у процесі регулювання сфери організації судочинства, шлюбно-сімейних відносин, питання національностей, діловодства та фінансів. Так, в Австрійській імперії система судочинства регулювалася нормами патенту від 7 серпня 1850 р., в якому вимагалось дотримання в усіх провінціях імперії єдиного права. Відповідно до законодавчих збірників від 7 серпня 1872 р. закони поділяли на універсальні й партикулярні, правильні та виняткові. Правильні закони спиралися на загальні засади права, що були основою його системи, а виняткові – на засади необхідності або слушності. Родинні, майнові, облігаційні, спадкові права, з огляду на їх зміст, поділяли на негативні, заборонні, довершені, недовершені, самостійні й підпорядковані. Права родового та майнового станів, віросповідання, рівності усіх релігійних конфесій були гарантовані законом, прийнятим у 1867 р. [199, с. 51].

Важливу групу права становлять норми канонічного права, основою якого у австрійський період було збереження церковного шлюбу. Ці норми вважалися ключовими у процесі регулювання сімейно-шлюбних відносин. Норми канонічного права були надзвичайно актуальними для Галичини, де роль Греко-католицької церкви та духовенства як суспільного прошарку виявилася надзвичайно вагомою. У період існування ЗУНР роль церкви була чималою, тому канонічне право практично не зазнало жодних змін порівняно з імперським періодом. Єдину відмінність становила ліквідація привілейованостей католицизму. У ХІХ ст. католицизм мав значно кращі умови, ніж інші релігії. Наприклад, обряд укладання шлюбу між католиком і некатоличкою міг здійснювати лише католицький священик, а постанова 71

книги законів виголошувала, що наміри про шлюб між християнами – некатоликами мусили оголошуватися не лише у тій церкві, до якої належало подружжя, а й в церкві католицькій тієї місцевості. Зазначене обмеження було ліквідоване 31 грудня 1868 р.

Гарантування національної рівності населення держави ЗУНР не залежно від релігійної чи національної приналежності. Були повністю ліквідовані норми національного законодавства Австро-Угорщини, які особливим способом регулювали національні права єврейського населення, а також практично заперечували права українців.

Окрему групу використовуваного австрійського законодавства періоду ЗУНР становили норми державного й адміністративного права. До цієї групи законодавчих актів належать, зокрема: Закон від 1864 р. про організацію повітів; Закон громадський від 5 березня 1862 р. про організацію громад; Закон від 1873 р. про організацію університетів; Закон від 1874 р. про зовнішні правові відносини церкви; Статут адвокатський від 1868 р.; Статут нотаріальний від 1871 р. про організацію палат адвокатських і нотаріальних; Статут промисловий від 1859 р. і Закон від 1868 р. про організацію банків та палат торгівельних тощо [286].

Чільне місце в системі австрійського законодавства посідало сімейне право. Особлива увага приділялася правам родинним, зокрема правам батьків стосовно дитини, правам дитини стосовно батьків та правові взаємини між подружжям, що позитивно впливало на моральне виховання поколінь.

Починаючи з другої половини XIX ст., у австрійському парламенті й крайових сеймах Буковини та Галичини тривали жваві дискусії стосовно правового забезпечення використання природних ресурсів, надр, питання інфраструктури та медичного забезпечення. До речі, цей вид законодавства належав до сфери компетенції саме крайових сеймів, які вносили пропозиції на розгляд уряду відносно вдосконалення тієї чи іншої норм. Прикладом може слугувати ініціатива українського депутата Ф. Білоуса під час 19-го засідання шостої сесії 1876 р. Галицького сейму, де порушувалося питання про

важливість річкового транспорту і річкового сполучення [154, с. 102]. Депутат акцентував увагу на тому, що основною річковою артерією Галичини є р. Дністер і внаслідок її використання як транспортної артерії та поширення річкового судноплавства, можна з'єднати 20 найбільших міст краю [487, с. 475–477].

Загалом австрійське право закріплювало суспільну власність за природними ресурсами, річками (за винятком підземних вод, що оголошувалися державною власністю), на яких дозволялося споруджувати будівлі у випадку згоди місцевої адміністрації. Поширювалося також і земельне право, скажімо, у сфері будівництва доріг (розпорядження Кабінету міністрів від 19 січня 1853 р.), при будівництві залізниць (Закон від 13 квітня 1870 р. та від 29 березня 1872 р. і від 18 лютого 1878 р.), у розвитку гірництва (Закон гірничий від 23 травня 1854 р.) і в справах державної монополії на сіль (Закон статуту монопольного) [412]. У період функціонування уряду ЗУНР, названі сфери земельного законодавства не зазнали жодних змін і ефективно застосовувалися на практиці.

Значну роль у системі імперського законодавства відіграло право про застосування мов народів імперії в побуті й адміністрації. Особливо важливими були норми цього права для українців, які боролися за національно-політичну та культурну рівність з поляками та розширення автономних прав Галичини. У період ЗУНР мовне питання не втратило актуальності й належало до сфери конституційного законодавства, оскільки визначило українську мову державною.

Отже, австрійська і згодом австро-угорська система права, сформувавшись упродовж другої половини XVIII ст. – у XIX ст., стала основою законодавства періоду ЗУНР. Використання норм австрійського законодавства була закономірним чинником і характеризувалася низкою специфічних особливостей.

Цивільне законодавство у процесі кодифікації пройшло випробовування реформами в дусі освіченого абсолютизму і від 1812 р. зберігало вплив на

суспільну сферу навіть після розпаду імперії Габсбургів. Цивільний кодекс 1811 р. визначав цивільну правоздатність громадян та позастанову рівність.

Кримінальне законодавство Австрійської імперії мало інквізиційний характер і до кінця XIX ст. зберігало систему фізичних покарань. Найвищою мірою покарання вважалася смертна кара, але у другій половині XIX ст. імперські суди виносили все менше смертних вироків.

В основу австрійського Цивільного та Кримінального кодексів були покладені принципи римського права. Обсяг писаних законів викликав спротив серед тогочасних правників через об'ємність норм права і відповідну тяглість судового процесу, однак низка підзаконних актів, що видавалися в імперії, забезпечили ефективність практичного застосування норм права.

У період функціонування ЗУНР австрійське право стало основою законодавства. Така використання пояснюється як ефективністю й усталеністю практичного застосування права, так і відсутністю часу для формування й уніфікації національного законодавства. Більшість державних керівників ЗУНР мали юридичну освіту, що ґрунтувалася саме на знанні специфіки австрійського права, а також володіли тривалою практикою застосування правових норм.

5.2. Розробка та прийняття законодавства ЗУНР

Законотворча діяльність Української Національної Ради була надзвичайно важливою й ефективною у ракурсі організації державної влади та врегулювання низки соціально-економічних питань. Основна увага законотворців зосередилася довкола розв'язання норм земельного, трудового, адміністративного законодавства та права соціального забезпечення. Натомість у сфері цивільного й кримінального права використовувалися норми австрійського права з одночасним прийняттям нормативно-правових актів, які відповідали вимогам часу та діяли в конкретний період в умовах польської військової агресії 1918–1919 рр.

Проголошення незалежності ЗУНР започаткувало окрему сторінку української державно-правової традиції, а регламентування соціальних норм суспільства здійснювалося на засадах власного законодавства. Суб'єктивні й об'єктивні чинники, що впливали на процеси державного будівництва на західноукраїнських землях, позначилися і на процесах правотворення. Польська агресія та постійні військові дії не сприяли формуванню масштабних правових кодексів – Цивільного, Кримінального та ін. Натомість, УНРада прийняла рішення про застосування австрійського законодавства, а розв'язання нагальних питань вирішувалося через прийняття підзаконних актів, які регулювали окремі аспекти цивільно-правових відносин.

Українській правовій традиції початку ХХ ст. не притаманний чіткий поділ на основні галузі права та їхню відповідну кодифікацію. І для Наддніпрянської України, і для західноукраїнських земель властивим було наслідування правових традицій держав, у складі яких вони перебували. Для Австро-Угорщини традиційним вважався поділ на сферу цивільно-правових та кримінально-правових відносин, що сприймалося закономірно з огляду на всеосяжний характер цих галузей. Якщо кримінально-правові відносини регулювали сферу правової поведінки і правової відповідальності за вчинені злочини, то цивільне право регулювало усю систему майнових і немайнових відносин, у тому числі норми сімейного, земельного, фінансового, господарського (користування корисними копалинами), торговельного і навіть трудового права.

5.2.1. Цивільне і сімейне законодавство

УНРада з перших днів функціонування взяла курс на використання норм австрійського права та дотримання основних принципів законодавчого регулювання усіх сфер суспільних відносин. Закономірно, що формувати власний кодекс цивільного та цивільного процесуального права у керівництва ЗУНР не було часу, тому низка законодавчих актів, які приймалися у сфері

грошового обігу та фінансів, сімейних відносин, торгівлі й права власності на земельні надра, право спадкування та інші, становили собою комплекс цивільного права. Норми земельного законодавства, що також входить до цієї категорії, варто виокремити, оскільки воно було актуальним для того часу і належало до першочергових сфер правозабезпечення в умовах розбудови національної держави.

Зазначимо: у зв'язку з особливостями розвитку державності ЗУНР в умовах війни з Польщею першочергову увагу законотворці зосереджували на нормах адміністративного, конституційного та земельного законодавства, а також нормах права, що регулювали сферу обороноздатності країни та мобілізації до війська. Цивільно-правові відносини регулювалися у площині виникання конкретних проблем, пов'язаних з ефективним функціонуванням суспільства.

Групу законодавчих актів, які регулювали цивільно-правові відносини, становлять закони та розпорядження УНРади, розпорядження Державного секретаріату та постанови обласних, повітових і місцевих органів влади. Сукупність цих документів і становить зміст цивільного права періоду ЗУНР.

Уже 10 листопада 1918 р. був виданий «Закон Української Національної Ради про тимчасову адміністрацію», що визначив основні засади поширення норм права й адміністрування на місцях. Ст. 1 Закону встановлювала: «Дотепер обов'язуючі закони і розпорядки, оскільки вони не противлять ся державности Західно-Української Народної Республіки остають аж до зміни зглядно знесення в правній силі та на їх основі маєть ся вести дальше адміністрацію держави» [117, с. 5–7]. У ст. 2 зазначалося, що всі працівники адміністрації на місцях, які склали письмову присягу про добросовісне виконання своїх обов'язків на користь ЗУНР, залишалися виконувати свої обов'язки до видання наступних розпоряджень [117, с. 5–7]. Отже, норми цього Закону офіційно закріпили дію в межах ЗУНР основних правових актів Австро-Угорщини. Це підтверджує і факт залишення на службових посадах попередніх працівників, котрі відповідно виконували усю свою роботу в

рамках імперського законодавства.

Крім того, офіційна позиція УНРади полягала в тому, аби стара адміністративна система і кадрове забезпечення залишалося без змін. Особливо це стосувалося системи фінансів, роботи митниці й інших органів. Прикладом цього слугує нормативний акт, щодо роботи митної служби та відділу охорони бюджету. Видання цього акта зумовлено такими причинами. До уряду надійшли відомості, що в окремих відділах митниці й інших фінансових установах усунули від влади попередніх працівників без погодження з Дирекціями фінансових округів. Такий крок розцінювався негативно, адже «згадані Уряди лишились без фахових сил і що декуди усунуено особи, що з пожитком могли б служити Українській Державі» [270, с. 10–11]. Вирішити цю ситуацію пропонувалося формуванням списків та з'ясуванням обставин звільнення посадових осіб, а також сприянням у поновленні їх на посаді з метою розвитку національної державності.

Як видається, видання подібних розпоряджень та нормативних актів підтверджує кризу кадрів у державному апараті ЗУНР. Насамперед не вистачало фахівців у сфері фінансів. Так, 9 грудня 1918 р. видано «Обіжник Державного секретаріату фінансів про організацію роботи фінансових органів», де подаються відомості про стан забезпечення працівниками органів окружних бюджетних комісій [271, с. 13]. Зазначалося, що у Чорткові, Коломиї, Станіславові, Самборі, Бережанах, Жовкві, Бродах, Тернополі, а також у Львові, Перемишлі й Сяноці у бюджетних комісіях відсутні керівники та кваліфіковані працівники, оскільки українських не було, а поляки відмовилися скласти присягу для служби в ЗУНР. Для вирішення проблеми пропонувалося брати на роботу фахівців з інших сфер, аби чітко контролювати збір податків [271, с. 13].

Одним із перших правових актів, що забезпечував правове регулювання цивільних відносин, зокрема у сфері господарського права, стало тимчасове розпорядження «Про заборону вивозу нафти і нафтових промислів», видане 15 листопада 1918 р. Цей акт мав першочергове завдання – забезпечити

сировиною та паливним матеріалами ЗУНР. Тому вивіз за межі країни нафти, продуктів її походження, а також озокериту дозволялося лише за розпорядженням Державного секретаріату торгівлі та промислу [394]. Законодавчий акт мав протекціоністське значення, бо влада ЗУНР розуміла, що нафтовий промисел Карпатського регіону надзвичайно прибутковий і виконує стратегічну роль для подальшого розвитку країни.

Відповідно до статистичних відомостей, упродовж 1919 р. було видобуто 0,8 млн тон нафти, з яких у кінцевий продукт перероблено тільки 0,2 млн тон [170, с. 12]. Причиною того, що 2/3 нафти виявилися переробленими стало те, що більшість заводів не працювала. Основним центром переробки сирової нафти був Дрогобич, де, власне, і розміщався повітовий центр, який регулював виробництво нафтопродуктів, займався збором ліцензійних оплат та ін. Важливою проблемою у цій сфері поставала також відсутність налагодженої транспортної системи, зокрема залізниці, адже її колії були зруйновані під час військових дій.

Держава фактично монополізувала регулювання нафтової галузі, оскільки на законодавчому рівні зобов'язала усіх постачальників сировини 22% видобутої сирової нафти продавати державі по 42 грн (корони) за 100 кг. Дія розпорядження поширювалась на всю продукцію, вироблену в листопаді 1918 р. [339, с. 10]. Попри таку жорстку систему регулювання, траплялися й численні випадки спекуляцій і зловживань у нафтовидобувній сфері та під час її реалізації. Український дослідник М. Кобилецький у дисертаційному дослідженні наводить факти зловживань окремих громадян під час реалізації нафтових продуктів. Так, у Тернополі окремі продавці реалізовували нафту за цінами в 20–30 разів дорожче, ніж державна та ринкова ціна, а Державна жандармерія арештувала підприємця І. Яречовера за незаконний вивіз до Волочиська 40 бочок нафтопродуктів [170, с. 13].

Питання експорту нафтопродуктів стало предметом обговорення на засіданні УНРади 12 грудня 1918 р., коли точилися дискусії, що робити з 47 цистернами нафти, які стоять у Тернополі та які австрійська влада кілька

місяців тому зобов'язалася передати гетьманові П. Скоропадському. Після недовготривалих обговорень прийнято рішення передати їх Директорії УНР. Одночасно УНРада за головування С. Голубовича установила зміни до згаданого Закону «Про заборону вивозу нафти і нафтових промислів». Було визначено, що на кожну цистерну видається окремий дозвіл, а вивозити за кордон нафту, можливо лише за наявності резолюції голови Державної ради [81; 138, с. 51].

З нашого погляду, це було зроблено тому, що сира нафта становила головне джерело для продовольчого бартеру і торгівлі ЗУНР із державами сусідами, зокрема з Австрією та Чехословаччиною. Для укладання міждержавних договорів створили навіть спеціальну дипломатичну місію за керівництвом С. Вітика. Незважаючи на успішність перемовин та згоду іноземних партнерів постачати в ЗУНР продовольчі продукти в обмін на нафту, практичної реалізації домовленостей не відбулося. Причина полягала у втраті Стрия як основного вузлового залізничного пункту сполучення ЗУНР із країнами Європи.

Наголосимо, що уряд ЗУНР приділив особливу увагу передусім галузям господарства, які давали суттєві прибутки і могли наповнити бюджет держави. Окрім нафтовидобувної сфери, важливе значення мало виробництво і продаж тютюну, горілчана галузь. Тому, 1 грудня 1918 р. Державний комітет фінансів видав розпорядження «Про продаж тютюнових виробів», що забороняв продаж усіх тютюнових виробів без сплати відповідного податку чи ліцензії. Встановлювалися чіткі розміри сплати ліцензії за право торгівлі тютюновими виробами, які безпосередньо залежали від розміру громади регіону, де здійснюватиметься торгівля. Так, у населених пунктах чи місцевостях з кількістю жителів менше 5 тис. вартість ліцензії становила 300 крб., від 5 тис. – 10 тис. мешканців – 400 крб., понад 100 тис. осіб – 500 крб. [313, с. 8]. Ст. 3 вказувала, що відповідні ліцензії видаються терміном на 3 місяці, а ст. 8–9 передбачали покарання за порушення умов розповсюдження тютюнової продукції без ліцензії чи після вичерпання її терміну. Загалом

установлювався штраф у розмірі 10 тис. крб., або арешт терміном на півроку [313, с. 9].

Законодавством ЗУНР чітко регулювалися також і умови ввезення на територію краю тютюну і тютюнових виробів. Так, 18 грудня 1918 р. видано Розпорядження Державного секретаря фінансів «Про порядок перевезення тютюнових виробів», у якому визначалися жорсткі умови і у фінансовому, і в часовому сенсі для ввезення тютюну та цигарок на територію ЗУНР. Наприклад, ст. 1 цього розпорядження визначала: дозвіл на перевезення сигарет і тютюну між окремими регіонами ЗУНР видається терміном на 3 дні, а для вивозу за кордон – на 10 днів [310; 343, с. 12–13]. Вартість такого дозволу становить 10 крон, а вартість податку на перевезення 1 кг тютюну або тютюнових виробів коливалася у межах від 10 до 15 крон [310; 343, с. 12–13]. Цікавим з огляду на сьогоднішня видається форма обліку обсягу тютюнових виробів їхньою вагою. Розпорядження визначало суворі умови покарання за порушення норм розпорядження – 10 тис. крон штрафу чи арешт до шести місяців [310; 343, с. 13].

Інше суттєве джерело наповнення державного бюджету – виробництво та реалізація алкоголю, тому регулювання цієї сфери також належало до норм цивільного права. УНРада 1 грудня 1918 р. видала обіжник, яким рекомендувала повітовим органам влади здійснювати власну регулятивну політику у сфері оподаткування продажу алкогольних виробів. Прикладом практичного застосування такого припису є розпорядження Самбірського повітового комісаріату «Про оподаткування продажу алкогольних напоїв», видане 15 грудня 1918 р. За ним, розмір податку за 1 л спирту становив 10 крон, за 1 л горілки – 6 крон, вина – 2 крони [348]. Особливістю правового змісту правових актів періоду ЗУНР є чіткі терміни виконання самих законів і розпоряджень. Закон надавав власникам алкогольної продукції тільки 24 год. для того, щоб повідомити повітові податкові органи про наявність відповідної продукції та мети її реалізації. У випадку невиконання цієї норми, порушникові загрожував штраф у розмірі 4–8-кратного податку за кожен

одиницю продукції (ст. 7) [348]. Міститься також рекомендація повітовим податковим органам вести облік податку алкогольної продукції окремо від інших видів податку.

Початок 1919 р. ознаменувався критичною нестачею продовольства для забезпечення армії. У зв'язку з цим вжито низку заходів для економії продукції [106, с. 134]. Зважаючи на нестачу картоплі, 25 лютого 1919 р. Державний секретаріат фінансів видав розпорядження про припинення роботи усіх гуралень. При чому, вироблений на них спирт конфісковувався на користь держави, а приміщення гуралень використовували як склади [342, с. 25–26]. З часом були вжиті заходи з обмеження продажу спиртних напоїв. Так 15 квітня 1919 р. Державний секретаріат внутрішніх справ встановлював обмеження на продаж алкоголю в будні після 20 год, а в суботу – з 18 год. до 6 год. понеділка [138, с. 362]. За порушення цього розпорядження встановлювався штраф у розмірі 5 тис. грн або арешт до трьох місяців [138, с. 362].

Отже, у правовій практиці періоду ЗУНР особлива увага приділялася регулюванню сфери виробництва і розповсюдженню алкогольної та тютюнової продукції. Вирішення господарських питань та наповнення бюджету становили основний зміст законодавства у сфері цивільно-правових відносин. Причина такого оперативного регулювання полягала, по-перше, у тому, що це, з одного боку, були надзвичайно прибуткові сфери господарювання, а з іншого – у колишньому австро-угорському законодавстві цим питанням не надавали належного значення.

Основна частина сфери торгівлі й суспільного побуту регулювалася нормами цивільного права, а її характерною рисою було визначення чітких термінів виконання та переважання фінансових покарань за невиконання норм закону. Кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі практично не застосовувалося. Фінансове покарання було найпоширенішим, оскільки розцінювалося як один із засобів наповнення бюджету держави.

Наповнення бюджету та подолання продовольчої та економічної кризи

належало до головних завдань УНРади, тому окрема група законодавства стосувалася регулювання сфери продовольства, у тому числі й виробництва хліба та м'ясної продукції. Для регулювання відносин у цій сфері був створений спеціальний «Харчовий уряд». У його обов'язки входили контроль за станом господарського розвитку країни, вчасним посівом і збором врожаю, а також регулювання кількості продовольства, серед населення та військових. У цьому напрямі уряд дотримувався принципів, як у нафтовидобувній, горілчаній і тютюновій галузі. Тому на більшість продуктів – зерно, хліб, картоплю, м'ясо цукор та ін. – було встановлено державну монополію. Згодом, низкою законодавчих актів введено заборону на вживання хліба та м'яса.

Так, 10 квітня 1919 р. Державний секретаріат внутрішніх справ прийняв розпорядження «Про заборону вживання м'яса», за якою у середу та п'ятницю не дозволялося вживати м'ясо та м'ясні вибори. Продавцям заборонялося у ці дні реалізовувати м'ясні продукти, а державна інспекція мала право здійснювати ревізію та перевіряти виконання розпорядження [334, с. 57]. Нововведення не поширювалося на військові заклади харчування. За недотримання вимог накладався штраф у 500 грн, або арештом на шість місяців [334, с. 57]. У розпорядженні вказувалося: воно дійсне до того часу поки держава не поповнить продовольчих запасів.

Чергове розпорядження Державного секретаря внутрішніх справ «Про борошно, хліб і мучні страви» видане 11 квітня 1919 р. Згідно з ним устанавлювалася низька якість хліба, оскільки пропонувалося використовувати 95% помолу муки [332, с. 58]. Уряд також рекомендував додавати до хліба 25% картоплі, а в приватних господарства заборонялася випічка. Встановлювалася жорстка норма видачі хлібу на особу в громадських закладах харчування – не більше 25 г. Зазначалося, що ціни на хліб устанавлювали повітові комісари, виходячи із економічних і промислових умов розвитку кожного регіону, але не нижчими ніж державні.

Розпорядження визначало також суттєві заходи стосовно покарання

осіб, які не дотримувалися змісту цього правового акту, а саме – 5 тис. грн штрафу чи арешту на шість місяців [332, с. 58]. Прикладом виконання такого покарання, слугує факт накладення штрафу на підприємця зі Станиславова О. Деборома, котрий продавав хліб, спечений зі самої муки, без додавання домішок. З огляду на те, що правопорушення вчинено вперше, розмір штрафу становив 25 грн [170, с. 11].

Монополізація та регламентування норм реалізації хліба та м'яса була зумовлена необхідністю наповнення бюджету країни, а також запобігання промисловій кризі. Заходи законодавчого рівня, які приймалися, не могли, однак, забезпечити ефективного розв'язання усіх проблем тогочасного суспільства, у зв'язку з цим, уряд здійснював планомірну роботу з регулюванню податкової сфери.

Так, 5 грудня 1918 р. прийнято розпорядження Державного секретаріату шляхів про підвищення тарифів, що також є одним із важливих прикладів правотворчого процесу у сфері цивільно-правових відносин. Нововведення стосувалося насамперед, фінансового права. Для прикладу, розпорядження передбачало зростання тарифу на пасажирські перевезення на 50% і на вантажні – на 100% [345, с. 11–12].

Окреме місце в системі цивільно-правових відносин посідає законодавство, яке регулювало громадянські права та вводило систему перепусток і паспортів для подорожі громадян. Наприклад, 16 лютого 1919 р. видано спільне розпорядження Державного секретаріату внутрішніх справ та Державного секретаріату військових справ, ст. 1 якого зазначала, що цивільні особи підлягають обмеженню під час пересуванні територією держави та поза її межами [40, с. 13–14]. Підтверджуючий документ мав бути в людини навіть під час її пересування у межах повіту. Відповідне посвідчення громадянина видається повітовим комісаром і має містити такі дані про особу, як ім'я, прізвище, звання (посада) і статус подорожуючого, місце його постійного проживання та детальний опис особи (місце і рік народження, зріст, опис рис обличчя, опис волосся, очей, носа, рота й особливі прикмети) [40, с. 13–14].

Характерно, що для посвідчення громадян не потрібно було фото, – здійснювався звичайний опис характерних рис зовнішності конкретного громадянина. Фото як джерело ідентифікації особи було необхідне для отримання закордонного паспорта. Прикметно, що кожен вид документа, який засвідчував особу, мав різні терміни дії. Посвідчення, що видавалося для переміщення в межах держави, було дійсне лише впродовж місяця. Усе це було пов'язано з тим, що регіон становив переважно прифронтову зону. Крім того, для регіону, де ведуться військові дії, посвідчення, що підтверджує особу, видає безпосередньо військове керівництво повіту.

В посвідченнях, які призначалися для поїздки між повітами, окрім відомостей про особу та опис її основних рис, необхідно було вказати регіон, куди їде особа, мету поїздки [40, с. 14]. Окремий вид документа, що посвідчує особу, вважався необхідним для поїздки в Наддніпрянську Україну. Характерною особливістю посвідчень громадян була їхня вартість: посвідчення, які видавалися військовими урядами у прифронтових регіонах чи з військовою метою здійснення поїздки, були безкоштовними; натомість посвідчення для пересування в межах ЗУНР становила 5 крон, а для виїзду в Наддніпрянщину – 10 крон [40, с. 14].

Найцікавішими з правового погляду є умови для отримання та повноваження закордонного паспорта. Причому певні вимоги для його отримання в період ЗУНР схожі з відповідними вимогами сучасної України. Ст. 11 визначала, що закордонний паспорт становить головний вид документа, з яким можна виїжджати за межі держави (не враховуючи Наддніпрянщину). Для отримання такого документа необхідно надіслати до Державного секретаріату закордонних справ письмове звернення, де вказати мету та місце подорожі [40, с. 14]. Окрім заяви, долучається посвідчення громадянина, що видає повітова чи громадська рада, а також знімок. Вартість отримання паспорта становила 35 крон [40, с. 14]. Окрема процедура оформлення документів та поїздки за кордон визначалося для інтернованих осіб.

Також, 3 квітня 1919 р. було видано зміни до «Розпорядження про

перепустки і паспорти цивільним особам для подорожі за кордон», в якому вдвічі зменшувалася вартість отримання посвідчення громадянина; від оплати звільнялися особи, що відвідували родичів, які служили в українській армії [329, с. 54]. Такий правовий акт установлював міру відповідальності за порушення терміну видачі документів та отримання неправомірної власності: відсторонення від виконання службових обов'язків на 8 днів чи штраф 800 крон [138, с. 330].

Отже, у законодавчій практиці ЗУНР окрема увага приділялася забезпеченню цивільних прав громадян у сфері регламентування пересування в межах країни, і поза її межами. Видання закордонних паспортів як документа, що посвідчує особу та дає змогу здійснити поїздку поза межі країни, стало важливим кроком до інтеграції у тогочасну правову систему Європи, а вимоги до отримання такого виду документа багато в чому нагадують сучасні вимоги.

У законодавчій діяльності ЗУНР сфера цивільних відносин становила сукупність законодавчих актів, які регулювали сферу господарського та промислового регулювання, а також забезпечення громадських прав громадян. Акцентувалося на цивільно-процесуальній сфері та реформуванні системи цивільного судочинства.

Серед головних складових цивільного права, які отримали вдосконалення в період ЗУНР, – норми сімейного права. Так, 27 січня 1919 р. було внесено зміни до Цивільного кодексу (Австрійський цивільний кодекс 1811 р., його дія, як уже зазначалося, зберігалася у межах ЗУНР). Державний секретаріат внутрішніх справ видав спеціальне роз'яснення відносно ліквідації перешкод, що виникають під час укладання шлюбу [138, с. 169]. У цьому нормативно-правовому акті наголошувалося на тому, що норми сімейного права регулюються ст. 44–136 Цивільного кодексу. Основні зміни стосувалися права укладання шлюбу після розлучення чи смерті когось із подружжя. Так, на розсуд повітової влади виносилося прийняття рішення дозволити жінці вийти заміж після офіційного факту розлучення чи смерті

чоловіка через три місяці, у випадку, коли вона не вагітна [138, с. 169]. Цікавою видається норма права, за якою шлюб може отримали людина, котра має довідку повітового комісара, що служила у війську або непридатна до служби [138, с. 169]. Тому можна припустити: дозвіл на одруження отримували лише ті чоловіки, які виконали свій громадський обов'язок.

Аналізуючи нормативні акти цивільного та шлюбно-сімейного характеру, доходимо висновку: у період існування ЗУНР на практиці застосовувалися норми Австрійського цивільного кодексу 1811 р. з відповідними редакціями, що мало місце упродовж ХІХ ст.

Норми австрійського цивільного права значно поширювалися, оскільки кардинально реформувати чи повністю змінювати надзвичайно об'ємну сферу правовідносин у національного уряду ЗУНР не вистачало часу. Ефективним було внесення окремих змін та доповнень, спричинених вимогою часу й умовами військових дій.

Особливою складовою цивільного законодавства досліджуваного періоду вважалося те, що воно містило норми фінансового та господарського права. У цій сфері актуальним є аналіз низки нормативних актів, які регулювали виробництво й реалізацію алкогольної продукції та тютюнових виробів, і встановлювали державну монополію на продаж нафтопродуктів і широкий спектр продовольчої продукції.

Серед безпосередніх змін до норм Цивільного кодексу 1811 р. було роз'яснення щодо подолання перешкод під час укладання шлюбу, а також регулювання норм земельного законодавства. Останнє у сенсі правового аналізу варто зарахувати до окремої групи правових актів.

Сімейне законодавство також було запозичене з правової системи Австро-Угорщини. Єдині зміни, які прийняті в період ЗУНР, регулювали право повторного отримання шлюбу вдовами. Останнє зумовлювалося високою смертністю чоловіків під час військових дій.

5.2.2. Земельне законодавство

З моменту проголошення, ЗУНР опинилась у складному соціально-економічному становищі внаслідок багаторічної війни та руйнування. Зовнішньополітичне життя держави і внутрішня політика потребували врегулювання на законодавчому рівні. Одним із найважливіших питань у державі залишалось земельне питання, набуваючи не лише економічного, а й політичного значення.

Зрештою, аграрне питання становило основу внутрішньої політики усіх національних урядів періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Українська Центральна Рада, Гетьманат і Директорія доклали чимало зусиль для розв'язання земельної проблеми, а прорахунки у цій сфері, виявилися однією із вагомих причин їхньої поразки. Схожа ситуація склалася в ЗУНР. Це був закономірний процес, зумовлений тим, що українська нація початку ХХ ст. була селянською, а селянин не уявляв існування без земельного наділу. Крім того, попри ліквідацію кріпацтва й особистої залежності селян, процес їхнього земельного забезпечення та збереження особистих майнових прав затягнувся більше ніж на 50 років і на початок ХХ ст. не втратив своєї суспільної та економічної актуальності. Важливість земельного питання для українців чітко класифікуються словами Л. Коритко: земля – джерело задоволення першочергових потреб людини, необхідна умова її існування [186, с. 43].

На західноукраїнських землях, які тривалий час знаходилися під владою Австрії, а відтак – Австро-Угорщини, більшість населення становило селянство, яке перебувало в скрутному становищі. Незважаючи на ліквідацію кріпосного права в Австрійській імперії під час революції 1848–1849 рр., правове та соціально-економічне становище селян не зазнало суттєвих змін. Це в певною мірою пов'язано з тим, що ціна за викуп особистої залежності у 10 разів перевищувала всі існуючі повинності. Крім того, поміщики під час здійснення реформи захопили ліси, луки й пасовища. Їм належала майже

половина орних земель. Селяни мали або невеликі наділи землі, або не мали її взагалі й наймалися на роботу до панів або церкви [396, с. 106].

Населення під загрозою голоду змушене було продовжувати працювати на поміщицьких угіддях і виконувати різноманітні повинності на користь держави. Наймити працювали 16 годин на добу й отримували мізерну платню. Звісно, це їх не влаштовувало, але вони через безвихідь мирилися із таким становищем [234, с. 105]. Інакше кажучи, на Галичині продовжували панувати пережитки феодальних відносин.

Після початку Першої світової війни ситуація ще погіршилася. Війна завдала надзвичайно великої шкоди західноукраїнським землям. Власне, Австро-Угорська імперія також прикладала чимало зусиль для розв'язання аграрної проблеми, оскільки усвідомлювала, що ліквідація кріпацтва не стане кінцевим моментом для подолання соціальної боротьби на селі. Наголосимо, що, на відміну від цивільних та кримінальних норм права, які були кодифікованими й отримали загальноімперське поширення, земельні права не відображені у вигляді окремого кодексу. Земельне законодавство входило переважно до компетенції Цивільного кодексу та низки інших нормативно-правових актів.

Так, 12 квітня 1785 р. прийнято імператорський патент, що визначав процедуру кадастру земель в Австрійській імперії як основи для розподілу державного податку між землевласниками [186, с. 44]. Цей документ увійшов в історію під назвою «Йосифінська метрика» [68, с. 100].

Вагомим чинником, який загострював земельну проблему, було стрімке збільшення населення імперії, оскільки внаслідок приєднання нових територій та демографічного приросту кількість жителів імперії Габсбургів зросла удвічі. Вільних земель для забезпечення громадян наділами практично не існувало, тому влада вдавалася до перерозподілу земель, наданих селянам, не порушуючи власність магнатів. Для прикладу, з 1868 р. законодавчо дозволено здійснювати необмежений поділ наділів і торгівлю землею, що призвело до малоземелля та безземелля, зокрема у Галичині [186, с. 45].

Офіційна статистика того часу засвідчує різкий приріст угод про відчуження земельних ділянок (з 1520 у 1868 р. до 65671 у 1898 р). Попри стрімке зростання селянських наділів, їхній середній розмір зменшився до 1–2,4 га [175, с. 23]. У зв'язку з цим, від 1883 р. на законодавчому рівні йшлося вже про укрупнення або злиття сільськогосподарських угідь [186, с. 45].

Зважаючи на обмаль землі й кількість селян, слушною є думка Л. Коритко, що дивним видається факт відсутності в Австрійській імперії комплексного нормативного документа, який би врегульовував земельні відносини на всій території імперії [186, с. 46]. Частково цю прогалину й заповнив Закон про ґрунтові (поземельні) книги від 25 липня 1871 р. [133, с. 241–269].

Екстраполюючи розв'язання земельної проблеми періоду Австро-Угорщини та періоду ЗУНР, варто акцентувати на збереженні такого виду документів, як ґрунтові книги, що закріплювали право власності на нерухомість (землю, будівлі), а також зобов'язання, які виникали на основі такого права (кредит, застава та ін.). Саме, відомості про ґрунтові книги були підставою для збереження за селянським господарством земельного наділу або навпаки – вилучення та перерозподіл між новими власниками. Ведення ґрунтових книг допомогло установити принцип спадковості, а відповідно – цивільно-правової власності на нерухоме майно. Так, кожна особа, яка набувала чи передавала право на нерухоме майно, була зобов'язана подати документи про зміну записів у ґрунтові книги. Закон про ґрунтові книги був доповнений розпорядженням міністра юстиції від 12 січня 1872 р., що містило інструкцію про виконання Закону [265, с. 283; 266].

З-поміж інших правових актів Австро-Угорщини, які регулювали земельні відносини, є Закон про охорону полів (земель) від 17 липня 1876 р. [186, с. 46]. Згідно з ним, «все, що знаходиться на поли, а то всі предмети, які є получені з рільним господарством і стоять до нього в яким-небудь відношенню в найобширнішій розумінню, є спільною власністю» [255, с. 660]. У Законі чітко прописувалася процедура охорони та використання земельних наділів:

«...огородах, рілях і луках та по всяких ґрунтах означених яко замкнені чи то через огорожу, рови, межі, таблиці з забороною або інші видимі остерігаючі знаки» [255, с. 660].

Отже, в австрійській правовій спадщині земельні відносини слабо регулювалися на законодавчому рівні. Попри наведені законодавчі акти та норми цивільного права, які переважно регулювали земельні майнові відносини, залишалася ціла низка неврегульованих питань, що спричиняли загострення соціальної напруги, навіть масові заворушення. До цієї групи можна зарахувати проблему «сервітутів».

Загалом на початку ХХ ст., особливо в роки Першої світової війни, ситуація в імперії значно погіршилася, що безпосередньо позначилося на українцях Галичини. Селяни, котрі не могли викупити земельні наділи змушені були іти в наймити та працювати на поміщика 16 год. на день, а у січні 1918 р. уряд узаконив примусову працю селян у поміщицьких маєтках до 3 днів на тиждень [396, с. 106]. Такі законодавчі зміни призвели до значного спротиву серед українського населення імперії. У зв'язку з цим, поширився рух за ліквідацію поміщицьких маєтків, що нерідко супроводжувалося збройним протистоянням з поліцією, яка спробувала зібрати контрибуцію [396, с. 107].

Розпад Австро-Угорщини дав змогу новоутвореній державі – Західноукраїнській Народній Республіці, за прикладом інших народів Європи, створити власні законодавчі й виконавчі органи влади, правоохоронні органи та Збройні сили. Парламентом ЗУНР Українською Національною Радою та урядом – Державним секретаріатом – було прийнято низку законів та розпоряджень, які регламентували діяльність усіх галузей державного життя. Однак першочергове завдання полягало в забезпеченні територіальної цілісності країни й оборони Львова від поляків. Саме земельне питання стало одним із ключових причин відмови галицьких українців записуватися добровольцями до лав війська ЗУНР. Підтверджуючи цей факт, українські дослідники В. Солдатенко та Б. Савчук наводять уривок з відповіді одного із

мобілізованих українців: «Я вже три роки в плену наголодувався, набідився, воювати мені остогидло» [52, с. 31]. Галицький публіцист В. Будзиновський, розкриваючи настрої українців стосовно боротьби проти поляків, зауважував: причиною відмови була поширена соціалістами інформація, що «...будуть ділити панські грунти. Треба ж кожному бути дома. Хто буде сидіти у Львові пильнуючи, щоби Ляхи не зробили повстання, той верне до порожньої і вилізаної миски» [25, с. 4].

З цього випливає, що українці, котрі воювали в рядах австрійської армії, відмовлялися від військової служби в лавах армії ЗУНР. Як видається, причиною відмови була і об'єктивна втома, і суб'єктивний чинник у вигляді неусвідомлення реального стану боротьби за збереження суверенітету новоутвореної держави, а також бажання отримати власний земельний наділ, що після розпаду монархії, вважалось закономірним фактом претендування на землю, яку обробляв сам чи предки.

Така ситуація була стимулом для національного уряду ЗУНР до активної діяльності у сфері земельного законодавства. Так, уже 5–6 листопада 1918 р. Українська Національна Рада проголосила низку декларацій до населення республіки з роз'яснення перспектив майбутньої політики: в «сотвореній Тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніших над бідними й економічно слабшими». Майбутній український парламент «переведе справедливу аграрну реформу, силою котрої земля великих земельних дібр перейде на власність малоземельних і безземельних» [139, с. 336].

Головними органами, на які покладалось вирішення земельного питання, мав стати уряд та майбутній парламент. Для нагального вирішення існуючих проблем ще напередодні повстання 1 листопада 29 жовтня 1918 р. у Львові було створено Центральне бюро УНРади на чолі з р. Перфецьким та згадуваний «Харчовий уряд», головою якого став С. Федак [396, с. 108]. До сфери повноважень «Харчового уряду» входило забезпечення продуктами харчування державних, освітніх та лікувальних установ [96]. Він мав

вирішувати питання пов'язані з назриваючою промисловою кризою [369, с. 78].

Першого листопада 1918 р. була видана відозва «Харчового уряду», де зазначалося: тільки «Харчовий уряд» і українські повітові харчові управи «мають право жадати доставки плодів народного господарства на те, щоби їх ужити до будування Української Держави» [434]. Завдання кожного громадянина полягало б у виконанні вказівки цього органу влади, «бо се буде частина ціни на нашу самостійність і за наше дальше єствування; маючи всі продукти в своєму завідуванні ми зможемо вибороти не лиш признання нашої незалежності, але й достарчення від других народів продуктів промислу, яких нам треба до предержання тяжкого часу» [434].

Однак такі кроки українського уряду не вирішували ситуації, що склалася. Суспільство вимагало рішучих змін. Серед тогочасних українських урядовців також було багато діячів, котрі усвідомлювали складність ситуації та розуміли першочерговість розв'язання аграрного питання. Уряд аргументував: «Західно-Українська Народня Республіка є передовсім державою селянською, отже, вся соціяльна політика її мусить бути передовсім звернена на те, щоб селянство дістало варстат праці – землю і тим самим мало запевнений весь дохід з праці» [220]. Основним механізмом розв'язання цієї проблеми, на його думку, буде утворення «земельного фонду Народної Республіки» [220].

Основним державним органом, на який покладалося вирішення земельного питання, був Державний секретаріат земельних справ, до повноважень якого входив і контроль за сільським господарством, і підготовка та здійснення земельної реформи [445, с. 37].

У січні 1919 р. для розробки проекту земельної реформи була створена спеціальна комісія у складі С. Даниловича, С. Вітика, А. Шмігельського, П. Шекерик-Дониківа, Т. Старуха, Л. Петрушевича, С. Онишкевича, І. Макуха та ін. [269]. На початках робота комісії зводилася до розв'язання нагальних проблем, пов'язаних із проведенням весняно-польових робіт, регламентування

умов оренди землі [396, с. 108].

Особливість здійснення земельної реформи в ЗУНР полягало в тому, що упродовж грудня-січня відбувалися активні перемовини відносно об'єднання УНР та ЗУНР у одну державу. Відповідно постало питання про уніфікацію законодавства та спільне розв'язання нагального для обох частин України аграрного питання. Члени УНРади на сесії 2–4 січня 1919 р. постали перед дилемою: чи реформа має бути однаковою для обох частин, чи має різнитися з огляду на розміри земельного фонду та традиції землеволодіння.

Власне, уряд ЗУНР негативно оцінив прийнятий Директорією 8 січня 1919 р. Земельний закон українці Галичини також не до кінця розуміли статусу УНР та ЗУНР у майбутньому політичному об'єднанні, тому прийняли рішення почекати з висновками [396, с. 109]. Причиною цього було те, що Директорія відкидала можливість розвитку приватної власності на землі, перетворюючи землю на об'єкт суспільної власності. Ця норма категорично не відповідала поглядам галицьких правників, котрі виступали виключно за приватну власність на землю як запоруку розвитку товарно-грошових відносин. У такій ситуації віце-президент УНРади Л. Бачинський вважав: дія Земельного закону ЗУНР юридично не повинна поширюватися на Галичину, оскільки він прийнятий до укладення «Акта Злуки» [396, с. 110]. Під час чергового засідання Державний секретаріат земельних справ 30 січня прийняв рішення, що земельне законодавство повинно належати до тих сфер самостійної правотворчості, які обумовлені умовами «Акта Злуки» [309].

Дискусія стосовно земельного законодавства була головною під час засідань УНРади. На одному з них І. Макух заявив про необхідність опублікувати Закон Директорії, Проект аграрної реформи С. Даниловича і Л. Бачинського і поширити, щоб «...люде могли зорентуватися. А опісля, хай скажуть слово інтересовані» [308]. Основні дискусії тривали на засіданні 2 лютого 1919 р., але остаточного рішення так і не було прийнято [274, с. 172]. Більшість членів УНРади схилилися до реалізації Проекту Л. Бачинського, однак прийняття остаточної ухвали перенесли. На засіданні 10 лютого 1919 р.

кількісний склад земельної комісії було розширено до 25 осіб [138, с. 203].

Власне, суть земельних законопроектів С. Даниловича та Л. Бачинського полягала в ось у чому. С. Данилович пропонував залишити в державній власності тільки ліси, а обсяг земельного фонду у приватній власності обмежити 50–100 моргами, залежно від спеціалізації землі. Решту землі необхідно об'єднати в Народний земельний фонд. За вилучену землю власникам пропонувалося виплачувати ринкову вартість землі з розрахунку на 1913 р. [318, с. 3]. Завданням Народного земельного фонду визначався справедливий розподіл землі між районами. Землі, що знаходилися у підпорядкуванні Народного земельного фонду, заборонялося продавати чи дарувати, виняток становили тільки дозволи на будівництво житла для безземельних громадян [318, с. 3].

На місцях пропонувалося створити громадські земельні ради, членів якої обирали «загальним, рівним голосуванням всего трудового рільничого населення громади» [318, с. 3]. Громадська земельна рада наділялася широкими повноваженнями, починаючи від ведення документообігу й опису землі, до закінчення ефективного розподілу техніки і реманенту, забезпечення своєчасного обробітку, посіву землі та збору врожаю [140, с. 73]. С. Данилович пропонував сформувати на селі спілкове господарство, а громадська земельна рада мала стати його управляючим органом із зобов'язанням, «щоби доходи зі спілкового господарства були справедливо розділювані поміж працюючих на тім господарстві після засад прийнятих загальним збором» [318, с. 3].

У повітах повинні були діяти повітові земельні ради, які підпорядковувалися безпосередньо Державній земельній раді, членів якої обирав національний уряд [318, с. 3]. С. Данилович акцентував також на необхідності створення окремого міністерства із широкими повноваженнями у сфері розподілу та контролю земельної власності як приватної, так і державної форми. Цікавою пропозицією галицького політика є теза, що першочергове право викупу землі, яка виставляється на продаж, за відмови

найближчих родичів, має Народний земельний фонд [318, с. 3].

Пропозиції Л. Бачинського, стосовно земельної реформи, запропонованої С. Даниловичем, різнилися тільки тим, що детальніше визначали умови викупу та розподілу землі, й галузь підпорядкування органів місцевої влади у сфері розподілу землі між селянами. Л. Бачинський пропонував визначити право власності на землю лише за селянами, котрі обробляли цю землю, і якщо обсяг наділу не перевищує максимально дозволених. Решту землі держава викупує відповідно до розрахунку вартості землі [42, арк. 22]. Ліси переходили у власність громади. Власне, за громадою визначалося право збільшувати обсяги земельного наділу понад дозволена законом норму, в зв'язку з об'єктивною необхідністю та можливістю обробітку землі селянським господарством. Це, на думку автора, повинно стимулювати економічний розвиток села [42, арк. 23]. Цікавою видається пропозиція Л. Бачинського, що господар, який понад два роки не обробляє землі або віддає її у власність іншому, може бути позбавлений права власності [138, с. 346].

Допоки на засідання УНРади та Державного секретаріату земельних справ точилися дискусії, у суспільстві назрівав спротив через зволікання влади. Особливо загострилася ситуація в лютому 1919 р., оскільки напередодні весни селяни повинні були знати, у якому становищі вони опинилися. У місцевій пресі виходили часті критичні повідомлення стосовно політики влади у сфері земельного законодавства. Так, у газеті «Республіканець» 8 лютого 1919 р. містилося повідомлення: урядова директива до селянства про обробіток землі була насмішкою, зокрема в контексті пропозиції; «селяне можуть собі землю винаймати у дідичів, як що ті захотять се зробити» [314]. Занепокоєння викликало також те, що керівництво ЗУНР не реалізовує запроваджене Директорією земельне законодавство, бо «нарід домагав ея злуки на те, щоби закони виходили з Києва, щоби ми були з'єдинені і мали рівні права й обов'язки» [314].

Активний суспільний резонанс отримала проблема компенсації за

вилучену у великих землевласників (дідичів) землю. У пресі публікувалися повідомлення: дідичі отримали свою землю в період панування Польщі та Москви, відібравши її в українських селян. Натомість за Австрійської імперії господарство, яке вели дідичі, було слаборозвинутим, на відміну від селянського, адже українці Галичини «вчилися кращої господарки від німецьких кольтоністів на Україні, а не від великих земельних власників» [140, с. 65]. Автори публікації пропонували конфіскувати землю без будь-якого викупу, але, виходячи з позиції гуманності, передбачали можливість сплачувати державну пенсію чи довічне утримання [140, с. 65].

Отже, проведення аграрної реформи в ЗУНР було першочерговим завданням, що засвідчували загострення соціальної напруги в країні та жваві політичні дискусії, які точилися між правниками.

Аграрну реформу в ЗУНР започатковано виданням Закону «Про вивласнення великих табулярних посілостей» [136, с. 275]. Закон установлював порядок конфіскації земель у великих землевласників. До ухвалення повноцінного земельного закону у власність народу передавалися посілости великих землевласників. Кількість землі, що залишалася у власності колишніх поміщиків, не могла перевищувати 200 моргів (1 морг – 0,57 га) [415]. Націоналізовані землі переходили в тимчасове управління повітових земельних комітетів, які розподіляли їх поміж селянами.

На початку лютого, під час засідання уряду, С. Голубович виступив з промовою, в якій важливе місце приділив аграрній реформі [233, с. 85]. Він заявив, що уряд повинен прикласти максимум зусиль для реалізації аграрної реформи якнайшвидше, аби щоб «розв'язка тая наступила без заколоту і без потрясень та щоби забезпечила нашому народови на його землі свобідне володіння» [319]. Він також визначав основні складовими майбутнього земельного законодавства:

- одержавлення землі через викупу;
- дотримання права приватної власності;

- встановлення гарантованого мінімуму земельного наділу;
- обмеження права спадкування та викупу землі;
- одержавлення лісів;
- право на забезпечення землею мають безземельні та малоземельні;
- розмір компенсації за вилучену державою землю буде здійснюватися через індемнізацію [319].

Пропонувалося також провести низку громадських слухань, на яких визначити ставлення населення до засад земельного законодавства, а після цього приймати самий закон.

Остаточні дискусії та прийняття Закону Української Національної Ради «Про земельну реформу» відбулося 14 квітня 1919 р. Зауважимо, що залишилося чимало питань, які планувалося вирішити у майбутньому, зокрема після скликання національного Сейму. До таких проблемних аспектів належав процес і сума викупу землі від господарів, котрі не обробляють її, та процедура виборів до місцевих земельних комісій.

Щодо Закону «Про земельну реформу», то він мав компромісний характер. Йдеться про конфіскацію землі великих землевласників, власників землі, які воювали проти Української держави, та землі, що перебувала у власності Австро-Угорської монархії. Відповідно конфіскованою землею наділялися передусім військовослужбовці української армії та безземельні і малоземельні селяни.

Закон складався з 23 параграфів і був достатньо змістовним. Показово, що § 1 наводив перелік землі, яка переходила у державну власність, а це – земельні наділи, що набули статусу державного, згідно з положенням від 12 серпня 1866 р., монастирські та церковні землі, усі землі, отримані їхніми власниками незаконним шляхом, та ті, розміри, котрі перевищують встановлений ліміт [147].

У § 5 Закон розглядав питання орендованої землі, термін дії договору якої був чинним. У такому випадку орендар міг користуватися землею доти,

поки УНРада не видасть закон, що буде регулювати цю сферу правовідносин, або у випадку судового рішення. Особлива увага в Законі приділялася процедурі «вивласнення» землі та визначення фонду, за який сплачуються кошти. Так, без жодної компенсації на користь держави відходили землі:

а) домени (земельні наділи, які становили власність колишньої австрійської та угорської держави), та земельна власність австро-угорської або іншої династії;

б) земельні наділи тих власників, стосовно котрих доведено, що вони зі зброєю виступали проти «нашої Держави», або вчинили інший злочин проти її цілісності;

в) земельні наділи тих власників, які набули їх виключно через спекуляцію;

г) великі земельні наділи, придбані під час війни упродовж 1914–1919 рр., очевидно з воєнних прибутків [147].

Однак § 7 уточнював: за цю землю також передбачена компенсація, але її розмір і форма будуть визначені майбутнім законодавчим органом держави, що буде обраний на основі нового виборчого законодавства.

У Законі «Про земельну реформу» чітко визначалася сфера підпорядкування земельного фонду та лісів. Пропонувалося, що всі ліси, які були вилучені з приватної власності, становлять лісовий фонд ЗОУНР, а вилучені землі – земельний фонд. Однак лісовий фонд безпосередньо знаходиться у сфері підпорядкування Державного секретаріату земельних справ, а управління земельним фондом здійснюють обласні, повітові й громадські земельні комісії [138, с. 350]. Таке рішення було зумовлене низкою об'єктивних причин. Перехід лісів у власність і повну підпорядкованість Державному секретаріату зумовлений необхідністю дерева як матеріалу для відбудови державних об'єктів, будинків, а також експорту. Натомість саме місцеві органи управління мали здійснювати контроль за розподілом землі, що, на думку законотворців, мало сприяти оптимізації розподілу й ефективному управлінню самим народним господарством.

Власне, § 9–15 чітко регулювали персональний кількісний склад обласних, повітових та громадських земельних комісій, процедуру вибору їхніх членів, сферу підпорядкування і термін роботи. Так, зокрема, до обласної земельної комісії повинно було входити 12 осіб, 8 з яких обиралися обласним законодавчим органом, а 4 призначалися обласним урядом із фахових аграріїв [147]. Визначалося, що в складі комісії має бути 4 заступники, що підтверджує виокремлення чотирьох напрямів роботи комісії, за які ті повинні були відповідати. Члени комісії обирали з-поміж себе керівника. Також було законодавчо визначено, що на засіданнях Обласної земельної комісії мав бути присутнім або Державний секретар земельних справ, або його уповноважений представник. Такий крок здійснено для того, аби «в разі, коли би ухвали комісії противилися закони, їх систувати» [147].

Кількісний склад повітових і громадських земельних комісій мав становити 6 і 7 членів відповідно, троє з яких були заступниками голови. До повітової комісії трьох членів призначає обласний уряд з фахівців у сфері народного господарства, а члени громадської комісії обиралися шляхом загального, рівного і таємного головування членів громади. Сьомим членом громадської земельної ради був керівник громади [147]. Закон § 12 визначав термін повноважень земельних комісій. Громадська земельна комісія обиралася щороку, а повітова й обласна – раз на три роки [147].

Що стосується сфери повноважень земельних рад, то повітова й обласна здійснювали переважно контролюючу функцію, вся відповідальність за організацію і проведення господарської діяльності лягала на громадську раду.

Створення такої чіткої системи управління земельним господарством на місцях мало, з нашого погляду, кілька основних завдань. По-перше, керівництво ЗУНР боялося, що селяни залишать військову службу і повернуться у рідні села, аби отримати власний земельний наділ. По-друге, скрупульозна організація виконавчих органів влади була специфічною рисою адміністративної діяльності ЗУНР, запозиченою з правової системи Австро-

Угорської імперії. По-третє, ефективний апарат управління та розподілу землею мав сприяти швидкому відновленню сільського господарства й економічному піднесенню країни.

Для забезпечення ефективного захисту країни від зовнішньої агресії § 16 Закону «Про земельну реформу» визначалося: першочергово наділятися землею мають малоземельні й безземельні військові, котрі захищають суверенітет ЗОУНР, або ті, що внаслідок військових дій втратили здоров'я, вдови та сироти загиблих під час оборони країни чи в роки Першої світової війни, а, відтак – решта безземельних та малоземельних селян. Друга частина параграфу зазначала: «наділ землею не може розпочатися перед закінченням війни і поворотом жовнірів до бранців домів» [147].

Закон також чітко установлював категорію населення, яка позбавлялася права бути наділеною землею. До них належали:

- 1) покарані за дезертирство, або ті, хто ухилився від служби в армії;
- 2) особи, що вчинили злочин проти Української держави та проти її війська;
- 3) співучасники та співорганізатори злочинів;
- 4) особи, покарані за самовільне захоплення землі;
- 5) іноземні громадяни [147].

Закон § 19 визначав статус лісів. Попри загальне одержавлення лісу, передбачалася можливість залишити у приватній власності заліснені ділянки землі, які не формували цілісного лісового масиву, але за умови, що профіль цих земель не буде змінено [147]. Одночасно передбачалося, що земельні комісії регулярно повинні виділяти земельні ділянки для заліснення. Попри такі позитивні зміни закон не врегулював сервітутних відносин, оскільки селяни, крім орної землі, претендували як на частини лісу, так і на пасовиська, що перетворилися на об'єкти громадської та державної власності. Вирішення сервітутного питання переносилося на пізніший термін і пропонувалося здійснити це окремим законом [138, с. 352].

Закон передбачав тимчасове передання земельних наділів у

користування парохам церков та монастирів у розмірі, необхідному для забезпечення парохії [147]. Такий крок мав задовольнити інтереси церкви та монастирів, землі яких, відповідно до земельної реформи, були секуляризовані.

Проаналізувавши основні норми земельного законодавства ЗУНР, можна доходити до висновку, що з реальною реалізацією запропонованих правових норм влада зволікала. Закон «Про земельну реформу» ЗУНР, набував чинності з моменту його опублікування, що сталося 8 травня 1919 р., а сам Закон був прийнятий 14 квітня. Таке зволікання полягало у побоюванні, що селяни, які служили у війську, залишать службу. Не було також остаточно врегульовано сум компенсації за одержавлену землю. Та реальні розміри земельних наділів пропонувалося здійснити в під час роботи нових законодавчих органів влади.

Унаслідок цього, селяни розпочали самочинно захоплювати поміщицьку землю. Тому Закон передбачав також покарання за порушення норм земельного законодавства. Так, § 21 Закону надавав місцевій владі право ув'язнювати на 6 місяців, і додатково штрафувати на суму до 10 тис. крон за самовільне захоплення землі, розподіл націоналізованих законом будинків, інвентаря тощо. У такій редакції Закон «Про земельну реформу» ЗУНР абсолютно не відповідав вимогам селянства [138, с. 352]. Приймаючи його, керівництво ЗУНР намагалося уникнути звинувачень зі Заходу в більшовизмі та схильності до революційного розподілу поміщицьких земель.

Із прийняттям земельного законодавства дискусії про здійснення аграрної реформи не припинялися, оскільки з населених пунктів від селян та органів місцевої влади надходили часті запити із проханням пояснень особливостей реалізації закону, поділу землі та ін.

Регулювання земельних відносин у ЗУНР не обмежувалося лише одним законом. Упродовж останніх місяців 1918 р. – початку 1919 р. видано низку підзаконних актів, які регулювали правову основу земельних відносин. Так, Закон «Про вивласнення великих табулярних посілостей» установлював

порядок конфіскації земель у великих землевласників. До ухвалення Закону «Про земельну реформу» у власність народу передавалися посілости великих землевласників. Кількість землі, що залишалася у власності колишніх поміщиків, не могла перевищувати 200 моргів. Націоналізовані землі переходили в тимчасове управління повітових земельних комітетів, які розподіляли їх поміж селянами [365].

Відразу ж після прийняття Закон «Про земельну реформу» ЗУНР 15 квітня 1919 р. УНРада прийняла Закон «Про заборону дій, які могли б зупинити виконання земельного закону». Закон визначав, що всі попередні документи, які підтверджували право власності на великі фабулярні маєтності, втрачали чинність і не могли бути внесені в кадастрові книги. Одночасно ст. 3 передбачала: земельні акти на купівлю чи оренду землі, що були укладені після 1 листопада 1918 р., відповідно до положень нового земельного законодавства, можуть бути визнані недійними тільки через судові рішення у терміні наступних п'яти років [122].

Важливими нормативно-правовими актами у сфері земельного законодавства були розпорядження та обіжники Державного секретаріату земельних справ. Так, 21 лютого 1919 р. видано «Розпорядок Державного секретаріату земельних справ і Державного секретаріату внутрішніх справ про примусове використання землі в 1919 році» [335, с. 18–20]. Документ чітко регламентував процедуру вилучення земельних ділянок, які не обробляються. Зазначалося, зокрема, що власник землі чи її орендар, котрий з тих чи інших причин її не обробляє, позбавляється земельного наділу, а вилучена земля переходить у власність держави. Ці землі, за рішенням громадської ради, передаються у користування малоземельним або безземельним селянам [312, с. 18]. Відповідна процедура вилучення та розподілу між мешканцями громади застосовувалася й стосовно інвентаря. Ст. 6 розпорядження зазначала, що власники землі зобов'язані до 10 березня надати інформацію про план обробітку землі. У протилежному випадку, ті, хто не повідомив про неготовність чи неможливість обробляти землю, платив штраф у розмірі від

200 до 500 крб за кожен гектар необроблюваної землі [312, с. 18]. За навмисне саботування землеробських робіт установлювалася навіть кримінальна відповідальність. Ст. 8 передбачала покарання у вигляді тримання під вартою від 1 до 6 місяців або грошовий штраф від 100 до 50 тис. крб [312, с. 18].

Основна частина зазначеного розпорядження стосується повноважень громадських земельних організацій, а також повітових комісій та повітових комісарів. Визначали кількісний склад комісій, і обов'язки їхніх голів, процедуру прийняття рішень у процесі вилучення землі й подальшого її розподілу між безземельними та малоземельними громадянами. Такий підхід зумовлений необхідністю ефективної організації в аграрній сфері та забезпечення країни продовольством.

Закони наділили земельну реформу ЗУНР відмінностями у співвідношенні зі земельною реформою УНР. Скажімо земельні закони Центральної Ради та Директорії УНР передбачали конфіскацію усіх поміщицьких, монастирських і церковних земель без викупу, а Закон «Про земельну реформу» ЗУНР визначав конфіскацію поміщицьких, монастирських і церковних земель та земель інших великих землевласників понад установлений максимум, який містив Закон «Про вивласнення великих табулярних посіlostей».

Багато уваги приділялося захисту земельної реформи на території ЗУНР. Здійснення державного контролю за земельною реформою покладалося на Державний секретаріат земельних справ. Первісними та найпоширенішими ланками в структурі земельних органів були повітові, громадські земельні комісії з широкими повноваженнями в розподілі землі між користувачами та здійсненні контролю за її використанням.

Проте і після таких заходів у законодавчій діяльності ситуація не стабілізувалася. Через загрозу голоду рішення уряду були звернені на монополізацію продуктів харчування і товарів першої необхідності. У цей час допомога надійшла від Директорії УНР, – 1299 вагонів з продуктами та велика фінансова підтримка [299]. Власне, С. Петлюра неодноразово звертав увагу

керівництва ЗОУНР на необхідність практичної реалізації декларованих норм земельного законодавства. Так, в одній із телеграм він повідомляв «про неспокій у військах і серед населення на ґрунті незадоволення політикою Державного секретаріату в соціальних питаннях, «особливо по земельних» [389, акр. 2]. Керівник Директорії зазначав, що зволікання в реалізації аграрних перетворень може спричинити конфлікти на селі й катастрофи у вигляді поширення більшовицької ідеології. Такі зауваження С. Петлюри були цілком доречні, оскільки з провінцій надходили повідомлення про самовільний розподіл землі селянами. Інженер Е. Фогель стверджував, що мешканці сіл Шкло і Порудно самовільно поділили між собою землю, хоч, згідно зі законом, «мали отримати по 3 морги». Цей факт він розцінив як прояв більшовизму в околицях [151, арк. 25].

Отже, земельне законодавство ЗУНР мало низку особливостей. Вони виявлялися в тому, що на шляху реалізації законопроектів земельної реформи постав непереможний бар'єр – польська окупація, яка відсунула на задній план стратегію розв'язання земельного питання. Проте, задля справедливості, зазначимо: незважаючи на недоліки та прорахунки, державний апарат ЗУНР загалом був дисциплінований, кваліфікований і високоорганізований, що простежуємо під час дослідження законодавства.

Прийнятий 14 квітня 1919 р. Закон «Про земельну реформу» ЗУНР започаткував кардинально новий підхід до розв'язання земельного питання, запровадивши приватну власність на землю та державну власність на ліси та ріки. Такий підхід кардинально різнився від усталених в австрійський період земельних правовідносин.

Для чіткої реалізації норм земельного законодавства створювався триступеневий апарат управління – громадські, повітові й обласні земельні ради. На згадані органи влади на місцях покладалися широкі повноваження, але на практиці ефективність такого підходу не вдалося реалізувати.

Попри ефективність Закону, УНРада не спішила з його практичною реалізацією, оскільки боялася, що селяни, які служили у війську, залишать

муштру і відправляться, аби отримати свій наділ. Така позиція була цілком виправданою, виходячи зі свідомісного розуміння українського селянина землі як найбільшої матеріальної цінності.

Закон «Про земельну реформу» ЗУНР був значно ефективнішим порівняно з відповідними законодавчими ініціативами урядів УНР, Гетьманату та Директорії. Після укладання «Акта Злуки» ЗУНР та Директорія проводили відмінну політику в сфері регулювання земельних відносин, що не стало ефективним засобом для консолідації політичних сил та розгортання ідеї соборності.

5.2.3. Законодавство у галузі трудового права та права соціального забезпечення

Розглядаючи законотворчу практику ЗУНР, не доцільно визначати трудове законодавство як окрему галузь права. У той час класичним вважався поділ на цивільне та кримінальне право. Норми трудового законодавства становили складову цивільно-правових відносин, тому відбувалася використання норм австрійського права. Одночасно, зважаючи на вимоги часу та рівень суспільних інтересів населення, приймалися численні нормативно-правові акти, які регламентували особливості працевлаштування, соціального захисту, забезпечення майнових прав і фінансового забезпечення.

Ми вже попередньо вказували, що в Наддніпрянській Україні ідеї соціалістичного спрямування отримали широку підтримку. Натомість для західноукраїнських земель вони виявилися менш актуальними з огляду на аграрний характер регіону. Крім цього, Директорія УНР своїм трудовим та соціальним законодавством мала протистояти гаслу більшовиків – «земля народу, фабрики – робітникам» і здійснювала активні заходи для одержання підтримки пролетаріату. Для Галичини, Буковини та Закарпаття актуальнішим було розв'язання аграрного питання, а вже потім урегулювання відносин у сфері найманої праці та ін. Першочерговим завдання національного уряду

ЗУНР постало вирішення складної соціально-економічної ситуації, спровокованої як наслідками Першої світової війни, так і подіями українсько-польського протистояння.

У рамках забезпечення правового змісту норм трудового законодавства та регулювання соціального захисту населення ЗУНР виокремимо основні напрями, в рамках яких здійснювалася відповідна політика. По-перше, основна увага зверталася на врегулювання соціально-економічного становища держави, фінансового забезпечення та фінансової реформи. По-друге, соціальне забезпечення та фінансова допомога для окремих груп населення була актуальною, оскільки мала на меті забезпечити підтримку уряду широкими верствами населення. Головними категоріями людей, котрим надавалася фінансова допомога, були вчителі, державні службовці, працівники залізниці, а також малозабезпечені прошарки населення, вдови і сироти. По-третє, прийнято низку нормативних актів, що регулювали сферу трудових відносин і гарантували окремі соціальні права для робітників республіки.

Такого висновку можна дійти на підставі змісту відозви ЗУНР «Горожанам Західно-Української Народної Республіки», де аналізуються жахливі наслідки Першої світової війни та визначаються подальші кроки уряду щодо вирішення основних проблем. Ключовим своїм завданням влада визначала творення суверенної держави «без пануючих і поневолених і тому наша держава не тільки республіканська, але й народна, де всі горожани вирішуватимуть свою долю» [433, к. 17]. Одночасно у відозві наголошувалося, що в переломний момент важливо зберегти лад і порядок, не допустити до безладдя, бо це може звести нанівець народне визволення [386, с. 272]. Вказувалося на важливість розв'язання соціальних питань: соціальний захист нещасних жертв кривавої війни; турбота про покращання незадовільного стану народного здоров'я; оголошення державою амністії для політичних ув'язнених. «Воєнні інваліди, вдови, жертви воєнного лихоліття та воєнні сироти одержать окреме державне забезпечення» [433, к. 17].

Важливе місце в системі регулювання суспільних відносин ЗУНР посідають норми права, що регулювали фінансово-економічну сферу, яка була ключовою з огляду на складну продовольчу ситуацію, з одного боку, а з іншого – реформа фінансової системи стала актуальною після підписання «Акта Злуки», оскільки необхідно було уніфікувати сферу фінансових відносин між республіками.

Перша світова війна вкрай негативно позначилася на соціально-економічному розвитку Галичини, Буковини та Закарпаття. Економіка західноукраїнських земель перебувала у катастрофічному стані. Тому одним із нагальних завдань державного будівництва керівництво ЗУНР вважало впорядкування фінансової системи та реалізацію продуманої фінансово-економічної політики в умовах кризового стану [167, с. 15]. Аналізуючи окремі статистичні відомості, зазначимо, що на увагу заслуговують наведені С. Макарчуком твердження: під час війни було спалено більше 530 тис. житлових будинків, а шкода нанесена військовими діями, була оцінена урядом ЗУНР у 6 млрд корон у цінах на 1 листопада 1918 р. [230, с. 137–138].

Позитивним моментом було те, що український національний уряд активно приступив до державотворчої діяльності та зосередився на формуванні законодавчого поля. Особливу роль уряд відводив розбудові фінансово-економічних складових. Основні міністерства, котрі відповідали за розв'язання цих питань, – це міністерства фінансів, торгівлі й промислу, земельних справ, шляхів, праці та суспільної опіки, публічних робіт. Для ефективної роботи при кожному міністерстві створювали окремі департаменти. Так, у складі Державного секретаріату фінансів функціонували департамент митних зборів, департамент простих податків, департамент Державної скарбниці, науково-статистичний відділ, Комітет з народних заощаджень і страхування життя, Українська експедиція заготовки державних паперів та інші підрозділи [167, с. 16]. Відповідна структура для регулювання фінансової та господарської сфери була створена і у повітах. Передбачалися, зокрема посади керівників скарбових округів та податкових інспекторів [400,

с. 188].

Загалом Державний секретаріат фінансів ЗУНР був одним із найактивніших державних органів у сфері законотворчої діяльності. Прикладами таких нормативно-правових актів є, зокрема, «Обіжник Державного секретаріату фінансів про організацію митної служби і відділів скарбової сторожі» (2 грудня 1918 р.), «Обіжник Державного секретаріату фінансів про дирекції скарбових округів» (3 грудня 1918 р.), «Обіжник Державного секретаріату фінансів про організацію роботи фінансових органів» (9 грудня 1918 р.), «Розпорядок Державного секретаріату фінансів про продовження мораторії для правно-приватних грошових домагань супроти довжників на території Західно-Української Народної Республіки» (12 грудня 1918 р.), «Розпорядок Державного секретаріату фінансів про порядок перевезення тютюнових виробів» (18 грудня 1918 р.) та ін. [145, с. 10–14].

Фінансова сфера видавалася актуальною з тієї позиції, що наповнення державного бюджету стало першочерговим завданням та основою у діяльності уряду К. Левицького. У перші місяці використовувались грошові кошти, які зберігались у банківських установах [167, с. 17]. Для подальшого наповнення бюджету потрібно було організувати роботу податкових органів влади та визначити розміри податкових стягнень з населення. Основна проблема полягала в тому, що рівень життя народу (вкрай низький) не дозволяв активізувати податкову систему, внаслідок чого влада свідомо уникала рішень у реалізації цього питання.

Головними джерелами наповнення державного бюджету були продаж нафти та фінансова допомога з боку Директорії Української Народної Республіки. Що стосується нафтової сфери, то держава, як уже згадувалося, встановила державну монополію на продаж нафти, і це стало ефективним заходом для наповнення державного бюджету. Основні держави, котрі купували нафту ЗУНР, – Угорщина, Чехословаччина та Придніпрянська Україна. Торгівля нафтопродуктами відбувалася переважно у вигляді бартеру: її вимінювали на військове спорядження, озброєння, харчі, медикаменти [167,

с. 17].

Реальний стан промислового розвитку ЗУНР перебував у жахливому стані, більшість вишок та заводів не працювали. Схожа ситуація простежувалася й у сфері промислового розвитку, важливі промислові підприємства були знищені під час військових дій, а їхнє обладнання вивезене за кордон. Складною виявилася ситуація навіть для традиційних для Галичини тютюнової та горілчаної галузі. Як зауважує М. Чубатий, націоналізуювши підприємства горілчаної галузі, ЗУНР отримала у спадок дві галицькі тютюнові фабрики у Монастириськах і Винниках, які були знищеними, а «гуральні стояли з приводу браку картоплі» [445, с. 3].

Попри активні трансформаційні процеси у сфері господарського та фінансового регулювання, УНРада не наважилася націоналізувати основні промислові об'єкти, зокрема у нафтовій сфері. Єдиним дієвим заходом був контроль з боку держави за їхньою діяльністю. Уся робота промислових об'єктів країни підпорядковувалася Державному секретаріату публічних справ [375, с. 96; 397, с. 77]. Заходи, здійснені цим міністерством, мали на меті першочерговий облік усіх об'єктів промислового розвитку, вивчення обсягу запасів сировини і готової продукції, організацію процесу відбудови краю. У зв'язку з цим, у структурі міністерства було виокремлено два відділи – відбудовний і гірничий. Державний секретаріат здійснював контроль за діяльністю приватних добувних та переробних підприємств [429, арк. 342]. Передбачалося формування чіткої вертикалі управлінської структури. Тому в Дрогобичі утворено спеціальний «нафтовий комісаріат», який установив суворий контроль над видобутком і продажем нафти [167, с. 18]. У повітах діяли «технічні уряди», котрі підлягали Державному секретаріату публічних робіт і займалися безпосередньо всіма питаннями економічного будівництва. При них діяли «будівельні експозитури», які отримали доручення від Державного секретаріату публічних робіт – у зимовий період провести заготівлю будівельного матеріалу в лісах незалежно від форм власності [445, с. 39; 446].

Окрім організації системи управління господарством та законодавчого регулювання соціальної сфери, суттєву допомогу ЗУНР надавала Директорія УНР. Останньою був призначений Головний уповноважений українського уряду з харчування Галичини та Буковини, що займався організацією і доставкою продовольства в ЗОУНР, здійснював посередництво між кооперативними спілками Великої України і «Харчовим урядом» та кооперативними спілками ЗОУНР [167, с. 19]. Рівень допомоги, наданої Директорією, засвідчують статистичні відомості, наведені С. Литвином. Так, на галицькі потреби в 1919 р. було асигновано 1 млрд 302 млн 700 тис. грн, що становило 20 млн 340 тис 670 золотих рублів, або 10 млн 170 тис 335 американських доларів. Грошові витрати на справи ЗОУНР дорівнювали 26% всіх видатків УНР в 1919 р. [216, с. 301].

Ключовим законодавчим актом у сфері регулювання соціального захисту населення та фінансового забезпечення став Закон «Про запровадження в обіг гривень та карбованців» від 4 квітня 1919 р. [124, с. 55]. Прийняття цього Закону зумовлено низкою об'єктивних причин. По-перше, після укладання «Акта Злуки» фінансова система УНР та ЗОУНР потребувала уніфікації, а використання різних грошових систем не сприяло цьому. По-друге, постійна фінансова допомога з боку Директорії наповнила внутрішній ринок ЗОУНР значною кількістю гривні, тому, закріплення за нею статусу офіційної валюти було закономірним. Одночасно, впровадження гривні не ліквідувало обіг крон, а також було надано статусу основної валюти карбованцям УНР. У ст. 3 визначався такий курс співвідношення: 1 грн дорівнює 1 кроні, а 1 крб дорівнював 2 грн [124, с. 55]. Ст. 5–6 визнавали міру покарання за навмисне здешевлення гривні й карбованця, а також за відмову приймати гривні та карбованці у вигляді розрахунку за продукцію. Так, за навмисне здешевлення національної валюти пропонувалося карати ув'язненням терміном до 2-х років або штрафом у 100 тис. крон. Відмова здійснювати фінансові операції гривнею чи карбованцем передбачала покарання у вигляді 6 місяців позбавлення волі чи штраф у 50 тис. крон. [124,

с. 55].

Попри законодавче закріплення статусу державної валюти за гривнею, не можна констатувати її повноцінний обіг. У офіційних державних розпорядженнях та законах, що вирішували конкретні фінансові справи, йшлося про крони, які й становили основну масу грошей, що була у розпорядження населення ЗУНР.

Актуальним у контексті дослідження трудового законодавства періоду ЗУНР є норми правових актів, які регламентували рівень соціального захисту окремих категорій населення. Так, 26 січня 1919р. прийнято розпорядження Секретаріату фінансів «Про одноразовий надзвичайний додаток державним службовцям, пенсіонерам, вдовам і сиротам». У ньому регулювалася процедура виплати фінансової допомоги державним службовцям, пенсіонерам, а також вдовам і сиротам військових, котрі загинули в роки Першої світової війни та під час українсько-польської війни [344, с. 4]. Цей документ вкотре підтвердив орієнтування українських правників на норми австрійського права, оскільки передбачав грошові виплати державним службовцям. Ст. 1 цього розпорядження скеровувала органи влади до норм розпорядження австрійського міністра фінансів від 11 вересня 1918 р. та розпорядження австрійського міністерства залізниць від 21 вересня 1918 р. [344, с. 4]. У цих документах чітко регламентувалася система класифікації працівників залізниці з визначення їхнього статусу та рангу, а також визначалася сума фінансової допомоги, що видавалася за якісну роботу та за роботу під час бойових дій. Ст. 2 Закону визначала процедуру надання фінансової допомоги іншим державним службовцям, а також вдовам і сиротам, які втратили годувальника під час військових дій.

Цікавою нормою, відтак – і категорією населення є так звані особи, котрі «побирають дари з ласки»; їх ще кваліфікували в австрійському законодавстві, «Gnadengabe» [344, с. 4]. До цієї категорії належали особи, які проживали лише за рахунок соціальної допомоги з боку держави, оскільки мали певні фізичні чи психологічні вади. Терміном надання фінансової

допомоги визначалося 1 лютого 1919 р. Одночасно передбачалося, що фінансову допомогу одержують ті працівники залізниць, котрі отримували її в листопаді. Отже, можна стверджувати, що керівництво ЗУНР, незважаючи на складну фінансову ситуацію, намагалося проводити активну соціальну політику в сфері забезпечення малозахисених верств суспільства, а також преміювати окремі категорії державних службовців.

Окрім державних службовців та малозахисених верств суспільства, особливу увагу у фінансовому забезпеченні керівництво ЗУНР приділяло працівникам сфери освіти. Так, 8 березня 1919 р. було видано чергове розпорядження «Про одноразову надзвичайну допомогу для державних функціонерів і учителів», в якому визначалася процедура надання фінансової допомоги окремим прошаркам населення у зв'язку із складною економічною ситуацією та військовими діями. У ст. 1 розпорядження наводиться перелік категорій населення, що отримують соціальний захист з боку держави. Це:

- державні службовці;
- працівники залізниць;
- працівники (учителі) народних шкіл;
- пенсіонери (держслужбовці, працівники залізниць, учителі);
- вдови і сироти попередніх категорій;
- душевнохворі;
- державні робітники та працівники залізниць [330, с. 31–33].

Що стосується суми фінансового забезпечення, то ст. 2 цього розпорядження визначала її як дванадцяту частину від їхнього річного прибутку. Окремий розмір фінансової допомоги передбачався для вчителів шкіл, котрі окрім свого службового обов'язку, проходили службу у війську [69, с. 66]. Так, ст. 3 установлювала, що розмір одноразової фінансової допомоги для цих категорій становить 35% від розміру фінансової допомоги, визначеної міністерським Розпорядженням від 16 лютого 1919 р. Окрему допомогу передбачалося надати сиротам вчителів, а терміном виплати

визначався березень 1919 р. (див. табл. 5.2.3.1).

Таблиця 5.2.3.1.

**Розмір одноразової доплати вчителям народних шкіл, які
проходили службу в українському війську**

Розмір трудового стажу	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	5 клас
	Стан родини				
	1 особа	2 особи	3–4 особи	5–6 осіб	понад 6 осіб
1	2	3	4	5	6
Учителі народних шкіл (у кронах)					
До 10 років включно	340,20	504	688,80	873,60	1058,40
Від 10 до 16 років включно	445,20	613,20	798	982,80	1167,60
Від 16 до 23 роки включно	541,80	705,60	890,40	1075,20	1260
Від 23 до 40 років включно	613,20	865,20	1050	1234,80	1419,60
Учителі виділових шкіл (у кронах)					
До 10 років включно	445,20	613,20	798	982,80	1167,60
Від 10 до 17 років включно	541,80	705,60	890,40	1075,20	1260
Від 17 до 27 років включно	613,20	865,20	1050	1234,80	1419,60
Від 27 до 40 років включно	621,60	1020,60	1255,80	1491	1726,20

Джерело [330, с. 31–33].

Зазвичай, прийняття нормативно-правових актів, що регулювали надання фінансової допомоги державним службовцям і малозахищеним верствам населення, було частим явищем для тогочасної системи правотворення, з одного боку, а з іншого – це єдино можливий захід до збереження країни від соціальної кризи та провокування заворушень серед населення, яке перебувало на межі бідності. Так, 25 квітня 1919 р. прийнято чергове розпорядження про виплату одноразової фінансової допомоги держслужбовцям, вдовам, сиротам і працівникам колій. У ст. 3 цього

розпорядження пропонувалося зробити такі виплати постійними, а претендувати на них могли робітники, які офіційно працюють з 1 квітня 1919 р. (ст. 4) [336, с. 64].

Того ж дня, 25 квітня 1919 р. було прийнято Розпорядження про надання фінансової допомоги вдовам і сиротам греко-католицьких священників. Цікаво, що розмір пропонованої допомоги вираховувався відповідно до норм Розпорядження австро-угорського Міністерства освіти і віросповідань від 6 лютого 1908 р. [336, арк. 4]. Цим актом визначалися три категорії людей, яким пропонувалося надати фінансову допомогу:

- 1) вдови греко-католицьких священників;
- 2) сироти, які не досягли 24-річного віку і перебувають під опікою матері;
- 3) хворі й фізично нездатні працювати повнолітні сироти [337, арк. 4].

Отже, регулювання суспільних відносин і соціального статусу окремих груп громадян, у тому числі державних службовців, працівників залізниці й учителів, посідало важливе місце в правотворчій практиці періоду ЗУНР.

Вагому роль у правовій системі ЗУНР, з огляду на військовий конфлікт з Польщею, відіграло соціальне забезпечення військовослужбовців. Слушно в цьому аспекті зауважує Н. Стукаліна: політичне керівництво й уряд Західно-Української Народної Республіки, військове управління Галицької армії в процесі військового будівництва зосередили свою увагу на удосконаленні нормативно-правової бази соціального забезпечення вояків, ветеранів війни і військової служби, членів їх сімей. Це було обумовлено тим, що першочерговими чинником, які мотивують виконання обов'язків військової служби, залишаються соціальний захист, реалізація соціальних потреб, упевненість у тому, що держава забезпечить належні умови життєдіяльності [386, с. 273].

У практичній площині, забезпечення національної армії відбувалося у такий спосіб, що 13 листопада 1918 р. УНРада затвердила особовому складу УГА норми відпуску продовольства, встановила державну платню,

запровадила військову форму [386, с. 273]. Допомога надавалася відповідно до знання та терміну служби в армії. Основними видами продовольчої допомоги було безкоштовне харчування (гаряча їжа тричі на день) продовольчий пайок або його грошова компенсація, кошти за відрядження та виконання конкретних завдань.

Для прикладу, під час службових відряджень рядові солдати отримували продовольчо-шляхові кошти у подвійному розмірі витрат добового забезпечення: за сніданок – 0,6 крон, за обід – 3 крони, за вечерю – 1,6 крон. Для компенсації хліба з розрахунку на солдата – 500 г оцінювалося як 0,6 крон. Дозволялося змінювати вартість та раціон утримання солдат у випадку, якщо коли установлював хворому особливий раціон [333, с. 7].

Окремі нормативні акти, відповідно до роду військ та військового звання, визначали якість майнового забезпечення армії та термін їхньої експлуатації. Позитивним був факт, що усі військовослужбовці УГА під час служби забезпечувалися житловими умовами. У випадку, коли не надавалося житло, здійснювалася фінансова компенсація, яка покривала вартість оренди житла. Розмір фінансової компенсації вираховувався залежно від роду військ та рангу військових, а також умов проходження військової служби й інших обставин. Розмір грошової компенсації залежав також від міст, які поділялися на три категорії: Львів, Чернівці, Перемишль і Станиславів належали до міст першого класу; Тернопіль, Коломия, Стрий, Золочів, Дрогобич, Чортків, Бережани і Самбір – до другого класу, а всі інші міста з чисельністю населення 25 тис. мешканців і менше – до третього класу (див. табл. 5.2.3.2). З даних таблиці можна сформулювати уявлення не лише про рівень і вартість життя у тогочасних містах Галичини, а й про рівень забезпечення військових. Виходячи з того, що компенсація на харчування, оцінювала 1 кг хліба у 1 крону, компенсація за житло для офіцерського складу армії виявилася високою. Зрештою, рядові солдати також не були позбавлені фінансової винагороди. Особливо на розмір фінансової допомоги впливали термін та умови служби у війську. Окрім постійного грошового окладу, керівництво

держави дбало про надання військовим додаткової фінансової допомоги. Специфічною особливістю фінансового забезпечення військових було те, що рядовий отримував не місячну зарплату, а повсякденну винагороду (можна припустити, що зарплата кожного місяця була недоцільною з огляду на активні бойові дії та високу смертність серед українських вояків. – М.Л.) відповідно до військового звання.

Окрім того, за участь у бойових діях солдатам доплачували (бойова доплата). Для частин тилового забезпечення передбачена «польова доплата» (див. табл. 5.2.3.3).

Таблиця 5.2.3.2

Вартість компенсації за проживання для військових української армії та їхнє місячне фінансове утримання

Ранг військового	Міста I категорії	Міста II категорії	Міста III категорії	Місячне утримання
	у кронах			
хорунжий	80	70	50	340
четар	140	100	70	280
поручник	140	100	70	340
сотник	250	170	120	400
отаман	350	350	170	450
осаул	350	350	170	550
полковник	420	300	200	750
Доплата – за подобову оренду в місті не постійної дислокації	по 0.7		по 0.5	

Джерело: [333, с. 31].

Також як додаткову фінансову компенсацію, офіцерському складу виплачували по 50 крон щомісячно на утримання обслуговуючого персоналу

(гарантована обслуга надавалася лише офіцерам у районі бойових дій. – *М.Л.*) [386, с. 275].

Цікавою з політичного погляду є позиція УНРади про відшкодування матеріальних втрат офіцерам, котрі до «Листопадового зриву» проживали у Львові та Перемишлі, відразу вступили у Галицьку армію і внаслідок воєнних подій були змушені залишити свої оселі під час відступу [386, с. 275]. Розмір одноразової фінансової компенсації за втрачені речі становив 1 тис. крон [41, с. 4].

Таблиця 5.2.3.3

**Розмір щоденної, бойової, польової та загальної доплат військовим
ЗУНР**

Ранг військового	Щоденна винагорода	Бойова доплата	Польова доплата	Загальна доплата
	у кронах			
стрілець	1	2	1,5	1
старший стрілець	1,2	2	1,8	1,2
старший булавник (десятник)	3	5	4,6	3,3

Джерело: [333, с. 6].

УНРада 15 лютого 1919 р. видала Закон «Про військові додатки», який чітко визначав норми та категорії осіб, котрим виплачувалася допомога за службу у війську [121, с. 39–42]. Показово, що норми закону зобов'язували виплачувати фінансову допомогу усім військовим, незважаючи на їхню національну приналежність. Ст. 3 Закону встановлювала розмір виплат членам родин військових залежно від місця їхнього проживання: для Львова і Чернівців – по 2 крони на день, для Перемишля, Станиславова, Дрогобича, Тернополя, Стрия, Самбора, Ярослава – 1,8 крон, для іншої місцевості – 1,6 крон [121, с. 40]. Закон категорично забороняв перевищувати обсяги регламентованих оплат, навіть, тоді коли із сім'ї служать у війську кілька осіб.

У такому випадку законодавчо було передбачено щодобову оплату в розмірі 10 крон [121, с. 40].

Цікавою нормою було також і те, що Закон передбачав додаткову фінансову компенсацію для осіб, які, перейшовши до служби у військо, втратили 20 % свого основного (цивільного) заробітку. В такому випадку, фінансова допомога виплачувалася ще впродовж 6 місяців після закінчення служби [121, с. 41]. Загалом Закон визначав умови, порядок і терміни виплат, покладаючи усю відповідальність на повітові органи влади, а його дія розпочиналася з 1 листопада 1918 р. [121, с. 41].

Окрім військових, влада дбала також про працівників органів поліції та жандармерії, що стежити за правопорядком на мирній території держави. Так, 4 квітня 1919 р. УНРада прийняла розпорядження «Про підвищення оплати воякам і гажистам державної жандармерії» [340, с. 55–56]. «Гажист» – багаторічний працівник органів жандармерії, зазвичай цивільна особа, яка не має спеціальних військових звань. Такій категорії працівників встановлювалася 100% надбавка до одноразової фінансової допомоги держслужбовцям. Рядові поліцейські отримували щоденно по 2 крони, а повітовим комендантам державної жандармерії, розмір щоденної допомоги зріс з 6 до 12 крон [340, с. 55]. Пенсіонерам органів жандармерії, членам їхніх сімей, вдовам та сиротам встановлювалася допомога у розмірі 50% від їхнього фінансового забезпечення [340, с. 56].

Звертає увагу, з правового погляду нормативний акт – розпорядження Державного секретаріату судочинства та Державного секретаріату публічних робіт «Про захист позичальників» видане 1 лютого 1919 р. Норми цього розпорядження рекомендували особам, що взяли грошову позику, сплачувати відсотки за неї у збільшеному розмірі, які були встановлені банками у січні 1919 р. Особливим видається той факт, що держава не заборонила банкам або позичковим касам підвищувати кредитну ставку, а рекомендувала позичальникам не сплачувати різницю підвищення. Таку норму можна однозначно кваліфікувати, але, на нашу думку, вона мала передусім

політичне, а не правове значення. По-перше, декларовані у розпорядженні норми гарантували захист держави позичальникам, та демонстрували бажання влади боротися із високими ставками за позику. По-друге, невтручання у банківську сферу, яка не належала українцям, за винятком низки позичкових кас і кооперативних установ, забезпечувало фінансову стабільність держави.

Ст. 3 цього розпорядження продовжувала термін судового рішення про відтермінування сплати іпотеки за придбане майно на рік, з 31 грудня 1918 р. (закінчувався термін сплати іпотеки) до 31 грудня 1919 р. [341, с. 5–6]. Пропонувалося також створити спеціальну комісію з членів міністерств для вивчення правомірності підвищення відсоткових ставок за іпотечними позиками населення.

Отже, незважаючи на складні соціально-економічні умови, влада ЗУНР прикладала чимало зусиль для фінансового та побутового забезпечення національної армії. Такі кроки були виправдані, оскільки якісне фінансове забезпечення військових та членів їхніх сімей становили вагомі чинники для піднесення рівня національної гідності.

Прийняття низки законів, покликаних забезпечити фінансову стабільність військових та інших прошарків суспільства, засвідчує, що ЗУНР – держава соціального спрямування.

Характеризуючи норми трудового законодавства періоду ЗУНР, зауважимо: вони реалізовувалися в рамках загальної роботи щодо впорядкування соціального забезпечення населення краю, у тому числі й найманих працівників. Активним на реформування у сфері трудового законодавства виявився квітень 1919 р. Так, 12 квітня прийнято Закон УНРади «Про запровадження 8-годинного робочого дня», де зазначалося: і на приватних, і на державних підприємствах мав бути встановлений 8-мигодинний робочий день без урахування перерви на обід. Одночасно було зауважено, що таке розпорядження не стосувалося тих, хто працював на землі. Регулювання праці селян передбачалося вирішити окремим законом. У ст. 2 підприємствам надавалися права, за погодження з робітниками, змінювати

пропоновані обсяги робочого дня, але за зміни оплати праці [123, с. 59].

Норми Закону детально регламентували розпорядок робочого дня. У ст. 3 Закону зазначалося, що для працівників, які працюють у дві зміни, робочий день триває з 6 год. до 14 год., і з 14 год. до 22 год. Для підприємств, робочий день яких не є повним, початок робочого дня пропонувалося визначати відносно пори року: у літній період (з 1 квітня до 1 жовтня) – з 6 год., а у зимовий період (з 1 жовтня до 1 квітня) – з 7 год. [123, с. 59]. На практиці реалізація Закону відбувалася у такий спосіб, що державні підприємства працювали зазвичай у дві зміни, а приватні – самі визначали розпорядок робочого дня і укладали з працівниками додаткові договори про продовження робочого дня, переважно не доплачуючи за надлишкову працю.

Одночасно у Законі пропонувалося створити контролюючий орган за дотриманням виконання норм 8-мигодинного робочого дня та забезпечення соціальними гарантіями працівників. Можна припустити, що таким органом мала бути своєрідна профспілкова організація, контроль, у якій виконували делегати від промислових установ та місцевих органів влади. Закон набував чинності з 1 травня 1919 р., а недотримання його норм мало бути регламентоване окремим промисловим законом [123, с. 59].

Дата набуття чинності Закону про 8-мигодинний робочий день від 1 травня була символічною, оскільки 25 квітня прийнято розпорядження Державного секретаріату «Про обов'язкове святкування 1 травня, свята трудового люду», яке оголошувало: щороку 1 травня є неробочим днем і визнається святом усіх, хто працює [338, с. 63–64].

Отже, у сфері правового забезпечення найманих працівників урядом ЗУНР було вжити заходи щодо встановлення 8-мигодинного робочого дня й оголошення 1 травня святковим днем. Така політика у сфері трудового господарства була непослідовною і безпосередньо залежала від державного регулювання у промисловій сфері. Зважаючи на те, що урядовці ЗУНР відмовилися від ідеї націоналізації підприємств краю, дотримання декларованих законами норм було умовним. Хоча наголосимо: в умовах війни

з Польщею приймалися постанови про підвищення темпів та обсягів виробництва, що досягалося тільки шляхом збільшення робочого дня.

Підсумовуючи особливості правотворчої діяльності УНРади в рамках соціального забезпечення населення та регулювання трудових суспільних норм, зауважимо: соціальне забезпечення населення було ключовим у рамках внутрішньої політики держави. Численні постанови та законодавчі акти про фінансову допомогу широким верствам суспільства підтверджують пропагування високих соціальних стандартів з одного боку, а з іншого – матеріальна підтримка населення в умовах війни була особливо затребуваною.

Головний акцент у сфері законодавчого регулювання соціальних відносин робився на створенні державного контролю за основними галузями виробництва, фінансуванні військових, жандармерії, державних службовців, а також членів їхніх сімей. Глибока соціально-економічна криза спонукала до оптимізації процесу виробництва та споживання продовольчої продукції, а також посилення регулятивну функцію держави.

На регулюванні сфери суспільних відносин та управлінні господарством країни відчувався тиск з боку Директорії УНР, оскільки остання направляла в ЗУНР значні обсяги продовольства та фінансів, щоб нівелювати обсяги кризи і не допустити соціальні протести на західноукраїнських землях.

Впровадження 8-мигодинного робочого дня та започаткування святкувань 1 травня як дня найманих робітників, підтверджує забезпечення соціальних стандартів серед працівників державних та приватних підприємств. На жаль, в УНРади не було часу і можливості для того, щоб сформувати систему соціальних стандартів у сфері трудових відносин, а приватний сектор виробництва не завжди дотримувався установлених правових норм.

Умови війни з Польщею та глибока соціально-економічна криза були основними перешкодами для нормалізації соціальної політики держави та регулювання трудових відносин. Однак, не зважаючи на складні умови, правова система ЗУНР багата яскравими зразками правових актів, які

забезпечували функціонування сфери трудових відносин та регулювали право соціального забезпечення.

5.2.4. Кримінальне і процесуальне законодавство

В умовах розбудови законодавства важливе місце посідали норми права, що регулювали відповідальність за вчинені правопорушення. У правотворчій діяльності періоду ЗУНР єдиною сферою, яка не отримала ґрунтового забезпечення, були норми кримінального права. Поєднання суб'єктивних та об'єктивних чинників формування національної державності зумовлювали вирішення передусім соціальних, господарських та гуманітарних проблем. Натомість, норми цивільного та кримінального права, а також процесуальні норми були повністю запозичені з австрійського законодавства.

Що стосується норм права, які регулювали адміністративну відповідальність у вигляді грошового штрафу чи адміністративного арешту, то вони виявилися найпоширенішим видом покарання у період ЗУНР. Це пояснюється тим, що під час законотворчої діяльності та регулювання сфери господарських і суспільних відносин порушення конкретних правових норм кваліфікувалося як адміністративне правопорушення. Причиною цього була австрійська практика кваліфікації злочинів. Одночасно у низці випадків законодавство передбачало можливість кваліфікації окремих злочинів як кримінальних, зокрема у випадку рецидиву правопорушення.

У контексті характеристики кримінального законодавства періоду ЗУНР варто зосередити увагу на двох важливих аспектах. По-перше, ключовим правовим актом, що регулював сферу кримінальної відповідальності, став прийнятий 1852 р. Австрійський кримінальний кодекс, а також Кримінальний процесуальний кодекс 1873 р. По-друге, в умовах розбудови національної державності низка нормативно-правових актів, які приймала УНРада, містили норми покарання за недотримання чи безпосереднє порушення дійсних законів, розпоряджень та ін.

Для повноцінного розуміння змісту норм кримінального права досліджуваного періоду доцільно буде здійснити коротку ретроспективу й аналіз основоположних засад австрійського Кримінального кодексу 1852 р., що був основою кримінального законодавства періоду ЗУНР. Власне, Кримінальний кодекс 1852 р. містив правові норми, як умисел (злий намір) та об'єкт злочину (малися на увазі й матеріальні блага, й особисті права особи, котрі охоронялися нормами кримінального закону і порушення яких відбулося шляхом вчинення дії або бездіяльності (§ 56, 238) [453, с. 75]. Відповідно до ступеня шкідливості, що завдавалася, здійснювався поділ на злочини та проступки. До останніх належали крадіжка, шахрайство (§ 189, 460, 461), пошкодження чужого майна (§ 86, 486), тілесні ушкодження (§ 152–156, 411) [478, s. 183].

Закономірно, що закладені в норми Кримінального кодексу 1852 р. поняття не зовсім відповідали принципам демократії. Для прикладу, законодавчо встановлювалося: ступінь важкості протиправної дії чи злочину впливав з особи злочинця, тобто з його злого умислу, і не залежав від потерпілого. У § 4 цього законодавчого акта передбачалося: потерпілими від злочину могли бути розумово відсталі особи, діти, особи, які сплять, а також особи, що бажали завдати собі шкоди чи просили про неї [488].

У ст. 233 Кримінального кодексу 1852 р. містилося визначення поняття проступки і злочини, під якими розумілися вчинені дії або бездіяльність, що не дозволялися законом і були відомі кожному громадянину; або такі, стосовно котрих винуватець відповідно до свого стану, сил, зайнятості або стосунків несе певні зобов'язання чи має певні щодо них розпорядження, які були порушені [488]. У § 238 Кримінального кодексу 1852 р. наголошувалося: проступком чи злочином є саме діяння, вчинене всупереч забороні його правовими нормами, або невиконання дій, які особа повинна була виконати у зв'язку з приписом правових норм, у випадку, коли дані дії чи бездіяльність передбачені як проступки чи правопорушення у цьому Кодексі, навіть якщо не було ані злого наміру, ані шкоди чи втрат як результату дії чи бездіяльності

[488].

Що стосується поділу протиправних дій на проступки та злочини, то в останньому мали міститися одна з трьох ознак важкого злочину. Ст. 493 до числа проступків зараховувала такі протиправні дії, як наклеп та неправдиве звинувачення особи у вчиненні злочину, розголошення сімейних таємниць чи висміювання чужих поглядів. Однак у випадку, коли подібні проступки були вчинені шляхом публікації у пресі чи інших друкованих органах, то покарання здійснювалося як за злочин. Що стосується віку відповідальності за вчинення злочину, то нижньою межею визначалися 14 років.

Австрійський кримінальний кодекс 1852 р. з-поміж категорії злочини вирізняв важкі злочини. До останніх належали протиправні дії, які пов'язані з образою імператора (§ 63), загрозою громадянському спокою (§ 65), повстанням (§ 68), участю в таємних товариствах (§ 285) [382, с. 107]. До тяжких злочинів також відносилися дії, що здійснювалися через бездіяльність, наприклад, дітовбивство – шляхом навмисного непіклування про дитину (§ 139), недотримання приписів про реєстрацію іноземців, котрі прибули, та через реєстрацію зміни мешканців (§ 320) [382, с. 107].

Особливість Австрійського кримінального кодексу 1852 р. полягала в чіткій класифікації злочинів, що здійснювалася за формою вини – умисні й неумисні [480, с. 74]; за ступенем завершеності дії – закінчений злочин (коли вчинена протиправна дія призвела до певного злочинного наслідку) та незакінчений злочин (не було досягнуто основних цілей, які завдавалися особі чи майну; незакінченим злочином вважався також замах на злочин) [479, с. 155]. Така класифікація не стосувалася тяжких злочинів. У ст. 8 та 238 встановлювалося, що сам замах на вчинення важкого злочину визначав його завершений характер [453, с. 76]. Такий поділ здійснювався з тією метою, аби суддя, виносячи вирок, міг урахувати характер того, чи був злочин закінченим, чи ні – й винести меншу міру покарання [488].

Здійснювалася класифікація злочинів і за мотивом – ганебні та неганебні. За такої класифікації брався до уваги умисел злочинця: у випадку,

коли правопорушення було вчинено з корисливих мотивів, воно кваліфікувалося ганебним, натомість неганебними вважалися злочини, мотив яких не викликав гордості (злочини проти політичного устрою імперії).

Поділ злочинів здійснювався також за ступенем порушення правових норм: порушення добра, що охороняється правом (умисне вбивство (§ 134), крадіжка (§ 171)); виставлення охоронюваного правом добра на дійсну небезпеку; наприклад, викликання паніки під час вистави в театрі (§ 308); вселення страху, що це діяння може бути причиною порушення безпеки даного блага, передусім – швидка їзда вулицями міста (§ 342) та ін. [453, с. 76]. Злочини поділялися також з огляду на коло осіб, на яких поширюється ця норма. Виокремлюються загальні злочини (зрада (§ 58), зборище (§ 279), участь у таємних товариствах (§ 285)), а також спеціальні злочини (порушення спеціальних норм, дія яких поширювалася на певні групи осіб, наприклад, службовців, лікарів, торговців) [477, с. 109].

Отже, австрійський Кримінальний кодекс 1852 р. детально регламентував основні види злочинів і проступків, а також класифікував їх за ступенем важкості та нанесеної суспільної та особистої шкоди. Підсумовуючи, можна дійти висновку, що Кодекс 1852 р. був черговим етапом у процесі кодифікації й трансформації австрійського кримінального законодавства. Починаючи від Кодексу 1803 р., запроваджено двоступеневий поділ діянь, за вчинення котрих наступала кримінальна відповідальність, адже поділ на проступки та злочини існував тільки в межах процесуального кримінального права [453, с. 76].

Закономірно, що розробка власного Кримінального кодексу в період функціонування ЗУНР була надзвичайно складною справою, оскільки вона вимагала і часу, і практичного досвіду в сфері кримінального та кримінально-процесуального правотворення. Досвід законотворчої діяльності у сфері земельного, господарського, фінансового, мовного законодавства ЗУНР потребував активного використання міжнародно-правових норм, а після укладання «Акта Злуки» – поєднання правових норм відповідної галузі права

Директорії УНР. Зауважимо також, що Директорія у сфері кримінального законодавства, послуговувалася також нормами російського імперського кримінального права, а розробка національного кримінального законодавства відтерміновувалася з огляду на постійні військові дії.

До речі, нормативно-правові акти у сфері регулювання кримінальних правовідносин, які приймалися в період Директорії УНР, мали характер тимчасових і були зумовлені обставинами, що виникали під час конфлікту з більшовиками та білогвардійцями. Прикладом може слугувати постанова «Про тимчасові правила щодо засобів боротьби з діяльністю окремих осіб, яка загрожує республіканському ладу, спокою і внутрішньому порядку УНР», видана 15 серпня 1919 р. [432, арк. 51]. Фактично це був законодавчий акт, він регулював кримінальну відповідальність за злочини, вчинені проти держави. Особливістю регулювання кримінальної відповідальності було те, що підозрюваного брали під арешт до з'ясування обставин злочину, а основну міру покарання становило вислання з держави на термін від року і більше [168].

Схожим за суттю був Закон «Про карну відповідальність за образу національної честі та достоїнства», прийнятий 24 січня 1919 р. [431, арк. 75]. Відповідно до нього, для осіб, котрі вчинили образу словом на письмі або вчинком і громадянина УНР, і будь-якої народності УНР, передбачалося тюремне ув'язнення. У контексті цих правових норм 28 лютого 1919 р. прийнято Закон «Про відновлення гарантій недоторканності особи на території Української Народної Республіки» [349, с. 63–64].

Отже, основними чинниками, що впливали на законотворчу діяльність УНРади у сфері кримінального законодавства, були норми Австрійського кримінального кодексу 1852 р. та нормативно-правові акти Директорії УНР, які стосувалися насамперед злочинів, учинених проти держави та честі й гідності особи.

З перших днів проголошення ЗУНР діяльність УНРади у сфері кримінального законодавства мала регулятивний характер і являла собою

видання нормативно-правових актів, що продовжували дію австрійського кримінального законодавства або уточнювали його дію. Так, 30 листопада 1918 р. видано розпорядження «Про запровадження доказових судів», яке містило норми, що уточнювали групу злочинів, установлених Австрійським кримінальним кодексом 1852 р., за вчинення яких передбачалася смертна кара, а саме: вбивство (§ 134–138.); грабіж (§ 190–196); підпал (§ 166–168); шпигунство (§ 321) і злочини проти війська (§ 337) – Військового кримінального процесуального кодексу 1912 р. [346, с. 7]. Розпорядження визначало і те, що доказові суди мають бути створені при військових польових судах. Адже в умовах військового часу основні групи злочинів, пов'язані з кримінальним законодавством, розглядалися саме військовими судами. У цивільних судах переважно розглядалися справи, пов'язані з адміністративними правопорушеннями.

Діяло також видане 30 листопада 1918 р. розпорядження «Про карну відповідальність цивільних осіб за окремі злочини перед військовими судами». Це розпорядження, як і проаналізоване нами, передавало юрисдикцію цивільного судочинства військово-польовим судам, які, зрештою, були дієвими. У ст. 1 цього розпорядження вказувалося, що основною причиною передання компетенції цивільного судочинства військовому є захист «життя і майна горожан Західно-Української Народної Республіки» [347, с. 7–8], а передаються ті злочини, за вчинення яких передбачена смертна кара як найвища міра покарання.

У ст. 2 розпорядження наводилися основні види злочинів, за котрі передбачалася смертна кара (за основу бралися і норми Австрійського кримінального кодексу 1852 р., і Військового кримінального процесуального кодексу 1912 р.). Загалом виділялося 11 видів злочинів: державна зрада; повстання; заворушення; нанесення шкоди об'єктам залізниці; важкі кримінальні правопорушення, що призводили до небезпечної ситуації; навмисне пошкодження телеграфу та державного зв'язку; злочини, пов'язані з насильством проти осіб, які перебували на державній службі; вбивство та

побиття; підпал; сприяння у організації наведених злочинів, а також вербування, клевети і схилення до правопорушення військовослужбовців ЗУНР [347, с. 7].

Отже, залишивши в дії норми австрійського кримінального законодавства, в тому числі й військового кримінального процесуального, УНРада поновила тільки окремі види злочинів, за які передбачалася смертна кара – найвища міра покарання. Особливість забезпечення та розгляду кримінальних правопорушень досліджуваного періоду полягало в тому, що вони належали до компетенції військового судочинства, а цивільні суди розглядали переважно справи, пов'язані з адміністративними деліктами.

Узагалі, основні засади кримінального законодавства ЗУНР та норм, що регулювали адміністративну відповідальність, здійснювалися в межах регулювання дотримання за порушення того чи іншого закону або розпорядження. Це стосується передусім, сфери виробництва, розповсюдження тютюнових виробів і алкоголю, процесу виробництва хліба й іншої продовольчої продукції, ухилення від мобілізації чи виконання громадських обов'язків, а також боротьби з корупцією.

Одним із перших законодавчих актів, що містив норми кримінальної відповідальності, було видане 1 грудня 1918 р. розпорядження Державного секретаріату фінансів «Про продаж тютюнових виробів». Воно чітко регламентувало вартість акцизного збору, а також забороняло «продаж фабрикатів тютюневих під голим небом або через розношення по хатах» (ст. 7) [313, с. 8–9]. Основним покаранням, яке передбачене за порушення норм цього Закону, був штраф у розмірі 10 тис. корон і арешт на 6 місяців (ст. 8). У ст. 9 визначалося: головні заходи під час кримінального доведення вчиненого правопорушення здійснює Повітова фінансова дирекція, яка і виконує встановлені вироки. Основним органом, що може скасувати прийняте рішення або винести остаточний вердикт, є Державний секретаріат фінансів [313, с. 8–9]. Головними органами, які здійснювали контроль за дотриманням норм даного розпорядження, були органи жандармерії.

Згодом, 19 грудня 1918 р., видано чергове розпорядження Державного секретаріату фінансів, яке регулювало порядок перевезення тютюнових вироків. У ст. 9 розпорядження установлювався грошовий штраф у розмірі 10 тис. корон або арешт на шість місяців. Указувалося також, що «кожда особа, притримана з непозволенним привозом сих фабрикатів з заграниці, буде карана на підставі постанов закону карного скарбового» [343, с. 12–13].

Особливістю регулювання кримінального права періоду ЗУНР було те, що УНРада на засіданнях приймала рішення про зміну вироку, які були прийняті в період Австро-Угорщини та в перші місяці функціонування українського національного уряду. Так, 1 березня 1919 р. на засіданні УНРади керівник військової управи у Коломиї В. Підлесецький доповів про зміну покарання для старшини Марянського, який учинив дезертирство. Замість передбаченої Кримінальним кодексом 1852 р. смертної кари за цей кримінальний злочин, було встановлено покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі [138, с. 76]. На тому ж засіданні В. Підлесецький доповідав про виконання та зміну інших кримінальних вироків, які винесені військовослужбовцям за вчинені правопорушення. Він, зокрема, повідомив, чотаря (військове звання) А. Калинця заарештовано на 4 тижні за недотримання військової субординації; жандарма І. Цюпу було виправдано судом у Станиславові у справі про вбивство.

Заслуговують на увагу норми права, що регулювали призначення смертної кари як найвищої міри покарання. На засіданні доповідалося, що суд у Білчі, зі згоди місцевої жандармерії, змінили смертний вирок громадянинові Ф. Смиковичу-Рубачу, який заподіяв шкоду українським збройним силам [138, с. 76]. На жаль, у стенограмі засідання УНРади не міститься інформації про ступінь заподіяної шкоди українським військовим, хоча військові злочини, зазвичай, каралися надзвичайно жорстко і часто – через смертну кару. Так, смертна кара як міра покарання була застосована до Й. Хомича з Бродів та М. Павліковського (останнього розстріляли) [138, с. 76].

Окремі засади кримінального законодавства простежувалися у законах і розпорядженнях, що регулювали земельні відносини. Для прикладу, в розпорядженні «Про примусове використання землі» від 21 лютого 1919 р. передбачалося: власник землі, який «нарочно затаїть пригожі до управи ґрунти, припаси насіння, живий та мертвий інвентар або з розмислом чи в злосливий спосіб, унеможливить управу, підпадає – о скільки не заходить провина підлягаюча карному закону» піддається покаранню через арешт від 1 до 6 місяців і штрафу в розмірі від 100 до 50 тис. крон [312, с. 19]. Закон передбачав також інші види фінансового покарання, зокрема за необробіток землі, за відсутність під час зборів повітових і громадських земельних рад.

На засіданні УНРади 4 квітня 1919 р. обговорювалося питання щодо приналежності злочинів, які вчинені зі землею, наприклад самовільне вивласнення земельних наділів, нищення лісів та самовільний поділ земельних ділянок. Оскільки вчинені порушення на належали до компетенції Кримінального кодексу 1852 р., їх пропонувалося вирішувати через установлення грошового штрафу в розмірі до 10 тис. крон, а основними органами влади, які розв'язували дані правопорушення та визначали відповідний штраф, були місцеві адміністрації [138, с. 290].

Суттєва міра покарання встановлювалася за злочини, що стосувалися навмисного знецінення національної одиниці – гривні. У прийнятому 4 квітня 1919 р. Законі «Про запровадження в обіг гривень і карбованців» передбачався для порушників арешт до 2 років або грошовий штраф у розмірі 100 тис. крон. Натомість відмова прийому гривень як грошової одиниці кваліфікувалося адміністративним правопорушенням, що передбачало обмеження волі на 6 місяців та штраф – 50 тис. грн [124, с. 55].

Закономірною особливістю законодавчої діяльності ЗУНР було те, що більшість правопорушень кваліфікувалися як адміністративні, а у випадку їх здійснення накладався штраф або арешт від 8 до 15 днів. Причиною цього стало те, що судова система не була достатньо уніфікованою, а територіальні межі держави та межі судової юрисдикції постійно змінювалися, як уже

зазначалося, з огляду на українсько-польську війні. Прикладами адміністративних покарань можна назвати розпорядження про заборону носіння однострою працівників залізниці, котрі звільнені з роботи або працювали в період Австро-Угорщини. Визначався тимчасовий час використання службового одягу впродовж наступних півроку після звільнення, але з категоричною забороною одягати головний убір та носити службові нагороди. У випадку порушення цього розпорядження встановлювався штраф у розмірі 200 крон чи 14 діб арешту [307, с. 54]. Схожа міра покарання передбачалася за порушення правил пересування територією держави та виїзд поза її межі без відповідних документів, що посвідчують особу. В цьому випадку, до порушників застосовувалося адміністративне покарання у розмірі арешту до 8 діб або штраф у 800 крон [306, с. 54]. У випадку, коли порушник і за той час не пред'явив необхідних документів, справа кваліфікувалася як кримінальна і підпадала під норми кримінального права.

Як зазначалося вище, цілий ряд адміністративних та кримінальних покарань застосовувався по відношенню до зловживань у продовольчій сфері (продаж хліба, м'яса, алкоголю, а також нафти). З огляду на гостроту ситуації та кризу в промисловості й економіці, уряд ЗУНР узяв під свій контроль практично всі галузі виробництва і чітко регламентував основні об'єми виробництва та реалізації продукції. Окрім продуктів харчування, алкоголю, тютюну та нафти, контрольованим також було виробництво шкіри та шкіряної сировини. Так, спільним розпорядженням Державних секретаріатів торгівлі, промислу та військових справ установлювалися максимальні ціни на шкіру і шкіряні вироби [303, с. 1]. За продаж понад встановлені межі винні особи притягувалися до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу або адміністративного арешту. Розмір штрафу, який накладав державний повітовий комісар, становив від 100 до 5000 корон; арешт – на термін до місяця. У випадку відмови від продажу шкіри продавці притягувалися до кримінальної відповідальності [324].

Зацікавлює у сенсі аналізу норм кримінального законодавства розпорядження Державного секретаріату внутрішніх справ «Про боротьбу з хабарництвом», видане 22 квітня 1919 р. Основою цього нормативно-правового акта став законодавчий акт від 24 липня 1917 р. Причиною прийняття такого розпорядження є зростаючі акти корупції та хабарництва у повітових органах влади, війську, жандармерії та системі судочинства. Ми не будемо вдаватися до з'ясування причин поширення хабарництва в середовищі владних органів ЗУНР, але зауважимо: ступінь поширення цього явища була надзвичайно великою. За згаданим розпорядженням під хабарництвом розумілася злочинна дія, під час якої особа в процесі виконання державного чи громадського обов'язку приймає або дає (безпосередньо чи опосередковано) «законно неоправдану заплату або яку-небудь іншу користь, хоч би се була лиш принука до правильного сповнюваня» [331, с. 63]. Особливістю прийняття такого розпорядження стало те, що в австрійському законодавстві давання чи отримання хабара не кваліфікувалося у вигляді кримінального злочину, а зараховувалося до системи адміністративних правопорушень.

Серед членів секретаріату тривали жваві дискусії стосовно питання про кваліфікацію хабарництва як кримінального злочину, але з огляду на необхідність зміни всієї структури Кримінального кодексу 1852 р. було прийнято рішення й надалі кваліфікувати такий вид правопорушення як адміністративний [17]. У ст. 5 розпорядження вказувалося на збереження дії австрійського Закону від 12 серпня 1918 р., що регламентував основні заходи, спрямовані на боротьбу з хабарництвом. Якою ж була міра покарання? Розпорядженням від 22 квітня 1919 р. передбачалося стягнення з порушника грошового штрафу в розмірі до 10 тис. грн чи арешту терміном до 3 місяців, а у випадку рецидиву злочину штраф становив 20 тис. грн або арешт на півроку [331, с. 63]. У цьому нормативно-правовому акті чітко визначалося: кошти, вилучені у вигляді хабара чи інші матеріальні речі, конфіскувалися на користь держави.

Особливо активне встановлення різних фінансових стягнень за вчинення всіляких правопорушень – і кримінальних, і адміністративних – зумовлені потребою наповнення бюджету країни, однак на практиці, визначені штрафи виходили із декларованих норми «до» певної суми. Фактично встановлювався максимум, а на практиці суди приймали рішення про значно менші штрафи, оскільки чітко усвідомлювали гостру фінансову кризу.

Адміністративна та кримінальна відповідальність зростала із встановленням у ЗУНР режиму диктатури, що закономірно спровокувало обмеження низки громадських прав, свободи слова та ін. Приміром, 26 червня 1919 р. видано розпорядження Диктатора Є. Петрушевича «Про друкування і поширення друкованої продукції», яким скасовувалося імперське розпорядження від 17 грудня 1862 р. про вільне поширення кореспонденції (брошур та інших видань, які містили політичну чи суспільну тематику) [138, с. 400]. З метою ведення кореспонденції потрібно було надсилати один примірник листа органам цензури та прокуратури. У випадку невиконання розпорядження призначалося адміністративне покарання у вигляді штрафу до 10 тис. грн і арешту на півроку. Дія покарання поширювалася на автора, видавця і того хто здійснював публікацію [138, с. 400].

Звертає на себе увагу, з точки зору регулювання кримінальної відповідальності осіб та державних службовців періоду ЗУНР, Закон УНРади «Про незайманість членів Української Національної Ради» від 4 січня 1919 р. [126, с. 2–3]. Він установлював недоторканість членів УНРади, у тому числі й кримінальної. У ст. 3 зазначалося: «Члена Української Національної Ради не можна без її згоди в'язнити ані потягати судово до одвічальности за каригідні вчинки в часі, коли сесія триває, хиба що приловить ся його на горячій вчинку» [126, с. 2–3]. У випадку, коли урядовця ввіймали на «гарячому», то суд був зобов'язаний негайно повідомити УНРаду про факт ув'язнення її члена. Однак УНРада мала право на ліквідацію вироку та звинувачення, а судовий розгляд відкладався на час, доки тривала пленарна сесія. Крім того, Закон передбачав, що «те саме має наступити на жадане Української

Національної Ради дотичне ув'язнення або слідство, зарядженого проти її члена поза часом сесії» [126, с. 2–3]. Як пересвідчуємося, члени УНРади володіли імунітетом від кримінальних і адміністративних правопорушень, а сама УНРада своїм рішенням фактично нівелювала незалежність судової гілки влади.

Отже, підґрунтя кримінального законодавства ЗУНР становили Австрійський кримінальний кодекс 1852 р., Кримінальний процесуальний кодекс 1873 р. та Військовий кримінальний процесуальний кодекс 1912 р. Практичне застосування задекларованих у них норм права зумовлене і відсутністю часу для формування національного законодавства, і нестачею належного фахового досвіду.

УНРада низкою своїх розпоряджень визначала головні види злочинів, за вчинення яких було передбачено смертну кару – найвищу міру покарання, а також передавала розгляд кримінальних справ у юрисдикцію військово-польових судів. Цивільні суди розглядали, зазвичай правопорушення, що передбачали адміністративну відповідальність.

Найпоширенішим видом покарання в ЗУНР був грошовий штраф, розмір якого визначався ступенем важкості вчиненого правопорушення та рецидивом злочину. Причина впровадження системи грошової кари полягала у бажанні наповнити державну скарбницю, хоча на практиці суди рідко призначали найвищі розміри грошових стягнень.

До основних проблем, пов'язаних із нормами кримінального законодавства, належала боротьба з хабарництвом, недотриманням державного регулювання у сфері промислового виробництва та реалізації тютюнової, горілчаної продукції, а також хліба і м'яса.

Члени Української Національної Ради володіли імунітетом від кримінальної відповідальності за вчинені злочини і під час сесії, і в перервах між нею. Навіть, за їхнього ув'язнення суди зобов'язувалися відпустити членів УНРади у випадку відповідної заяви останньої.

Висновки до розділу 5

Характеризуючи систему законодавства ЗУНР, можна стверджувати, що, попри складні умови, в яких здійснювався процес національного законотворення, була здійснена вагома правотворча діяльність, а закони держави характеризувалися такими основними рисами:

– виходячи з міжнародно-правових та внутрішньополітичних обставин, основу законодавства ЗУНР становили використовувані норми права Австро-Угорщини. Без змін залишилися насамперед норми цивільного та кримінального законодавства. Причина цього полягала і в нестачі часу, і у відсутності відповідного кадрового забезпечення. Крім того, австрійські норми права становили основу і польського національного законодавства та ефективно функціонувало до початку Другої світової війни. Для українського політикуму Галичини австрійські норми права довели свою практичну дієвість і виявилися зручними для практичного застосування з огляду на юридичну освіту більшості членів УНРади;

– основу цивільного законодавства періоду ЗУНР становив Австрійський цивільний кодекс 1811 р., а правові акти, які приймалися впродовж 1918–1919 рр., регулювали насамперед сферу господарських і фінансових взаємовідносин, які належали до сфери цивільно-правових відносин. Шлюбно-сімейне законодавство також відповідало засадам австрійських правових норм, за винятком регулювання процедури отримання повторного шлюбу. Норми сімейного права враховували також засади канонічного права, що було закономірним з огляду на авторитет греко-католицького духовенства і традиційність у сенсі поширення морально-етичних християнських норм;

– до здобутків у сфері законотворчої діяльності періоду ЗУНР належить земельне законодавство. Закон «Про земельну реформу» ЗУНР прийнятий 14 квітня 1919 р., передбачав об'єктивне вирішення проблеми розподілу землі між населенням, але влада зволікала з його практичною реалізацією через невпевненість виконання мобілізаційних заходів серед

селянства. Саме «Земельний закон» ЗУНР став прикладом національних традицій правотворення, оскільки його розробка та закладені правові норми не орієнтувалися ані на законодавство Австро-Угорщини, ані на законодавство Директорії УНР;

– у сфері регулювання трудового законодавства та соціального захисту населення основна увага зверталася на встановлення восьмигодинного робочого дня та виділення разового і постійного фінансового утримання для окремих категорій населення, передусім тих, котрі постраждали під час військових дій, і держслужбовцям. Увага, яку приділяв уряд країни та УНРада розв'язанню соціальних проблем та їх законодавчого регулювання, дає змогу характеризувати ЗУНР як державу соціального типу;

– кримінальне законодавство ЗУНР ґрунтувалося на австрійському Кримінальному кодексі 1852 р. та Кримінальному процесуальному кодексі 1873 р. Законодавчі ініціативи, що здійснювалися у цій сфері, стосувалися насамперед адміністративної відповідальності за вчинені правопорушення, а основним видом покарання був грошовий штраф і адміністративний арешт. УНРада приділяла окрему увагу проблемі корупції, в тому числі й серед державних службовців.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній праці здійснено концептуальне теоретичне та практичне узагальнення і надано нове вирішення важливої наукової проблеми, що полягає у системному дослідженні історичного досвіду становлення і розвитку права і системи законодавства ЗУНР. Системне узагальнення одержаних результатів роботи надало змогу сформулювати такі висновки:

1. Наприкінці XVIII ст. західноукраїнські землі були приєднані до складу Австрійської імперії. Інкorporація українських земель імперією Габсбургів стала наслідком першого поділу Речі Посполитої 1772 р. та низки міжнародно-правових договорів, зокрема Кючук-Кайнаджирського мирного договору 1774 р. Ці події зумовили новий етап становлення та розвитку державотворчих процесів, що безпосереднім наслідком мали приєднання західноукраїнських земель до європейської правової системи. Австрійська імперія, окрім фактичного приєднання українських земель, забезпечила так зване «юридичне оформлення правомірності» цього акту. В створеному австрійськими юристами «Виводі прав» незаконно обґрунтовувалися принципи престолонаслідування угорських королів у Галицько-Волинській державі, а відповідно – і право на західноукраїнські землі.

Окремі адміністративно-територіальні й політичні зміни відбулися на початку XIX ст., але результати Віденського конгресу 1815 р. остаточно закріпили Галичину, Буковину та Закарпаття за Австрійською монархією.

2. Приєднавши відсталі в економічному та соціальному сенсі Галичину, Буковину та Закарпаття до складу імперії Габсбургів, австрійські імператори почали здійснювати політичні перетворення, котрі пройшли еволюцію від ідей освіченого абсолютизму до конституціоналізму. Реформи в дусі освіченого абсолютизму, які здійснювали Марія Терезія та Йосиф II, започаткували впровадження новітніх правових ідей, що ґрунтувалися на нормах римського права, а також враховували національну специфіку конкретних провінцій імперії. Судова, освітня та релігійна реформи сприяли

національно-культурному відродженню на українських землях. Це особливо активізувалося під час загальноєвропейської революції 1848 – 1849 рр.

Конституційні реформи початку 60-х років XIX ст. і австрійська конституція 1867 р. дали поштовх політизації національних рухів. Участь українців у представницьких органах влади Австро-Угорщини забезпечила національний провід політичним і правовим досвідом, який вдалося реалізувати у період створення та розвитку Західно-Української Народної Республіки.

На початку XX ст., а зокрема у роки Першої світової війни політичне життя на західноукраїнських землях активізувалося. Це було пов'язано з тим, що Австро-Угорщина задля підтримки населення, з одного боку, була готова до федералістичних перетворень, а з іншого – національний рух виробив політичну програму дій, яка передбачала кінцевим результатом формування національної держави.

3. Створена в роки Першої світової війни Головна Українська Рада і згодом Загальна Українська Рада стали органами консолідації українських національно-визвольних сил Галичини та Наддніпрянщини, що акцентували на формуванні національної держави. Основним політичним органом, який взяв на себе провід у процесі розбудови національної держави на західноукраїнських землях, стала Українська Національна Рада.

Важливим результатом діяльності УНРади була організація «Листопадового зриву» 1 листопада 1918 р., який спричинив проголошення незалежної Української держави на західноукраїнських землях з центром у Львові. Перші декларації Української Національної Ради засвідчили бажання активного й ефективного розвитку нової держави та популяризації ідеї соборності українських земель. Першолистопадові події у Львові й інших містах краю підтверджували не тільки мирний характер встановлення української влади, а й активну соціальну підтримку населення, що розцінювало проголошення національної держави як акт політичної та

соціальної справедливості й можливості вільного розвитку на рівні з іншими європейськими народами.

4. Здобуваючи політичну владу, у Львові та краї, галицькі українці не орієнтувалися виключно на власні політичні переконання, а враховували також суб'єктивні й об'єктивні міжнародно-політичні чинники. На думку автора, доцільно виокремити три ключові міжнародно-правові чинники створення держави на західноукраїнських землях.

По-перше, у процесі мирних перемовин у Брест-Литовському дипломатичні місії Української Народної Республіки й Австро-Угорщини уклали «Таємний протокол», який передбачав розв'язання національно-політичної ситуації в українських землях імперії Габсбургів через забезпечення широкої національно-територіальної автономії.

По-друге, український національний рух у Галичині за суттю був радикальнішим від польського національного руху і демонстрував вищу готовність до національного суверенітету. Український лібералізм виявився неефективним порівняно з польською політикою, тому випередження українцями поляків у під час встановлення влади у Львові виявилось ефективним превентивним заходом і засвідчило готовність до активних державотворчих процесів.

По-третє, у післявоєнному світі розгорталися процеси трансформації та руйнування старих імперій, створення нових суверенних держав. Проголошені американським президентом В. Вільсоном «Чотирнадцять пунктів» стали передумовою відновлення національної держави чехів, поляків та інших слов'янських народів. Декларування права на національне самовизначення – це передумова активізації українського національного руху й інструмент правової апеляції до світової спільноти відносно легітимізації ЗУНР.

5. Проголосивши у Львові створення національної держави, УНРада розпочала активну законотворчу діяльність, спрямовану на легітимізацію влади та забезпечення підтримки населення. Так, 1 та 5 листопада 1918 р.

були видані відозви «Український народе!», які задекларували основний вектор розвитку держави, сформувавши основні цілі й завдання. З визначенням народу головним джерелом влади здійснювався заклик до вступу в Збройні сили з метою захисту національного суверенітету.

Створення 9 листопада 1918 р. першого уряду на чолі з відомим громадсько-політичним діячем К. Левицьким і юридичне закріплення державних символів та назви держави задекларували факт національно-політичного суверенітету. Основним гаслом, яке супроводжувало процес становлення держави, була ідея суверенітету всіх українських земель. Об'єднання Галичини і Буковини, а також бажання населення Закарпаття до формування спільної держави продемонструвало прагнення українського народу до національної єдності. Недоліком виявилось те, що ідея політичної єдності з Наддніпрянщиною в період існування Гетьманату П. Скоропадського не була підкріплена законодавчими актами і масовою підтримкою населення.

6. УНРада 13 листопада 1918 р. прийняла “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії”, який завершив процес конституційного оформлення новоствореної держави. Цей правовий акт забезпечив внутрішню легітимізацію влади та сформулював основні напрямки розвитку ЗУНР як суверенної держави. З проголошенням новоствореної держави парламентською республікою було обґрунтовано принципи поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Територія держави визначалася етнографічними межами проживання українців у складі Австро-Угорської імперії.

Засадничими нормами Тимчасової конституції ЗУНР стало гарантування широких політичних і національних прав поляків, євреїв та німців. Тимчасовий характер Конституції обґрунтовувався необхідністю організації роботи Сейму республіки, до першочергових обов'язків якого і входило утвердження Основного закону держави.

Загалом конституційному законодавству досліджуваного періоду властива низка конституційних актів і конституційних проектів, котрі визначали основні аспекти побудови держави. Особливо активно у цій сфері працював С. Дністрянський. Ефективність конституційних актів періоду ЗУНР визначалася їхньою оцінкою на міжнародній арені, зокрема на форумі Ліги Націй.

7. У 1919 р. 22 січня було оголошено про доленосне рішення для всього українського народу – «Акт Злуки» УНР та ЗУНР. Уперше за багато століть українські землі юридично об'єдналися в одну державу, задекларувавши цілісність національно-політичних і культурних інтересів. Звісно, правова реалізація цього акту була умовною, оскільки, крім зміни назви ЗУНР на Західну Область Української Народної Республіки та введення Є. Петрушевича до складу Директорії, жодних правових наслідків не спостерігалось. Причиною цього була відмінність у поглядах на реалізацію деяких норм права, зокрема у сфері земельних відносин. Українці по обидва боки Збруча не могли знайти спільної мови і в зовнішньополітичній діяльності, адже в процесі боротьби за національну державність орієнтувалися на різні міжнародні сили.

Дипломати ЗУНР намагалися заручитися підтримкою країн Антанти та США, а Директорія УНР акцентувала на боротьбі проти більшовицької Росії та обирала міжнародних партнерів виходячи саме з цієї мети. Власне, загроза більшовизму змусила лідерів Директорії орієнтуватися на підтримку Польщі й нехтувати інтересами галичан для забезпечення власного правового статусу.

«Акт Злуки» має вагоме правове, політичне та історичне значення, особливо у сучасних складних політичних і економічно-соціальних умовах, постаючи консолідуючим чинником суспільної свідомості та усвідомлення національної єдності у боротьбі за національну державність.

8. З проголошенням незалежності ЗУНР не варто було сподіватися на швидке міжнародне визнання нової держави. Паризька мирна конференція, яка мала вирішити долю повоєнного світу, стала основним форумом, де

українці могли акцентувати на актуальності «українського питання» для міжнародно-правових відносин. Головним ініціатором розгляду «українського питання» на міжнародній арені був Є. Петрушевич, а на початку 1921 р. настав найсприятливіший час для активізації української дипломатії. Рада Ліги Націй 23 лютого 1921 р. визнала, що Галичина перебуває поза кордонами Польщі, тому на неї не можуть поширюватися постанови мирного договору про права національних меншин.

У зв'язку з цим питання правового становища Галичини мала вирішити Рада Амбасадорів. Це був оптимальний момент для подання на розгляд держав Антанти проекту «Основ державного устрою Галицької Республіки», що й здійснено 30 квітня 1921 р. Зasadничим принципом цього документа стала ідея звільнення Східної Галичини від польської окупації та визнання незалежності краю. Однак того самого дня вступив у силу Ризький договір, підписаний між Польщею та більшовицькою Росією, який остаточно перекреслював плани галицьких українців на відновлення суверенної держави.

Незважаючи на те, що практичних наслідків запропонований конституційний проект не отримав, він вирізнявся глибоким політичним змістом і продемонстрував ставлення міжнародної спільноти до «українського питання».

9. Виходячи з того, що населення західноукраїнських земель було представлено насамперед селянством, вагомий вплив на правову систему і норми права періоду ЗУНР мало звичаєве право. Попри заборону звичаєвих норм у період Австро-Угорщини, значна частина суспільних відносин у селі регулювалися саме завдяки правовому звичаю. Практично все, що пов'язане зі системою землекористування, спадкування та шлюбно-сімейних відносин, регулювалося згідно зі звичаєвим правом за одночасного функціонування відповідних правових норм. Дотримання норм звичаєвого права поставило для індивіда не менш імперативною вимогою, ніж виконання законодавчих розпоряджень, бо в них, як правило, відчувався вплив громадської думки.

Звичаєві норми, на відміну від правових, створюються не державою безпосередньо та не є продуктом спеціальної цілеспрямованої діяльності, а виникають і розвиваються спонтанно, у процесі практичної діяльності людей.

10. Упродовж XIX ст. за Греко-католицькою церквою у Галичині закріпився образ захисника національно-політичних прав, а на початку XX ст. церква за керівництва митрополита А. Шептицького долучилася до політичних процесів пов'язаних із реформуванням виборчого законодавства та налагодження взаємин із польським політикумом. Вплив Греко-католицької церкви на повсякденну поведінку визначався тим, що засади справедливості, гідності й толерантності були їм притаманніші, ніж правові норми та приписи. Зрештою, і саме австрійське законодавство, покладено в основу національного права ЗУНР, ґрунтувалося на нормах християнської етики та моралі, що властиво для «західної» правової традиції.

У законодавстві ЗУНР християнські правові норми відображені крізь призму реалізації права справедливості, зокрема у рівності всіх перед законом, виборчими правами, відповідності злочину й покарання, цілях законодавця та засобах, які обираються для їх досягнення.

11. Важливою складовою системи законодавства ЗУНР були норми австрійського права. Використання австрійських правових норм в умовах боротьби за національну державність було виправданим з огляду на кілька причин. По-перше, використання австрійських правових актів зумовлювалося домінуванням ліберального ставлення галицьких українців до імперської політики. По-друге, ефективність норм цивільного та кримінального законодавства доведена часом, а формування власної правової системи спонукало до залучення і часових, і кадрових ресурсів. По-третє, використання австрійської правової системи імперського законодавства, яке поширювалось на українських землях, було властиве усім національним урядам періоду Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. По-четверте, запозичене австрійське законодавство будувалося на

принципах римського права, що давало змогу ефективно імплементувати міжнародно-правові норми тогочасної Європи у законодавство ЗУНР.

Законодавча діяльність УНРади ґрунтувалася на дотриманні правових принципів доцільності, демократичності й справедливості. Вони мали на меті врегулювати суспільні відносини в державі та розв'язати кризові явища у сфері земельного законодавства, гуманітарної сфери і регулювання економічного сектора.

Суб'єктивним чинником перенесення австрійського законодавства на правову площину ЗУНР стало й те, що національний політичний провід був представлений насамперед правниками (К. Левицький, С. Дністрянський, Є. Петрушевич та ін.), котрі володіли не лише теоретичними знаннями у конкретній галузі, а й мали досвід практичного застосування конкретних правових приписів.

12. Здійснений науковий аналіз продемонстрував необхідність класифікації джерел правової системи ЗУНР на основі двох підходів – за походженням та за юридичною силою. Така класифікація допоможе комплексно підійти до визначення правового змісту конкретного нормативно-правового і законодавчого акту, не порушивши принципів історизму. Відповідно до типу походження доцільно виокремити: 1) нормативно-правову базу, сформовану українським національним урядом ЗУНР; 2) австрійське імперське законодавство; 3) норми традиційних прав та звичаїв.

Класифікуючи правову базу ЗУНР, дотримуючись юридичної сили законів, можемо стверджувати: актом вищої юридичної сили був «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», далі йшли «органічні закони». До останніх можна зараховувати Закон «Про тимчасову адміністрацію ЗУНР», Закон «Про тимчасову організацію судів» та ін. Специфіку в системі нормативних актів ЗУНР мають так звані процедурні закони, яскравий приклад яких – Закон «Про спосіб оповіщення законів і розпорядків». Вагоме місце у системі нормативних актів посідали законодавчі акти про права особи

та реалізацію прав особи. У системі цих актів доцільно виокремити Закон «Про право горожанства (громадянства) на Західній Області Української Народної Республіки», Закон «Про вживання мови» та ін. Особлива увага також приділялася законам, що врегульовували окремі сфери суспільного життя: Закон «Про основи шкільництва», Закон «Про земельну реформу», Закон «Про Корпус української державної жандармерії» та ін.

Загалом особливістю законотворчої діяльності періоду ЗУНР стало ефективне формування норм права, які регулювали основні сфери суспільного життя. Характерними рисами національного законодавства того часу була лаконічність і впровадження системи адміністративної відповідальності за їх порушення та видання різних підзаконних актів у вигляді розпоряджень і обіжників.

13. З огляду на складну геополітичну ситуацію, основним предметом регулювання цивільного права в ЗУНР були майнові відносини у процесі виникнення конкретних проблем, пов'язаних з ефективним функціонуванням суспільства та вирішенням продовольчого забезпечення держави. У досліджуваній період норми цивільного права охоплювали комплекс питань стосовно господарських відносин, фінансової сфери та майнових зобов'язань. Особливістю законодавчої діяльності у цій сфері було те, що уряд намагався монополізувати деякі сектори промисловості, у тому числі видобуток та продаж нафти, солі, горілчаних та тютюнових виробів.

Окреме місце в системі цивільного права періоду ЗУНР посідали норми, котрі регулювали право осіб на пересування в межах країни та право виїзду за кордон. Було введено цивільне посвідчення особи з конкретними вимогами для інформації, що може охарактеризувати останню. Серед головних складових цивільного права, які отримали вдосконалення у період ЗУНР, були норми сімейного права. Державний секретаріат внутрішніх справ видав спеціальне роз'яснення з ліквідації перешкод, що виникали у процесі укладення шлюбу. Причиною видання відповідного нормативно-правового

акта стала необхідність урегулювати право повторного укладання шлюбу, особливо жінками, які втратили чоловіка під час бойових дій.

14. Одним із найважливіших питань за умов важкого соціально-економічного становища держави вважалося земельне питання та його правове вирішення. Розв'язання земельної проблеми залишалося актуальним у роки Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. У ЗУНР вирішення цього питання набуло не лише економічного, але й політичного значення. У деклараціях від 5–6 листопада 1918 р. УНРада проголосила основні напрями земельної політики, а також прийняла рішення про розробку власного, відмінного від проекту Директорії, земельного законодавства.

Важливими засадами земельного законодавства ЗУНР було: забезпечення можливості одержавлення землі через викуп; дотримання права приватної власності; встановлення гарантованого мінімуму земельного наділу; обмеження права спадкування та викупу землі; одержавлення лісів; право на забезпечення землею безземельних і малоземельних; застосування індемнізації в процесі визначення розміру компенсації за вилучену державою землю.

Однак влада зволікала з реалізацією запропонованих правових норм. «Земельний закон» ЗУНР, прийнятий 14 квітня 1919 р., набрав чинності з моменту його опублікування – лише 8 травня 1919 р. Причинами такого зволікання стала боязнь, з одного боку того, що селяни, які служили у війську, залишать службу для отримання власного наділу, а з іншого – остаточного вирішення потребувало питання врегулювання розмірів компенсації за одержавлену землю. Тому, селяни розпочали самочинно захоплювати поміщицьку землю, а законом також передбачалося покарання за порушення норм земельного законодавства.

15. Характеризуючи законодавство ЗУНР про соціальний захист, не варто розглядати його як окрему галузь права. Норми соціального законодавства були складовою цивільно-правових відносин, унаслідок чого здійснювалася

використання австрійського права. Вагомим чинником, що спонукав до вирішення питань соціального захисту, стала боротьба з проникненням ідеї соціалістичного спрямування із Наддніпрянської України. Проте, для західноукраїнських земель вони виявилися менш актуальними з огляду на аграрний характер регіону.

У контексті забезпечення правового змісту норм соціального законодавства та регулювання соціального захисту населення ЗУНР, акцентувалося на таких моментах: по-перше, на стабілізацію соціально-економічної ситуації в державі, врегулювання фінансового забезпечення та проведення фінансової реформи; по-друге, соціальне забезпечення та фінансова допомога для окремих груп населення була актуальною, оскільки мала на меті забезпечити підтримку уряду широкими верствами населення; по-третє, було прийнято низку нормативних актів, що регулювали сферу трудових відносин і гарантували певні соціальні права для робітників республіки.

Прийняття восьмигодинного робочого дня для найманих робітників та святкування першого травня як державного свята дає змогу стверджувати про гарантування окремих соціальних прав у рамках трудового законодавства. Нормативно-правові акти й практичні заходи із забезпечення соціальної стабільності суспільства та гарантування трудових прав, підтверджують думку про ЗУНР як про державу соціального типу.

16. У перші дні листопада 1918 р., коли у Львові була встановлена українська влада, ключовим завданням УНРади стала організація державної влади та формування адміністративного законодавства. Початкові декларативні заяви стосовно майбутнього адміністративного оформлення національної державності, зроблені наприкінці жовтня 1918 р. і звертали увагу на дотримання етнографічного (національного) принципу в процесі визначення адміністративних меж держави. В основу організації адміністративної влади покладено засади демократизму насамперед у сенсі гарантування широких повноважень органів місцевого самоврядування.

Основним нормативним актом, який визначав засади організації адміністративної політики держави, був Закон Української Національної Ради «Про тимчасову адміністрацію», затверджений 16 листопада 1918 р. Головні засади цього Закону відповідали загальним принципам організації влади у ЗУНР на національному підґрунті й одночасному збереженні створених у період Австро-Угорщини судах адміністративного управління. Найвищим органом влади на місцях вважався повітовий комісар. Він забезпечував функціонування усієї цивільної сфери управління, одночасно тісно співпрацюючи з військовою адміністрацією. Позитивним було те, що влада закликала культурні, кооперативні, господарські й інші громадські утворення всіляко підтримувати, допомагати органам місцевої влади у виконанні їхніх повноважень і дотриманні прав громадян. Функції та повноваження повітових національних рад – дорадчих органів при повітовому комісарові – не були остаточно визначені.

Паралельно з організацією цивільних органів адміністрації в повітових центрах створювалися військові органи – міські комендатури, повітові, окружні та обласні військові команди.

17. В умовах розбудови національного законодавства ЗУНР важливе місце посідали норми права, які регулювали адміністративну та кримінальну відповідальність за вчинені правопорушення. Кримінальне законодавство досліджуваного періоду ґрунтувалося на використанні норм австрійського кримінального кодексу 1852 р., Кримінального процесуального кодексу 1873 р., а також прийнятті низки нормативно-правових актів, котрі містили норми про покарання за недотримання чи безпосереднє порушення чинних законів, розпоряджень і передбачали адміністративну відповідальність.

Діяльність УНРади у сфері кримінального законодавства мала регулятивний і виховний характер. Так, 30 листопада 1918 р. було видано розпорядження «Про карну відповідальність цивільних осіб за окремі злочини перед військовими судами», яке передавало юрисдикцію кримінального судочинства до компетенції військово-польових судів.

18. Дослідження системи права і законодавства ЗУНР дає змогу стверджувати про наявність певного позитивного досвіду, що може бути використаний у реформуванні чинного законодавства України. Для удосконалення і підвищення ефективності законодавства України рекомендується:

1) український історико-правовий досвід (особливо законодавча діяльність УНРади ЗУНР) повинен слугувати запорукою практичних дій сучасних політиків як такий, що мобілізує до активної правотворчої діяльності, незважаючи на умови військової агресії та складної соціально-економічної ситуації;

2) у процесі законотворення варто застосовувати моральні засади, у тому числі й ті, що ґрунтуються на нормах християнської етики. Такий підхід дасть змогу швидше реалізувати заходи на шляху до розбудови соціальної та правової держави;

3) врахування національних традицій державотворення повинно стати основою до консолідації суспільства, вироблення чіткої державної політики в рамках розв'язання нагальних для суспільства питань й конституційної реформи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 14.03.1923 – Рада послів Антанти прийняла рішення про включення Галичини до складу Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=308>.
2. Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 / В. Ададуrow // Україна в минулому (Київ, Львів). – Вип. VII. – 1995. – С. 18–32.
3. Андрусак Т. Г. Крайова конституція для Галичини 1850, Крайовий статут для Королівства Галіції і Лодомерії з Великим князівством Краківським з незалежним правилом виборів до Крайового сейму / Т. Г. Андрусак // Енциклопедія історії України. – К. : Вид-во «Наук. думка», 2008. – Т. 5. Кон – Кю / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – 568 с.
4. Архів УКУ, ф. Колекція документів ЗУНР, оп. 1, спр. 309. – (Машинопис. Оригінал).
5. Баган О. «І ми в Європі» Українство і слов'янська ідея в історії й перспективі [Електронний ресурс] / О. Баган. – Режим доступу : <http://www.universum.lviv.ua/journal/2013/4/bahan.htm>.
6. Балабушевич Т. А. Підкарпатська Русь пізнього середньовіччя (XI–XV ст.). Т. 117 : Історичні науки / Т. А. Балабушевич // Наукові записки НаУКМА. – 2011. – С. 11–15.
7. Баран А. В. Выборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати / А. В. Баран // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 16 (3). – С. 1–6.
8. Баран З. А. Відродження і становлення Польської держави. 1918–1921 рр. / З. А. Баран. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1995. – 55 с.
9. Баран С. Західньо-Українська Народня Республіка (1918–1923) / С. Баран // Український історик. – Нью-Йорк ; Торонто; Київ ; Львів ; Мюнхен, 1998. – Т. XXXV. – С. 105.

10. Барановська Н. М. Вплив Першої світової війни на зростання української національної свідомості та революційні процеси в Україні (1917–1918 рр.) [Електронний ресурс] / Н. М. Барановська // Військово-науковий вісник. – 2014. – Вип. 22. – С. 79–93. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2014_22_9.

11. Барановська Н. М. Німецько-австрійський військовий чинник у міжнародних відносинах української влади у 1918 р. / Н. М. Барановська, З. В. Барановська // Держава та армія: вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 693. – С. 96–101.

12. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський. – Берлін : Видво укр. молоді, 1924. – 238 с.

13. Бегей С. І. Передача і поділ спадщини в селянських родинах Галичини в ХІХ – 30-их роках ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / С. І. Бегей. – Львів, 2003. – 21 с.

14. Бетлій О. В. Українське питання в міжнародних відносинах Центральної Європи 1919–1929 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.В. Бетлій. – К., 2003. – 19 с.

15. Біля європейських воріт України. Хроніки геополітичних настроїв закарпатців [Електронний ресурс] / Тиждень УА. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/153575>.

16. Бойко І. Й. Історія держави і права України: академ. курс : підручник / І. Й. Бойко, Б. Й. Тищик. – К. : Ін Юре, 2015. – 808 с.

17. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : [навч. посіб.] / І. Й. Бойко. – Львів : Видавн. центр Львів. нац. ун-ту, 2014. – 904 с.

18. Бойко І. Й. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) / І. Й. Бойко // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид. – Львів, 2014. – Вип. 59. – С. 71–79.

19. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. закладів] / І. Й. Бойко. – К. : Атіка, 2013. – 348 с.
20. Бойко О. Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.) / О. Д. Бойко. – К. : Ін-т іст. Укр., 2007. – 62 с.
21. Бондарчук В. Проблема ЗУНР на Паризькій мирній конференції / В. Бондарчук, Л. Чорній // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 252–255.
22. Боротьба. – 1919. – 29 жовт.
23. Босак О. І. Відображення боротьби за виборчі реформи галицькою пресою напередодні І світової війни / О. І. Босак // Поліграфія і видавнича справа. – 2006. – № 2 (44). – С. 138–145.
24. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – К. : Центр учбов. літ-ри, 2008. – 730 с.
25. Будзиновський В. Ішли діди на муки (введення в історію України) / В. Будзиновський. – Нью-Йорк : Говерля, 1958. – 82 с.
26. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) : [кол. монографія] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. ; за заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці : Рута, 2005. – 744 с.
27. Бунчук О. Б. Питання звичаєвого права в науковій спадщині Івана Франка / О. Б. Бунчук // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2014. – № 6 (10). – С. 15–19.
28. В обороні української землі // Діло. – 1918. – 2 жовт.
29. В справі застанови діяльності судів присяглих // Вістник державних законів і розпорядків Західної Облaсті Української Народної Республіки. – 1919 – Вип. 4. – 17 берез.

30. Васюта І. Анексія Східної Галичини Польщею: міжнародні аспекти історії її здійснення у 1919–1923 рр. / І. Васюта // Вісник Львів. ун-ту. Сер. істор. – Львів, 1996. – Вип. 31. – С. 56–66.
31. Великий А. З літопису християнської України / А. Великий. – Т. VIII. – Рим : Вид-во оо. Василіян, 1976. – 279 с.
32. Великочий В. Формування та функціонування місцевих органів влади й органів місцевого самоврядування в Західно-Українській Народній Республіці / В. Великочий // Європейська традиція у розвитку місцевого самоврядування на Прикарпатті : зб. наук. статей / кол. автор. : В. С. Великочий, Б. І. Волошинський (кер. авт. кол.), І. С. Монолатій (наук. ред.). – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 28–48.
33. Великочий В. С. Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В. С. Великочий. – Львів, 1999. – 20 с.
34. Верстюк В. Ризький мирний договір 1921 р. і завершення боротьби за Українську Народну Республіку / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К. : Ін-т істор. України. НАН України, 2011. – Вип. 6. – С. 337–366.
35. Винниченко В. К. Відродження нації. Історія української революції : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1990. – Ч. 3. – 542 с. – (Репринтне відтворення видання 1920 р.).
36. Відень чи Київ? // Діло. – 1918. – 31 жовт.
37. Віднянський С. Закарпаття : від «землі без імені» до власної державності – Карпатської України / С. Віднянський // Україна-Європа-Світ : міжнар. зб. наук. праць. Сер. «Історія, міжнародні відносини». – 2014. – Вип. 13. – С. 111–126.
38. Відозва Української Національної Ради «Український народе!» // Діло. – 1918. – 2 листоп. – С. 1–2.

39. Війна 1812 року: український контекст [Електронний ресурс] / О. Гуржій, О. Реєнт, А. Палій та ін. – К. : Ін-т історії України, 2012. – 154 с. – Режим доступу : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6590-5/978-966-02-6590-5.pdf>.
40. Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 3. – 2 берез. – С. 13–14.
41. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ. – Станіслав, 1919. – Вип. 5.– Ч. 9. – 10 квіт.
42. Внесення члена УНРади д-ра Льва Бачинського і товаришів у справі земельної реформи // ЦДАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 22–23.
43. Вовк Д. Вплив християнства на право держав європейської цивілізації: концептуальні засади осмислення / Д. Вовк // Вісник академії правових наук України. – 2012. – № 1. – С. 25–34.
44. Вовк Д. Християнська правова традиція як категорія теорії права / Д. Вовк ; наук. ред. О. В. Петришин. – Х. : Юрайт, 2013. – 64 с.
45. Волков Е. К. Розвиток інституту спадкування земельних ділянок в Україні / Е. К. Волков // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Сер. «Право». – 2014. – Вип. 18. – С. 231–235.
46. Встановлення влади української національної ради в повітах Східної Галичини // Діло. – 1918. – 6 листоп. – С. 2.
47. Встановлення влади української національної ради в повітах Східної Галичини // Діло. – 1918. – 3 листоп. – С. 1.
48. Гаврецька М. Й. Законодавче закріплення правового статусу української мови в Східній Галичині у другій половині XIX ст. / М. Й. Гаврецька // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 43–47.
49. Гай-Нижник П. Інститут державних повітових комісарів, повітових Національних рад та жандармерії у ЗУНР / П. Гай-Нижник // Становлення і розвиток української державності : матеріали VI Всеукр. наук.-

практич. конфер. «Державне управління та місцеве самоврядування в Україні в контексті європейської інтеграції», м. Київ, МАУП. – К. : ДП Видавн. дім «Персонал», 2012. – Вип.7. – С. 17–31.

50. Гай-Нижник П. П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.) / П. П. Гай-Нижник. – К. : ЩеК, 2010. – 304 с.

51. Гай-Нижник П. П. Формування органів державної влади та управління ЗУНР (1918–1920 рр.) / П. П. Гай-Нижник // Зб. наук. праць Науково-дослідного ін-ту українознавства. – К. : Укр. агенство інформації та друку «Рада», 2009. – Вип. XXIII. – С. 326–348.

52. Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Ф. Солдатенко, Б. П. Савчук та ін. ; НАН України ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К. : Світогляд, 2004. – 213 с.

53. Галицька-Дідух Т. Зовнішньополітична діяльність урядів УНР і ЗУНР у контексті державно-соборницької ідеї (1919–1920 рр.) / Т. Галицька-Дідух // Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 202–217.

54. Галицька-Дідух Т. Східногалицьке представництво на Ризькій мирній конференції 1920–1921 рр. / Т. В. Галицька-Дідух // Галичина. – 2014. – Ч. 25–26. – С. 231–242.

55. Галичина / гол. ред. В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина : в 11 т. / Наукове Товариство ім. Шевченка – Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Молоде життя, 1954–2003. – Т. 1. – С. 343–351.

56. Ганьба для честі Австро-Угорщини й ХХ століття // Діло. – 1918. – 6 жовт.

57. Гарін В. Б. Історія України : навч. посіб. / В. Б. Гарін, І. А. Кіпцар, О. В. Кондратенко. – К. : Центр учбової літ-ри, 2012. – 235 с.

58. Генік М. Зрада Ради Амбасадорів / М. Генік // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1993. – № 1/2. – С. 10–12.

59. Гетьман-Пяťковська І. А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / І. А. Гетьман-П'ятковська. – К., 2007. – 20 с.
60. Гетьманчук М. П. Дипломатична діяльність уряду ЗУНР під час радянсько-польських мирних переговорів у Ризі 1920 року / М. П. Гетьманчук // Військово-наук. вісник. – Львів, 2001. – Вип. 3. – С. 23–30.
61. Головченко В. Вихід Західноукраїнської Народної Республіки на міжнародну арену: здобутки й прорахунки / В. Головченко // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Сер. «Міжнар. відносини». – 2013. – Вип. 1 (40). – С. 20–24.
62. Головченко В. Візії дипломата Василя Панейка / В. Головченко, В. Матвієнко // Пам'ять століть. – 2006. – № 2. – С. 148–151.
63. Голубець М. Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року / М. Голубець. – Львів, 1935. – 875 с.
64. Гончар Б. М. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918–квітень 1919) / Б. М. Гончар, Н. Д. Городня // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 44–52.
65. Горуйко Х. П. Організація та діяльність військових судів Західно-Української Народної Республіки / Х. П. Горуйко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 45–49.
66. Гошуляк І. «Українське питання» на Паризькій мирній конференції 1919 р. [Електронний ресурс] / І. Гошуляк. – Режим доступу : <http://www.spas.net.ua/index.php/library/article/207>.
67. Гошуляк І. Г. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / І. Гошуляк. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 467 с.
68. Грабовець Н. Історичний розвиток обліку земель в Україні (ІХ–ХІХ століття) / Н. Грабовець // Юридична Україна. – 2010. – № 4. – С. 96–102.

69. Грабовська Г. М. Правове забезпечення освітньої сфери в період Західноукраїнської Народної Республіки / Г. М. Грабовська // Часопис Київ. ун-ту права. – 2009. – № 4. – С. 65–69.
70. Гриб Н. П. Австрійська Конституція 1849 р.: особливості її прийняття, структура та основні положення / Н. П. Гриб // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. – Вип. 4. – С. 81–86.
71. Гримич М. В. Звичаєво-правова традиційна культура українців ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис на здобуття наук ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / М. В. Гримич. – К., 2005. – 30 с.
72. Гримич М. Звичаєве право українців у дослідженнях Івана Франка / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи. – 2002. – Вип. 12. – С. 4–8.
73. Гримич М. Міжетнічні контакти в Галичині у сфері звичаєвого права (ХІХ – перша третина ХХ ст.) / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 5. – С. 81–86.
74. Гриник І. І. Дипломатична діяльність Василя Панейка на паризькій мирній конференції [Електронний ресурс] / І. І. Гриник // Огляди джерел та документальні нариси. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_4_2013/07.pdf.
75. Грицак Я. Й. Нарис історії України : формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
76. Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації / Я. Грицак // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 254–269.
77. Губань Р. В. Вхідження Бессарабії та Північної Буковини до складу Румунії (історико-правовий аспект) / Р. В. Губань // Наукові записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 2. – С. 5–8.
78. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст.: нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
79. ДАЛО, ф. 1259, оп. 1, спр. 31, арк. 113–114. Друкарський відбиток. Засвідчена копія печаткою Команди української державної жандармерії.

80. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 30, арк. 11–14.
81. ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 36, арк. 2. Машинопис. Засвідчена копія.
82. Даниленко Ю. О. Жандармерія та її роль у захисті Західноукраїнської Народної Республіки / Ю. О. Даниленко // Вчені записи Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – 2012. – № 1. – С. 225–230.
83. Дацків І. Б. Брест 1918 : європейський прорив України : монографія / І. Б. Дацків. – Тернопіль : Астон, 2008. – 254 с.
84. Дацків І. Б. Військово-політична і дипломатична підтримка Директорією УНР визвольних змагань ЗУНР / І. Б. Дацків // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки) : Всеукр. наук. конф., Київ, 21 січ. 2009 р. – К. : Ін-т історії України НАН України [та ін.], 2009. – С. 159–170.
85. Дацків І. Б. Дипломатичне спіробітництво ЗУНР із УНР в добу Української революції / І. Б. Дацків // Університет. – 2009. – № 1. – С. 61–70.
86. Дацків І. Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. / І. Б. Дацків // Український історичний журнал. – № 5. – 2008. – С. 121–137.
87. Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. : монографія / І. Б. Дацків. – Тернопіль : Астон, 2009. – 519 с.
88. Дацків І. Діяльність зовнішньополітичної служби Західно-Української Народної Республіки у 1918–1923 роках / І. Дацків // Мандрівець. – 2011. – № 4. – С. 30–33.
89. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.
90. Дем'янюк О. Й. Засади конституціоналізму в конституційних законах ЗУНР [Електронний ресурс] / О. Й. Дем'янюк // Третя междунар. науч.-практ. конфер. «АЛЬЯНС НАУК: ученый – ученому» (7–8 мая 2007 г.). – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2007apr/is_demyan.php.

91. Державний архів Тернопільської області, ф. 27, оп. 1, спр. 682, 685, 686, 687, 689, 864, 877.
92. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 роках / М. Держалюк. – К. : Оріони, 1998. – 240 с.
93. Дипломатична діяльність ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/10/1036.html>.
94. Діло. – 1918. – 11 листоп.
95. Діло. – 1918. – 12 листоп.
96. Діло. – 1918. – 30 жовт.
97. Діло. – 1918. – 6 листоп.
98. Дністрянський С. Теорія конституції / П. Стецюк // Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С. 186–208.
99. Дністрянський С. Цивільне право : у 2 т. / С. Дністрянський. – Відень : [б. в.], 1919. – Т. 1. – 1063 с.
100. До 95-річчя Буковинського народного віча [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cv.archives.gov.ua/viche_95.html.
101. Добржанський О. В. Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 року / О. В. Добржанський // Укр. істор. журнал. – 2009. – № 1. – С. 28–38.
102. Добржанський О. В. Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 року / О. В. Добржанський // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки) / Всеукр. наук. конф., Київ, 21 січ. 2009 р. – К. : Ін-т історії України НАН України [та ін.], 2009. – С. 33–52.
103. Дольницький М. Роль Антанти в українсько-польській війні / М. Дольницький // Українська галицька армія : матеріали до історії. – Вінніпег, 1958. – Т. I. – С. 435–444 с.
104. Древницький Ю. Володимир Старосольський у боротьбі за український університет / Ю. Древницький // Україна-Європа-Світ : міжнар. зб. наук. праць. Сер. «Історія, міжнародні відносини». – 2012. – Вип. 9. – С. 211–218.

105. Дробот І. Закарпаття : з історії возз'єднання з Великою Україною / І. Дробот // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (до 80 річчя Акту Злуки 22 січня 1919 р.) : збірник – К., 1999. – С. 322–332.
106. Дрогомирецька Л. Соціально-економічна політика ЗУНР : історико-правовий аспект / Л. Дрогомирецька, Б. Савчук // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. – 2014. – Ч. 25–26. – С. 132–141.
107. Єгрешій О. Греко-католицьке духівництво в умовах ЗУНР: роль у формуванні органів влади, творенні українського війська / О. Єгрешій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Вип. 18. – С. 199–208.
108. Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський / Т. Єременко // У 70-річчя трагедії 1926–1996 : зб. матер. про відзначення 70-річчя загибелі Симона Петлюри. – К., 1997. – С. 212–218.
109. Єфремова Н. В. Причини запровадження політики неоабсолютизму в Австрійській імперії та її юридичне оформлення / Н. В. Єфремова // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер. «Право». – 2011. – № 1 – С. 7–14.
110. Єфремова Н. В. Суд і судочинство в УНР, Українській державі, ЗУНР (1917–1920рр.) / Н. В. Єфремова, Б. Й. Тищик, В. Т. Марчук. – Одеса : Фенікс, 2007. – 280 с.
111. Єфремова Н. В. Історико-правові аспекти приєднання Західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії [Електронний ресурс] / Н. В. Єфремова // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – С. 189–196. – Режим доступу : <http://www.apdp.in.ua/v48/34.pdf>.
112. Жуковський А. Історія Буковини / А. Жуковський. – Чернівці : Вид. спілка «Час», 1993. – Ч. 2. – 224 с.
113. Журавський В. Релігійні чинники у політичному процесі України / В. Журавський // Спостерігач. – 1996. – № 21. – С. 17–31.

114. З Делегації Української Національної Ради у Львові // Діло. – 1918. – 31 жовтня.
115. Задорожній О. Генеза міжнародної правосуб'єктності України : монографія / О. В. Задорожній. – К. : К.І.С., 2014. – 688 с.
116. Закон з дня 16 падолиста 1918 р. про тимчасову адміністрацію Західно Української Народної Республіки [Електронний ресурс] // ЦДАВО України, ф. 3505, оп. 1, спр. 35, арк. 170. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Sections/Constitution/2/index.php?37#photo>.
117. Закон з дня 16 падолиста 1918 р. про тимчасову адміністрацію Західно Української Народної Республіки // Зб. законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Републики. – Станіславів, 1918. – С. 5–7.
118. Закон про корпус Жандармерії 15 лютого 1919 р. // Вісник державних законів ЗУНР. – 1919. – С. 10.
119. Закон про спосіб оповіщення законів і розпорядків // Вісник державних законів і розпорядків Західноукраїнської Народної Республіки. – 1919. – Вип. 1. – 31 січ. – С. 1–2.
120. Закон Української Національної Ради про виділ Української Національної Ради // Вісник державних законів і розпорядків Західної Області Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 1. – 31 січ. – С. 2–3.
121. Закон Української Національної Ради про військові додатки // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 6. – 24 берез. – С. 39–42.
122. Закон Української Національної Ради про заборону дій, які могли б зупинити виконання земельного закону // Република. – 1919. – 9 трав.
123. Закон Української Національної Ради про запровадження 8-годинного робочого дня // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 59.

124. Закон Української Національної Ради про запровадження в обіг гривень та карбованців // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки.– Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 55.

125. Закон Української Національної Ради про мови // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 3. – 2 берез. – С. 12.

126. Закон Української Національної Ради про незайманість членів Української Національної Ради // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 1. – 31 січ.– С. 2–3.

127. Закон Української Національної Ради про право громадянства (горожанства) // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип 10. – 5 трав. – С. 69–70.

128. Закон Української Національної Ради про розмежування компетенції її повітових і окружних судів у цивільних справах // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 3. – 2 берез.

129. Закон Української Національної Ради про Сойм // Републіка. – 1919. – 15 трав.

130. Закон Української Національної Ради про тимчасове судочинство в цивільних і карних справах у другій і третій інстанціях в час надзвичайних відносин, викликаних війною // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки.– Станіслав, 1919. – Вип. 3. – 2 берез. – С. 12–13.

131. Закон Української Національної Ради про Тимчасову Адміністрацію // Зб. законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Републіки. – Станіславів, 1918. – С. 5–7.

132. Закон Уукраїнської Національної Ради про доповнення статуту Української Національної Ради: утворення Президії // Вістник державних законів і розпорядків Західної Облaсті Української Народної Республіки. – Стaніслав, 1919. – Вип. 1. – 31 січ. – С. 2.

133. Законъ зъ дня 25 Липця 1871, дотычно заведенія общого закона о грунтовихъ (поземельнихъ) книгахъ // Въстникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краевъ въ державной думъ заступленыхъ / Рочникъ 1871. – Вьдень : Тискомъ цьсарско-королевской надворной и статской печатнъ, 1871. – № 95. – Ч. XXXVII.– С. 241–269.

134. Замлинський Т. І. Український національно-визвольний рух у 1914–1916 рр. / Т. І. Замлинський // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 670. – С. 65–69.

135. Зарядження Української Національної Ради // Діло. – 1918. – 29 жовт.

136. Захарченко П. П. Історія держави та права України : навч. посіб. / П. П. Захарченко. – К. : Ун-т «Україна», 2005. – 208 с.

137. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атіка, 2005. – 542 с.

138. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр. Документи і матеріали : у 5 т. Т. 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси. / за ред. О. Карпенка ; укл. О. Карпенко, К. Мицан. – Івано-Франківськ, 2001. – 712 с.

139. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали : в 5 т. / кер. роботи і відп. ред. О. Ю. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – Т. 1. – 584 с.

140. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали : в 5 т. / кер. роботи і відп. ред. О. Ю. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – Т. 3. – Кн 1. – 644 с.

141. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали : в 5 т. / кер. роботи і відп. ред. О. Ю. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – Т. 3. – Кн. 2. – 680 с.
142. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – Т. 4. – 886 с.
143. Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923: ілюстрована історія / гол. ред. М. Кугутяк ; С. Адамович, П. Арсенич, О. Баран, Л. Бурачок, В. Бурдуланюк та ін. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – 524 с.
144. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / кер. автор. кол. й відп. ред О.Карпенко. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 628 с.
145. Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Західноукраїнської Народної Республіки. – Станіслав : [б.в.], 1918. – 24 с.
146. Земельний закон для ЗОУНР // Республіка. – 1919. – 8 мая.
147. Земельний закон Української Національної Ради // Републіка. – 1919. – 8 мая.
148. История Польши с древнейших времен до наших дней / А. Дыбковская, М. Жарын, Я.Жарын и др. – Варшава : Науч. изд-во ПВН, 1995. – 382 с.
149. Іванов І. В. Особливості розвитку освіченого абсолютизму в австрійській імперії / І. В. Іванов, В. В. Олейников // Європейські перспективи. – 2014. – № 3. – С. 45–50.
150. Іванова Т. Ю. Українське питання у зовнішньополітичній концепції Т. Масарика / Т. Ю. Іванова // Науковий вісник Миколаїв. нац. ун-ту імені В.О. Сухомлинського. Сер. «Історичні науки». – 2013. – Вип. 3.34. – С. 219–225.
151. Из свідчення інженера Е. Фогеля про розподіл поміщицьких земель селянами сіл Шкло і Порудно Яворівського повіту // ДАЛО, ф. 274, оп. 1, спр. 29, арк. 25.

152. Ілин Л. М. Впровадження австрійської системи права у Галичині та забезпечення національно-політичних прав українців / Л. М. Ілин // Право і суспільство : наук. журнал. – 2013. – № 6. – Т. 2. – С. 16–20.

153. Ілин Л. М. Правові засади формування духовної сфери суспільства у Галичині другої половини ХІХ ст. / Л. М. Ілин // Політологія. Вісник Прикарпатського університету. – 2014. – Вип. 8. – С. 99–104.

154. Ілин Л. М. Українське представництво Галицького крайового сейму в 1870–1876 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ілин Любомир Михайлович. – Івано-Франківськ, 2009. – 209 с.

155. Ілин Л. М. Участь українського сеймового представництва у вирішенні бюджетних та податкових питань протягом третьої каденції Крайового сейму 1870–1876 рр. / Л. М. Ілин // Наукові записки Тернопіль. нац. пед. ун-ту імені В. Гнатюка. Сер. «Історія» / за заг. ред. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 3. – С. 39–43.

156. Імперські органи влади на західноукраїнських землях – краєзнавчий погляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radyvyliv.info/imperski-organi-vladi-na-zaxidnoukra%D1%97nskix-zelyax-kraeyeznavchij-poglyad.html>.

157. Історія держави і права України : підруч. : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка ; кол. автор. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Концерн «Видавн. Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 656 с.

158. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; автор. кол. : О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін, С. В. Віднянський, П. П. Гай-Нижник та ін. – К. : «Ніка-Центр», 2009. – Т. 1. – 544 с.

159. Історія про давній Тернопіль та Полковничі палати (ФОТО) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ternopilinfo.com/istoriya-pro-davniy-ternopil-ta-polkovnichy-palaty-foto/>.

160. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна та ін. – Львів : Світ, 1995. – 347 с.
161. Йосипишина Я. Симон Петлюра : Польща й Антанта / Я. Йосипишина // У 70-річчя трагедії 1926–1996 : зб. матеріалів про відзначення 70-річчя загибелі Симона Петлюри. – К., 1997. – С. 71–82.
162. Карпенко О. Ю. Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918–1923) / О. Ю. Карпенко // Вісник Прикарпатського ун-ту. Сер. «Історія». – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – Вип. I. – С. 73–87.
163. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях / О. Ю. Карпенко // Укр.. істор. журн. – 1993. – № 1. – С. 26–27.
164. Качур В. О. Прийняття та структура конституції Австрії 1867 р. / В. О. Качур // Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Сер. «Право». – 2012. – Вип. 173(3). – С. 21–27.
165. Кашка М. Ю. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (друга половина XVIII ст. – 1867 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. Ю. Кашка. – Ужгород, 2008. – 24 с.
166. Кедрин І. Берестейський мир // Берестейський мир з нагоди 10-х роковин 9/II. 1918 –9/II. 1928. Спомини і матеріали / І. Кедрин. – Львів ; Київ : «Червона Калина», 1928. – С. 9–40.
167. Кишакевич Л. Ю. Історико-правові засади реалізації фінансово-економічної політики в Західноукраїнській Народній Республіці / Л. Ю. Кишакевич // Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. Сер. юрид. – 2013. – Вип. 2. – С. 14–23.
168. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кісілюк Едуард Михайлович. – К., 2003. – 210 с.

169. Книш З. ЗУНРО Західно-Українська Національно-Революційна Організація: істор.-політ. нарис / З. Книш. – Торонто : Срібна сурна, 1974. – 304 с.
170. Кобилецький М. М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918–1923 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / М. Кобилецький. – Львів, 1998. – 16 с.
171. Кобута С. Й. Західно-Українська Народна Республіка : нетиповий приклад українського державотворення під час Української революції 1917–1921 рр. / С. Кобута // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – 2009. – Випуск 18 – С. 51–61.
172. Кобута С. Конституційний проект Галицької Республіки / С. Кобута Вип. 6. Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність.– Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – С. 154–156.
173. Кобута С. Листопадовий чин / С. Кобута // Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923 : ілюстрована історія. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. – С. 120–141.
174. Ковалик Г. І. Правове регулювання сервітутів за Цивільним кодексом Австрії 1811 року / Г. І. Ковалик // Наук. вісник Між нар. гуманітар. ун-ту. Сер. «Юриспруденція». – 2015. – Вип. 15 (1). – С. 32–35.
175. Ковалишин О. Історія земельних відносин Галичини / О. Ковалишин // Землевпорядний вісник. – 1998. – № 3. – С. 23–25.
176. Когут О. Дещо про адміністрацію в українській державі (З.О.У.Н.Р.) / О. Когут // Народній ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1923. – Львів, 1922. – С. 93–102.
177. Колотило В. Історія українського шкільництва на Буковині / В. Колотило. – Чернівці : Молодий буковинець, 2002. – 79 с.

178. Комар В. Судова справа в ЗУНР / В. Комар, С. Сворак // Матер. міжнар. наук. конф., присвяченої 75-річчю Західноукраїнської Народної Республіки 1 листопада 1993 р. – Івано-Франківськ : Надвірна-друк. – С. 37–38.

179. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) (укр., рос.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_222.

180. Кондратюк В. О. ЗУНР : становлення і захист завоювань (1918–1921рр.) / В. О. Кондратюк, В. Л. Регульський. – Львів, 1998. – 95 с.

181. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.) : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / О. В. Кондратюк – Львів, 2006. – 203 с.

182. Кондратюк С. В. Органи державної влади та управління ЗУНР / С. В. Кондратюк, В. М. Процик // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького. – 2012. – Вип. 6. – С. 173–179.

183. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.

184. Конституційні акти України. 1917–1920 : невідомі конституції України / відп. ред. Ю. Д. Прилюк. – К. : Філософ. і соціолог. думка. – 1992. – 271 с.

185. Конституція Західно-Української Народної Республіки (проект Станіслава Дністрянського) 1920 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html>.

186. Коритко Л. Генеза регулювання земельних відносин в австрійському праві кінця XVIII – початку XX ст. / Л. Я. Коритко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 68. – С. 43–48.

187. Костицький М. В. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923) / М. В. Костицький, Б. Й. Тищик. – Львів : [б.в.], 1992. – 98 с.
188. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції / М. В. Костицький // Вибрані наукові праці. – Чернівці : Рута, 2009. – Кн. 1. – 580 с.
189. Костів К. Конституційні акти відновленої української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість / К. Костів. – Торонто : Укр. друкарня, 1964. – 168 с.
190. Кравчук В. М. Інституційно-правовий аспект функціонування прокуратури України як органу державної влади : [монографія] / В. М. Кравчук. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2013. – 272 с.
191. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. : проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 299 с.
192. Красівський О. Я. ЗУНР і Польща : політичне та воєнне протиборство (листопад 1918–листопад 1919 рр.) / О. Я. Красівський. – Львів, 1999. – 42 с.
193. Кріль М. М. Зовнішній чинник у розвитку ЗУНР / М. М. Кріль // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. «Історія». – 2011. – Вип. 27. – С. 68–74.
194. Кройтор В. Буковинська проблема в контексті міждержавних відносин Румунії й Західно-Української Народної Республіки / В. К. Кройтор, Ю. М. Томин // Галичина. – 2014. – Ч. 25–26. – С. 275–281.
195. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т 1. / М. Кугутяк. – Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 536 с.
196. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України / І. Кузич-Березовський. – Детройт : [б.в.], 1962. – 320 с.
197. Кузьма О. Про листопадові дні 1918 / О. Кузьма. – Нью-Йорк : «Червона калина», 1960. – 450 с.
198. Кульчицький В. Крайова конституція для Галичини 1850 року: її структура та основні положення [Електронний ресурс] / В. Кульчицький. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=67&d=306>.

199. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.) / В. С. Кульчицький. – Львів, 1966. – 68 с.
200. Кульчицький В. С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування / В. С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – Київ, 1971. – Вип. 19. – С. 42–50.
201. Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
202. Кульчицький В. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії / В. Кульчицький // Проблеми правознавства. – К., 1969. – Вип. 13. – С. 14–21.
203. Кульчицький П. Законодавство Західноукраїнської Народної Республіки: проблеми дослідження / П. Кульчицький // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид. – 2012. – № 56. – С. 111–116.
204. Кульчицький П. Суд і судочинство ЗУНР: законодавство і практика / П. Кульчицький // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид. – 2013. – Вип. 58. – С. 68–73.
205. Левицький К. Великий зрив (до історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів : Червона калина, 1931. – 152 с.
206. Лепісевич П. М. Загальна Українська Рада: проблема консолідації національно-демократичних сил (1914 – 1916 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / П. М. Лепісевич. – Львів, 2005. – 20 с.
207. Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 5–6.
208. Литвин В. Історія України з найдавніших часів до 2004 року : у 4 т. / В. Литвин – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3. – 485 с.
209. Литвин М. Геополітичний простір ЗУНР та її зовнішньополітичні орієнтири Вип. 17. Українсько-польсько-білоруське сусідство : XX століття /

М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. ред. кол. Я. Ісаєвич]. – Львів, 2008. – С. 106–115.

210. Литвин М. Зовнішньополітичні орієнтири ЗУНР (Геополітичний простір ЗУНР та її зовнішньополітичні орієнтири) / М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. – С. 106–115.

211. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Ін-т українознавства НАНУ ; Видавн. фірма «Олір», 1995. – 368 с.

212. Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 488 с.

213. Литвин М. Р. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) / М. Р. Литвин, О. С. Рубльов // Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій (гол.) та ін. – К. : Вид-во «Наук. думка», 2005. – Т. 3. Е-Й. – С. 298.

214. Литвин Н. Еміграційний уряд Західно-Української Народної Республіки: зовнішня політика та програма державного будівництва / Н. Литвин / Н. Литвин // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2012. – Вип. 2. – С. 422–431.

215. Литвин Н. Між Антантою та більшовицькою Росією: основні напрями зовнішньої політики ЗУНР у 1920–1923 рр. / Н. Литвин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2012. – Вип. 24. – С. 97–102.

216. Литвин С. Симон Петлюра у 1917–1926 роках: історіографія і джерела / С. Литвин. – К. : Аквілон-прес, 2000. – 464 с.

217. Ліпак Г. М. Рецепція Австрійського цивільного кодексу 1811 р. в чинному Сімейному кодексі України / Г. М. Ліпак // Тези Міжнародної науково-практичної конференції: «Сімейний кодекс України в системі

європейського сімейного законодавства» // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Ч. 3(25). – С. 255–256.

218. Літопис Української революції: матеріали й документи до історії Української революції 1917–1923 / О. Доценко. – Львів, 1923. – Т. II, кн. 4. – 362 с.

219. Лобода Ю. Правова традиція українського народу: цивілізаційний підхід / Ю. Лобода // Вибори та демократія: науково-просвітницький правничий журн. – 2009. – № 2. – С. 62–67.

220. Лозинський М. В Народній Республіці / М. Лозинський // Діло. – 1918. – 15 листоп.

221. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк : Червона калина, 1970. – 228 с.

222. Лоуэль А. Л. Правительства и политические партии в государствах Западной Европы (Франция, Италия, Германия, Австро-Венгрия, Швейцария) / А. Л. Лоуэлль ; пер. с англ. О. Полторацкая ; ред. Ф. Смирнов. – М. : С. Скирмунт, 1905. – 656 с.

223. Луцький І. М. Справедливість як філософсько-правова засада українського державотворення : монографія / І. М. Луцький. – Івано-Франківськ : Таля, 2004. – 200 с.

224. Луцький І. М. Християнство як світоглядне джерело української держави і права : монографія / І. М. Луцький. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 468 с.

225. Луцький М. І. Визначення правового статусу ЗУНР на Паризькій мирній конференції / М. І. Луцький // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Ред.-видавн. відділ Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2015. – Вип. 11. – С. 25–30.

226. Луцький М. І. Правовий аспект акту злуки УНР та ЗУНР / М. І. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Ред.-видавн.

відділ Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2014. – Вип. 9. – С. 32–37.

227. Луцький М. І. Християнські засади австрійського цивільного та кримінального законодавства як основа правової системи ЗУНР / М. І. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Ред.-видавн. відділ Івано-Франківського ун-ту права імені Короля Данила Галицького, 2014. – Вип. 10. – С. 32–37.

228. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.

229. Макарчук О. Г. Політика Франції, Великобританії та США щодо України (1918–1921рр.) / О. Г. Макарчук, В. С. Макарчук // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. «Держава та армія». – Львів, 2000. – № 408. – С. 60–66.

230. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.

231. Макарчук С. ЗУНР: історичний досвід національного державотворення і сучасність / С. Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Вип. 18. – С. 20–29.

232. Макарчук С. Моральні засади організації суспільного життя в ЗУНР (тези доповідей) / С. Макарчук // «Завальська Січ» – початок масового руху національно-патріотичних сил за відродження української державності: матер. наук.-теор. конф., 25 берез. 1995 р. с. Завалля Снятинського р-ну Івано-Франківського. – Снятин : Видавн. відділ «Над Прутом», 1995. – С. 81–90.

233. Малик Я. Державна аграрна політика Західноукраїнської Народної Республіки / Я. Малик // Демократичне врядування. Наук. вісник. – 2008. – Вип. 2. – С. 84–88.

234. Маліков В. В. Звичаєво-правовий інститут наймитування в українській етнокультурі другої половини XIX – початку XX століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Маліков Василь Володимирович. – К., 2012. – 211 с.
235. Малькін В. П. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. П. Малькін. – Львів, 2009. – 21 с.
236. Малюта О. Органи влади ЗУНР ТА УНР в екзилі у 20–40-і рр. XX ст.: боротьба за національну державність як форму організації повсякденного життя української еміграції [Електронний ресурс] / О. Малюта. – Режим доступу : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/77651/19-Maliuta.pdf?sequence=1>.
237. Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії / В. Матвієнко. – К. : Київ. ун-т, 2002. – 373 с.
238. Матрос М. Концепція держави і права С. Дністрянського / М. Матрос // 7 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. «Правозахисний рух: історія та сучасність» / Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2014. – С. 69–72.
239. Мацькевич М. М. Конституційне законодавство у ЗУНР: історико-правові аспекти / М. М. Мацькевич // Право України. – 2011. – № 2. – С. 255–261.
240. Мацькевич М. Політико-правові підстави та передумови для можливого оформлення федеративних відносин між Австрією та ЗУНР / М. Мацькевич. – К. : Юридична Україна, 2010. – С. 41–48.
241. Мацькевич М. Судові органи в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.) / М. Мацькевич // Право України. – 2011. – № 5. – С. 262–267.
242. Машталір Х. В. Теоретико-правові особливості законодавства Західноукраїнської Народної Республіки та законодавча діяльність Євгена Петрушевича [Електронний ресурс] / Х. В. Машталір // Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного

факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3_2014/8.pdf.

243. Машталір Х. В. Правові стандарти формування української державності в поглядах Євгена Петрушевича / Х. В. Машталір // Митна справа. – 2014. – № 6 (2.1). – С. 87–92.

244. Мельник І. Віденський конгрес і Галичина [Електронний ресурс] / І. Мельник. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/37407>.

245. Мельник І. Перший уряд ЗУНР [Електронний ресурс] / І. Мельник. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/15209>.

246. Микитин Ю. Сутність, історичне підґрунтя та форми відновного правосуддя / Ю. Микитин // Відновне правосуддя в Україні. – 2012. – № 1–4. – С. 63–87.

247. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. III. Церква і душпастирство. Пастирські листи і послання 1901–1914 / упор. І. Костюк. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2000. – 446 с.

248. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 1. – С. 63–64.

249. Михальський Д. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період виборів 1908 р.: з історії польсько-українських стосунків / Д. Михальський. – Львів : Каменяр, 1997. – 46 с.

250. Мищак І. До історії законотворчості Західноукраїнської Народної Республіки / І. Мищак // Право України. – 2008. – № 10. – С. 156–163.

251. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.

252. Монолатій І. «Прощання з віденством»: кінець Дунайської монархії і проголошення ЗУНР / І. Монолатій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Вип. 18. – С. 30–38.

253. Моряк-Протопопова Х. Про деякі особливості державного устрою Австро-Угорщини за Конституцією 1867 р. (до 140-річчя конституції) / Х. Хомяк-Протопопова // Вісник Львівського ун-ту. Сер. юрид. – 2007. – Вип 44. – С. 97–102.

254. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Укр. письменник, 1993. – 413 с.

255. Нараївський Є. Правовий poradник. Популярний збірник карного, цивільного і адміністративного права / Є. Нараївський. – Коломия : Рекорд, 1932. – 830 с.

256. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XXст.) / Я. Малик, Б. Вол, С. Гелів та ін. – Львів : ЛДУ, 2001. – 296 с.

257. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / ред. кол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький та ін.; авт. кол.: О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк (керівн.), В. І. Головченко та ін. – К. : НВП Вид-во «Наукова думка» НАН України», 2012. – Кн. 2. – 464 с.

258. Народня Воля. – 1919. – 22 січ.

259. Населення Західної України у складі Австро-Угорської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/37.pdf>.

260. Настасяк І. Історико-правовий аналіз входження Галичини до складу австрійської імперії / І. Настасяк // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид. – Львів, 2003. – Вип. 38.– С. 84–90.

261. Настасяк І. Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772 – 1848 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / І. Ю. Настася. – Львів, 2005. – 17 с.

262. Наші послы у Відні // Діло. – 1918. – 12 жовт.

263. Несинова С.В. Правові інститут в контексті взаємодії та розвитку права й моралі / С. В. Несинова // Наук. вісник між нар. гуманітарного ун-ту. Сер. «Юриспруденція». – 2014. – № 9–2. – Т. 1. – С. 30–33.

264. Несук М. Договір, спалений у присутності посла: таємна угода між УНР і Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 р. та її доля / М. Несук // Політика і час. – 1993. – № 6. – С. 59–65 ; № 7. – С. 53–59.

265. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) : монографія / М. В. Никифорак. – Чернівці : Рута, 2004. – 384 с.

266. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. : дис. .. д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Никифорак Михайло Васильович. – К., 2004. – 280 с.

267. Никифорак М. В. Джерела кримінального та кримінально-процесуального права на Буковині у 1775–1918 рр. Вип. 91. Правознавство / М. В. Никифорак // Наук. вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. праць. – Чернівці : ЧДУ, 2000. – С. 14–17.

268. Никифорак М. В. Розвиток правових основ австрійського парламентаризму у 1859–1918 рр. Вип. 105. Правознавство / М. Никифорак // Наук. вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2001. – С. 29–33.

269. Нове життя. – 1919. – 7 січ.

270. Обіжник Державного секретаріату фінансів про організацію митної служби і відділів скарбової охорони // Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 10–11.

271. Обіжник Державного секретаріату фінансів про організацію роботи фінансових органів // Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 13.

272. Обіжник ради Державних секретарів державним повітовим комісарам щодо їх обов'язків // Зб. законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 9–10.

273. Ореньчук О. Ю. Брестський мир та його значення в історії Української державності / О. Ю. Ореньчук, А. Я. Нагірняк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2007. – № 584 : Держава та армія. – С. 94–97.

274. Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР Вип. 6. Західноукраїнська Народна Республіка: історія і традиції./ О. Павлишин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 170–183.

275. Павлишин О. Основні події і дійові особи української революції 1918 р. на території Львівщини / О. Павлишин // Сторінки історії ЗУНР-ЗОУНР. 1918–1919 рр. : метод. посіб. до 80-річчя проголошення Західно-Української Народної Республіки. – Львів, 1998. – С. 12–26.

276. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / О. Павлюк. – К. : Видавн. дім «КМ Academia», 1996. – 188 с.

277. Павлюк О. Дипломатія ЗУНР (ЗОУНР) / О. Павлюк // Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін. ; за ред. В. А. Смолія. – К. : Видавн. дім «Альтернативи», 2001. – С. 358–377.

278. Павлюк О. Східна Галичина в європейській політиці 1918–1919 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Павлюк. – К., 1993. – 21 с.

279. Панич Н. Анексія Галичини Австрією та поширення австрійського права на її території / Н. Панич // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. – 2006. – Вип. 43. – С. 73–77.

280. Панов А. В. Американські русини, Томаш Масарик та уряд Сполучених Штатів Америки як ключові гравці дипломатично-правового процесу у визначенні статусу Закарпаття після Першої світової війни / А. В. Панов // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер. «Історія». – 2011. – Вип. 27. – С. 153–156.

281. Панфілова Т. О. Соціально-економічні та національно-політичні реформи в Австрійській імперії на зламі XVIII–XIX ст. та їх вплив на

зародження структур українського громадянського суспільства / Т. О. Панфілова // Історичні студії Східноєвропейського національного ун-ту імені Лесі Українки. – 2013. – Вип. 9–10. – С. 29–35.

282. Пап С. Історія Закарпаття : у 3 т. / С. Пап. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – Т. 1. – 560 с.

283. Папакіна Т. Універсал Директорії УНР про Злуку з ЗУНР / Т. Папакіна [Електронний ресурс] // Унікальний документ. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5_2009/164.pdf.

284. Парнета О. Проголошення та міжнародне визнання Польської держави. «Польське питання» на Паризькій мирній конференції [Електронний ресурс] / О. Парнета. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Parneta_Oksana/Proholoshennia_ta_mizhnarodne_vyznannia_Polskoi_derzhavy_Polske_pytannia_na_Paryzkii_myrnii_konferen.pdf.

285. Петлюра С. Статті. Листи. Документи / С. Петлюра. – Нью-Йорк, 1979. – Т. 2. – 627 с.

286. Петрів Р. Центральні і місцеві органи державної влади і управління Австрії та Східної Галичини [Електронний ресурс] / Р. Петрів. – Режим доступу : http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/petriv_galicien.htm.

287. Пилипів І. Церковно-релігійний чинник національного державотворення ЗУНР / І. Пилипів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Вип. 18. – С. 209–215.

288. Плахов В. Д. Традиции и общество. Опыт философско-социологического исследования / В. Д. Плахов. – М. : Мысль, 1982. – 220 с.

289. По заняттю Львова // Діло. – 1918. – 3 листоп.

290. Поділ Речі Посполитої [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/publication/podil-rechi-pospolitoi>.

291. Подковенко Т. Конституційне законодавство ЗУНР [Електронний ресурс] / Т. Подковенко. – Режим доступу : http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=332.

292. Подолинський В. Слово перестороги [Електронний ресурс] / В. Подолинський ; пер. з поль. Ф. І. Стебля. – Сянок, 1848. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/perestor/sloworus.htm>.

293. Політична історія України ХХ ст.: у 6 т. Т.1. На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / ред. кол.: І. Курас (голова) та ін ; Ю. А. Левець (керівник). – К., 2002. – 424 с.

294. Політичні засади Загальної Української Ради // Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: документи і матеріали. – Мюнхен, 1983. – Т. 1. – С. 222–223.

295. Польський замах // Діло. – 1918. – 1 листоп.

296. Поповичук О. М. Правові засади організації місцевого самоврядування в Австрії в імперську добу / О. М. Поповичук // Наукові записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 6. – С. 54–58.

297. Постанова Української Національної Ради: проголошення Української Держави на українських областях Австрії і Угорщини // Діло. – 1918. – 20 жовт. – (Окремий додаток).

298. Постолювський Р. М. Національно-демократичні основи проголошення незалежності Чехословаччини 28 жовтня 1918 р. [Електронний ресурс] / Р. М. Постолювський. – Режим доступу : http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npkpnu_2013_23_19.pdf.

299. Правова система ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.vn.ua/article1/uv162.html>.

300. Присташ Л. Т. Формування судової системи Західної української народної республіки / Л. Т. Присташ // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. – Вип. 35. – С. 13–21.

301. Притуляк П. П. Україна і Брестський мир : від підписання до виконання (1917–1918 рр.) : монографія / П. П. Притуляк. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 217 с.

302. Про амнестію // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 5. – 19 берез. – С. 35–37.

303. Про використання сирих шкір, шкіряних фабрикатів і гарбарських середників // Вістник Державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 7. – 26 берез.

304. Про встановлення правильника для Окремого Судового Сенату II інстанції // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 7. – 26 берез.

305. Про державну прокуратуру // 3б. законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Західно-Української Народної Республіки. – Станіславів, 1918. – 24 с.

306. Про доповнення до розпорядку про перепустки і паспорти цивільним особам для подорожі за кордон // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 54.

307. Про заборону носіння одностроїв (уніформ) колишнім державним і залізничним службовцям // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 54.

308. Про засідання Української Національної Ради №120 // Республіка. – 1919. – 7 лют.

309. Про підготовку земельного закону // Нове життя. – 1919. – 3 лют.

310. Про порядок перевезення тютюнових виробів // Зб. законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 12–13.

311. Про привітання Українській Національній Раді від посланців Закарпаття // Українське слово. – 1918. – 22 жовт.

312. Про примусове використання землі в 1919 році // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 3. – 2 берез. – С. 18–20.

313. Про продаж тютюнових виробів // Зб. законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіслав, 1918. – С. 8–9.

314. Про проект земельної реформи // Республіканець. – 1919. – 8 лют.

315. Про скорочення підготовляючої судейської служби // Вістник Державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 3. – 2 берез. – С. 9.

316. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М. : Издат. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 784 с.

317. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Злука УНР і ЗУНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histua.com/istoriya-ukraini/novitnijchas/progoloshennya-zunr-zluka-unr-i-zunr>.

318. Проект аграрної реформи д-ра Северина Даниловича // Нове життя. – 1919 р. – № 24. – 23 лют. – С. 3.

319. Промова голови ради Державних секретарів Сидора Голубовича на засіданні Української Національної Ради // Республіка. – 1919. – 7 лют, № 118. – С. 2–3.

320. Райківський І. Я. Ідея української соборності в громадській думці Галичини (30–40-і рр. ХІХ ст.) / І. Я. Райківський // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки) : всеукр. наук. конф.,

Київ, 21 січ. 2009 р. / Ін-т історії України НАН України [та ін.]. – К., 2009. – С. 87–104.

321. Регульський В. Л. Створення і діяльність державного секретаріату військових справ ЗУНР. Вип. 121. Правознавство / В. Л. Регульський // Наук. вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2001. – С. 10–14.

322. Реєнт О. ЗУНР: проблема легітимації / О. Реєнт // Укр. істор. журн. – 2009. – № 1. – С. 4–11.

323. Реєнт О. Проголошення ЗУНР: проблема легітимації / О. Реєнт // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, 2009. – № 18. – С. 11–19.

324. Република. – 1919. – 16 квіт.

325. Република. – 1919. – 13 трав.

326. Рибак О. З. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст : автореф. дис на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. З. Рибак. – Львів, 2006. – 35 с.

327. Рибалка І. Історія Української РСР: епоха соціалізму / І. Рибалка, В. Довгопол. – К. : Вища шк., 1982. – 640 с.

328. Рідне Слово (Берест). – 1919. – 26 січ.

329. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ спільно з Державним секретаріатом військових справ та Державним секретаріатом закордонних справ про доповнення до розпорядку про перепустки і паспорти цивільним особам для подорожі за кордон // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 54.

330. Розпорядок Державного секретаріату про одноразову надзвичайну допомогу для державних функціонерів і учителів // Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 4. – 17 берез. – С. 31–33.

331. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про боротьбу з хабарництвом // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 63.

332. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про борошно, хліб і мучні страви // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 58.

333. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про застосування закону Української Національної Ради про військові додатки // Вістник Державного секретаріату військових справ. – Станіслав, 1919. – Вип. 7. – 15 берез.

334. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ про обмеження вживання м'яса // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 57.

335. Розпорядок Державного секретаріату земельних справ і Державного секретаріату внутрішніх справ про примусове використання землі в 1919 році // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 3. – 2 берез. – С. 18–20.

336. Розпорядок Державного секретаріату про виплату одноразового надзвичайного додатку працюючим державним службовцям і функціонерам, пенсіонерам, вдовам і сиротам по них та залізничникам // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 64.

337. Розпорядок Державного секретаріату про встановлення дорожнього додатку вдовам і сиротам по греко-католицьких священниках // ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 109, арк. 4. Машинопис. Копія.

338. Розпорядок Державного секретаріату про обов'язкове святкування кожного року 1 травня, свята трудового люду // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 63–64.

339. Розпорядок Державного секретаріату про передачу видобутої нафти державному заводу в Дрогобичі // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 3. – 2 берез. – С. 10.

340. Розпорядок Державного секретаріату про підвищення оплати воякам і гажистам державної жандармерії // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 8. – 30 квіт. – С. 55–56.

341. Розпорядок Державного секретаріату судівництва та державного секретаріату публічних робіт про охорону наємників // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 2. – 1 лют. – С. 5–6.

342. Розпорядок Державного секретаріату фінансів про зупинку всіх гуралень // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. 3. – 2 берез. – С. 25–26.

343. Розпорядок Державного секретаріату фінансів про порядок перевезення тютюнових виробів // Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 12–13.

344. Розпорядок Державного секретаріату фінансів спільно з іншими державними секретаріатами про одноразовий надзвичайний додаток державним службовцям, пенсіонерам, вдовам і сиротам // Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Станіслав, 1919. – Вип. I. – 31 січ. – С. 4.

345. Розпорядок Державного секретаріату шляхів про підвищення тарифів // Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 11–12.

346. Розпорядок ради Державних секретарів про запровадження доразових судів // Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 7.

347. Розпорядок ради Державних секретарів про карну відповідальність цивільних осіб за окремі злочини перед військовими судами // Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів, 1918. – С. 7–8.

348. Розпорядок Самбірського повітового комісаріату про оподаткування продажу алкогольних напоїв // Наддністрянські вісти. – 1919. – 13 січ.

349. Роман Н. М. Конституювання Австро-Угорщини 1867 р.: історико-правові аспекти [Електронний ресурс] / Н. М. Роман // Форум права. – 2010. – №3. – С. 380–383. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10rnmipa.pdf>.

350. Рубльов О. С. Акт злуки : галицький внесок / О. С. Рубльов // Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки) : всеукр. наук. конф., Київ, 21 січ. 2009 р. – К., Ін-т історії України НАН України 2009. – С. 211–227.

351. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання, 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К. : Альтернативи, 1999. – 320 с.

352. Рудий Н. Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження : монографія / Н. Я. Рудий. – Львів : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2012. – 216 с.

353. Рудюк С. П. Міжнародне гуманітарне право : конспект лекцій / С. П. Рудюк. – К. : МО України, 2004. – 201 с.

354. Савчак А. Західно-Українська Народна Республіка в Конституційному проекті С. Дністрянського / А. Савчак // Вибори та демократія. – 2008. – № 4 (18). – С. 59.

355. Савчак А. Конституційні права і свободи людини в поглядах Станіслава Дністрянського / А. Савчак // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид. – 2004. – Вип. 39. – С. 181–186.

356. Сайко М. М. Приєднання Буковини до Австрії і його вплив на соціально-економічний та політичний устрій краю (70–80-і роки XVIII – початок XIX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. М. Сайко. – Чернівці, 1991. – 21 с.

357. Сасу О. М. Передумови та наслідки поділів Речі Посполитої [Електронний ресурс] / О. М. Сасу. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/24_NNP_2012/Pravo/1_115703.doc.htm.

358. Сацький П. В. У боротьбі за безнадійну справу (деякі аспекти дипломатичної діяльності В. Липинського) / П. В. Сацький // Становлення і розвиток української державності : матер. I міжнар. наук.-практ. конф., 17 листоп. 2011 р. / Державне управління та місцеве самоврядування в Україні в контексті європейської інтеграції, Київ, МАУП. – К. : Видав. дім «Персонал», 2012. – Вип. 7. – С. 122–126.

359. Севрюк О. Берестейський мир / О. Севрюк // Берестейський мир з нагоди 10-х роковин 9/11. 1918 –9/1. 1928. Спомини і матеріали. – Львів ; Київ : «Червона Калина», 1928. – С. 143–166.

360. Севрюк О. Галичина в Берестейських перемовинах / О. Севрюк // Історичний календар-альманах «Червоної Калини» на 1939 р . – Львів: «Червона Калина», 1938. – С. 61–70.

361. Сеньків М. В. Акт злуки УНР і ЗУНР – знакова подія української історії / М. В. Сеньків // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2013. – Вип. 9–10. – С. 65–70.

362. Сеньків М. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1919 рр. / М. Сеньків, І. Дуமிнець. – Дрогобич : Відродження, 1996. – 110 с.

363. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордони України / В. Сергійчук. – 3-є вид., допов. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2008. – 560 с.
364. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917 – 1920 роках / В. Сергійчук. – К. : ТзОв «Укр. Видавн. Спілка», 1999. – 416 с.
365. Сидор В. Д. Історико-правові передумови формування вітчизняного земельного законодавства [Електронний ресурс] / В. Д. Сидор // Електронна бібліотека науково-освітньої, фінансової і художньої літератури. – Режим доступу : <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=18840&chapter=1>.
366. Сидоренко О. М. Моральні засади національного законодавства України / О. М. Сидоренко // Правове життя сучасної України : матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.) / відп. за вип. В.М. Дрьомін. – Одеса : Фенікс, 2012. – Т. 1 – С. 61–63.
367. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії) / В. С. Сідак. – К. : Видав. дім «Альтернативи», 1998. – 320 с.
368. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2006. – 656 с.
369. Сливка С. С. Фінансово-економічне становище західно-українських земель у роки Першої світової війни: історико-правовий аспект / С. С. Сливка // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. Сер. юрид. – 2014. – Вип. 1. – С. 72–80.
370. Смогоржевська І. Законодавча діяльність Української Національної Ради / І. Смогоржевська // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – № 18. – С. 236–239.
371. Соловійова В. В. Особливості української дипломатії після проголошення злуки УНР і ЗУНР / В. В. Соловійова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 19. – С. 328–339.

372. Соціальна та економічна структура західноукраїнських земель на початку 20 ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://supermif.com/Ukraina_novitnja/3_istoria_ukraini.html.

373. Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917–1921 рр. : зб. наук. ст. / гол. ред В. Ф. Верстюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2014. – 328 с.

374. Спиркин А. Г. Філософія : підруч. для тех вузів / А. Г. Спиркин. – М. : Гардаріки, 2000. – 368 с.

375. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.) / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко, Н. О. Лешкович та ін. – Коломия : Видавн.-поліграф. т-во «Вік», 2000. – 271 с.

376. Стасів І. І. Політичні партії в боротьбі за державність у східній Галичині у 1918–1919 рр. / І. І. Стасів // Ун-тські наук. записки. – 2006. – № 1. – С. 358–365.

377. Статут Української Національної Ради, прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 року // Діло. – 1918. – 20 жовт.

378. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772–1918) / М. Стахів. – Скрантон : Народна воля, 1958. – Т. 1. – 214 с.

379. Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. / М. Стахів. – Скрантон : Народна воля, 1961. – Т. 4. – 304 с.

380. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР / М. Стахів. – Скрантон : Вид-во «Народна воля», 1963. – Т. 2. – 248 с.

381. Стебельський П. Начерк державного устрою Західньої Области Української Народньої Республіки / П. Стебельський // Українець. Календарик на звичайний рік 1919. – Станіславів, 1919. – С. 33.

382. Стебельський П. Австрійське карне право. Після викладу проф. П. Стебельського. 1902/1903 / П. Стебельський. – Львів : Накладом «Кружка правників» в «Акад. Громаді», 1903. – 419 с.

383. Стецюк Н. В. Принцип поділу влади в українській державно-правовій традиції. Вип. 641. Правознавство / Н. В. Стецюк // Наук. вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці : ЧНУ, 2012. – С. 116–124.

384. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша : посіб. для студ. / П. Б. Стецюк. – Львів : Астролябія, 2004. – 232 с.

385. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Б. Стецюк. – Львів : [б. в.], 1999. – 232 с.

386. Стукаліна Н. Т. Правові основи соціального захисту військовослужбовців Західноукраїнської Народної Республіки / Н. Т. Стукаліна // Вісник нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2006. – № 571. – С. 272–275.

387. Суспільна мораль як категорія юридичної науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chaplinka.just.ks.ua/novini-zakonodavstva/suspilna-moral-yak-kategoriya-yuridichnoyi-nauki.html>.

388. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918: історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с.

389. Телеграма Головного отамана республіканських військ Директорії Симона Петлюри Державному секретаріатові ЗУНР про незадоволення солдатів галицької армії і населення політикою уряду // ДАЛО, ф. 129, оп. 1, спр. 17, арк. 2–3. Засвідчена копія.

390. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2000. – 776 с.

391. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2011. – 944 с.

392. Тиводар М. Етнодемографічні процеси на Закарпатті (I – початок III тисячоліття) / М. Тиводар // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 1. – С. 4–31.

393. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню дня 13 падолиста 1918 р. // Зб. законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретаріатом Зах. Укр. Нар. Републики. – Станіславів, 1918. – С. 3–4.

394. Тимчасовий розпорядок Державного секретаріату для торгівлі і промислу про заборону вивозу нафти й нафтових продуктів // Діло. – 1918. – 19 листоп.

395. Тимченко Р. Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 – червень 1919 рр.) / Р. Тимченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К. : Ін-т іст. Укр. НАН України, 2011. – Вип. 6. – С. 111–144.

396. Тимченко Р. Земельна реформа ЗУНР (ЗОУНР) 1919 р. / Р. Тимченко // Укр. істор. зб. – Вип. 15. – 2012. – С. 105–118.

397. Тищик Б. Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – К. : Світ, 1993. – 118 с.

398. Тищик Б. Конституційне законодавство Західно-Української Народної Республіки // Наук. зб. Укр. вільного ун-ту. – Мюнхен ; Львів, 1995. – Т. 17. – С. 303–308.

399. Тищик Б. Освальд Бальцер – видатний історик права Львівського університету (до 150-річчя від дня народження і 75-річчя – смерті) / Б. Тищик // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид. – Львів, 2009. – Вип. 48. – С. 3–12.

400. Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923 рр.). Історія держави і права / Б.Й. Тищик. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 392 с.

401. Тищик Б.Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.) : навч. посіб. / Б. Й. Тищик. – Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2003. – 80 с.

402. Тлуццак Ю. М. Формування української правової традиції у сфері оподаткування та її втілення в розбудові національної державності 1917 –

1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Ю. М. Глушак. – Х., 2004. – 20 с.

403. Товстопят Л. М. Вплив суспільного устрою на формування норм права на українських землях у складі Австро-Угорщини в XVII – XVIII ст. / Л. М. Товстопят, Л. В. Кузнецова // Порівняльно-аналітичне право. – 2015 – № 2. – С. 47–50.

404. Томенчук Х. Формування і становлення вищих представницьких органів влади ЗУНР за доби парламентської демократії (жовтень 1918 – червень 1919 рр.): історико-політологічний аналіз / Х. Б. Томенчук // Панорама політологічних студій. – 2012. – Вип. 9. – С. 178–188.

405. Троханяк О. С. Події Першої світової війни 1917 р. в Галичині та братання українців / О. С. Троханяк // Наукові праці. Історія: науково-методичний журнал. – 2010. – С. 36–39.

406. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський. – К., 1994. – 259 с.

407. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

408. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / Т. А. Бевз, Д. В. Веденєєв, І. Л. Гошуляк та ін. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 247 с.

409. Українське слово. – 1918. – 22 жовт.

410. Українське слово. – 1918. – 23 жовт.

411. Український таємний університет у Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.i.ua/community/662/395835/>.

412. Українські землі у складі Австрійської імперії (кінець XVIII – 1848 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-572-1/91.pdf>.

413. Усенко І. Б. Звичаєве право [Електронний ресурс] / Б. І. Усенко // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=16641.

414. Уська У. Р. Укладення та реалізація домовленостей між Австро-Угорщиною та УНР у Брест-Литовському 1918 р.: уроки дипломатичної боротьби / У. Р. Уська // Держава та армія. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2014. – № 784. – С. 120–127.

415. Ухач В. З. Земельне законодавство ЗУНР, УНР та Української держави: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / В. З. Ухач // Міжнар. наук.-практ. інтернет-конфер. за різними юрид. напрямками. – Режим доступу : http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=324.

416. Ухвала виконавчої делегації Української Національної Ради про організацію органів державної влади і місцевого самоуправління в Українській державі // Українське слово. – 1918. – 27 жовт.

417. Ухвала львівської делегації Української Національної Ради про невиконання розпоряджень Польської Ліквідаційної Комісії на терені Української Держави // Українське слово. – 1918. – 30 жовт.

418. Ухвала Української Національної Ради про злуку Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20\(01\)%2003%20uhvala%20pro%20zluku.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20(01)%2003%20uhvala%20pro%20zluku.php).

419. Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918 / О. Федюшин. – М. : Центрполиграф, 2007. – 332 с.

420. Фещенко-Чопівський І. 220 днів Ради Республіки – Предпарламенту УНР на еміграції в Тарнові / І. Фещенко-Чопівський. – Львів ; Республіка Комі ; Дубно : [б.в.], 2002. – 69 с.

421. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку / І. Франко // Збір. Творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.

422. Франко І. Панщина і її скасування 1848 р. у Галичині / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1988. – Т. 47. – С. 122.

423. Хлюпін Є. Перші контакти урядів ЗУНР і УНР / Є. Хлюпін // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 237–239.

424. Хома І. Я. Створення та діяльність Українського Центрального Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни та Головної ради галицьких, буковинських та угорських українців (травень 1917-квітень 1918 рр.) / І. Я. Хома // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – Львів : Львів. політехніка, 2008. – № 612 : Держава та армія. – С. 54–59.

425. Хрестоматія з історії держави і права України / упоряд. Чайковський А. С. (кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

426. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Прага : [б.в.], 1922. – Т. 3. – 212 с.

427. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920. / П. Христюк. – Прага, 1921. – Т.1. – 192 с.

428. Худоба Н. В. Загальна характеристика австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 року [Електронний ресурс] / Н. В. Худоба. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Pravo/47413.doc.htm.

429. ЦДАВО України, м. Київ, ф. 2192, оп. 1, спр. 1, арк. 342.

430. ЦДАВО України, ф. 1065, оп. 1, спр. 15, арк. 82.

431. ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 1, спр. 97, арк. 75.

432. ЦДАВО України, ф. 2208, оп. 1, спр. 143, арк. 51.

433. ЦДІА України у м. Львові, м/ф № 87263., к. 17.

434. ЦДІА України у м. Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 140, арк. 2.

Друкований відбиток.

435. ЦДІА України у м. Львові, ф. 581, оп. 1, спр. 93, арк. 12–12 зв.

436. Цегельський І. Від легенд до правди / І. Цегельський. – Філадельфія : Булава, 1960. – 313 с.

437. Циркуляр Державного секретаріату внутрішніх справ повітовим комісаріатам про організацію влади на місцях // ЦДАВО України, ф. 2192, оп. 2, спр. 3, арк. 38.

438. Цьольнер Е. Історія Австрії / Е. Цьольнер ; пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. – Львів : Літопис, 2001. – 712 с.

439. Чайковський А. Чорні рядки. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919 / А. Чайковський. – Львів, 1930. – 119 с.

440. Чалий В. Українська держава 1917–1920 років як суб'єкт міжнародного права / В. Чалий // Нова політика. – 1996. – № 1. – С. 35–40.

441. Черник Н. С. Християнські засади судочинства періоду Директорії УНР та ЗУНР / Н. С. Черник // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2013. – № 8. – С. 99–104.

442. Чернін О. Бересте Литовське (з твору «На світовій війні»). В кн. : Берестейський мир з нагоди 10-х роковин 9/II. 1918 –9/II. 1928. Спомини і матеріали / О. Чернін. – Львів ; Київ : «Червона Калина», 1928. – С. 179–240.

443. Чорноус В. Юридичне оформлення акта злуки [Електронний ресурс] / В. Чорноус. – Режим доступу : <http://siver.uct.ua/biblioteka/sobornist.pdf>.

444. Чотирнадцять пунктів Вілсона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Чотирнадцять_пунктів_Вілсона.

445. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів : Ставропігійський ін-т, 1921. – 40 с.

446. Чубатий М. Історично-правні основи актів самостійності і соборності України 1918–1919 рр. / М. Чубатий // Правничий вісник НТШ. – Нью-Йорк, 1963. – Кн. 2а. – С. 3–12.

447. Шаповал М. 22 січня (спомини і висновки) / М. Шаповал // Трудова Україна. – Прага, 1932. – №7–8. – С. 11.

448. Шепетюк В. Головна Руська Рада – перша політична організація галицьких та буковинських українців / В. Шепетюк // Наукові записки Тернопільськ. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Вип. VII. Сер. «історія» – 1998. – С. 12–27.

449. Шептицький А. До духовенства й вірних (про тих і до тих, що на Пасху не приступили до св. Причастя й не сповідалися) // Митрополит Андрей Шептицький. Твори (морально-пасторальні). – Рим : [б.в.], 1983. – С. 326.

450. Шкода В. В. Вступ до правової філософії / В. В. Шкода. – Х. : Фоліо, 1997. – 223 с.

451. Шуп'яна М. Реформування суспільного та державного життя в Австрійській імперії за часів правління імператриці Марії Терезії (1740–1780 рр.) / М. Шуп'яна // Вісник Львів. ун-ту. Сер. юрид., 2013. – Вип. 58. – С. 126–134.

452. Шуп'яна М. Ю. Кодифікація кримінального права в Австрійській імперії у XVIII–XIX ст. / М. Ю. Шуп'яна // Часопис Київ. ун-ту права. – 2002. – № 1. – С. 95–100.

453. Шуп'яна М. Ю. Поняття та види злочинів за Австрійським Кримінальним кодексом 1852 р. / М. Ю. Шуп'яна // Часопис Київ. ун-ту права. – 2013. – № 1. – С. 74–77.

454. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2. Д-Й / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 1999. – 744 с.

455. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5. П-С / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2003. – 736 с.

456. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 6. Т-Я / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2004. – 768 с.

457. Яворська О. С. Звичаєве право як соціальний регулятор цивільних відносин / О. С. Яворська // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. Сер. юрид. – 2013. – Вип. 2. – С. 129–137.

458. Яговка І. М. Співвідношення права і моралі в контексті правового ідеалізму / М. І. Яговка // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 251–260.

459. Яневський Д. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України / Д. Яневський, В. Крюков. – К. : Вид-во Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.

460. Яремчук В. Загальна українська рада (1915–1916 рр.) як вияв системних дій українських політичних сил Наддніпрянської та Наддністрянської України / В. Яремчук // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень. – 2009. – Вип. 43. – С. 23–41.

461. Яремчук В. На шляху до націонал-регіональної державності в Західній Україні / В. Яремчук // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ ст. – К., 2008. – С. 213–260.

462. Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 рр. / С. Ярославин. – Філадельфія : [б.в.], 1956. – 184 с.

463. Arkusza O. Ukraińskie przedstawicielstwo w sejmie galicyjskim / O. Arkusza // Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XX wiek / pod redakcją Jarosłwa Mokłaka. – Kraków, 2006. – S. 13–57.

464. Borowsky P. Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschaftsfragen. Historische Studien, Heft 416 / P. Borowsky. – Lübeck ; Hamburg, 1970. – 316 s.

465. Chłędowski K. Zajęcie Galicji / K. Chłędowski // Z przeszłości naszej i obcej. – Lwów, 1935. – S. 17–19.

466. Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy we Galicji Wschodniej 1912–1923 / T. Dąbkowski. – Warszawa : Instytut Krajów Socjalistycznych , 1985. – 326 s.

467. Elej G. Remapping the Nation: War, Revolutionary Upheaval and State Formation in Eastern Europe, 1914–1923 / G. Elej // *Ukrainian-Jewish Relation in Historical Perspective* / ed. by H. Aster and P. J. Potichnyj. – 2nd ed. – Edmonton, 1990. – P. 205–246.

468. Guz T. Synteza prawa polskiego (1918–1939) / T. Guz, J. Głuchowski, M. R. Pałubska. – Warszawa & C.H. Beck, 2013. – 986 s.

469. Hamza G. Die Entwicklung des Privatrechts und die Römischrechtliche Tradition in den Österreichischen Erbländern [Електронний ресурс]/ Erblanden/ und in Österreich / G. Hamza. – Режим доступа : http://ruc.udc.es/bitstream/2183/7532/1/AD_13_art_16.pdf.

470. Himka J.-P. The National and the Social in the Ukrainian Revolution: The Historiographical Agenda / J.-P. Himka // *Archiv für Sozialgeschichte*. – 1994. – Vol. 34. – P. 95–110.

471. Jaworski W.-L. Kodeks cywilny austriacki / W.-L. Jaworski. – Kraków : Leon Frommer, 1995. – 864 s.

472. Juczak A. Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918–1919 / A. Juczak. – Warszawa, 1973. – 320 s.

473. Kaiserliches Diplom zur Regelung der inneren staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie (vom 20. Oktober 1860 (R.G.Bl. 226/1860)) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.verfassungen.de/at/at-18/oktoberdiplom60.htm>.

474. Kaiserliches Patent Die Verfassung der österreichischen Monarchie, nebst zwei Beilagen (vom 26. Februar 1861) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.verfassungen.de/at/at-18/februarpatent61-i.htm>.

475. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodniej Galicję 1918–1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe / M. Klimecki. – Warszawa, 1997. – 286 s.

476. Kozłowski M. Zapomniana wojna: walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919 / M. Kozłowski. – Bydgoszcz, 1999. – 370 s.

477. Krzymuski E. System prawa karnego ze stanowiska nauki i trzech kodeksów obowiązujących w Polsce / E. Krzymuski. – Kraków, 1921. – 335 s.
478. Krzymuski E. Wykład prawa karnego ze stanowiska nauki i prawa austriackiego / E. Krzymuski. – Krakow, 1901. – T. 1. – 431 s.
479. Krzymuski E. Zasady nauki o usilowaniu przestępstw / E. Krzymuski. – Warszawa, 1884. – 355 s.
480. Makarevicz J. Prawo karne ogólne / J. Makarevicz. – Kraków : Leon Frommer, 1914. – 288 s.
481. Mrocza L. Spór o Galicje Wschodnia 1914–1923 / L. Mrocza. – Kraków : Wyd-wo Naukowe WSP, 1998. – 219 s.
482. Olszanski T. A. Bieszczady 1918–19 / T. A. Olszanski. – Warszawa, 1984. – 75 s.
483. Olszanski T. A. Zarys Historii Ukrainy w XX wieku / T. A. Olszanski. – Warszawa : Wyd-wo «Solidarni», 1990. – 452 s.
484. Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923 / J. Pisuliński. – Wrocław : Wyd-wo Un-tu Wrocław., 2004. – 445 s.
485. Próchnicki Z. Konstytucya Austriacka / Z. Próchnicki. – Lwow, 1902. – 177 s.
486. Sójka-Zielińska K. Wielki kodyfikacje cywlnie XIX w. Historia i współczesność / K. Sójka-Zielińska. – Warszawa : LIBER, 2009. – 375 s.
487. Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego 19. posiedzenia 6. sesyi 3. peryody Sejmu galicyjskiego w roku 1876 – 982 s.
488. Strafgesetz uber Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen 1852 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alex.onb.ac.at/cgi-content>.
489. Svorc P. Zrod republiky. (Dobove dokumenty, spomienky a stanoviska 1914–1918) / P. Svorc. – Kosice, 1991. – 135 s.
490. Ukraine and Poland in documents. 1918–1922 / ed. by T. Hunczak. – New York, 1983. – Part 1. – P. 11–19.

491. Verstiuk V. Conceptual Issues in Studying the History of the Ukrainian Revolution / V. Verstiuk // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1998. – №. 1. – Vol. 24. – P. 5–20.

492. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919: Działania bojowe, aspekty polityczne, kalendarium / G. Jukowski, Cz. Partacz, B. Polak. – Koszalin ; Warszawa, 1994. – 296 s.

493. Wolff L. The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. Stanford University Press / L. Wolff. – Stanford, 2010. – 385 s.

494. Żurawski vel Grajewski P. P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919 / P. P. Żurawski vel Grajewski. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe «Semper», 1995. – 128 s.